

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:

Beszélő házak

(Lakásaink szimbolikája - Magyarország,
1990-es évek)
(Részletek)

Bevezetőül

Ez a könyv azoknak készült, akiket nemcsak az érdekel, hogy *milyen* egy lakás, hanem az is, hogy *miért* olyan?

Hogyan tükrözik a lakás egyes részei a lakásban élő férfiak és nők, felnőttek és gyerekek viszonyait? Hogyan lehet megtudni a tárgyak elrendezéséből, hogy ki a domináns személyiség a családban? Miért tartunk ma egészen másféle konyhát szépnek, egészen másféle fürdőszobát megfelelőnek, mint szüleink nemzedéke? Miért jelenik meg egyik ismerősünk lakásában japán tatami, miért borítják el a másikat inka vagy afrikai, a harmadikét magyar népművészeti tárgyak? Mi mindent fejezhet ki egy ágy? Mitől változnak meg ablakaink évszázadok óta négyszögű formái, miről tanúskodik a boltívek, az oszlopok divatja? Miért építenek ma másféle kerítéseket, mint harminc évvel ezelőtt, és miért éppen ilyeneket? Van-e változás abban, és ha igen, miért, ahogyan erkélyeinket használjuk? Hogyan függ össze a kőzetgyűjtés divatja a fürdőszobai növények megjelenésével és az étkezési szokások változásaival? Mi mindenben tükröződik az a mentalitásváltozás, amit “polgárosodásnak” szoktunk nevezni? Mi mindent lehet tehát kiolvasni lakásaink arányaiból, jellegzetes tárgyaiból és ezek összhatásából; abból, ahogy használjuk e tárgyakat és lakásunk tereit?

A lakásmód évezredek óta változik; helyesebben lakásnak és lakásmódnak is vannak egyfelől évezredek óta állandó, az emberi pszichikum sajátosságait tükröző, másfelől kor-, és társadalmi réteg-sajátosságokat kifejező, változó elemei. Ennek megfelelően a tudományos igényű feldolgozások között is vannak olyan megközelítések, amelyek a lakásmód-lakáshasználat *pszichológiai* oldalával, (az ember rendhez-rendetlenséghez való viszonyával, a lakáshoz fűződő igényeivel, érzelmeivel) foglalkoznak; s vannak olyanok is, amelyek a lakáshasználat *szociológiai különbségeit*, változásait vizsgálják, (milyen különbségek vannak az egyes életkori, jövedelmi, foglalkozási, lakóhely-szerinti, stb.csoportok lakásai között); illetve amelyek a lakás és lakásmód *történetét* követik végig. Mi az alábbiakban mindezekkel a kérdésekkel legfeljebb érintőlegesen foglalkozunk, az olvasót a bőséges szakirodalomhoz utalva. Nem azt vizsgáljuk tehát, hogy ma Magyarországon hányféle módon is élünk lakásainkban, hogy miképpen különülnek el egymástól az egyes társadalmi csoportok, nem is azzal a folyamattal foglalkozunk, ahogy az évszázadok során a mai állapotok kialakultak, s nem is arra vagyunk elsősorban kíváncsiak, hogy a lakók pszichikumának alakulásában milyen szerepet játszik a lakás. Ember és lakás viszonyához, a lakáshasználat kérdéseire *kulturális antropológiai* szemszögből közelítve (a lakásmódot, mint a kultúra részeként

működő, ugyanakkor a kultúra egészét tükröző jelenségcsoportot vizsgálva) egyrészt azt szeretnénk megragadni, hogy **egy konkrét pillanatban, a kilencvenes évek Magyarországnán milyen lakásmód változások a jellemzőek, mi minden változik lakásainkban**, másrészt e változások jelzései alapján arról próbálunk következtetéseket levonni, hogy **egy-egy korszakban mi (minden) lehet a lakást formáló attitűdök mögött, s így mit jelképeznek**, milyen kor-tendenciákra utalnak (a tárgyi szimbólumok nyelvén) a ma megfigyelhető változások?

A jelen változásairól szólván **egy meghatározott réteg lakásmódja áll elemzésünk fókuszában: a középosztály azon csoportjaié, amelyek a lakáskialakítás, lakáshasználat szempontjából a leginkább tekinthetők mintaadónak**; (az általunk részletesen elemzett 248 lakás nagyobb része ebbe a kategóriába sorolható, ha szerepelnek is a megfigyelték között más rétegek lakásai is). A felsőbb rétegek elvben még meghatározóbbak lennének, ám tapasztalataink szerint e rétegek életmód-sajátosságai a többség számára inkább jelentenek egyfajta extrémítást, egzotikumot, mint mintát; illetve a felső réteg lakásaiban megjelenő új tendenciák is elsősorban a változásokhoz leginkább igazodó *középrétegek közvetítésével* terjednek azután tovább. (A társadalmi létrán a középrétegek "alatt" elhelyezhető csoportok tagjainak gyakran nincsenek anyagi lehetőségeik lakáselképzeléseik, vágyaik megvalósítására, az új építészeti, lakáshasználati divatok pedig nagyrészt nem, vagy csak késve jutnak el közéjük, így a kor aktuális változásainak a tanulmányozására az ő lakásaik kevésbé alkalmasak). Mindezt figyelembe véve számunkra célszerűnek tetszett a kor változásait e mintaadó középrétegek lakásaiban megragadni; (személyes megfigyeléseink érvényességét lakásokkal, lakberendezéssel foglalkozó folyóiratok - Lakáskultúra, Otthon, Szép házak, Átrium - teljes évfolyamainak átnézésével kontrollálva); ám éppen ezért kell már itt előljáróban is hangsúlyoznunk, hogy természetesen így **amiről beszélni fogunk, az nem az "átlagos" magyarországi lakás**, hogy számos lakáshasználati sajátosság vagy változás a bemutatandóak közül is igen széles rétegek számára - egyelőre - megvalósíthatatlan, (s ezért irritálóan idegen). Mégis, - mert a változások elsősorban ezekben a lakásokban jelennek meg - ha a "kor" szellemét kívánjuk tetten érni, azt talán legsikeresebben éppen e közegben, a mintaadó, a változásokat kezdeményező középrétegek lakásait és lakáshasználati módjait vizsgálva tehetjük.^[1]

A "mintaadó" kifejezést értékmentesen használjuk. Nem foglalunk állást abban, hogy ezek a minták "jó"-e vagy "rosszak"; vagy ahogy a lakás-elemzés irodalmában gyakran felmerül: *funkcionálisak-e* vagy sem. A kulturális antropológia oldaláról közelítő megfigyelő számára evidencia, hogy **a kulturális minták kultúra- (és szubkultúra-) függőek, s kultúrafüggő maga a "funkcionalitás" fogalma is**: ami itt és most funkcionális, az máskor és másutt nem az; a kérdést tehát úgy érdemes feltenni, hogy *milyen szempontból funkcionális valami, és mi (minden)re utal?* Így tehát azt se várja tőlünk az olvasó, hogy állást foglalunk abban, hogy egy-egy lakás, vagy lakáshasználati mód esztétikusabb-e a másiknál (egységes vagy eklektikus, ízléses vagy ízléstelen, stb.): az ilyen állásfoglalásokból, lakáshasználati tanácsokból is igen széleskörű irodalom áll rendelkezésre. Mi éppen abból indulunk ki, hogy **mindenfajta lakáskialakítás jó valamire, minden választás kielégít valamilyen funkciót, minden lakáshasználati mód mögött kimutathatók valamilyen világgép, valamilyen értékrendszer szempontjai**; és éppen az az érdekes, hogy a lakás és a lakáshasználat melyik eleme *mire* jó, megjelenéséből milyen világgép-, értékrendszer-, attitűd-, stb. sajátosságokra lehet következtetni?

A főbb változási irányokról szólván elsősorban azokra gondolunk, amelyeket a megfigyelő a kor egészen más típusú jelenségeiben is regisztrálhat, vagyis amelyekben nem

csupán egy-egy egyéni ötlet megvalósulásáról, hanem *a kor szemléletéből következő* változásról van szó, s amelyekből éppen arra következtethetünk, hogy melyek is a mi korunk, a kilencvenes évek - többek között a lakásmódban is megragadható - jellegzetességei?

A változások nagy része nem tudatos; célunk nem is annak felgyűjtése, hogy a lakások kialakítói, használói *mit gondolnak* arról, hogy lakásuk miért olyan, amilyen, vagy mennyire vannak vele megelégedve - mindegyik egy fejezet erejéig fogunk csak kitérni -, hanem csak az *eredményre* koncentrálnunk, arra, hogy leírjuk és értelmezni próbáljuk a lakásokban megfigyelhető legérdekesebb új fejleményeket. Míg a lakásmódok között elemzési szempontból nem ismerünk el semmiféle hierarchiát, vagyis azt sem tartjuk számunkra használható kérdésfelvetésnek, hogy "javul" vagy "romlik"-e a helyzet; a változásokat vizsgálva óhatatlanul a "honnan hová" kérdéssel kell foglalkoznunk, vagyis meg kell állapítani azt is, hogy mi felé, milyen korábban nem, vagy kevésbé tapasztalt fejlemények felé látszik haladni a "kor", (és ez mit jelent).

Az általunk nyújtott láttelet a kilencvenes évek *Magyarországról* szól, a bemutatott sajátosságok nagy része azonban *nem specifikusan magyar*: Európa többi országában, sőt, a többi kontinensen is a lakáskialakítás és a lakáshasználat sok hasonló mozzanatával találkozhatunk. A más kultúrákból származó, azokat belülről ismerő olvasóinkra bízunk, hogy különválasszák: **melyek azok az elemek, amelyek másutt mégiscsak másként vannak, amelyek tehát így az általunk megfigyelt világ egyedi, speciálisan magyarországi jellemzői; melyek a századvégi-ezredvégi kortendenciák, s melyek a lakáskialakítás-lakáshasználat azon jellegzetességei, amelyek koroktól is nagyjából függetlenül jellemzik az emberi lény viszonyát hajlékához?** (Egy részvizsgálat keretében foglalkoztunk a lakáshasználatot befolyásoló (nyugati) minták egy konkrét, és közvetlenül megfigyelhető példájával, a Nyugat-Dunántúl ház-, illetve lakáshasználati szokásaiban megfigyelhető osztrák hatással, ennek eredményeit is beépítettük könyvünkbe.)

Könyvünk most következő fejezeteiben kívülről befelé haladunk a házak-lakások sajátosságainak leírásában, majd kitérve a használatmód egyes jellemzőire is, röviden összefoglaljuk, hogy mit értékelnek lakásaikban a lakók, illetve mi készítheti őket a lakásváltoztatásra; végül megkíséreljük összefoglalni mindazt, ami a bemutatott jelekből következik. Függelékben érintjük a szakirodalmi előzményeket, és itt soroljuk fel saját vizsgálati (megfigyelési és elemzési) szempontjainkat is, amelyek alapján a könyv állításait megfogalmaztuk.

Ezúton mondunk köszönetet azoknak az (építész, belsőépítész, kertmérnök) szakembereknek, barátainknak, akik tapasztalataikkal, értékes észrevételeikkel gazdagították, módosították a mi antropológusi szempontból megfogalmazott állításainkat. Sokat köszönhetünk hallgatóinknak is az ELTE BTK Kulturális Antropológia szakán, ahol e könyv témájának alapjai kirajzolódtak.

I. fejezet. Kívülről...

I./1. Az elhelyezés

A "hogyan lakunk" kérdésére a válasz a "hol lakunk" kérdésével indul. Mindenki tudja, hogy mekkora különbség van az egyes ország-, és városrészek között a lakásfeltételek szempontjából,^[2] de egy utcán belül is hatalmasak lehetnek a különbségek az egyes épületek mérete, kora, építési minősége, jelenlegi állapota, megosztása és lakói szerint. Az V. fejezet végén és a VI. fejezetben részletesebben is foglalkozunk majd azzal, hogy milyen szempontok is játszanak szerepet egy lakás minősítésében, itt most csak annyit emelünk ki, hogy **az utóbbi években az eddigieknél is jobban felértékelődött a zöldövezeti-magaslati elhelyezkedés.**

Egyre többen vannak, - legyen ez az első kortendencia, amelyet regisztrálunk - akik - ha tehetik -, *magasra* igyekeznek a házukat elhelyezni, mások fölé, a város fölé, a táj fölé. Ha ezt magától értetődőnek tartjuk is, érdemes arra gondolni, hogy vannak korok, amikor ez korántsem ilyen kívánatos, amikor az ilyen föl-telepedés különösképpen, a közösségből kilógásnak számít, és sokkal vonzóbbak a település közepén, az utak, vizek, agórák közelébe épített lakhelyek.^[3] Az ember persze mindenkor racionális érvekkel próbálja a maga döntését alátámasztani. A völgybe települők így érvelnek a hegymászás fáradalmaival, a hegy téli megközelíthetetlenségével, azzal, hogy a hegyen az építkezés sokkal nehezebb s ennél fogva költségesebb; ám amikor a hegy divatjára kerül a sor, ugyanilyen racionális érvek sorakoztathatók fel: a *jobb levegő, a szép panoráma, a nagyobb szabadságérzet, stb.* S amit ritkábban fogalmaznak meg - de éreznek - a magaslatok lakói: a "fent lenni" élménye státusz-szimbólum is, a *társadalmi "fent" szimbóluma*; s a fenti helyzet, azáltal, hogy egyúttal *nagyobb rálátást és nagyobb perspektívát biztosít, ezek jelképes, társadalmi értelmének átélését (a társadalomra, a "világra" való rálátás és a reményteljesebb jövő, a társadalmi perspektíva átélését) is inkább lehetővé teszi az egyén számára.* (Persze hegytetőn is érezheti magát az ember kifosztott páriának, reményvesztett haldoklónak, de a téri viszonyok szimbolikájának hatása a közérzetre vitathatatlan. Az más

kérdés, hogy amikor e szimbolika más oldalai kerülnek előtérbe - például azokban a társadalmakban, ahol a hegy a számkivetés, vagy a meghalni küldött öreg pusztulásának színhelye - akkor az egyén asszociációi, térélményei is mások.). Mindez nem csak kor-, de kultúrafüggő is, nyilván más hagyományt jelent, s más asszociációkat társít a "magaslathoz" mondjuk a városaikat hegyre telepítő etruszkok, kelták kultúrája, mint például a japánoké, akik szinte sosem települnek hegyre. Esetünkben alighanem kihagyhatatlan láncszem a középkor európai várépítési és egyes szerzetesrendek templom-, és kolostorépítési hagyománya, ami a mi kultúránkban a magaslati elhelyezést egyértelműen presztízshordozó képzetkörbe helyezte. Mindazonáltal korábbi évtizedekben a hegynek korántsem volt akkora értéke, mint manapság. A benépesülő budai hegyvidék például - más városaink hasonló módon felértékelődő domb-, vagy hegyoldalaival együtt - nemcsak arról tanúskodik, hogy a völgyekben elfogytak a "jobb helyek" (betelt a Pasarét, stb.). A házak hegyre kúszása azt is jelzi, hogy míg mondjuk a harmincas években a forgalmas *centrum-közelség* és a *békés kert* kombinációja volt a vágyak egyik netovábbja (s a hegyet inkább csak másodlagosan, nyaralóhelyként használták); addig **ma a "hegy" külön plusz értéke - több más, később sorra veendő korsajátossággal együtt - egy olyan társadalomban kap értelmet, amelyben az egyéni ambíciók a korábban csak a rendi társadalom kiváltságai által biztosított előnyök megszerzését vehetik célba**, (bárki "várúrrá" lehet), s ehhez most "csupán" a kellő anyagi háttér mozgósítására van szükség.

A magaslati elhelyezésnek több, a szimbolikát is befolyásoló következménye van. Egyrészt minél többen építkeznek hegyre, hogy a többiek fölött legyenek, s hogy a hegy természeti szépségét élvezzék, annál inkább veszt a hegy ebből a szépségből; a természeti tájból mindinkább épülethalmazzá válik, s akik tegnap mindenki fölé helyezték házukat, holnap maguk is kapnak egy még náluk is magasabbra települő szomszédot, míg csak a csúcs is be nem épül. (Az ebben a versenyben kifejeződő társadalmi konkurencia-harcot jól jelzi az az ellenszenv is, amellyel a völgyben maradók a hegyek betelepítését fogadják: természetesen a zöldterület védelméért folytatott harcnak más okai is vannak, de ebbe óhatatlanul belekeveredik az is, hogy egyesek ily módon olyan presztízshelyzeteket birtokolhatnak, amelyekből viszont mások ki vannak zárva). A magaslati építkezés másik velejárója, hogy *sajátos építésmódot* igényel és tesz lehetővé. A lejtőn elhelyezett házakon a szintekkel való játék speciális térhasználati lehetőségeket eredményez (vizsgálati anyagunkban mi is sok olyan lakással találkoztunk, amely a ház egyik oldaláról nézvést emelet – a másik oldalról földszint, innen szuterén - onnan kilépés a tájba); illetve a kert sajátos hasznosítási módjait is magával hozza (teraszos művelés, szánkózás, sziklakert telepítése, stb.). S mivel ezek a sajátos lehetőségek presztízsteli épületekhez kötődnek, maguk is felértékelődnek, s ennél fogva olyan környezetekben is alkalmazni kezdik egyik vagy másik elemüket, (sziklakert, "ródlidomb", stb.), ahol ez nem a terepviszonyokból következik. A harmadik jellegzetes sajátosság a *nagy erkélyek, teraszok* megnőtt jelentősége. A terasznak, mint látni fogjuk, sokféle használati funkciója lehet; a magaslaton azonban a terasz mintegy a ház elhelyezésében rejlő érték szimbólumává válik: a teraszra itt éppen azzal az érzéssel lehet kiülni, amiről szó volt: a rálátás, a fölülkerülés, a perspektíva érzésével; a terasz ezen érzések élvezetének színterévé is válik, s mint ilyen, a magaslati épületek egyik legfontosabb része. (Ahol az építési korlátozások miatt csak nagyon kis épület húzható fel, vagy - mint sok esetben - a helyiségek nagy részét - például "gyümölcstárolóként" bejegyeztetve - földbe rejtik, ha az illető épület magaslaton van, az egyik első, amit igyekeznek hozzáépíteni, a terasz, ahova mintegy a föld alól kijöve is oda lehet ülni, s élvezni a város fölött levés valamennyi kellemességét).

Talán a magaslati elhelyezésnél még egyértelműbb státuszkifejező a *méret*. Intézménymimika (KAPITÁNY, 1991) és Rejtjelek-2 (KAPITÁNY, 1995) című könyveinkben számos példát hoztunk az épületméret szimbolikus szerepére, de arra is, hogy a közösség gyakran nehezményezi, ha tagjai épületeik méreteivel kívánnak kitűnni. Ugyanígy nehezményezheti alárendeltjei efféle törekvéseit a Hatalom is. Ennél fogva a hatalom rendeletei és a közösség nyomása minden korban behatárolhatja azt, hogy milyen épületméretet tartanak illőnek, megengedettnek, és: ésszerűnek, sőt, szépnek. Ez koronként ugyancsak változik. A nyolcvanas években a 80-100 négyzetméteres alapterület volt ilyen normahatár, s az új építkezések nagy részénél is megfigyelhető, hogy a házak előbb kezdtek el fölfelé terjeszkedni, gyakran az építési előírások hatására. (Fölfelé először az egy emelet + padlás volt a jólét kifejezője, aztán a padlástér fokozatosan újabb szintté növekedett, s ma már – sok esetben a pincszint beépítésével - négyzetes házakat hirdetnek, mint a jómódot kifejező épületeket). **Az alapterület növekedése a legutóbbi évek robbanásszerű fejleménye.** Míg a rendszerváltás előtt a 150-200 négyzetméteresnél nagyobb szintek szinte botrányszerű extrémnek számítottak, ma már ezek a határok is feloldódtak, és a vágyak csúcsein megjelenő palotáknak gyakorlatilag nincsenek mérethatárai.

Magaslat és méret egy irányba hatnak: a "fönt" érzetét hozzák létre. Ezt az érzést ugyanakkor nem csak a domborzati viszonyok biztosította magaslaton lehet átélni. Azokban a Budapest-belvárosi lakásokban például,

ahol a lakás ablakai a Dunára, a Parlamentre vagy más "felemelő látványra" nyílnak, hasonló hatás jön létre, s ez felértékeli ezeket a lakásokat is, mint ahogy vidéki városainkban és egyre inkább a falvakban is **értéknövelő lehet az ablakokból nyíló panoráma jellege**. Az emeletes házak lakásaiban a "fent" és a "lent" viszonyát ugyanakkor további tényezők is befolyásolják. Ezekben a házakban az alsó lakók a felsőbbekkel szemben némileg hátrányos helyzetet élhetnek meg: a lábdobogástól a beázásig általában "fönről jön az áldás"; fönt jobb lehet a kilátás és tisztább a levegő, stb. (Sokak számára a szabadság - és a státusz - jelképe lehet, hogy "a mi fejünk fölött aztán ne legyen senki"). A "magasabban fekvő" azonban csak egy határig jelent jobbat. Egy bizonyos szintmagasság fölött nő a bizonytalanság érzése; a ház kilengése, a tériszony, az "élet" fő színtereitől való távolság; a lift elromlása korlátozhatja a fel-, és lejutás lehetőségét is. A három-négy emeletes házakban pedig többnyire még lift sincs, tehát a felsőbb lakóknak több fáradtsággal kell élniük -- mindez elhalványítja a felső szintek értékét és csökkentheti presztízsüket is. ^[4]

A méret, a magasság mellett van az exkluzivitás kifejeződésének egy másfajta útja is. A mások fölé kerekedés = az *erő* hatalma. A *gazdagság*, a *pénz* hatalma rejtettebb: a nagy kincseket a képzelet barlangokban, titkolt helyeken keresi. Ennek megfelelően **vannak olyan lakások, amelyeket éppen rejtett elhelyezésük tesz vonzóvá**. Erdővel körülvéve, a domborzat görbületei mögé rejtőzködve bújnak ezek a házak; az ember például belép egy kapun, egy garázsajtón, s aztán egy teraszos kertbe vágott lépcsőn, vagy egy nyeles telken, szolgalmi úton keresztül kapaszkodik fel egy hátsó, másik világba, amelyet az utcáról nem is látni, vagy nem érzékelni, hogy ehhez a bejárathoz tartozik. (Ma az ilyen rejtett otthonok száma is növekedni látszik). A két említett hatóeszköz, a magasság és a rejtettség kombinációja a várfal-szerű kerítés, amely mindent eltakar az utca járókelői elől.

A rejtett kincses barlang hatásával élnek azok a lakások is, amelyeknél - mint erről nemsokára szó lesz - a lakásbelső minősége messze meghaladja azt, amit a ház igénytelen külseje alapján feltételezünk.

Mint ahogy a méret, a "fent" presztízsét a társadalom minden szociológiai szintjén igyekeznek az emberek létrehozni a hozzájuk képest "lentebbi" helyzetűekkel szemben, akként a *körülzárttság*, *szigetszerű védettség* hatása is vonzó, s nemcsak a gazdagságuk barlangjába zárkózók számára. A saját sziget, saját világ létrehozásának igénye vonzóvá teszi az olyan helyeket, amelyek biztonságos zárttsága ily módon biztosítható, így **sokan az infrastruktúrával való ellátottság alacsonyabb fokát is vállalják, ha másoktól külön, saját igényeik szerint, nagyobb, szabadabb mozgástérben építhetik fel világukat.** ^[5] (Persze az ilyen arrébbvonulások gyakran csak időlegesen sikerülnek. Minden "félrehúzóds" -ra érvényes az, amiről a hegyre-településnél szó volt, a tömegtől távoli kellemes környezet, amelyet egy-egy család fölfedez magának, többnyire később mások számára is vonzóvá válik, a szomszédok sokasodnak, s aki "zöld mezőre" települt, - csakúgy, mint az, aki hegyre kapaszkodott - rövidesen /újra/ egy nyüzsgő település közepén találhatja magát. Az esetek nagy részében pedig választani kell az előnyök között, és az a gyakoribb, amikor a ház méretét, státuszát fontosabbnak ítélik a sziget-zárttságnál, s vállalják azt is, hogy a szomszéd palotája esetleg csupán néhány méterre emelkedik az övéktől. A zsúfoltság azután megint csak fölértékeli a telekméretet, és **a leggazdagabbak körében egyre fontosabb presztízsmutató lesz, hogy házaikat minél nagyobb kertekkel-parkokkal vegyék körül, minél távolabb tartva a szomszédságot).**

A *kert*, *park megléte* - amelyek sajátosságaira azonnal rátérünk - különben is fontos vonzereje a lakóhelynek. Amikor a városba költözés vonzóvá válik, sokan a paraszti léttől való megszabadulás jelképeként vonzódnak a kert nélküli, inkább a *városi életforma centrumához* kötődő házakhoz, bár másfelől, - mint még erről lesz szó - sokan vannak olyanok is, akik a város "aszfaltjának" közepén, a lakótelep házai között is kis konyha-, vagy virágoskert létesítésével próbálják átmenteni régi életformájuk egy darabját, vagy kielégíteni (vissza) vágyódásukat a természetben élők világa iránt. A város hátrányaitól megcsömörlöttek számára aztán - s ma ez a kortendencia -- a kert, a *zöld*, (az erdő-, mező-közelség, a vízpart) különös értékévé válik, egyrészt azért, mert *egészségyszimbólum* (tisztá, a város szennyeitől mentes levegő, víz, föld), másrészt mert a friss, eleven vegetáció a természetet megerősítő civilizáció ellentéte. Így a technikai civilizáció mítoszát mindinkább negatív-mítoszként, pusztulásmítoszként átélő ezredvégi ember számára **felerősödik a kerthez, a zöldhöz mindig is kötődött Paradicsom-asszociáció, az idill szimbolikája is.** ^[6]

Az épület elhelyezésében, a lakás elhelyezkedésének megválasztásában - mint később még visszatérünk erre is - a *szomszédság* szerepe korántsem elhanyagolható. Az ember általában szívesen megy magas presztízsű környezetbe (bár az sem ritka, ha valakit nyomaszt a nála magasabb státuszúak szomszédsága); vagy olyanba,

ahol hozzá hasonló helyzetű szomszédok élnek. "Lefelé" nagyon kevesen választanak, és természetesen mindenki tartózkodik az olyan szomszédoktól, akikről feltételezi, hogy veszély-, vagy zavarforrást jelenthetnek a számára. (Persze itt is vannak kivételek; az egyéni okokon kívül érdemes megemlíteni azt az esetet, amikor valaki valamilyen üzlet létesítésére költözik a sajátjánál alacsonyabb presztízsű közeg közé. Mindenesetre sokan (a megromlott közbiztonság korában egyre többen) választanak vagy létesítenek lakást úgy, hogy szempontjaik között a legfontosabb az emberi kapcsolatok biztosítása és/vagy megőrzése; aki új lakást keres, ma mind fokozottabb figyelmet fordít arra, hogy "megbízható szomszédság" körébe kerüljön; másfelől a megszokott (s ezért biztonságos) szubkultúrában-maradás sokak számára vonzóvá tehet egyébként semmi más előnnyel nem rendelkező (például városi bérkaszárniai) környezeteket is. (Az más kérdés, hogy ilyenkor a választás alátámasztására megszületnek a megfelelő ideológiák is, például: "azért jó itt lakni, mert itt jó /≠ értsd: ismerős/ a közlekedés, a bolthálózat, közel van a munkahely, stb." – még ha például ez utóbbit már eleve azért választották is, mert az is a megszokott környezet határain belül esik.)^[7]

A nagyvárosokban az etnikai kisebbségekhez hasonlóan gyakran az egyes szociológiai rétegek is éles határokkal "gettószerűen" válnak el egymástól, bár az sem ritka, hogy egymás közelében lévő két utca, vagy éppen egy utca két fele kötődik különböző státuszú-életformájú csoportokhoz.^[8] (van olyan utca, amelynek egyik végén négyzetméterenként százezer forinttal drágábbak a lakások, mint a másikon -- annyival "jobb" környéknek számít).^[9] Szóba került már a modern nagyvárosok polgári bérházaiban kialakult rétegződés is: hagyományosan érvényesül egyfelől az utcai és udvari front közismert presztízskülönbsége, másfelől a nemrég említett vertikális rétegződés a rendszerint legmagasabb presztízsű - az utcai forgatagra a parancsnoki magasságból rálátó - első emeletől kezdődően egészen a "cselédszintig", vagy a házmester-lakások szuterénjéig (lásd például. HANÁK, 92). Ez a rétegződés mára némileg csökkent, főleg a padlásszint, de egy kissé a pinceszint presztízsé is növekedett a korábbiakhoz képest, mindazonáltal ma is látni olyan házakat, ahol ezek a helyiségek, (vagy más, toldalékszerű épületek) sokkal rosszabb állapotban vannak, illetve sokkal alacsonyabb státuszú rétegek által lakottak, mint a ház "polgári" részei. Az érdekes az, hogy az esetek jelentős részében az alacsonyabb státuszú szomszédság ilyenkor nem zavarja a polgári lakókat. Eben a formában természetesnek tekintik az alávetett, mintegy személyzeti státuszú emberek létét maguk körül, s jöllehet az eredeti házmester-, vagy cselédlakások mai lakóinak többsége semmilyen alkalmazotti viszonyban nincsen a ház polgári lakóival, - ha nem történt meg a lakás jellegének teljes átalakítása - a *hajdani viszony rájuk sugározhat*, (s nem ritka, hogy házmester híján például őket kéri meg apróbb szívességek, javítások, szolgálatok megtételére). Az ilyen személyzeti lakásokhoz kötődő asszociációk olykor erősebbek lakóik valódi státuszánál, leértékelik őket, s csak hosszabb idő után, a lakások sok elemének presztízsemelő átalakításával vagy sok hasonló példa egymást erősítő hatása következtében változhat meg lassan az ilyen típusú lakások és lakóik megítélése.

A környezet ismerősségének szempontja a legtisztábban akkor érvényesül, ha valaki családjá körében lakik. A család huszadik századi változásai nem kedveztek igazán az ilyen típusú letelepedésnek: inkább az a trend nevezhető tipikusnak, hogy – bár a rokonok, ismerősök közelébe törekvő "bokros letelepedés" példái is továbbélnek - a nukleáris család mind távolabb kerül a nagyobb családtól, rokonságtól. Először az egy házban lakás a szülőikkel; aztán az egy udvaron lakás, ahol a fiataloknak külön ház épül; aztán a telkek felaprózása, a szomszédságba építkezés; majd az egy településen, egy környéken való megletelepedés; aztán már csak a közeli falu vagy város, végül az egymástól távol kerülés. Bár a többgenerációs illetve testvérkapcsolatú együttélésnek sok előnye van (gyerekefelügyelet, egyéb segítség), sokan - a szuverenitás értékére hivatkozva - éppen hogy kerülni igyekeznek a rokonság közelségét; találkozni olyan fiatal családokkal, akik nagyon jó viszonyban vannak ugyan a szüleikkel, de eleve olyan lakást kerestek, ami még csak egy kerületben sincs a szüleikével, vagy éppen más városban található. Ez a tendencia a polgárosultság szintjével egyenes arányban erősödik, az alacsony státuszú csoportoknál még jóval gyakoribb a családok, sőt, nagycsaládok-"nemzetségek" összetelepülése. Mindazonáltal – mások körében, más okoknak köszönhetően - az utóbbi időben az ellenpéldák is szaporodnak (vizsgálati mintánkban több ilyen esettel is találkoztunk). A közös munka, a vállalkozás - amely gyakran (nagymértékben a bizalom magasabb foka miatt) családi keretek között történik - egyes magasabb státuszú családok számára is újra vonzóvá teszi például az olyan többlakásos házak építését, ahol egy-egy lakás, egy-egy szint jut a kisebb családoknak, testvéreknek, szülőknél. (Kutatásunk során találkoztunk például olyan négyszintes villával, amelynek egyik szintjén laktak az idős szülők, a többi szinteken pedig - külön bejáratú - egy-egy felnőtt gyermekük a maga családjával. E házhasználatban megoldható, hogy az egyes családok, ha nem akarják, ne is találkozzanak egymással, ám egészében a ház mégis a nagycsalád összetartozását is sugározza).

A szomszédság éppúgy lehet védelem, segítség, mint veszélyek, kellemetlenségek forrása. (A "biztonságos környék" lakói között is létrejöhetnek érdekütközések). Éppen ezért a ház elhelyezésekor az adott körülmények és az építető személyiségének függvényében **vonzó szempont lehet az is, ha a ház az utca közepén áll, ahol jobbról is, balról is szomszédok "védelmezik"** (s tudjuk, az ilyen közép-helyzet is a presztízsadó téri modellek egyike); **de az is felértékelhet egy házat, ha egy utca vagy település szabad végén helyezkedik el, ahol csak egy szomszédja van.** (Persze az sem mindegy, hogy ez a szélső telek mondjuk erdőre-patakra, vagy éppen a forgalmas országútra néz. De bármelyik esetet vesszük is, az egyik ember számára ennek is előnyei, a másik számára hátrányai lesznek fontosabbak: az erdőszél az egyiknek a természet áldásos lehelete, a másiknak a lehetséges támadások háttere; a patak csobogása az egyiket felüdíti, a másik nem tud tőle aludni; az országút forgalma az egyiknek érdekesség, változatos néznivaló, a másiknak elviselhetetlen légszennyezés és zajforrás.).

Ha már itt tartunk, **az elhelyezés lényeges szempontja a különböző érzékszervi kellemetlenségek kiszűrésének igénye is.** Ha más szempont nem nyom súlyosabban a latban, a zajos^[10] s még inkább a bűzös, mocskos környezetet általában kerülni igyekszik az ember. (A bűzhöz és a mocskokhoz az egészségre ártalmas anyagok asszociációi kapcsolódnak, az emberek többsége már csak ezért is óvakodik tőlük; mint ahogy az is természetes, hogy minden olyan körülményt megpróbálunk elkerülni, amelyről úgy tudjuk, hogy ártalmas --magasfeszültség, sugárzó anyagok, elbomló vegyszerek, bomló szerves anyagok, egyéb hulladékok). Vannak természetesen olyan emberek is, akik nem nagyon törődnek az efféle ártalmakkal, számukra más szempontok a fontosabbak, (s ezek védelmében is hangoztatnak olyan érveket, mint hogy: "húsz éve élek a magasfeszültségű vezeték alatt, mégsem lett semmi bajom", stb.). A környezetpusztulási víziók korában azonban **egyre több családra jellemző, hogy a környezeti ártalmak kerülése az egyik legfőbb lakáskialakítási szempontjukká válik.**

A rossz megvilágítás is a kellemetlenségek egyike, a nyirkosodás és a mindenki alatti elhelyezkedés mellett például a szuterénlakások fő átkainak egyike. De természetesen a fényhiány nem csak a szuterénlakásokban hátrányos: nem csodálható, hogy a lakás **"benapozottsága" is jelentékeny tényező ma a lakás helyének kiválasztásánál,** s ebből a szempontból a *déli* fekvés, vagy másodlagosan a *kelet--nyugati* fekvés: a lakást reggeltől estig bejáró napfény különösen jó feltételeknek számít. (Az ablakok s ezzel a fény növekedésének tendenciája kétségtelen az utóbbi évtizedekben - s némi ingadozásokkal az egész történelemben - bár itt hozzá kell tenni, hogy: *Európának ezen a részén.* Hiszen az is köztudott, hogy a trópusokon, és egyáltalán, ahol túl sok van a napsütésből, a melegből, ott éppen hogy a sötét, árnyas lakás a kellemesség jelképe. A magyar kultúra e tekintetben is kevert, találkozhatunk olyan házzal is, amelyet olasz-dalmát mediterrán mintákra alakítottak ki, olyannal, amelynek valamely fényéhes északibb országban született a mintaképe, de például szolgálhatnak olyan, a messzi északon funkcionális megoldások is, amelyek esetében a hideg kizárásának igénye csökkenti az ablakfelületeket). A fényességet az égtáj-irányultság mellett egyéb kedvező vagy kedvezőtlen feltételek is befolyásolják; árnyékvető terepviszonyok, fák, szomszéd épületek: a magasabb fekvés persze ebből a szempontból is előnyösebb.

A lakás helyének kiválasztásában a fentiek mellett teljesen *egyéni szempontok* is szerepet játszhatnak. Minden házhely, vagy soklakásos házakban a kedvezőbb fekvésű lakás kiválasztásának igen fontos szempontja, hogy az egyén vonzóbbnak ítélje, mint más helyeket. Természetesen az emberek többsége szívesebben lakna egy hatalmas park közepén álló palotában, mint az elslumosodott proletárnegyed közepén támoalgó viskóban; a választás lehetősége azonban a lakók túlnyomó része számára sokkal kisebb tartományban mozog. S hogy mit érzünk a számunkra egy kicsit megfelelőbbnek a többinél, ennek tényleg nagyon apró eltérések is okai lehetnek. Egy hatalmas bércszárnyában, lakótelepi házban kitüntetett helyzetet adhat egy lakásnak az is, ha mondjuk van egy parányi franciaerkélye, amennyiben nem tartozik ilyen a ház minden lakásához. Sőt, még az is adhat ilyen érzést, a többinél különlegesebb lakás érzetét, ha a ház külső festésének egy dísz-kacsaringója éppen a mi - a többitől egyébként semmi másban nem különböző - lakásunk ablakát vagy erkélyét veszi körül, és így tovább.

Ha egy kissé megpróbáljuk összefoglalni, hogy az elhelyezés tekintetében mi is a jellemző az általunk megfigyelt lakásokra, kortendenciaként

- a) **a civilizációs ártalmaktól védett, természeti környezetbe vágyódás és**
- b) **a biztonságkeresés szempontjainak jelentőségnövekedését,**
- c) **a családi együttélés formáinak többirányú átrendeződését,**
- d) **az egyéni igények egyre aprólekosabb figyelembevételét regisztrálhatjuk, s**
- e) **mindenképpen jellemzőnek nevezhetjük, hogy azok közül, akik megtehetik, igen sokan a korábbiaknál sokkal nyíltabb formában igyekeznek magasabb presztízsű - s a magasabb státuszuk különböző módokon kifejezést is adó - környezetbe kerülni.**

De lépünk tovább: a lakás helyének kijelölésével a “hol lakunk” eldőlt; következnek a “hogyan lakunk” összetevői.

(...)

I./5. A “kint” és a “bent”

Ha belépünk egy lakás ajtaján, azonnal érzékeljük a *külső és belső különbségét* - vagy éppen összhangját. Többen leírták már (lásd például KLEINESEL 1981), hogy milyen jelentős *értékrendszer-, és kultúrákülönbségre* utalhat az, hogy egy háznak a külseje vonzóbb-e, vagy a belseje.

Ha a külső reprezentatívabb a belsónél, ez sokszor közösségibb jellegű társadalmi viszonyokra és /vagy a Habermas által leírt *reprezentatív nyilvánosság* jelenlétére utal, (amennyiben az tűnik fontosabbnak, hogy mit látnak házunkból mások, és amit látnak, az minél csillogóbb, minél magasabb státuszra utaló legyen)^[11]. Ha ellenben jelentéktlenebb külső meglepően kellemes, szép belsőt rejt, ez inkább az *individuum-középpontú polgári nyilvánosság* jellemzője, amely csak bizonyos beavatottakat enged be az egyén intim “szentélyébe”, (s ahol egyébként a közösség jellegzetes formái is exkluzívek: klubok, szalonok, titkos szövetségek páholyai).

Ez utóbbi, a pragmatikus lakályosságra-orientált és befelé forduló lakástípust a *protestáns* életformához szokták kötni, de hatása messze túlterjed a protestantizmus körén. Nagyon sok olyan lakással találkozhatunk ma is, (s találkoztunk mi is vizsgálatunk során) ahol a lakásbelső kellemessége, esztétikuma meglepetésként fogadja a látogatót, s ez a meglepetés nyomban az otthonos melegség érzetét kelti, hiszen valamiből részesülünk, valahová betérhettünk, amiről mások nem tudnak, ami mellett mások elmennek. Ilyen meglepetések érhetnek, amikor egy szokványos lakótelepi tömbház, vagy egy százéves, viharverte nagy bérház belsejében csinosan kifestett, meghitt kuckóvá bélelt vagy az egyediség, az alkotó fantázia nyomaival különössé tett lakással, az “elithez” tartozás jelképeivel találkozunk. A kilencvenes években jellemzőnek is mondható az a kontraszthatás, amit ezen a módon, - például a lakótelepi lakás olyan kialakításával érnek el, amelyben szinte minden, a lakótelepre jellemző elemet eltüntetnek, kicserélnek.

A másik véglet, amikor a *külső reprezentatívabb a belsónél*, ma ritkább, hiszen városainkban az elmúlt évtizedek során – az állam, mint tulajdonos által a főútvonalak házain, a “szem előtt lévő” épületeken végzett Patyomkin-falu szerű időnkénti felújításoktól eltekintve – a lakók inkább a belsőket fejlesztették. Olyannyira, hogy a házak külső látványa – a falak hulló vakolatával, pusztuló díszével - sokszor messze elmaradt a belső részek színvonala mögött. Csak a legutóbbi évek tendenciája, hogy az épületek külső díszeit újra észreveszik és felújítják: szobrokat, domborműveket, gyámköveket, sőt freskókat is. A közbülső évtizedekben - az időnkénti vakoláson-festésen kívül - egy fajtája volt igazán szokásban a városi házfalak “megszépítésének” (főleg az amúgyis “zöldebb”, kertesebb övezetekben): a vadszőlővel, repkénnyel, borostyánnal való befuttatás, amely (a korszakra szintén jellemző módon) úgy díszíti, úgy teszi kellemessé, hangulatossá a házat, hogy egyúttal - *rejt* is.

Mindazonáltal *előfordul az is, hogy a belső az elhanyagoltabb*; elsősorban természetesen az olyan családoknál, ahol

- 1.) valamilyen okból *hiányzik a rendszerteremtő belső tartás*, az összerendező értékrendszer;
- 2.) ahol *az életforma defenzív, passzív, és a gyarapodás, épülés helyett csak a valaha megszerzett, vagy öröklött körülmények, a tárgyi környezet "lelakása", "felélése", lassú kopása és pusztulása történik*;
- 3.) ahol azért romlik le a lakás, mert *a házigazdának nem az otthon az aktivitás és az életélvezet elsődleges színhelye*. (A lakó és a lakás státusza között nagy különbségek is lehetnek: olykor igen magas státuszú emberek is igen szerény küllemű lakásokban élnek, például mert fontosnak tartják puritanizmusuk kifejezését; vagy mert számukra a magánélet fontossága eltörpül a nyilvánosság színterein zajló élet mögött).

A harmadik, ma szintén terjedőben lévő típus az, amelynél külső és belső nemcsak nagyjából egyforma színvonalú, de *stílus-összhangban* is van. (Alkalmazott anyagok, színek, uralkodó formák, díszítőelemek és tárgyak összhangja). Mint később látni fogjuk, **az esztétikum, mint rendezőelv kiterjedése olyan területekre is, amelyeken korábban ez - nem tartozván a ház nyilvánosságnak szánt szférájához (pl. fürdőszoba, pince, konyha, cselédszoba, stb.) - kevésbé érvényesült, illetve az esztétikum elvének felértékelődése más szempontokkal szemben (pragmatizmus, hasznosságelv, stb.) ma szintén kor-jellemző**, és a külső és belső ilyen összehangolásában ennek az elvnek meghatározó szerepe van. ^[12]

A külső és belső viszonyában lényeges szempont az is, hogy a lakás tulajdonosai egyáltalán *menyire engednek belátást otthonukba*. Ez a szempont nem azonos azzal, amiről korábban mint az offenzív és defenzív lakáshasználat különbségéről beszéltünk. Lehet ugyanis, hogy valaki aktívan műveli a kertjét, a lakás falain kívül számos jelét elhelyezi életének, lakása belsejébe azonban már nem hatolhat be a tekintet. Ez megint értékrendszer és kulturális szokásrendszer dolga. Közismert, hogy Hollandiában például a lakások (szándékosan és hangsúlyozottan) átláthatóak - éppen ez az átláthatóság a polgári tisztesség bizonyítéka: "nincs rejtegetnivalónk, odabenn minden tiszta, rendes, a helyén van." (Érdekes, hogy ez a jellegzetesség is a protestantizmushoz köthető, pedig látszólag ellentétben van a belső exkluzivitását védő másik, imént említett polgári elvvel. Az ellentét azonban egyrészt látszólagos: a lakás átlátható, de valódi kellemességét, a belépést csak az érdemes kevesek élvezhetik; másrészt a "polgári" mentalitás jellege sem egyforma a különböző korokban és a különböző kultúrákban. Más kultúrákban, értékrendszerekben a "tisztesség" éppen hogy a belső helyiségek szemérmes rejtésében mutatkozik meg.)

Persze, nem tekinthetünk el a *körülmények* történeti alakulásától sem. A békés környezet a tartósan veszélyek nélküli élet, az ismerősség nyilván jobban kedveznek a bizalomteli megnyílásnak, bár az sem ritka, hogy éppen az évtizedek óta jól ismert szomszédság elől kívánja legalább lakását zártan tartani az ember. Az ötvenes-hatvanas években gyakori-volt társbérlet például magától értetődően erősítette fel a bezárkózási törekvést; az erkélyeknél is szólhattunk volna arról a típusról, amikor a lakás felosztása egynek épült erkélyeket osztatott két vagy három felé, s ilyenkor a lakók minden lehetőséget megragadtak, hogy elválasztó falakat tákoljanak saját területük és a szomszédé közé, hogy "ne lássunk egymás szájába". A kényszerű összezártság növeli az önállóság, a különállás és az intim szféra elzárásának igényét, s az utóbbi évek építkezéseiben ez a tendencia is megfigyelhető.

Mind az átláthatóság, mind a beavató beengedés mértéke további különbségeket hoz létre lakás és lakás között, *ha különbséget teszünk az egyes helyiségek között is*. Hiszen aki látni engedi a nappaliját, nem biztos, hogy ugyanezt teszi a hálószobájával, (ezért is került fel az

utóbbi években nálunk is meghatározóvá vált polgári háztípusban a hálószoza az emeletre); aki beenged a hallba, nem biztos, hogy beinvitál a fürdőszobájába is.^[13] Hosszan lehetne szólni annak jelentőségéről, hogy hol is szokás fogadni az embernek vendégeit.” De ezekről már az egyes helyiségek szemügyre vétele során érdemes részletesebben szólni.

És most kezdődik az igazán izgalmas utazás: induljunk tovább most már a lakások belsejében.

II. fejezet. A szobák.

II./1. Belépés, előszoba

Belépve a lakás ajtaján valamilyen *előszobában* találjuk magunkat - vagy legalábbis erre készülünk fel: ha egy lakás előszoba nélkül fogad minket, hajlamosak vagyunk azt a helyiséget, amelybe belépünk, előszobának tekinteni. Az előszoba még mindig a határképzéshez, a külső és a belső elválasztásához járul hozzá, s akárcsak a tornác, *olyan köztes területet jelent, amelyet két irányból érnek hatások. Egyfelől a lakás világa kiterjed ide, és jelzéseket ad arról, hogy beljebb milyen életforma várható; másfelől a külvilágból érkező itt veszi, itt választja le magáról a külvilág minden olyan elemét, amelyet a lakás tulajdonosai nem kívánnak a lakásba bebocsátani* (legyen az sár, ruhadarab, magatartásforma vagy éppen az érkező kíséretében lévő kutya).

A tornáccal szemben, amely előtér és erkély is egyszerre, az előszoba *sokszor zárt, ablaktalan* helyiség, amely esetleg csak az ajtótól kap fényt: ez is aláhúzza zsilipkamra jellegét. A bejárati ajtó elzárja a helyiséget a külvilágtól, ezt – persze a hideg levegő bekerülését is megakadályozandó - olykor az *ajtóra tett függönnyel* is hangsúlyozzák. (Vannak üvegfalú kis előterek, ezek tulajdonképpen zárt tornácoknak tekinthetők: ilyenkor többnyire a lakás felé van még egy ajtó, s ez látja el azt a záró funkciót, amit általában a bejárati ajtó szokott). Amennyiben az előteret a két világ közötti átlépés helyének tekintjük, logikus, hogy *leginkább a levett tárgyak tárolására* szolgál. Ruhafogasok, cipőszekrények, esernyőtartók a leggyakoribb berendezések; végül is ez az utolsó helyiség, ahol az eső-, és hólé, a sár, a por, amely felsőruháinkra, cipőnkre tapad, öltözetünk ezen kellékeivel együtt levetethető, lecsorgatható; mint ahogy itt vesszük le azon ruhadarabjainkat is, amelyek csak a külső világ zord körülményei között szükségesek, azok ellen védenek (kabátok, sapkák, kalapok).

Az előtér jellegében az utóbbi években több változás is történt. Nem a legfontosabb a változások közül, de közvetlenül az előbb említett “vetköztető” szerephez kapcsolódik a cipő-levétel szokásának elterjedése. Míg a múlt század végén, e század elején a polgári ruhatárban a *sárcipő* volt az a tárgy, amelyet levette, cipőjéről

legombolva az ember "illő tisztasággal" léphetett be egy lakásba – s természetesen: cipőben, (mert a papucs csak a házigazda viselete volt, és neki is csak az intim terekben); addig **ma egyre több helyütt válik "kötelezővé" a cipő levétele**, amelyet többnyire "vendégpapucsokkal" váltanak ki. Ez a szokás nagyon erősen terjed; még falusi házaknál is, ahol ez korábban elképzelhetetlen volt. (Ott olykor a házigazdák vetették le sáros csizmájukat, cipőjüket, amikor a gazdasági szférából átléptek a pihenő"övezetbe").^[14] A szokás mindenképpen a lakás, az otthon felértékelődését jelzi, a nehezen megszerzett javak óvását szolgálja, (összefügghet a nehezebben tisztítható padlószőnyegek elterjedésével is), és több olyan minta is kimutatható, amely hathatott kialakulására. A lakás érintetlenség-védelmének a látogatókat, vendégeket (is) a lakás rendjéhez "fegyelmező" ezen formája ismerős például a *kastély-múzeumokból*, (amelyeknél a műemlék parketta védelmére vezették be); s ha "a lakásom a váram, az én házam: az én kastélyom"; akkor e "lakás-kastélyok" látogatóitól a kastélyokat megtisztelő viselkedési formák is elvárhatók. A cipőlevétel követelményének terjedésében talán szerepet játszik némileg a *távol-keleti minta* is (a japán lakásba is csak mezítláb vagy zokniban lehet belépni); vagy – még nagyobb súllyal - *a természetesség divatjának terjedése*, az "ahol nem feltétlenül szükséges, ott inkább járjunk mezítláb", (amit a padlófűtés, padlószőnyeg alkalmazása is lehetővé tesz). A szokás mindenképpen eszünkbe juttathatja az *otthon tiszteletben tartandó szentségét*; (bár ez a "templomként" tisztelt otthon sokak számára csak a saját lakásukat jelenti: azoknak, akik a vendégtől megkövetelik, hogy cipőtalpukkal ne illessék az ő lakásukat, idegenben gyakran eszükbe sem jut, hogy ott nekik is így kellene viselkedniök); másfelől viszont sokan vannak, akik ezt a cipőhúzó procedúrát megalázzónak, nem kívánt lemeztelenedésnek érzik. A cipőlevétel követelményének elfogadtatásában egyébként gyakran a - később részletesebben tárgyalandó - *gyerekkultusz* a közvetítő elem: úgy tűnik, e szokás racionalitását leginkább a földön csúszó-mászó kisbabák egészségének védelmével lehet elfogadtatni.

A *lakás említett előrenyomulása* ebben is megnyilvánul: főleg, ha kicsik a belső terek, ugyanakkor a bejáraton kívül is van még a lakáshoz tartozónak minősíthető tér (tornác, folyosódarab, stb.) akkor a cipőlevétel kiszorulhat az ajtó elé. (Ruhát nem szoktunk az ajtón kívül hagyni, a cipő kint hagyására azonban a bennünket környező világ számos példát kínál /szállodai folyosók tisztításra kitett cipői, mohamedán templomok előtere, stb./)

Az előtér, - ahogy az egyik itt leggyakoribb cselekvésből kiindulva sokhelyütt nevezik: a "*topogó*" - ha nincs erre a célra más tér, akkor sokszor abban is hasonlít az említett tornácokra, erkélyekre, hogy a lakásba bevinni nem kívánt tárgyak *tárolására* is szolgál (olykor itt, a külső térhez legközelebb helyezik el a kerti munka szerszámain, vagy a személtládát is). A cipőszekrényen kívül egyre több szekrényyszerűség látható itt; a villanyórák, gázórák is gyakran itt találhatóak, és ezeket gyakran szintén (fali) szekrényekkel veszik körül. Tároló és szűrő funkciójából következően az előtér is *többnyire alacsonyabb státuszú, mint a lakás többi része*. S miként a lépcsőház, külső folyosó esetében említettük, hogy ahol a dohányzás nemkívánatos tevékenység, ott a folyosó, a lépcsőház lehet a dohányosok száműzésének helye, (másutt a tornác, erkély); ez érvényes az előtérre is. Ha a lakáson belül korlátozni akarják a dohányzást, (de azért a dohányosok teljes kiküldését sértőnek érzérik), ott még leginkább az előtér és (a gözzel-füsttel amúgyis kapcsolatba hozható) konyha válik "*dohányzó helyiséggé*". Hasonlóképpen, ha a saját, vagy vendég kutyát nem akarják, - vagy a lakás adottságai folytán nem tudják - a bejáraton kívül tartani, ám ugyanakkor a szobákba sem engedik be, az ő elhelyezésükre is ez a viszonylag alacsonyabb presztízszű, és "tisztító" helyiség látszik a legalkalmasabbnak; igen sokszor találkozhatunk az előtérben *kutya-, vagy macskaalommal*, s még kutyaházzal is. Az előtér alacsonyabb státuszára utal az is, hogy (a külső lépcsőkkel, a belső lépcsőházzal és a lakás eldugott zugaival együtt) ebben a helyiségben fordul elő legtöbbször, hogy nem jut már energia a teljes befejezésére, például burkolatlan marad a beton, vagy lefestetlenek az egyes részletek. (Ebben szerepet játszik az is, hogy a lakásnak ez a "határsávövezete" a legsérülékenyebb is, a fagy-nyitte külső részeken (illetve az alulról támadott pinceszinten és a közvetlenül a tető alatti részeken) kívül ez van kitéve leginkább a kinti, időjárásfüggő rongáló erők behatolásának.)

Az előtér zsilipelő természetének azonban csak egyik oldala a nemkívánatos elemek kívül tartása, a másik oldal éppen a *beinvitálás*: az előtér közlekedő helyiség is, s mint ilyen gyakran átmegegy *folyosóba*, amely összeköti és elválasztja a lakás egyéb "nemesebb"(lakószobák) és "kevésbé nemes" (vécé, kiszolgáló terek), helyiségeit. Az előtér-folyosó szűkössége-tágassága feltétlenül részt vesz a lakás hangulatának kialakításában, hiszen nem mindegy, hogy amikor egy több tagból álló család hazacsődül, vagy ha több vendég érkezik, ezek kényelmesen

eloszlanak-e a térben, vagy csak egymáson átbukdácsolva tudják magukat felkészíteni a lakásba való bejutásra vagy a távozásra. (Mint ahogy a lakás adottságai, a tervező-építető belátása általában is a lakás tulajdonságává fordulnak át: a *lakást* érezzük barátságosan kényelmesnek, vagy közönyösen szűkösnek. Vagy éppen lélektelenül kitöltetlennek, ha a túl tágas térben elvész az ember. Mindebben persze sokszor nemcsak a tervezésnek és kialakításnak, hanem a lakás jelenlegi lakóinak is nagy szerepük van, hiszen a berendezéssel a tér jellege nagymértékben formálható. A lakások előtér-folyosói is igencsak különbözőek lehetnek aszerint, hogy a házigazda ízlése, lelki alkata üres, személytelen kubusoknak, hosszú, semmit sem jelző, s ezért kellemetlen áthaladó tereknek hagyja-e meg őket, vagy telehinti mindennapi élete megannyi jelével).

A régi polgári lakásokban az előtér, mint a külvilággal való érintkezés színhelye arra is teret adott, hogy olyan vendégeket fogadjanak benne, akiket nem kívántak közelebb engedni magukhoz. Mivel itt több fokozat volt, funkciót nyert egy második átvezető helyiség is; a belépő után a *hall*; volt, akit csak az előtérig engedtek (postás, kézbesítő, stb.), s volt, akit bevezettek a hallba is, ahol esetleg le is ültették. A hall is előtér a lakáshoz képest, de éppen fogadó jellege miatt már egy fokkal magasabb státuszú tér; sokszor a – kevésbé ünnepi - családi étkezéseknek is színhelye. A hall hagyománya (bár sokhelyütt - a hagyományos polgári életforma eltűntével - az ötvenes-hatvanas-hetvenes években a régi hallból más helyiséget alakítottak ki) modernebb lakásokban is továbbél. A belépő után sok lakásban egy olyan helyiség következik, amely körbeülhető asztallal a középpontban lényegében a hall szerepét tölti be. Ezek között vannak világos, ablakos helyiségek is, de mivel a hagyományos polgári lakásban a hall - mint második előtér, mint átvezető, közvetítő helyiség - többnyire ablaktalan, e mintát olykor azon a módon másolják, hogy az ablakos hallt is függönyökkel teszik sötétebbé.

Az előtér-folyosót, a hall-ebédlőt a mintául szolgáló polgári lakásokban nem ritkán *fával borították*. Ebben a melegség igénye és általában az esztétikai funkció mellett nyilván szerepet játszott az is, hogy a falakat ezekben a helyiségekben fokozottabban védeni kellett a használatól (a levett ruhákat pedig a faltól). E mintának nyilván szerepe van abban, hogy a modernebb lakásokban is általánossá vált ezekben a terekben a faborítás (persze a helyiségek is kisebbek, a faborításnak pedig egy kevésbé elegáns változata, a lambériázás terjedt el). A másik gyakori változat a *műbőr*-borítás (amelynek szintén megvan az előzménye egyes nemesi és polgári lakások folyosóinak, előszobáinak, halljainak bőrtapétaiban, a fali ruhaakasztók háttérének bőrrel való burkolásában).

Az utóbbi években az előszobák arculata érdekesen változni látszik. **Sokhelyütt az átvezető szerepű belépők helyett az előterek inkább "bemutatkozó" terekké válnak.** A helyiség továbbra is a vendéggel való találkozás, a külvilág kizárásának színtere marad, de a lakás "előbbre lépésével" fontosabbá válik, hogy már az előszoba is a lakást, a lakás egészét is reprezentálja. Ez a jelenség, több más mozzanattal együtt annak a tendenciának a része, amelyben a lakás "*világgá*" és "*kompozícióvá*" válik - erről is majd később beszélünk bővebben. Itt most csak arra érdemes felfigyelnünk, hogy **mivel a lakók fontosnak kezdik tartani, hogy már az előszobában is "bemutatkozzanak", eltűnik innen minden, ami a helyiség alacsonyabb státuszára utal,** a lomtár, a munkaeszközök, s ha lehet, a sötétség is. E tendencia jegyében **az előtér több fényt kap**^[15] (ha lehet, természetes megvilágítást, például a bejárati ajtó üveges-üvegtéglás megoldásával, ha nem lehet, legalább a mesterséges fényforrások szaporításával); a munkaeszközök és lomok kis rekeszekbe, *gardrőbszekrényekbe* kerülnek, ("el a szem elől"); ezeket a rekeszeket, gardrőbszekrényeket sokszor éppen az előterek-folyosók szögleteiből választják le ("minden talpalatnyi helyet ésszerűen kihasználva").^[16] **Az előtér megnövekszik** (egybenyitják a folyosóval, s ha nem is hallá, de egyfajta "belépőteremmé" tágítják).^[17] Egyre több *díszítés* megjelenik az előszobában; a *tükrök* is, amelyek a ruha le-, és felvételhez kapcsolódva ebben a helyiségben mindig is funkcionálisak voltak, most gyakrabban kapnak díszítő, reprezentatív - a teret is megnövelő - szerepet. A díszítés, a barátságosabbá tétel érdekében egyre többször látni itt növényeket is. Ha a lakást egységes stílusban rendezik be, ez feltétlenül kiterjed az előtérre is. Ahol a lakásban valamilyen nagy gyűjtemény található, annak egyes - kevésbé értékes - darabjai is megjelennek már az előtérben, az előszoba-folyosón is.

Persze sok olyan előszoba van, ahol nem ez a (megemelő, aszoba-jelleget növelő) tendencia érvényesül, vagy azért, mert a lakás szűkösége nem teszi lehetővé bizonyos funkciók eltüntetését, vagy azért, mert a házigazdák nem is törekszenek erre. Nem ritka például, hogy az előtérben *irodagépeket* (például xerox gépet, faxot) találunk. Itt könnyen adódik a feltételezés, hogy a hivatal hatásáról van szó, (ahol ezek a gépek sokszor ugyancsak a folyosón kapnak helyet. Míg azonban a hivatalokban ezt gyakran az a megfontolás indokolja, hogy a különböző helyiségekben dolgozók egyaránt hozzáférhessenek ezekhez az eszközökhöz, itt vagy egyszerűen más hely híján, (vagy néhol talán a hivatali minta *presztízs-növelő* célzatú átvételeként is) alkalmazzák e megoldást. Még kevésbé funkcionális, (s megint csak a helyszűke és a mintakövetés státusz-szimbólum képző fontossága együttesen

magyarázhatja) ha – mint néhány általunk látott esetben - az előtérben például *bárpultba* vagy mondjuk bordásfalba ütközünk. (Ilyenkor arról is szó lehet, hogy a lakók átvesznek egy nekik tetsző mintát, de mivel a lakás többi helyiségéről alkotott elképzelésükbe nem tudják szervesen beilleszteni, itt, az átmeneti térben érzik legkevésbé zavarónak).

Megint másról van szó akkor, amikor például önálló konyha híján az előszoba-folyosó kínálkozik a *teakonyha*, vagy *szárító helyiség* szerepére. Kutatásunk során több ilyen megoldással is találkozhattunk. Mivel - mint e fejezet első mondatában utaltunk erre - hajlamosak vagyunk a bejárati ajtón túli első teret előszobának tekinteni, ezekben az esetekben – rögtön valamely nem-várt lakófunkció jeleibe ütközvén - zavart érezhetünk. Ám e zavar nem teljesen indokolt, hiszen ennek a megoldásnak is megvan az előzménye: a hagyományos paraszti lakásban, majd a városi munkáslakás egyik típusában is éppen hogy a konyhán át jutunk a lakásba. Minthogy azonban a mai lakáskialakítási törekvések egyértelműen *polgári* mintákat követnek, (nem "polgári" családokban is), mégis inkább azok az asszociációk a tipikusak, amelyek alapján az efféle belépést a látogató szegénységet vagy igénytelenséget sugallónak érzi. (Persze a másik oldalról nézve ugyanezt győzelemként is meg lehet élni: az emberi leleményesség győzelmeiként a szűkös feltételek fölött). ^[18]

Szintén a szűkösség, a körülmények kényszerének kellemetlen, a privát szféra tökéletlenségére utaló érzeteit keltheti bennünk, amikor egy lakást csak egy másik lakás előtérén, vagy innen nyíló lépcsőn keresztül lehet megközelíteni (ez szétválasztott lakásoknál fordul általában elő, s mind a két lakásban megzavarja az előtérhatást.)

Egyébként az előtér teljes hiánya sem ritka és számos változata van. Vannak lakások, amelyekbe egy magasszintű teraszról lehet belépni. Ezek a megoldások éppúgy felidézhetik a tornácaikról megközelíthető kúriák képét, mint a kényszerűen szétdarabolt társbérleti lakásokét, amelyeken az elvesztett, (a másik lakásrészbe került) főbejárat pótlására létesítettek ilyen belépési lehetőséget. Egészen más asszociációkat kelt, amikor valamilyen *munkatérén* keresztül juthatunk a lakásba. ^[19] (Az újkori polgári lakás ősfarmájában a bolton, műhelyen, ivón át vezetett az út a lakótérbe. S bár azóta egyértelművé vált a lakás eltávolítása a munka színterétől, és külön rekreációs övezetek létrehozása; ma, a családi és magánvállalkozások reneszánsza következtében újra tendenciának nevezhető - és felidézi a korai polgár életformájának képét - a magánház alsó szintjein a műhely, bolt, söröző, orvosi rendelő, stb. létesítése, amely egyúttal a lakás - legalábbis egyik - bejáratául is szolgál.)

Az előszobák skálájának egyik pólusát tehát azok a lakások képezik, ahol gyakorlatilag nincs – önálló - előszoba. A másik póluson olyan "paloták" állnak, ahol a belépő előtér is márvánnyal borított, reprezentatív helyiség. Ez utóbbiakban a hall "előcsarnok" formájában vezet tovább a belső helyiségek felé. Az ilyen előcsarnokok azonban ritkák, a belépő vendégek a lakások többségében a zsilipelő helyiségekből az elsődleges fogadótérbe, a *nappaliba* vagy *társalgóba* kerülnek.

II./2. Nappali, szalon, fogadószoba, társalgó

A *nappali* a lakás szíve - gyakran középpontja is - bár korántsem feltétlenül ez a leginkább használt helyiség. *Egyik fő funkciója a kommunikáció*; abban az értelemben is, hogy itt fogadják a megbecsült vendégeket, itt zajlik számos együttes tevékenység, a lakás gazdáinak egymással és a vendégekkel folytatott kommunikációja; de abban az értelemben is, hogy ez a helyiség a család külvilággal fenntartott érintkezésének, - s ilymódon a *lakás* és a külvilág kommunikációjának - egyik fő színtere is. (A lakás *belső* terei közül mindenképpen ez a legfőbb kommunikációs tér). Többnyire itt helyezkednek el az információs eszközök; főként a televízió, videó, lemezjátszó; de sokszor a komputer, a telefon is, s legtöbbször ebben a szobában a legnagyobbak az ablakok is, amelyeken keresztül a természeti és az épített környezettel folytatott vizuális kommunikációnk zajlik.

A nappali ugyanakkor a lakás *reprezentációs* középpontja is; (ez következik kommunikációs tér voltából is: ott reprezentálunk leginkább, ahol a leginkább érintkezünk a többi emberrel). A nappaliban igyekszik legtöbbet mutatni a lakás; **rendszerint itt kerül a legegyszerűbben kifejezésre a lakók ideológiája, ízlése; itt helyezik el a lakás legmutatósbabnak, legérdekesebbnek vélt tárgyait.**

A reprezentatív funkciónak megfelelően ez a lakrész az, amelyet sok lakásban legkevésbé használnak a hétköznapi életben, ahol a leginkább uralkodik a tisztaság és a rend (helyenként kínosan makulátlan, "elválogatott" rend): bizonyos vonatkozásokban, - bár mint erre még kitérünk, korántsem minden tekintetben - ez a helyiség tekinthető a modern lakásban a "tiszta szoba" leszármazottjának.

A kommunikációs funkcióból adódóan a helyiség leghangsúlyozottabb tárgyai az esetek többségében az *ülőbútorok*. Van persze olyan fogadóhelyiség is, (állófogadásokra, táncmulatságokra szánva) ahol egyáltalán nincsenek székek, (vagy csak szükség esetére sorakozik néhány a fal mellett); de azokban a jómódú házakban, ahol ilyenekkel találkozunk, általában van társalgásra-leülésre alkalmas, és hangsúlyozottan ezt a célt szolgáló helyiség - egy másik nappali - is.

Azt sem lehet teljesen általánosnak tekinteni, hogy a nappali glédában állva várja a vendégeket. Sokhelyütt a család mindennapi életének is színtere lévén a mindennapi lét, (sokszor a mindennapi munka) nyomaival van tele; az otthoni vállalkozások fellendülésével ez az egyik olyan szobatípus, amelyet - legalábbis részben - munkatérre változtatnak.

A nappalit mindazonáltal jóval többször tölti meg élettel a pihenés, mint a munka. A kényelem, a testet kényeztető kibéleltetés a helyiség számos elemében hangsúlyt kap: puha ülőbútorok, süppedős szőnyegek, (vagy padlófűtéssel meleggé tett járófelület), kárpitok, falburkolatok.^[20] **A meghitt, otthonos hangulat elősegítői a mind divatosabbá váló kandalló, a (később még részletesebben is említésre kerülő) hangulatvilágítás, a növénycsoportok és akváriumok, stb. Az "otthonosság" érzésének egyik alkotóeleme a(z anya)természet elemeinek bevonása a lakásba (a természet veszélyei és kellemetlenségei nélkül); növények, állatok, és a két őselem: a tűz és a víz.** (Persze mindezen természeti elemek jelenléte csak akkor kelti az otthonosság érzetét, ha biztonságos határok választanak külön tőlük, ugyanakkor látványukban mégis gyönyörködhetünk - a nyílt, de falakkal körülzárt, vagy hőálló üvegen keresztül szemlélte tűz, az üvegen át látott víz ilyen -: vagyis amikor azt érezhetjük, hogy nem szakadtunk el teljesen a természettől, viszont teljes mértékben uralmunkban tartjuk, "házasítottuk".) Az otthonosság másik fontos alkotóeleme a sötétből kivilágító fény. (A meleg és a biztonságos és körülbélelt zártág mellett ez, a távolból hívogató világosság jelképezi legerősebben az útonjáró számára is a megpihenés vagy a hazatérés vágyott célját). Ez a fény a védelmet biztosító tűz által fölkelte ősi érzelmeket mozgósítja: a mesterséges világítóeszközök közül a tűz fényét, az éjszaka sötétjében a rémeket távoltartó embertápláló tűz képzetét leginkább a hangulatvilágítás idézi. **Ma mind a hangulatvilágítás, mind az otthonosság többi említett kelléke (tűz, víz, élőlények) terjednek a lakásokban: egyre többen, egyre hangsúlyosabban és a lakás egyre több pontján alkalmazzák őket.**

A növényekkel, állatokkal az otthonosság mellett egy másik fontos asszociációkör is bekerül a nappaliba, az *egzotikum*. A nappaliban, mint a lakás reprezentatív központjaiban - a lakók által tudatosan kialakítva vagy csak a berendezés végeredményeképpen - valamiféle világ (vagy világok) jönnek létre, (a házigazdák élményeit, vonzalmait, ízlését is kifejezve, megjelenítve). Ebben a "világalkításban" nagy szerepe van az egzotikus (afrikai, ázsiai, latin-amerikai) tárgyaknak (és növényeknek, állatoknak): ezek egy kis gyarmatot képviselnek a lakásban, egy meghódított szigetet^[21], ahogy a kultúra történetének egyes korszakai is a házigazdák világának alárendelt elemeivé sorolhatók be néhány, arra a korszakra, vagy egy-egy sajátos nemzeti kultúrára jellemző tárgy (orosz ikonok, román üvegfestmények, barokk kegyszobrok, 48-as honvédfotók, századfordulós szecessziós bútorok, stb.) elhelyezése által. Ha valamilyen ideológia jelei jellemzőek a lakásra, (vallási, nemzeti, politikai szimbólumok) ezeket is többnyire a nappaliban találjuk.

A nappalival - mint bármely szobával - tehát a házigazdák vagy szándékosan, vagy akaratlanul, csupán a berendezés eredményeképpen közölnek is valamit magukról, sajátos világukról (értékrendszerükről, ízlésükről, egyéni élményeikről, vonzalmairól, stb.). Magától értetődőnek tűnik azonban, hogy az ilyen közlésre is az a helyiség kínálkozik elsősorban, amelyben a leginkább megfordulnak külső látogatók is. Ám ahhoz, hogy az ilyen közlés - a közlésnek hangsúlyozottan az egyénről valló formája - egyáltalán fontossá váljék, szükség van az individualisztikus értékrendszer kifejlődésére is. A hagyományos falusi konyha például szintén vendégfogadó helyiség is, s azt fontosnak is tartották a hagyományos faluban is, hogy a konyha képe ne vessen rossz fényt a háziakra. De a sajátos, az egyénre jellemző világ kialakítása és tárgyakkal való kifejezése csak a polgári-individualisztikus értékrendszert követő, (az egyént a maga egyediségében, különösségében, elsősorban éppen másoktól különböző volta miatt értékelő) emberek lakásaiban vált fontossá.

Az otthonosság, a reprezentáció és a sajátos arculat közlésének együttes igénye a nappalit inkább a szalon, mint a tisztaszoba gyermekének látatják^[22]. (A reprezentativitási törekvés a mindhárom helyiségre jellemző közös

mozzanat). A szalonnal rokonítja a nappalit számos tevékenység is, amely korábban a szalonban zajlott, s amelyet a modern lakásban a nappaliban végeznek (zenehallgatás, más művészi jellegű tevékenységek élvezete, beleértve a gyerekek produkcióit is, kártyázás, egyéb játékok, kávézás, poharazgatás, a rokonokkal, barátokkal való együttlét, a társalgás, és hivatalos ügyekben érkezett vendégekkel a tárgyalás is).

A nappali ugyanakkor nem pusztán a vendégfogadás helyisége. (Családonként eltérő mértékben, de a házigazdák is rendszeresen használják, a hétköznapokban is). Nevének megfelelően a nappal otthon töltött óráinak egyik fontos színtere; tanulnak, dolgoznak, pihennek, beszélgetnek benne, így azokban a lakásokban, amelyekben a nappalit nem tekintik a csak a vendégekkel együtt igénybevett kvázi-tisztaszobának, ott a nappalik e mindennapi tevékenységek számos jelét is magukon viselik (félretolt, ledobott tárgyak, étkezések, dohányzás, stb. nyomai, olvasnivalók, gyerekjátékok).^[23] (Gyerekjáték persze csak ott kerül a nappaliba, ahol az az egész család mindennapi élettere, s nincs élesen elkülönítve a gyerek/ek/ szobájától /szobáitól/, - jellemzőbbnek egyébként az elkülönítés nevezhető). Vannak, akik dolgozósarkokat alakítanak ki a nappaliban, nem ritka, hogy a különböző funkciók szerint (vendéglátás, munka, tévénézés, stb.) a nappalik, - amelyek *többnyire a lakás legnagyobb helyiségei* - több, jól megkülönböztethető al-térre oszlanak (külön íróasztallal, étkező asztallal, dohányzóasztallal, és körük rendezett székekkel, tárgyakkal). Van, amikor e megoszlás azt is jelenti, hogy a nappaliban egyszersmind *barátságosabb és barátságatlanabb tér-egységek* különülnek el egymástól.

Érdekes, hogy **dolgozó-teret** ^[24] **többnyire a család legdominánsabb személyisége alakít ki a reprezentatív helyiségben, a nappaliban.** Patriarchálisabb szellemű családokban, vagy ahol inkább a férj az, aki a *nyilvánosság* szférájához kötődik, a férfi íróasztala is gyakran itt van, míg a feleség dolgozó sarka például a hálósobában. Ahol a *nő* szerepel inkább a nyilvánosságban, mindez éppen fordítva lehet. Olyan családokban, ahol a gyereket kultikus rajongás övezi, például mert tőle várják a család fölemelkedését, előfordul - s ez is a nappali presztízsadó, reprezentációs szerepéről tanúskodik, - hogy a *gyerek* kap egyedül a család tagjai közül dolgozó-tanuló sarkot a nappaliban. (Itt olyan lakásokról van szó, ahol egyébként lenne más tér is erre a célra: a nagy családban felnövekvő gyerek, aki helyszűkében tanul a nappaliban, természetesen egészen más eset). Azokban a családokban, ahol a *televíziót* övezi kultikus tisztelet, a nappali funkciója a televíziózás köré szerveződhet. Újabban hasonló helyet kaphat a *komputer* és a hozzá kapcsolódó géppark. A nappalitól így sok esetben a családon belüli erőviszonyokról, szerepmegoszlásokról is információkat nyerhetünk.

A nappali szoba *étkezések* színhelye is lehet, bár inkább csak vendéglátáskor, ünnepi alkalmakkor és "háttér-étkezés" jelleggel (tudniillik, amikor a család egyes tagjai például televíziózás közben rágcsálnak valamit). Kialakultak illetve átvételre kerültek olyan sajátos (többnyire a fogadásokhoz kötődő, s ennyiben a vendéglátás és szalon képzetkörében maradó) étkezési formák, amelyeket általában a nappalinhoz (is) illőeknek tartanak (svédasztal, fondue, melegszendvics, süteményes-, gyümölcsös-, kompótos tálak, stb.) Amennyiben a nappaliban étkezések zajlanak, ez a hagyományos polgári lakás egy másik, a modern lakásokból általában hiányzó helyiségének, az *ebédlőnek* is örökösévé avatja a nappalit.^[25] (Mint látni fogjuk, az ebédlőnek megvan a közvetlenebb modern leszármazottja is az "étkező" formájában, ám a kettő nem azonosítható teljesen: a polgári ebédlő ünnepélyességét inkább a nappali vette át. Ez arról is tanúskodik, hogy **a családok belső viszonyai közvetlenebbé, kevésbé szertartásossá váltak, s ennek a családmódelnek az étkező-beli együttlét jobban megfelel; a szertartásosság inkább kifelé, a vendéglátáshoz kötődően van jelen, s így a nappaliban kap helyet**). A nappali szoba étkezésekhez kötődő szerepéből adódik, hogy igen sokszor találunk itt tálalószekrényt (a régi polgárlakásokból örökölt tálalószekrények többnyire idekerülnek), tálaló berendezéseket, zsúrkocsit, stb. (Az üveges tálalószekrényekben itt helyezkednek el az edények, étkészletek is, amelyek, - csakúgy mint a hagyományos polgári lakásban - a tisztas jómód jelképei).

A nappali számos funkciója közül még egyet feltétlenül érdemes szemügyre venni. A nappali, mint a lakáson belüli fő kommunikációs tér, kicsiben a városi *agorát* is képviseli a lakáson belül. Ennek megfelelően kialakítását gyakran olyan minták is befolyásolják, amelyek *közteterekről* származnak (bár a közteterek és paloták fogadótermeinek kölcsönhatását, s aztán hogy melyikük hogyan gyakorolt befolyást a magánlakásokra, nem könnyű különválasztani). Mindenesetre a legújabb nappalik kialakítása során **terjed a helyiségek főtér-szerű, körkörös kiképzése, lépcsőkkel szintekre tagolása, kemény (járócsempés, márványlapos) burkolása, oszlopokkal, árkádokkal körülvétele, a nappalira nyíló galériák, erkélyek kialakítása, szobrok, faméretű növények, sőt, szökőkutak idetelepítése; s a szabadtéri tér-jelleget növeli a mind közkedveltebb márványborítás és az a tendencia is, amelynek engedelmessé egyre több helyütt nyitják ki fölfelé, több szintet áthidalva a nappalit.** (A *közvetlen* minta persze gyakorta valamely, a lakás kialakítója számára a kellemes, vonzó, előkelő, gazdag, kultúrált, "eredeti", stb. életformát jelképező - többnyire nyugati - lakás, mint

ahogy a nappaliban elhelyezett kandalló hatalmas divathullámának is az angol-amerikai, és eredendően az angol arisztokrata életforma az ősforrása).

A nappali terének kialakítása során alkalmazzák rendszerint a legtöbb térformáló eszközt: az utóbbi évek egyik legszembevetőbb fejleménye a nappali hagyományos kocka-terének széttolása, teremszerűvé alakítása.

A lépcsők igen nagy változatosságban bukkannak fel itt: vezetnek lefelé, mintegy *medencébe* a helyiség közepe vagy ablaka-üvegfa felé; gyakran dobogó, - szinte kínálkozóan: *színpad* - felé emelkednek; *galériára* vezetnek föl, amely lehet nagy *könyvtárakat* idéző galéria, vagy az angolszász ház módjára a hálólhelyiségeket előző korlátos erkély; az ablakhoz, mintegy *kilátó-teraszhoz* is vezethetnek, vagy belső lépcsőházként kanyarognak a fentebbi szintekre. (A felsorolt megoldások jelentős részében - figyelhetünk föl megint - ismét csak közintézmények, köztéri létesítmények modellje kerül a lakásba. A belső lépcső némely régi polgári lakásban is megfigyelhető, az azokra jellemző tömbszerű, nem-függő lépcső azonban ma igen ritka).

A tendencia oly erős, hogy nem csak újonnan épített házak nappali szobáit formálják így, de régebbi építésű lakásokban is végrehajtanak olyan változtatásokat, amelyek hasonló eredményre vezetnek: dobogóval emelik két szintűvé a teret, lépcsőket építenek be, stb. A lépcsők aztán maguk is részt vesznek a nappali terének életében; a szoba többi részéhez igazító padlószőnyeggel^[26] vagy a reprezentativitást növelő futószőnyeggel borítják őket, gyakran növényeket, dísz tárgyakat helyeznek el fordulóikon, fokaikon, az alattuk keletkező kis térdarabokban. (Ez utóbbi megoldások azt jelzik, hogy a lépcső nem csak közlekedő út, terek összekötője, hanem jelentős szerepe van abban is, hogy **a szoba-kubuszt** - s ez is a mai lakásalakítás egyik fontos, még többször szóba kerülő tendenciája - **a szerves természethez jobban hasonlító, amorf formákba tagolják, az otthonosság érdekében minél több ki- és beszögellést, téröblöt, sarkot, kuckót hozzanak létre.** (Olykor a praktikus térkihasználás érdekében még beszélgetősarkot is kialakítanak a lépcső alatt).

Nem csak a lépcsők segítenek ebben. Az utóbbi években - szintén a konstruktivista modernizmus tagadásaként - **feléledt a boltív divatja**, (nemcsak a nappaliban, de ott is), méghozzá ez is több formában: vannak a harmincas évek revival-jéhez kapcsolható szűk-“román”-íves megoldások, a gótikus vagy a mór építészeti “szamárhát”-íveit alkalmazó archaizáló hatást keltő formák, és a késő-középkori palotaépítészeti arisztokratizmusával ható széles ívek (ez utóbbiak csiszolt kő vagy márvány zárókövekkel). **Hasonló képzetkörhöz, - a palota, a vár és a köztér képzetköréhez - kapcsolódnak az oszlopok, oszlopsorok, amelyek ma szintén újra terjednek.** (Ha nincs mód kőoszlopok beépítésére, akkor faoszlopokat alkalmaznak, amelyeknél ügyelnek arra, hogy ne lehessen őket összetéveszteni az aládúcolás kényszermegoldásaival, sőt, némely lakásban, ahol tényleg aládúcolás vált szükségessé, annak gerendáit az ötletes lakók úgy díszítik, hogy szándékosan kialakított oszlopoknak hassanak). Ugyancsak terjednek a (szobrok, becses tárgyak elhelyezésére alkalmas) *falfülkék*, (ezeket is belevésik utólag is a falakba, csak hogy a helyiséget a kor szelleméhez közelítsék); a *konzolok, emelvények*.

Ezeket a tendenciákat nem lehet pusztán reprezentációs törekvéseknek (és mondjuk egyszerűen csak a várszimbolika alkalmazásának) nevezni. Az ilyen kordivatok mindig több jelentésűek és több okra is mennek vissza. Ebben az esetben is részt vesz az említett elemek alkalmazásában például a korra jellemző fokozott *esztétikai* törekvés is, amely nem egyszerűen a lakás szépítését, csinosítását jelenti, hanem éppen itt a nappaliban annak az igénynek a jelenlétét is - ez megint főleg értelmiségiek lakásaiban figyelhető meg -, hogy *maga az életvitel kapjon esztétikai dimenziót*: (arányosságot, harmóniát, graciózitást). Ennek a törekvésnek számos más jele is van, szó lesz még például az esztétikai szempont terjedéséről az ételek felszolgálásában, a *tálalás* kultúrájában, ami itt, a nappaliban is szerepet kap; gondolhatunk a legkülönfélébb *dísz tárgyak* alkalmazására, a *világítási* kompozíciók kialakítására, stb.

A nappaliban ezt *is* sugallhatják a zömükben itt elhelyezett *gyűjtemények*, beleértve a könyv-, és lemezyűjteményeket is (a könyvek sokféle asszociációt kiválthatnak, de nagy tömegben, könyvfalként nagyon erősen hordozzák az életformára való utalást, és külön jelentőséget kapnak ebből a szempontból közülük a *szép* könyvek, /képzőművészeti albumok, áhítattal kézbevevett könyv-régiségek, stb./); a *hangszerek*^[27], természetesen a festmények és egyéb *képzőművészeti alkotások*; (illetve az ezeket felidéző reprodukciók); a *régi és műves tárgyak, a történelem nyomait magukon viselő töredékek*; a már említett *hangulatvilágítás*, és olykor ezzel összefüggésben a *sötétítés* is. (A hangulatvilágítás sokszor rejtett világítótesteket feltételez, amelyek titokzatossága növeli a hatást; az ilyen rejtett világítás helyet kaphat különböző falmélyedésekben, szekrényekben, álmennyezetek mögött, sőt, a divatos oszlopokba rejtve is). Mindezek következtében a falfelület is általában a nappaliban a legkitöltöttebb, s *itt fordul elő leginkább, hogy maga a fal is esztétikai formálás tárgya* (a fülkéken kívül itt láthatunk legtöbbször klinkertégla-berakást, terméskőfalat, a téglák közé beépített sziklát, a szerves építészeti követői által tervezett házakban beépített “élőfát”, stb.)

Az egymástól gyakran szétválaszthatatlan reprezentációs és esztétikai törekvésnek két gyakori sajátos változatát érdemes még említenünk. Az egyik a tárgyak-bútorok védelme, amelynek leglátványosabb formája a *letakarás, huzatba-húzás*. Ez a "tisztaszoba" szerű nappalik sajátossága, azoké, amelyek nagyon erősen kifelé, a vendéglátás felé orientáltak. A bútorok letakarása a hétköznapokon csipkerózsikákká változtatja a nappalikat, s azokat akik ilyenkor kénytelenek használni a huzattal takart ülőalkalmatosságokat, azzal a kínos érzéssel ajándékozza meg, hogy rosszkor érkeztek.^[28] (A csérgével való letakarás más hatása: egyrészt a bélelő, kényeztető törekvések közé tartozik, másrészt a népi kultúra köré szerveződő ízléskör és értékvilág felidézője). A bútorok védelmében feltétlenül jelen van a defenzív jelleg is: vigyáznunk kell az értékes berendezésre, mert ha tönkremegy, nem biztos, hogy pótolható (nem biztos, hogy még egyszer olyan helyzetben lehetünk, mint amikor szert tettünk rá), s a bútor *-az óvott jómód-*jelkép értékesebb, mint az a tevékenység, amire használják (vagyis nem a bútor van az emberért, hanem az ember a bútorért).^[29] A másik jelenség még markánsabb megnyilvánulása a defenzív lakáshasználatnak. Sok nappali szoba reprezentatív dísz *öröklött* bútor, amelyen nem változtatnak, nem is védik kínos aggályossággal, hanem folyamatosan "lelakják". Ilyenkor a - mind kopottabb - nappali azt sugallja, hogy a lakás jelenlegi lakói valamely *régi dicsőség* hódolatában (és/vagy árnyékában) élnek; az elődök világát fontosabbnak, súlyosabbnak érzik a maguk életénél, miközben az őrzött múlt folyamatosan veszít értékéből, és csúszik lefelé a társadalmi lejtőn.

A nappali az esetek nagy részében azokat a funkciókat látja el, amelyekről idáig beszéltünk. Találkozhatunk azonban e helyiség használatának más módjaival is. Éppen a helyiség sok-funkciójúsága teszi, hogy egyesek - legalábbis alkalmanként - *hálóhelyül* is használják. Akiknél a privátlét és a társadalmi érintkezés éles határokkal elválik, és fokozott szükségük van az intimszféra zártságára, azok nemigen teszik ezt; aki viszont szívesen alszik a nappaliban - bár lenne hálószobája is -, annak oka lehet például az is, hogy ha nem is feltétlenül tudatosan, de vágyik a *közösség feloldó közegére*, igazán kellemesen abban a térben tudja érezni magát, amely magán viseli a másokkal való együttlétek, a *tág értelemben vett nyilvánosság* nyomait. Ha személytelenül is, de végsősoron a televízió is a nyilvánosság jelenlétét képviseli a szobában, s hogy ma az esetek túlnyomó többségében a hálószobában is találunk tévékészüléket, ez sem csak a kényelem-igény következménye, hanem azt is jelzi, hogy **az intim terekből a ma embere általában nem zárja ki teljesen a nyilvános szférát.**^[30] Ez utóbbi példa arról is szól, hogy nemcsak a nappaliban jelenhetnek meg hálószoba-funkciók, hanem a hálószoba is magába engedhet egyeseket a nappaliban szokásos tevékenységek közül. Előfordul például az is, hogy míg a vendégek fogadóhelye a nappali, egy másik, egyébként alvásra szolgáló helyiség úgy van kialakítva, hogy benne intimebb, a szűkebb rokonságot, - esetleg a bensőbb barátokat - érintő együttlét itt is lehetséges legyen. (Ilyenkor tehát a nappali funkciói két helyiség között oszlanak meg, lehetővé téve a megkülönböztetést az együttlét bensőségességének különböző fokozatai szerint, amit más vonatkozásban az előszoba és hall példáján már érzékeltettünk).^[31]

A nappali és az intimszféra közti határok elmosódásának egy másik példája, amikor a nappaliban *ruhásszekrényt*, vagy a tiszta ágynemű, a vasalt holmi tárolására használt szekrényt találunk. Mint bármely más funkciókeveredés, ez is adódhat helyhiányból, de olykor értékrendszer-jelzés ez is, amennyiben a hagyományos paraszti életforma mintájának továbbélése is lehet.^[32] (gondoljunk a tisztaszobában elhelyezett kelengyére, amelynek szokása egy olyan szemlélet is sugall, miszerint az egyén intim világának kellékeit a közösségi-szakrális tér -vagyis mintegy a közösség jóváhagyása - szenteli meg.)

Meg kell említeni végül azokat az eseteket is, amikor nem tulajdonítanak a nappalinak különleges, reprezentatív szerepet, és a helyiséget *elsősorban* a mindennapi tevékenységek végzésére használják. Ezekben az esetekben persze a díszítettség is kisebb, illetve kevésbé irányul kifelé, jelzései nem annyira a látogatóknak szólnak, hanem aszerint vannak kiválogatva, hogy mi kedves, szükséges, fontos a lakók számára. (A látogató persze ezekből a tárgyakból is nagyon sok mindent kiolvashat, de ugyanakkor érezheti azt is, hogy ezek a lakók személyiségét *kifejező* jelek ugyan, ám a kifelé irányuló, *demonstráló* szándék^[33] nélkül). Van, akinél a nappalit a házigazda hivatásának megfelelően elárasztják a tárgyak, a halmokban álló könyvek, otthon végzett munkák nyersanyagai, félkész és kész termékei: ilyenkor a nappali mint kommunikációs tér azt közli, hogy itt maga a munka a kommunikációs forma, a külön, *par excellence* kommunikáció csak másodlagos lehet. Más esetekben a kommunikáció másodlagossága abban fejeződik ki, hogy a "nappali" *átmenő térré*, szinte csak folyosóként használt helyiséggé degradálódik, üresedik a lakás többi helyisége között. (Ez főleg akkor fordul elő, amikor a család közös létezésével szemben a külön - s így a nappali által nem annyira összekötött, mint inkább elválasztott - terekben, az egyes családtagok háló-, és dolgozószobáiban zajlanak a család életének lényeges pillanatai és órái). A végletet ebben a típusban azt jelenti, amikor egyáltalán nem látják szükségét nappali kialakításának. (Sajátos eset, amikor a "nappali" a lakás valamely hátsó helyiségében található, mondjuk csak

fürdőszobán, vagy a hálósobán át lehet megközelíteni. Ilyenkor nyilván eredetileg más funkciójú helyiség volt, talán éppen hálósoba, és könnyen lehet, hogy a lakás átszabdálása, társbérletesítése majd leválasztása hozta létre az adott helyzetet. Mindenesetre az ilyen "nappalik" nem keltik azt az érzést, hogy vendégfogadásra születtek, s ha nagyon kellemesek, kiválthatják ugyan azt a korábban említett hatást, hogy terébe jutván valamely rejtett, exkluzív világba nyerhetünk betekintést, mégis nehezen szabadulhatunk attól az érzéstől, hogy tapintatlanul behatoltunk, vagy zavarba hozóan beengedtünk a házigazdák intimszférájába. Ilyen nappalit többnyire olyan családok lakásaiban találunk, akiknek az életében nincs nagy szerepe a vendéglátásnak.^[34]

Ma azonban **jellemzőnek inkább a nappali - mint kommunikációs, reprezentatív és rekreációs tér - felértékelődése nevezhető. E felértékelődést jelzi az általánosnak mondható törekvés terének növelésére.** (A tér megnövelésére irányuló törekvést az előtereknél is megemlíthettük; a nappali esetében ez a tendencia még erősebbnek és a korra még jellemzőbbnek tekinthető). Természetesen a lakótelepi lakásban, vagy egy bérház kis lakásában nemigen nyílik mód erre, a lakás mérete valóban kemény korlát (bár ezeken a helyeken is megfigyelhető, hogy a nappalit igyekeznek összenyitni más terekkel, a terasz beépítésével megnövelik, vagy például úgy rendezik át a lakást, hogy a legnagyobb helyiség mindenképpen a nappali lehessen). Akik pedig saját házat építenek, abban egyre nagyobb szerepet kap, és egyre nagyobb - nem ritkán 40-50, sőt előfordul, hogy 80-100 négyzetméteres! - a nappali.

A terek összenyitása nemcsak a térnövelés céljából jellemző. Lesz még erről szó, de a nappali működése szempontjából is fontos, hogy **a különböző helyiségek átláthatósága, amit oly jól ismerhetünk a németalföldi és holland enteriőr-képekből^[35] ma (nálunk is) korjellemezővé válik.** A nappali ebből a szempontból a helyiségek sorának összefogója, központja. Emeletes épületekben egy egész szintet is összefog (rendszerint a konyhával, étkezővel, hallal, terasszal, bárral, esetleg dolgozószobával, ritkábban gyerek-terekkel összekötve; s mindezt bevonva a kommunikációs térbe, amely ily módon a lakás nagy részét betölti; persze elkülönülve a többnyire más szinten elhelyezett intim terektől, a hálósobáktól, fürdőszobától, stb). Az összenyitás a kertre és a panorámára is vonatkozik: ezek - a rájuk nyíló panorámaablakok, ajtók, üvegfalak által - még tágasabbá és reprezentatívabbá teszik a nappalit, hiszen a benne felhalmozott "világokhoz" társítják a valóságos külső világot is: az ablak, ha kertre vagy panorámára nyílik, egy hatalmas képnek is felfogható a szoba falán (a nyolcvanas évek *gigant-poszterei* az ilyen reprezentativitás-növelő látvány *pótlására* is váltak népszerűvé). **A nappalik, amelyeknél korábban az otthonos béleltés legalább olyan fontos volt, mint a reprezentatív látvány, ebből a szempontból is egyre nyitottabbá válnak, a nagy üvegfelületek, főleg ha közvetlen "kertkapcsolatot" biztosítanak, a nappalik hangulatának egyre fontosabb komponensei.**^[36]

A nappalit a kert felé sokszor üvegezett veranda, olykor *télikert* hosszabbítja meg. E verandák olykor magának a nappalinak sok funkcióját is átveszik: vendéget látnak, étkeznek, pihennek, kommunikálnak bennük is. Az üvegezett (olykor csak félig zárt) verandának van egy hagyományosabb formája, ez természet-közeli jellege folytán egyszersmind rusztikusabb, s kissé alacsonyabb státuszú is, mint maga a nappali, s még ha a lakás legkellemesebb része is, inkább az a jellemző, hogy (a más lakások ebédloí, halljai helyett) itt folytatott tevékenységek után a vendégfogadás reprezentatívabbnak szánt szakasza már az "igazi" nappaliban zajlik. Ettől az üvegezett verandának az a formája, amikor az tulajdonképpen a nappali meghosszabbítása, kiterjesztője: ezekben az *esetekben a panorámaablak és az üvegház* funkcióit egyesíti; itt helyezik el azokat az egzotikus növényeket, amelyek - megint egy "világ" behozása a lakásba - nagymértékben emelik a helyiség reprezentatív hatását.

A nappali terét - mint említettük - nemcsak oldalirányban, de fölfelé is lehet növelni, s ez is kortendencia. Két, sőt három szintet is összenyitva hatalmas termeket hoznak így létre. A magasság önmagában is presztízsjelző, de ez esetben, ahogy fentebb hangsúlyoztuk, a *köztéri* hatás is részt vesz a reprezentatív jelleg - és a gyönyörködtető változatosság fokozásában. A csigalépcsők a *kaland* hangulatát hozzák a szobába, (a faragott fakorlátokhoz *ódon kastélyok, vadászházak,* a ma divatos fémkorlátokhoz inkább *modern üzemek, közintézmények* kevésbé otthonos képzetei társulhatnak.). A galériákról le lehet látni az alsó terekbe, letről pedig felszárnyalhat a tekintet pontosan nem is átlátható, tehát titokzatos felsőbb terek felé; úgy lehet egymással beszélni, hogy közben nem is tartózkodunk egy térben, legalábbis nem ugyanazon a síkon (tehát egyesíthetjük az együtt-, és különlevés előnyeit), s mint minden megsokszorozás, ez is egyszerre növeli egyfelől a *hatalom,* másfelől az *egyéni szabadság* érzését (az már más tényezőktől, nem utolsósorban a terekben mozgó személyektől függ, hogy inkább a hatalom, vagy inkább a szabadság mozzanata kap-e hangsúlyt).

A nappalira tehát ma két, egyetlen változással végbemenő de két irányba is kifutható tendencia a leginkább jellemző. Egyfelől a korábbi otthonos, de körbezárt, példájának a polgári szalont tekintő nappalival szemben -

persze mindig az adott lakás lehetőségeihez mérten, de nagyon sok helyen megfigyelhető trendként - **megnövekszik a reprezentatív igény, s a minta eltolódik a várúri lovagterem felé.** Míg például a hatvanas-hetvenes években az, hogy a magánlakás a közélettől mindjobban elzáródó privát világ színtere lehetett, a nappalit az élet polgárius elemeinek gyakorlásához igazította, s kialakítását, berendezését az egyéni "kisvilág" - a hivatalos nyilvánosság elől bezárkózó - (kis)polgárisága határozta meg, a kilencvenes években a polgárság számára is mintát jelentő *arisztokratikus* - illetve a polgári paradigmán belül a *nagypolgári - létforma* jelent meg - sokak számára legalább elemeiben követhetőnek tetsző, a kor tárgyi szimbolikájában meghatározó - modellként. Ez, és az e tendenciával járó megnövekedett reprezentációs igény ugyanakkor elválaszthatatlan a nappalinak, *mint kommunikációs térnek*, - s ennek alapjaként magának a kommunikációnak - látványos felértékelődésétől; vagyis **nemcsak valamiféle "refeudalizációról" (s nem is csak az elitizmus előretöréséről) van szó, hanem a kommunikáció, a személyes - tehát nem a hivatalosság valamely intézménye által kontrollált - kommunikáció szerepének kiterjedéséről, nagyvonalúbbá válásáról is.** (Arról, hogy az egyén már nem érzi olyan korlátozottan saját világa határait, hanem esetenként maga is éppoly súllyal léphet fel, mint korábban csak a hivatalos szféra képviselői - ez is magyarázza, - hiszen a tárgyi szimbolika a létviszonyok tükré is - hogy miért jelennek meg a nappaliban a korábban csak a közéleti nyilvánossághoz, közterekhez kötődő formák).

II./3. Hálószoba

A lakásnak azonban természetesen vannak olyan részei is, - s az "otthon" képzete szempontjából végülis éppen ezek a leglényegesebbek -, amelyeknek elsődleges célja az, hogy nem a nyilvánosságnak hanem az ezzel sok szempontból ellentétesként meghatározott *intimszférának* adjanak teret. e helyiségek sorából is a legalapvetőbb a *hálószoba*.^[37]

A hálószoba jellegét nagymértékben meghatározza a lakás lakóinak *családszerkezete*: hogy egyedülálló ember, gyermektelen házaspár, vagy szülők hálóteréről van-e szó? Az egyedülálló ember hálószobája általában kevésbé különül el a lakás többi terétől, hiszen nem kell másokkal szemben határokat képeznie. Ugyanez vonatkozik a gyermektelen házaspárra is, akiknél viszont a hálóter belső felosztásában, berendezésében lehet szerepe a kettejük közti különbségeknek (női sarok, férfi sarok). **A gyermekes családoknál - s még inkább azokban az esetekben, ahol több generáció él egy fedél alatt - egyrészt megnő a hálószoba elzárásának, az intim szféra biztosításának jelentősége, másrészt a szülői hálószobában is megjelennek/megjelenhetnek a gyerekek életének különböző jelei.**

A hálószoba hagyományosan többnyire a lakásnak a bejárathoz képest *legtávolabbi, legbelsőbb, legvédettebb* részén helyezkedik el. Amióta az emeletes lakásépítés (falun is) elterjedt - s tudjuk, hogy ennek hatására gyakran a nagy bérházakban is alakítanak ki többszintes, vagy legalábbis galériával többszintessé tett lakásokat - a hálólhelyiségek ezekben többnyire az emeleten, illetve a tetőtérben foglalnak helyet. (Ritkábban - például a már említett okból, a nappali szoba kilátásra-orientáltsága miatt - előfordul, hogy a fogadósíntnél lejjebb helyezik el a hálószobát; ebben az esetben is érvényes azonban, hogy a bejárathoz képest távolabbi és védettebb helyre kerül). A hálószoba elsősorban éjszaka funkcionál, így az esetek túlnyomó többségében a nappalinnál jóval kevesebb szerepe van benne a természetes fénynek: a hálószoba *ablakai többnyire kisebbek*, kevesebb is van belőlük; az úgynevezett hálófülkéknek általában egyáltalán nincs is ablakuk, így a tetőtérben (vagy a szuterénben, illetve a lakás északi, esetleg nyugati oldalán) való elhelyezésük ebből a szempontból is logikus. Kutatási mintánkban nem kevés olyan hálószobával is találkozhattunk, amelyknél jelentőséget kap a napsütés, ezek gyakran keleti fekvésűek, hogy a felkelő nap sugarai ébresszék az ágyban fekvőket.^[38]

A hálószobák kialakításában *több modell hatása* is megfigyelhető. Mint később még szó lesz erről, a magánhálólhely-kialakításnak is megvannak a máig ható úri, paraszti, polgári modelljei; de ezenkívül további hatások is észrevehetőek. Az egyik ilyen követett minta az intézményes elszállásolás: a *szálloda* (a gyerekszobák esetében pedig, mint látni fogjuk, a *kollégium*). Több helyen találkozhatunk olyan lakásokkal, ahol az emeleti folyosóról, vagy kör alakú előtérből úgy nyílnak a hálószobák sorban, mint a szállodában; (kutatásunk során láthatunk olyan lakást is, ahol az egyes hálószobák előtt ugyanúgy ki voltak téve a cipők, mint egyes hagyományos hotelekben). Más hatások mellett talán a szállodai minta is szerepet játszik abban, hogy a korábban szokásos volt egy fürdőszoba + egy WC alkalmazásával szemben úgy tűnik afelé halad a fejlődés, hogy az egyes hálólhelyiségekhez külön fürdőszoba és WC tartozzék.

A szálloda mellett a másik igen gyakori minta a nászút-hangulatot idéző *“montmartre-i bohémszobának”* nevezhető modell. A tetőtér beépítés és ez a modell szoros kölcsönhatásban vannak egymással: egyrészt a térszűke szükségképpen hozta magával a padlásbeépítések során a ferdefalú hálószobák kialakítását, másrészt abban, hogy a **“padláson lakás” megszabadult leértékelő jellegétől, sőt, vonzó, “elegáns” megoldásnak minősül**, nagy szerepe van a “párizsi háztetők alatti élet” esztétikumának, romantikájának, (amit néhány hálószoba berendezése további darabjaival - *kicsiny bútorok, tonettszék*, stb. - is aláhúz, s amelyek kialakulásához az ablakból kitáruló látvány - háztetők, kémények, szemközti tetőlakások, vagy például tetőablak esetében a puszta égbolt - is hozzájárul.)

E mintákon kívül voltaképpen mindenféle megoldás, ahogyan az emberek pihenésüket, fekvőidejüket töltik, mintája lehet egy-egy hálószoba kialakításának. Láthatunk olyan hálószobát, ahol a *“földre tett matrac és ágynemű”* az utazó diákok bárhol-összekuporodó, elvackoló életformáját idézi; olyat, amely bordélyházak szobáinak egyes elemeit (mennyezeti tükör, erotikus képek, stb.) alkalmazta; de - mint az ágyakkal kapcsolatban még visszatérünk erre -, vannak jelei éppen a *“japán”* vagy a *“török-perzsa”* hálókultúra hatásának is.

A hálószoba védett-intim jellege gyakran a *“barlang”* képzetét kelti. Ezt a térformálás egyes eszközei is elősegíthetik, például a szűk - ma sokszor *“félköríves”* - bejárat, (amely akkor is elkülöníti a hálószoba terét, ha az nincs zárt ajtóval - csak mondjuk függönnyel - különválasztva a nappaltól. Ilyenkor a keskeny bejárat a válaszfalon vagy mondjuk két mennyezeti erő szekrényfal vagy más térelválasztó között egy kiöblösödő “rejtett” térbe vezet, s ez kiválthatja a “barlang” asszociációját.) Még inkább barlangszerű, ha például *“létrán, fa- vagy fém hágcsón”* jutunk fel a hálótérbe. A titkos, belső szentély-jelleget az *“elválasztó függöny”* is fokozhatja. (Kutatásunk során mindezen megoldásokkal találkoztunk).

A hálószoba ma általában kisebb, mint a nappali, sokhelyütt félszoba, vagy egy nagyobb helyiségből leválasztott fülke, - a hálófülke - tölti be ezt a funkciót. A kisebb méretet az is indokolja, hogy a hálószoba, - mint a fekvés helye - általában nem igényel az ágynál sokkal nagyobb teret, s a védett kuckó hatását, amelyre a nyugodt álomhoz szükségünk van, inkább megadja a körénk záruló szűk helyiség, mint egy tágas terem. Mindazonáltal a másik véglet, a túl kicsiny hálószoba sem kelt jó hatást, hiszen például a japán “hálópolcok”, a kétméteres csövekben éjszakázó emberek képe, illetve az ezt idéző kis háló-helyek láttán meg a bezártság érzése törhet ránk. A legtöbb hálószobát az ágy - és esetleg a *“ruhásszekrény”* (egyre többször: beépített szekrényfal) - uralja; a többi bútor (éjjeliszekrények, székek, puffok, tükrök, állványok, stb.) csak kiegészítő berendezéseknek hatnak.^[39]

Az ágyról - típusairól, szimbolikájáról - később részletesen is szó lesz, most csak annyit, hogy *“az ágyak jellege, elhelyezése a házastársak viszonyának - pontosabban egymáshoz kötődésük szorosságának fokáról, illetve individualitás-felfogásukról - árulkodhat”*. Fokozatok különíthetők itt el, az egy ágyban, egy takaró alatt alvóktól, a külön, de egymás mellé tolt ágyakban fekvőkön, a fal mellett sorban álló, vagy a szobán belül más módon különválasztott ágyak használóin keresztül a külön szobákban pihenő házastársakig; sőt, nem egy esetben előfordul az is, hogy (nemcsak tulajdonjogi megfontolásból, de a “függetlenséget” is őrzendő) a két házaspár külön lakásban lakik. Persze nem mindig elhidegülés az ok: az ágyak sorba rendezése adódhat abból is, hogy a kicsiny szobában máshogy nem férnek el a fekhelyek, s nem ritka az sem, hogy a házaspárnak, vagy azok egyikének olyan a neveltetése, hogy az egyéniség védelmét határozott térbeli elkülönüléshez, saját, független, mással megoszthatatlan személyes intim tér körülhatárolásához köti.^[40] (Ez csak akkor okoz konfliktust, ha a másik házaspárnak más az értékrendje, s neki például az ilyen fajta elkülönülés az érzelmetelenség szimbóluma).

Hasonlóképpen értékrendszeri és szokások-béli különbségekről tanúskodik az is, hogy *“a szülői hálószobában van-e, és mennyire van helye a gyerekeknek”*. Az egyik végletet itt az jelenti, hogy a hálószoba tabu, oda a gyerek gyakorlatilag nem lép be (a hálószoba intimitását egy-egy esetben kulcsra zárható ajtaja is biztosítja). A következő fokozat, hogy nap közben lehet ott játszani, de éjszakára a gyerek helye egyértelműen és kivétel nélkül a gyerekszobában van. Vannak aztán olyan családok, amelyekben a gyerek néha átjöhét éjszaka a szülők közé, de ez csak kivételes eset lehet. A következő fokozat, hogy a gyerek bármikor átjöhét, amikor neki tetszik, de azért megvan a külön szobája. Végül az utolsó fokozat, amikor nincs elkülönülés: a gyerekek a szülők szobájában, - illetve még egy fokozat: a szülőkkel egy ágyban - töltik az éjszakát. A hagyományos paraszti lakásban az is természetes lehetett, hogy több generáció is egy szobában aludt; vagy gondoljunk a középkori úri hálószobára, ahol a ház urának (és a vele háló asszonynak: feleségnek, ágyasnak) hálólhelye körül ugyanabban a szobában aludtak a csatlósok, a háznép...

A szegénység és az individualizáltság hiánya adta egy-térbe zártság csökkenőben van: az uralkodó tendencia az elkülönülés lehetőségének megteremtése; az idősebb nemzedéket már korábban elkülönítették a fiatal házasoktól, a gyerekszoba általánossá válásával pedig a fiatalabb nemzedéket is. A hatvanas-hetvenes évek rövid kommuna-lakóközösségeinek csoportosan lakott hálólhelyiségei is rövid életű divatnak bizonyultak még abban a szűk körben is, amelyben egyáltalán hatottak. **Az új házak - persze a lehetőségek függvényében - egyre több hálólhelyiséggel épülnek.**

Érdekes viszont, hogy a hagyományos szimbolikus háló-szokások fellazulásával, (amelyekre az volt a jellemző, hogy a szülők akkor is egymás mellett feküdtek, ha érzelmi nem kötötte őket semmi, mert a családapa-családanya jelképes megtestesítőiként így kellett elhelyezkedniük, saját, magasabb rendű, a gyerekeké fölé helyezett, azoktól elkülönített hálólhelyük méltóságának őrizetében), e hagyományos elhelyezkedés helyett először megtörtént a gyerekek beengedése a szülők közé, majd - s ma egyre több családban láthatunk ilyet - **kialakulnak olyan sajátos variációk is, hogy nem a szülők alszanak egymással egy szobában, hanem például az egyik szülő az egyik, a másik szülő a másik gyerekekkel.** (Ez gyakran akkor kezd kialakulni, amikor az anya a szoptatásra hivatkozva elkezdi csecsemőjével aludni, s főként a második vagy a mindenkori legutolsó gyerek esetében, amikor viszont a nagyobb gyereket az apa "köti le", amíg az anya az újszülöttel foglalkozik. Így a szülők "elosztják" a gyerekeket, aztán ez a rend a szoptatás után is fennmaradhat.) Gyakoribb azonban, hogy a kisbaba csak a szoptás idejére marad a szülői hálósobában, később - attól a kortól kezdődően, amikor már végigalussza az éjszakát, vagy amikortól feltételezik róla, hogy a szülők szexuális élete eljuthat a tudatáig - kikerül onnan.

A szülők gyerekekkel alvásának sokféle oka lehet, indokolhatja éppen betegség vagy más szükségesség is, de az esetek egy jelentős részében a házasság valamely rejtett (vagy nem is annyira rejtett) konfliktus-mozzanatára utal: oka lehet a házastársban való csalódottság, mikoris a tárgyuk-vesztett érzelmeket valamelyik gyerekre ruházzák át; a szexualitástól való tartózkodás (ennek lehet vallási oka éppúgy mint pszichikus okai, például a szexualitással szembeni gátlások, görcsök kialakulása), amikor a gyerek mintegy "pajzsként" is szolgál a másikkal szemben; lehet a szintén pszichikai problémákra visszavezethető menekülés, "a hálósobából a gyerekszobába", a gyerekkorba való visszamenekülés formája, és így tovább. De előfordulhat az is, hogy egy olyan családmodell kifejeződése ez a "helycserés" megoldás, ahol mindenki mindenkivel kapcsolódhat, s a résztvevők mindig azzal alszanak, akinek éppen a legnagyobb szüksége van a másik (megnyugtató) testi közelségére.

Mindenesetre az *együttalvás-különalvás* kérdése olyan értékrendszeri kérdés, amelyben a mienkétől eltérő szokásokat hajlamosak vagyunk elutasítani, pedig az a ma többségében természetesnek tartott képlet, amely szerint van egy hálószoba a szülők és egy vagy több másik a gyerekek számára, maga is több évszázados polgárosodási-individualizálódási folyamat következménye, és azzal az említett úri-paraszti szokással szemben alakult ki a modern intimitás-felfogással együtt, amely az egy szobában alvást teljesen természetesnek tartotta nemcsak a család valamennyi tagja, hanem még idegenek számára is, (s amelyet a családok egy része ma is így tart természetesnek).

A paraszti múlt hagyománya lehet a *felvetett (esetleg letakart) ágy*, vagy az olyan szoba berendezés, ahol a hálósobába belépő esetleges látogató csak az ágy szélére tud leülni. (A polgári szokások kialakulása során az ágy olyan módon tartozik az egyén intimszférájához, hogy az ilyen fajta érintés kisebb tabutörésnek számít, mint ahogy a vetett ágy látványa is illetéktelen behatolást jelent az egyén védett szuverén világába, s ezért nemkívánatos: az ágyneműt ágyneműtartóba "rejtik". **Ma újra terjed a "vetett" ágy láttatása**, ez azonban egészen más jellegű, mint a paraszti lakószoba esetében: a hangsúlyozottan esztétikus ágynemű és ágytakaró - s hozzátehetjük: a nyilvános ruhadarabként viselt pizsama és női fehérnemű - a lakás általános átteztétizálásának később bemutatandó más jeleivel együtt a "látványlakás" kialakulásának jelenségkörébe tartozik).^[41] A paraszti hagyomány továbbélése egyes szobákban a *szekrény szélére akasztott vasalt, a mindennapi használatra előkészített ruha* is (olykor olyan szobában is, amelyben a háló és nappali elemek keverednek): a munka, a mindennapi használat fontosabb, hangsúlyosabb értékek mint az intimszféra tárgyainak védelme; és az öltözet megfelelő állapota az esetleges látogató számára is közlendő információ. A viktoriánus polgári gondolkodás számára a még fel nem öltött ruha - a ruhátlanság látványával együtt - megintcsak olyan dolog, amelyet az intimszféra védelmében^[42] nem kívánatos idegen szemeknek kiszolgáltatni^[43].

A polgárosodás és az individualizáció minden téren növeli az elkülönülést, de az egyén "kényeztetését" is.

Ez a trend a hálószobák egyre "puhábbá" válásában is megfigyelhető. A hálószobák textíliákkal, szőrmékkel általában béleltebbek, mint a lakás többi helyisége. A padlóra (ami gyakran szőnyeg, vagy szőnyeggel, állatbőrrel, csergével takart meleg felület) lehessen kellemes érzéssel lelépni mezítláb is; az ablakokat borítsa - a hideget is még jobban kizáró - vastag függöny; az ágyon a leheveredő testet becézzék puha párnák, takarók, selymes huzatok. A polgári lakás hálószobája - minél hedonistább szakaszába lép a polgári társadalom, annál inkább - kényezteti a testet. Mindazonáltal a hálószobára is érvényes, amit a nappalinál már szóba hoztunk: a kilencvenes évek második felében (lehet, hogy a fogyasztói társadalom válságával is összefüggésben) a padlószőnyeg-ellenes irányzat térnyerése figyelhető meg, (s elképzelhető, hogy ez hosszabb távon megtöri a hálószoba "felpuhulásának" tendenciáját is).

A hálószoba mind kellemesebbé, puhábbá tételével párhuzamos folyamat egyébként a szoba "hatalmi" szimbolikájának csökkenése. A tradicionális családban a szülői ágy, - s amikor elkülönül, a hálószoba - a család irányító-összetartó-fenntartó erőinek jelképe; a család többi tagja számára tisztelettel övezett tér, a polgárosodás előrehaladtával mind zártabb szentély, ahol az ágyat, s a benne alvó családírányító szülőket (s magát a házasságot) a szimmetria tengely közepén, tehát a szoba reprezentatív főhelyén elhelyezett ágy fejrésze fölött a falon függő *szentkép* szenteli meg. A szoba rendje ekkor mereven szimmetrikus, komoly tekintélyt sugárzó. A "fogyasztói társadalom" kialakulásával ez a konzervatív család (és hálószoba) modell kezd fellazulni, s bár a szimmetrikus elrendezés az esetek nagy részében fennmarad, **az ágy szerepét mind kevésbé a tekintély s mind inkább a kellemesség értéke határozza meg.**

A hálószoba eredendően a "hálás", a fekvés: *az alvás, a szexuális élet és a betegség-kihordás színhelye* és jelképe. (Két másik alapvető funkciója, s szimbolikus asszociációkörének meghatározója: tudniillik, hogy a hálószoba *a szülőágy és a halottas ágy befogadója*, a huszadik században kiszorult a lakásból, s bár a legutóbbi időkben a "modernség"-kialakította intézményes szokásoknál természetesebbnek tartott tradíciók felelevenítésére való törekvés újra felvetette e funkciók vissza hozatalának szükségességét is a mindennapi élet természetes, otthoni közegébe, ma ez még és már nem mondható jellemzőnek). **A jelenlegi fő funkciók tehát a test regenerálódásához és élvezeteihez kötődnek**, ám a test és lélek egymástól való különválasztását el nem fogadó szemlélet számára ez sosem volt kizárólagos. Ahogy a szexualitás modern kultuszának születésével megszületett a lelki szerelem eszménye is, a test pihenéséhez, felüdüléséhez is hozzákapcsolódtak *a lélek felüdülésének* technikái. A hálószobában üzött tevékenységek között így feltétlenül meg kell említeni *az olvasást*; a könyvhöz később a modern hírközlő eszközök sora csatlakozott, lehetővé téve a zenehallgatást, és a vizuális élvezeteket is. (*Magnetofon, tévé, videó*, stb.) A lényeg itt az információbefogadás magányos (vagy páros, de mindenképpen intim) - és valamilyen értelemben szelleminek is nevezhető - élvezete, amely a hálószobához, (az intim regeneráció színhelyéhez) kötődik. Ez az intimizálódási folyamat jól megfigyelhető abban, ahogyan például **a televízió a kezdeti közös televíziózásnak főként a nappaliban zajlott rituáléjától elszakadva bevonult az ágy látóterébe**, s a televízió az esetek nagy részében vagy a hálólhelyiség része lett, vagy több készülék jelent meg a lakásban, amelyek egyike mindenképpen a hálószoba tartozékává vált.^[44] (Olyannyira, hogy sokan, ha kórházban kell betegeskedniük, az otthoni egyéb hálószoba-kellékekkel, kispárnával, pizsamával, papuccsal, stb. együtt a hordozható televíziót is magukkal viszik.) Annakidején maga a könyv is így intimizálódhatott, mára mindenesetre (a nappali sokszor elsősorban dekorációs célú könyvespolcaival szemben) a hálószoba az *olvasott* könyvek elsődleges helye, s a könyv - az említett elektronikus hírközlő eszközökkel együtt - a hálószobák gyakran jellemző tárgya.

A technika a külvilággal folytatott kommunikáció intimizálódását is lehetővé tette. Az elsődlegesen a nappaliban vagy a hallban elhelyezett *telefont* magánbeszélgetésekre éppúgy használjuk, mint hivatalosabb beszélgetésekre. Az intimebb társalgás - és a kényelem egyre nagyobb hangsúlyt kapó - igénye azonban a telefont is beviszi a hálószobába, (olykor még a fürdőszobába is), mint ahogy az éjszakai életmód más, a külvilággal való kapcsolatot, vagy a munkát szolgáló tárgyakat is idekapcsol. Éjszaka dolgozó embereknek^[45] sokszor *munkaasztala* is a hálószobában áll; idesorolható a számítógép is, amelynek segítségével - főleg az Internet és hasonló hálózatok kiépülése óta - az egész világ az egyén intimszférájába vonható, annak részeként szemlélhető, *kényelmes* fogyasztása, magánelsajátítása tárgyává tehető.

Az éjszakai ébrenlét a hálószoba fontos részévé avatja a *világítóeszközöket*. Minthogy azonban az itt folyó tevékenység az egyénhez kötődik, nem szükséges az egész helyiség megvilágítása (mint például az elsődlegesen kommunikációs terekben), sőt, mások pihenése érdekében olykor a helyiség egyéb részeinek sötétben tartása a kívánatos; így a hálószobában inkább a *célfény*, az olvasólámpa, az íróasztalt, tervezőasztalt megvilágító

dolgozólámpa; illetve - a hálósoba intim élvezetéhez a vizuális hangulatot biztosító - spotlámpák és általában a hangulatvilágítás a jellemző.

Van, amikor a hálósobához nappali munkatevékenységek is kötődnek: említettük már, hogy ez elsősorban nők és *női munkák* (varrógép, női íróasztal) esetében van így. Ez a térfelosztás tulajdonképpen ősi remineszcenciákat idéz: végsősoron visszavezethető ahhoz a munkamegosztáshoz, amely a cserkésző, inkább a külső világgal küszködő férfiak, és a ház körüli munkákat végző, a ház belső rétegeihez kapcsolódó nők között jött létre; közvetlenebbül viszont már a nők házba, belső térbe *szorításának*, a háremnek, illetve a polgári kor ibseni "babaház"-ának öröksége.

A férfikultúrában ez a megosztás azt is jelentette, hogy a külvilágból hazatérő férfinek az otthon, s azon belül is az intim tér meghittséget, regeneráló légyságot biztosítson: a hárem, a babaház nemcsak női tér, de egyúttal annak a kibélelt, puha, kényeztető hálósobamodellnek is az őse, amely tömegessé ugyan csak a fogyasztói társadalomban válhatott, a jobbmódú (arisztokrata és polgári) rétegekben azonban már korábban megjelent, s ahol hiányzott a modell kialakításához a háziasszony, mint például az agglagények lakásaiban, ott - gondoljunk elsősorban a 19. század végének polgári agglagény-lakásaira - a férfi hálósoba legnépszerűbb berendezési modelljének is a keleti *háremek* képzetét keltő szőnyegekkel, párnákkal borított, a hálólhelyet puha pamlaggal megoldó, dísz tárgyaival is a háremek hangulatát idéző enteriőrje bizonyult.

E hálósoba típus jellegzetes tárgya a puhaságot fokozó *papucs*; *a hálóköntös*; de idesorolhatjuk magának a *pizsamának* a kifejlődését is. A test becézésének igénye olyan szokásokat is kialakított a polgári hálósobában, mint az esetenkénti ágyban reggelizés, amit sokáig a kényelem és a jólét közhelyszintűen általánossá vált jelképeként és vágyképként emlegettek; az utóbbi években ez a képzet visszaszorulni látszik: a tendencia ebben inkább az, hogy a jóléti lakás a helyiségek számának növelésével a tevékenység-funkciók mind finomabb, differenciáltabb megosztását teszi lehetővé, s így a külön étkező kellemes hangulatában eltöltött családi reggeli képe sokhelyütt kiszorítja az ágyba vitt reggeli egyébként másfajta kényelmetlenségekhez is kapcsolódó szokását.

A hálósoba kényelmének fokozása - mint több példán is láttuk - **kedvez annak a tendenciának, hogy minél több dolog kerüljön a hálósobába**, az ott pihenő ember "keze ügyébe"; minél inkább felértékelődik a pihenés, annál nagyobb a hálósoba kihasználtsága is. **A funkciómegosztás tendenciája ugyanakkor csökkenti a hálósoba zsúfoltságát**: ma ez a két fejlemény egyszerre figyelhető meg. (Több tárgy, kevesebb bútor). A funkcionalitás logikája is azt teszi ésszerűvé azonban, hogy például a nappali és éjszakai öltözék cseréje a hálósobában vagy annak környékén váljék lehetővé. Ennek jegyében a hálósoba hagyományos berendezési tárgya a már említett *ruhásszekrény*, *az öltözőtükör*, *a toalett asztalka*, stb. Ezek egy része a polgárosodással együtt újra megjelenik, illetve terjed a hálósobákban, beleértve a ma inkább díszítő céllal, s kevésbé az eredeti funkciójában használt olyan jellegzetes hálósoba-tárgyat is, mint a *paraván*, *a spanyolfal*. **A hálósoba hatalmi-reprezentatív szimbolikájának csökkenésével a szoba merev rendje fellazult**; mind általánosabb a hálósobák korábban inkább csak az agglagénylakásokhoz illetve bohémtanyákhoz kötött *"festői rendtelensége"*; nemritkán kiszámított, szándékos berendezési módként is: a székekre, ágyra, földre hajított ruhadarabok, drapériák, és egyéb tárgyak többnyire persze maguktól sugározzák azt, hogy ez a szoba az egyén intimszférájának része, amely nem mások tekintetére vár; néha azonban e "rendetlen rend" szándékosan jön létre, éppen azért, hogy ezt az intim jelleget sugározza (s éppenhogy mások tekintetére számítva).

A kényelem igénye teszi ésszerűvé azt is, hogy a(z) ágyba fekvő test tisztaságát biztosító, az ágyból keléskor az átizzadt testet felfrissítő^[46] *fürdőszoba* a hálósoba közelébe essék.^[47] Ezt az igényt ma néhol úgy terjesztik ki, hogy a fürdőszobát is a hálósoba részévé teszik: vagy a két helyiség közti ajtó eltávolításával, vagy még közvetlenebbül, (mint erről majd a fürdőszobák kapcsán is majd szót kell ejtenünk.). Később meg kell kísérelnünk a választ arra a nagyon izgalmas kérdésre is, hogy *mivel magyarázható a helyiségek közti határok ilyen elmosásának - úgy látszik korunkban általánosan jellemzővé váló - igénye* (miközben másfelől a helyiségek funkcionális differenciálódása is fokozódik).

II./4. Gyerekszoba, gyerekvilág

Hálósobának alapvetően a családon belül a gyermekek *szüleinek* hálólhelyiségét nevezzük, hálólhelye azonban természetesen a család többi tagjának, illetve a lakás többi használójának is van; ezekről is szót kell ejtenünk. **A**

gyerekszoba, - tudjuk - a polgári kor fejleménye, megléte a polgárosodás (és az ettől elválaszthatatlan individualizáció) előrehaladtának lényeges fokmérője. (Hiszen annak kifejeződése, hogy a gyerek - a "jövő" letéteményese, akiben még végtelenek az individuum kibomlásának lehetőségei - felértékelődik, külön, megbecsült helyet, teret kap a családon belül). A gyerekszoba nálunk tömegessé a hatvanas évekkel kezdődő modernizációs-polgárosodási folyamatban vált, s ma már csaknem általánosnak tekinthető.

A gyerekszoba a gyerekek háló-, és nappali szobája egyszerre; bizonyos mértékig független, saját létük, külön gyerek-világuk elismerésének jele; ebben az értelemben egy külön gyerek-lakás a lakásban^[48]; olyan lakás persze, amelynek többnyire nincsenek mellékhelyiségei: a gyerek a kiszolgáló terek tekintetében "főbérőire", a felnőttekre van utalva.

A gyerekszoba *megléte* vagy *hiánya mindenképpen jelzés:* ahogy megjelenése az individualizáció előrehaladtának jele, hiányából is következtethetünk vagy arra, hogy a lakást gyermektelenek lakják, vagy arra, hogy gyermekeik már felnőttek; ha azonban a lakásban vannak gyerekek, akkor a gyerekszoba hiánya az individualizáció alacsonyabb fokára, vagy a kibontakozását gátló szűkös feltételekre utal. **A gyerekszoba kialakulása egyúttal egy fajta többé-kevésbé gyermek-centrikus szemlélet kialakulását is jelenti, jóllehet a két folyamat között fáziseltolódás is lehetséges.** Van, aki (a hagyományos patriarchális családmodellhez képest) nagyra értékeli a gyerekkort, és a "gyerekbe fektetett tőkét" is értelmes, előrelátó beruházásként fogja fel, a gyereket a család megbecsült tagjaként kezeli, de lakásviszonyai nem teszik lehetővé, hogy e megbecsülést külön helyiség biztosításával is kifejezze. Másfelől az sem ritka, hogy gyerekszobát létesít ugyan (például azért, mert környezetében ez már normává vált, amihez ő is igazodik), de a gyerek önállóságának, külön személyiségvoltának megbecsülését még nem tartja szükségesnek biztosítani.

A gyerek *szobával való megbecsülésének* is több fokozata van: az első lépés gyakran az, hogy megépítik a "gyerekszobát", de azt a gyerek - a hagyományos patriarchális értékrendszernek megfelelően - csak akkor kapja meg, tere csak akkor kerül valóban az ő rendelkezése alá, amikor átlép a "megemberesedés" valamely határpontján, (leérettségizik, munkába áll, stb.) Egy másik variáns, amikor a gyerek kezdetől megkapja ugyan a gyerekszobát, de az teljesen a szülők ellenőrzése alatt marad: "világa" nem különbözik jelentősen a felnőttekétől.

A következő lépés, amikor a gyerekszoba már valódi "gyerekvilág", játékbirodalom, de a játékok, s egyáltalán minden a szobában elvágólagos rendbe sorakozik, (ami nyilvánvalóan a szülői elvárások, a "rendre-nevelés" uralmát jelzi). A szemléleti átfordulás végpontján a valóban a gyerekre hagyott szoba áll, amelyben a tárgyak és díszítések jellege is a gyerek sajátos világát tükrözi, és a "rend" is a valóságos használathoz igazodik. A *rendtelenség*, az állandó felfordulás már nem a gyerek-individualitás megbecsülésének, hanem az individualisztikus felfogás egyik szélsőségének, a "laissez faire" típusú nevelésnek a kifejeződése, hiszen a gyerek szuverenitását nem a teljes szabálynélküliség, hanem a belső szabályok kialakításának elősegítése és aztán az ezekre való ráhagyatkozás biztosíthatja leginkább. (*Az individuális lakáshasználatra nevelést, a saját térrel rendelkezés öntudatát egyébként nemcsak a gyerek elkülönülésének lehetősége segíti, hanem az is, ha a felnőtt családtagoknak megvannak a jól elkülöníthető, egyéni - tehát nem pusztán nemi, családi szerepükből adódó, hanem egyéni igényeikhez igazított - terei,* hiszen ilyenkor a gyerek is azt szokja meg, hogy az a természetes, hogy mindenkinek meglegyen a maga szuverén, intim tere a lakásban).

A gyerek világába beavatkozó, azt uraló felnőttekkel ellentétes véglet, *amikor a gyerek a család legfőbb személyévé válik,* s ezáltal bizonyos szempontból ő uralja a felnőttek terét is: erről a változatról tanúskodhatnak az olyan lakások, amelyeknek *minden részét elárasztják a gyerekek jelenlétének nyomai, szertehagyott játécai,* stb.

Persze, ha azt mondjuk "gyerekvilág", ezen is igen különböző dolgokat érthetünk. Kétségtelen, hogy a múlt század felnőtt, komor "gyerekszobáival" szemben **az utóbbi évtizedek színes, játékokkal telezsúfolt, a tapétákon, ágyneműkön is mesefigurákat megjelenítő gyerekszobái eleve vidámabbak, "gyerekesebbek";** jellegüket azonban többnyire persze mégis az határozza meg, hogy a *szülők* milyennek képzelik a gyerekvilágot. E szobák képi elemeit ma leginkább a *rajzfilmek* adják, a maguk nemzetközi ismertségű, s ily módon a világ gyermekei között közös nyelvet teremtő figuráival, de nem ritka a - szintén nemzetközi, de - hangsúlyozottan gazdagság-képzetekkel áthatott "*Barbie-land*" sem, (ahol a játékok között a Barbie-babák és bútoraik uralkodnak,

de gyakran a babák gazdáinak ruhái és bútorai, a szoba színei is ezt a Barbie-stílust követik). Egészen másképpen tekinthető gyerekvilágnak az olyan szoba, amelyet a *gyerekek rajzai, kézimunkái* díszítenek: ezek által "a gyerek" absztrakt megbecsülésén túl elvben külön hangsúlyt kap annak a gyerekeknek az egyedi fontossága, tevékenységének értékelése is, aki a szobát lakja. (A gyakorlatban persze a gyerek megbecsültsége elsősorban nem a látványokon, hanem a gyerekekkel való mindennapi bánásmódon mérhető).

A gyerekszoba *elhelyezése és mérete* is jelezhet valamit azonban a gyerekeknek a családban elfoglalt *státuszáról*. Az egyik típus, amikor a lakás szobái közül a *kisebbit* a gyerekek, (a "kicsik") kapják, feltételezvé, hogy a gyerekeknek kisebb a szükséges élettere a felnőtteknél. A méret azonban itt érték-, megbecsültség-jelző is, amiről az is árulkodik, hogy a polgári lakások háború utáni átrendeződése során sok esetben a volt *cselédszoba* lett a gyerek (vagy gyerekek) szobája, az új, például a lakótelepi lakásokban is félszobák, kicsiny helyiségek. A másik végtet az a típus képviseli, amikor a gyerekek kapják a lakás *legnagyobb* helyiségét: ez rendszerint akkor történik így, amikor a család ambíciói elsősorban a gyerekekre ruházódnak rá, s azt kis királyfiként, királylányként tekintik a család legfontosabb személyének, akinek a szülők csak alattvalói, (hiszen az a tény, hogy a méret a tér feletti rendelkezés szimbolikus jelzése lehet, a gyerekszobában is érvényes). A gyerekszoba egyébként általában *a lakás védettebb részén* helyezkedik el, emeletes házban olykor még akkor is az *emeleten*, ha a szülők netán a földszinten alszanak. Általában persze a védettség szempontját azzal igyekeznek érvényesíteni, hogy a gyerekek szobáját *a szülőké közelében* alakítják ki. Egy másik lényeges szempont a gyerekszoba helyének megválasztásában a "benapozottság": a huszadik században kialakult egészség-eszményben alaptétel, hogy a gyerekek *száraz, világos környezetben* növekedjenek.

A gyerekszoba használatmódja nagymértékben függ attól is, hogy *hány és milyen életkorú gyerekről* van szó. Mivel a lakás lakói közül a növekedő gyerekek élete változik a legradikálisabban, természetesnek tekinthetjük, hogy **a lakás helyiségei közül általában a gyerekszobá/ka/t rendezik át a legsűrűbben**. (Bár olykor ez is lehet annak mutatója, hogy a gyerek a legfontosabb személy, a gyerekebe való ilyen beruházás is más költségeknél hamarabb, könnyebben vállalt anyagi áldozat). Az újszülött - az éppen uralkodó nevelési irányzattól is függően - vagy a szülők szobájában lakik, hogy a szoptatásnál a mama "kéznél legyen", vagy külön - életkorának megfelelően berendezett (tehát bölcsős, rácsos ágyas, rugdalózós, járókás, a le-, és kizuhanástól korlátokkal, hálókkal, az áramütéstől vakdugókkal óvó) - helyiségben. A *második gyerek* születése rendszerint átrendezést hoz: van, hogy az elsőszülött ilyenkor kerül ki a külön gyerekszobába, átengedve helyét a következőnek, s ez így megy tovább minden újabb gyerekszületésnél. A *sokgyerekes családnál*, ha több gyerekszoba is van, kialakul egy szobahierarchia, s ahogy a legidősebb továbblép, az ő helyét kapja meg a következő gyerek, a másodikét a harmadik, stb. Sokgyerekes családoknál egyébként gyakori a *kollégiumszerű* elhelyezés: nagy teremben emeletes ágyakkal (a "ki alszik fent, ki alszik lent" ez esetben is hierarchiakérdés). Bár ezen családok életében a gyerekeknek szükségképpen nagy szerepük van, ez mást jelent, mint a gyerekek individualisztikus kultusza: a család ilyenkor elsősorban *közösségként*, a gyerekek *csapatként* működnek, az elkülönülés lehetősége apró mozzanatokban valósítható meg, (s így ezek jelentősége felértékelődik); a tér egésze gyakran üresebb, s éppen mert köztulajdon, kevésbé belakott, tárgyakkal, díszítésekkel kevésbé telített, mint ott, ahol egy vagy két gyerek van.

A nagy családokban az többnyire csak vágy, hogy mindenkinek külön szobája lehessen. A *több gyerekszoba* álma azonban mindenképpen velejárója a szemlélet individualizálódásának. Az életszínvonal-emelkedés, a saját igények szerinti házépítés esetén azután ezt az álmod általában realizálni is próbálják, így **a ma épülő jobbmódú házakban már gyakori a több gyerekszoba**: vagy minden gyerekeknek külön helyiséget szánva (ezt a mai közgondolkodás különösen tizenkét-tizenéves kortól tartja indokoltnak); vagy legalábbis *nemek szerint* elkülönítetten, fiú- és lányszobákat létrehozva. (Ahol a kétnemű gyerekeket egy szobában altatják, ott is kialakul persze a szobát megosztó, eltérő jellegű "fiú-" és "lány-tér": a lányok része többnyire színesebb, béleltebb, a fiúkén a technikai és harci játékok dominálnak.)

A szülők és gyerekek elkülönülése az önálló terek, illetve a saját "világ" tekintetében ma általánosan nagyobb és hangsúlyozottabb, mint a hagyományos - például paraszti - családokban, a gyerek jogai pedig sokkal széleskörűbbek és státusza is sokkal magasabb. A klasszikus polgári családhoz képest kisebb a gyerekeknek (a felnőttektől való) elkülönítése (ebben is státuszuk emelkedése érvényesül). A gyerekek világa és a felnőtteké abban az értelemben közelebb került egymáshoz, hogy egyrészt *a felnőttek infantilizálódtak*, másrészt a szigorú szabályok csökkenésével *a két világ közti határvonal átjárhatóbbá vált*, s míg régen a gyerekek kellett erőfeszítéseket tennie, hogy átléphessen ezeken a határokon, **ma gyakoribb, hogy a gyerekek**

emelnek "falakat", hogy a "rájuktelepedő" szülőket kirekesszék. (A határsorompók szülő-oldali felemelésének szélsősége az említett *laissez faire*-modell, ahol a "gyerek szuverenitása szent" eszmény végülis a szülők szuverenitásának sérelme árán is érvényesülhet. Vagy a gyerekkultusz szerint kialakított lakáshasználatban nem ritka az sem, hogy *az egész család élete a gyerek életritmusához igazodik*: például amikor a gyerek alszik, abszolút csendet kell biztosítani, s az ilyenkor érkező vendégeket például - egy korábbi szokásrend formáihoz regrediálva - a konyhában fogadják.). A szülők és gyerekek közti határok fellazulásának jellegzetes mutatója az az említett szokás, amikor - ez egyébként rendszerint a tradicionális szokásrend felbomlása utáni átmeneti szakaszban lévő családonál figyelhető meg - a gyerek vándorol, - és bármikor vándorolhat is - a gyerekszoba és a szülők ágya között. (Ez ugyanis - miként az imént felsorolt gyerekcentrikus szokások jelentős részének esetében is hasonlóan van szó - többek között arról is tanúskodhat, hogy a család a gyerek vonatkozásában már átállt az individualisztikus értékrendszer normáinak követésére, de a szülők esetében az individuális elkülönülést, az intim zártságot nem tartják annyira fontosnak).

Említettük már a *gyerekrajzok*, *gyerekmunkák* szerepét a gyerek individualitásának, fontosságának elismerésében. Ebben is különböző fokozatokat figyelhetünk meg. Az első fokozat az, hogy a gyerekek ezen alkotásait egyáltalán *megőrzik*, de - mondjuk valamely fiókba - elteszik. (Ahol ugyanis a gyermeki alkotótevékenység státusza tradicionálisan alacsony, ott az ilyen alkotásokat értéktelennek tartják, s mint ilyeneket, kidobják). A következő fokozat, amikor már nemcsak megőrzésre méltó emlékek tekintik a gyerek munkáját, hanem *alkotó teljesítménynek* is, s ennek megfelelően a gyerekszobában - díszként - közszemlére teszik. Még egy fokkal feljebb a gyerek munkái már nemcsak a gyerekszobát díszítik, de megjelennek a lakás többi helyiségében is: ez azt jelenti, hogy a teljesítményt már nemcsak relatíve, mint a gyerekvilág részét értékelik, hanem *a felnőttek világába is elismerésre méltóként fogadják be*, büszkének rá. S végül a legerősebb öntudaterősítő fokozat, *amikor felnőtt művészeti alkotásokkal, vagy azok reprodukcióival együtt, azokkal egyenrangúként* vesznek részt a gyerekmunkák a lakás dekorációjában. Az értékelés fokát jelzi az is, hogy például a gyerekrajzok csak felrajzszögezve, vagy éppen bekeretezve vannak-e jelen a lakásban. Ahol több gyerek van, ott olykor a gyerekek eltérő fokú megbecsülését is jelzi, hogy melyikük munkái hol találhatóak, és milyen kiemelésnek kapnak. A gyerekmunkák kiemelt megbecsülése egyúttal arról is tanúskodik, hogy *az alkotóképesség, a tehetség az adott család értékrendszerében jelentős érték*; s a jelenségben gyakran a szülők ambícióinak a gyerekekre való áttelése is tetten érhető.

A gyerekszobák világában *his* meghatározó szerepük van a *tárgyaknak*, amelyek a szobát kitöltik. Hogy mi minden található egy gyerekszobában, éppolyan beszédes, mint az, ha valami feltűnően hiányzik onnan, vagy feltűnően kevés van belőle. (Hiszen ki ne érezne ridegnek, és gyerekidegnek például egy olyan "gyerekszobát", amelyben nincsenek játékok, színes képek, vidám díszek). Van néhány tárgytypus, ami közvetlenül szemléletjelző. A szellem és/vagy a test fejlesztésének hangsúlyát, arányát vagy egyensúlyát jelezheti egyfelől *a könyvek, képzőművészeti alkotások, zeneeszközök*, másfelől *a sporteszközök, bordásfalak, mászóakák, gyűrűk, súlyzók* jelenléte, illetve mennyisége. (A bordásfal mellé, gyűrű alá helyezett szivacs az óvó szülői gondosságról is tanúskodik). A gyerek és felnőttvilág elkülönüléséről vagy kapcsolatáról beszélhet egyfelől a teljesen a *rajzfilm-univerzum* lényével benépesített, másfelől a felnőtt világnak a gyerek számára is vonzó modelljeiből (*szép tájak képei, autók, repülő, különböző foglalkozások rekvizitumai*) összeálló gyerekszoba.^[49] Beszédes lehet a *természeti* (pl. ásványok, növények, állatok), *emberi és technikai* elemek jelenléte, hiánya és aránya is. (Hogy aztán az összkép a gyerek vagy a szülők világát tükrözi-e, illetve melyiket milyen mértékben, ezt csak akkor tudhatjuk meg, ha ismereteink vannak arról is, hogy melyik tárgy hogyan került a lakásba. Ebben az ajándékozó idegenek is szerepet játszanak, bár az, hogy a kapott ajándékok milyen módon lépnek be a szoba kompozíciójába, ez jelentős mértékben ismét a szoba rendjét megszabó szülők vagy gyerekek szemléletéből következik. Az mindenestre a gyerek státuszának, megbecsültségének jele lehet, hogy bizonyos berendezési elemek fölött teljes *"gazdai"* jogkörhöz jut. Ilyen gazdaként szerepelhet a gyerek például akkor, ha a gyerekszoba berendezési "tárgyai" között élő, *gondozandó állatok* jelennek meg, a gyerek ilyeneket kap ajándékba. Az más kérdés, hogy gyakran ilyen esetben is a szülői ambíciók átteléről van szó, mint az apukák játékaul szolgáló villanyvasutak esetében: sokhelyütt az állatot a felnőttek választják, de értékrendjük csak a gyerekszobát érzi az állat tartására megfelelő helynek, s az állat így lesz a "gyerekvilág" része.).

Jelentős szemléleti különbséget hordozhat az is, hogy a gyerekszoba berendezése milyen mértékben igazodik *a fogyasztói társadalom tárgykínálatának* mindenkor divatjaihoz egyfelől, s mennyire van jelen másfelől tárgyainak kialakításában *a szülők saját kreativitása, tárgyformáló aktivitása*, (az apák által barkácsolt gyerekbútorok, fajtékok, a mamák által varrt párnák, falvédők, babák, gyerekruhák, stb.) Az utóbbi idők tendenciái között ez utóbbiak terjedése is megfigyelhető (részben az anyagi szűkösség ellen mozgósított

ötletesség, másrészt a modern művilággal szembeni reakció, a természetesség-elv reneszánszának kifejeződéseként). **A fogyasztói világ jelenleg legerősebben talán a csecsemőket övezi:** az újszülött fogadásának körülményeit igen sokan kifelé-mutatandó státusz-szimbólumnak tekintik, (méregdrága gyerekkocsik, babakelengyék); bár ugyanakkor jelen van természetesen a praktikus takarékoság is: sok családban a gyerekruha-gyerekbútor (főleg azok "hétköznapi" használatú változatai) *rokonságon, baráti körön belül cirkuláló vándortárgyak*. A csecsemők státuszemelését is szolgálja, de egyszersmind értékrendszer-kifejeződések is *a babaágy fölé szerelt forgó-zenélő műanyag díszek*: az individualisztikus értékrendszernek megfelelően jelzik a *szórakozás-szórakoztatás* fontosságát, s azt is, hogy ez - mint minden megbecsült egyénnek - a babának is jár. (Pragmatikus funkciót is ellátó színes mű-világuk a hasonló *activity-boxokkal*¹⁵⁰ együtt egyúttal egyértelmű *amerikai hatást* is mutat, az amerikai minta, ideál átvételét jelzi).

A bölcsődés- óvodáskorú gyerekek szobáiban van a legtöbb játék (amelyeket emlékként - s szobájuk díszítő-elemeivé változtatva - olykor a nagyobb gyerekek is megtartanak -- főleg megint csak az olyan értékrendszerű családokban, ahol a személyes élmények őrzésének kiemelt fontossága van). Vannak családok, ahol a *laissez faire* nevelésből adódóan *ebben az életkorban erősen és gyorsan lehasználnak a gyerekoszobák*: a falak színes firkálásokkal telnek meg, a vakolat lekopik, a bútorok eltöredeznek. A státuszjelzést is fontosnak tartó fogyasztói mentalitású családokban viszont ebben az életkorban is gondot fordítanak a berendezés tiszta, új, csillogó jellegének éppen tartására. Sokhelyütt *lemosható táblákat, lapokat* tesznek a falra, amely egyszerre biztosítja a szoba praktikus védelmét, s ad teret a gyerekek kreativitásának, jelezve, hogy ebben a családban ezt is fontosnak tartják, megbecsülik, (ha a "mindent a maga helyén" kissé bürokratikus megszorításával is).

Az iskolába menetelt sok családban a *bürokratikus értékrendszer* (ld. KAPITÁNY-KAPITÁNY, 1983) tárgyi jeleinek előtérbe kerülése kíséri. **Az iskola és család viszonya ma – ha csökkenő mértékben is, de - még az esetek nagyobb részében bürokratikus jellegű (hivatal-állampolgár) viszony.** Ahol a család alkalmazkodik ehhez, vagy még inkább: **a társadalmi felemelkedés elsődleges terepének tekinti a tanulóval befutható karriert, ott ez gyakran a gyerekoszoba berendezésében is megmutatkozik.** Nagy hangsúlyt kap az *írásztal* és a hozzá kapcsolódó *polcsor*, (mintegy kis iroda-sarkot alakítanak ki a gyerek számára, amely sokszor azzal is elüt a szoba többi részétől, hogy a játszórész rendetlenül hagyott, vagy dobozokban-kosárkákban halomba gyűjtött tárgyaival ellentétben rajtuk *elvágólagos rend* uralkodik. Az élet szeleteinek - munka – szórakozás - ilyen éles elválasztása pedig a bürokratikus értékrendszer jellemzője, és sok esetben ezen értékrendszer hatásának következménye). Az a praktikus szempont, hogy a gyereket gyerekméretű bútorok övezzék, rendszerint az ilyen bürokratikus jellegű gyerekoszobákban is érvényesül: a gyermekkor, mint önálló létforma elismerése ma már eléggé általános. Az irodajelleg azonban – ha egyébként ez jellemzi a gyerekoszoba íróasztalát vagy tanulószékét - attól, hogy az iroda asztala, széke kicsinyített, éppúgy nem változik, mint attól, ha az íróasztalt itt a felnőtt irodákban gyakori képes levelezőlapok helyett rajzfilmfigurákról készült matricák díszítik.

A tanuláson keresztüli felemelkedés persze nemcsak a bürokratikus értékrendszerben kap jelentőséget. A *szellemi tőke felhalmozása* az értelmiségi vagy értelmiségi ambíciójú családokban fontos érték, s ez gyakran abban is kifejezést nyer, hogy a gyerekeknek *saját könyvtárat* gyűjtenek. A "saját" nemcsak azt jelzi, hogy a gyerek, mint individuum, megbecsülést élvez, hanem arra is utal, hogy elsősorban *miben tartják fontosnak az önállóságot, s ezen keresztül a személyiség megerősítésének biztosítását*. Saját könyvtárat adnak a gyerekeknek, vagy saját szerszámkészletet? *A saját tévé, magnó, lemezjátszó, számítógép* az individuális megbecsültség jelzésén kívül a gyerekek technikai önállóságának elismerése is. **Az is beszédes, hogy mely életkortól engedélyezik számukra a távkapcsolók, számítógépes tabulatúrák és egerek használatát: ez az életkori küszöb az elektronikus kultúra és az individualisztikus értékrendszer terjedésével egyenes arányban csökkent, és sok családban ma már elérte a kétéves kor környékére tehető végső határt.** Míg a tévé, magnó, lemezjátszó önálló élvezetének biztosítása elsősorban a szórakozáshoz való jog elismerése, *a számítógép egyesíti magában a szórakozás és a tanulás, szellemi épülés eszményeit*, (s ilyen értelemben nem ritkán a könyvtár helyébe is lép). Sok gyerek életének nagy részén eluralkodik a számítógép, s így nem csodálható az sem, hogy **sok gyerekoszoba ma már a számítógép köré szerveződik.**

Néha - elsősorban a szülői-nagyszülői ambíciókat tükrözően - más jellegű tárgyak is nagy hangsúlyt, kiemelt főhelyet kaphatnak a gyerekoszobában (szerencsés esetben a gyerekek képességeivel is harmonizálva). Az utóbbi évszázadok polgári családjaiban kialakult művészetkultusból adódóan ezek nagyrészt művészetek gyakorlására felkészítő tárgyak: *zeneeszközök*, esetleg *rajzasztalok*. **A zongora, amelyet a modern szobamérettek csökkenésével többnyire pianínóval helyettesítettek, ma a jobbmódú, nagyobb tereket létesítő házakban újra kezd státuszszimbólummá válni.**

Érdemes megfigyelnünk a gyerekszobák *ünnepi díszítését* is. Érdekes, hogy **a nappali mellett általában a gyerekszoba a lakásnak az a része, amelyen az ünnepek alkalmával a legtöbb módosítás történik.** Talán olyan szemlélet húzódik meg emögött, hogy az ünnep, a felszabadult öröm inkább a gyerekekhez illik, a felnőttek a munka, a gondok komoly világa. Mindenesetre míg az ünnepekhez a lakás többi részében többnyire néhány jelzészzerű tárgy elhelyezése társul, a gyerekszobákat ilyenkor (Mikulás, Húsvét, farsang, születés-, és névnapok, újabban néhol: Valentin-day) gyakran az adott ünnephez illő módon feldíszítik. (A szilveszter és ahol vendégeket hívnak, ott esetleg a farsang azok az ünnepek, amikor néhol a felnőttek szobáin is eluralkodhat a díszítés). A *Karácsony* az egész családot (és többnyire a felnőtt lakrészeket is) érinti, de itt is többféle megoldás létezik. Az egyik, hogy a karácsonyfa a nappaliban áll, (az ajándékokkal együtt), s ilyenkor ez hangsúlyozottan felnőttszoba, ahová - a meglepetés erejét is növelendő - a gyerek ideiglenesen be sem léphet. Ebben az esetben az ajándékok átvételekor (a felnőtt szoba varázslatos átalakulásának észlelésekor) az a kivételesség kap külön hangsúlyt, hogy a gyerekvilág az ünnep alkalmából átterjedhet a felnőtt térbe is. Másutt a karácsonyfa a *gyerekszobát* díszíti: a család ünnepén ebbe a szobába gyűjtve a család minden tagját. Újabban nem ritka az sem, hogy *több karácsonyfat* állítanak, s így mind a felnőttek, mind a gyerekek szobájában találkozhatunk a karácsony díszivel. Néhol a karácsonyfa *kompenzatórikus* funkciót is betölt: szűkös kis lakások gyerekszobáiban ilyenkor hatalmas, szinte az egész szobát betöltő fat helyeznek el, hangsúlyozva, hogy az ünnep kivételes alkalma időlegesen úrrá lehet a hétköznapok anyagi korlátain is.

A gyerekszoba mindenesetre a lakás azon része, ahol a vidámság, a jövőre vonatkozó remények, ahol a család életereje koncentrálódik. A gyerekek felnövekedése, nyomaik eltűnése gyakran a lakás elkomorodásával, elszürkülésével jár. Márpedig a gyerekek kamaszodván maguk is igénylik lakóterük jellegének megváltozását. Ahol több gyerek van, *a kamaszkorba lépés gyakran a külön szobába költözés, a gyerekszobából való kilépés határozott igényét is jelenti.* (A gimnáziumba vagy egyetemre kerülő gyerek olykor megkapja az addigi tisztaszobát). Ha a szobaváltás nem megoldható, magát a gyerekszobát rendezik át, eltüntetve a játékokat, gyakran a harsogó, vidám színeket is, (ha a helyükre tett kamasz-szimbólumok még mindig elevebbek, harsányabbak is a felnőtt-szobák világánál). Vannak persze esetek, amikor a kamaszkorba ért gyerek továbbra is megmarad a gyerek-díszletek között, vagy a család rugalmatlansága következtében, vagy azért, mert a gyerek maga szeretné meghosszabbítani gyerekkorát. A középiskolás kor azonban többnyire a gyerekvilág eltűnéséhez vezet, annak rekvizitumait vagy szemétre vetve, vagy padlások, pincék ládáiba száműzve (elvbén a következő generáció számára, de a gyakorlatban ezek a megkopott játékok a legkritikább esetben származnak át az unokákra, inkább a felnőtt gyerekek nosztalgiájának kultusztárgyaiként élnek tovább).

II./5. Vendégszoba, "nagymamaszoba", cselédszoba

Vendégszállás

A szűk család felnőtt és gyermek tagjain kívül *olykor mások is laknak* a lakásban. Az egy szobás parasztházban is van mód arra, hogy vendéget lássanak, az individualizáció előrehaladtával azonban - ahogy a gyerek külön alvása is kívánatosnak kezd mutatkozni - megnövekszik az az igény is, hogy az esetleges vendégeknek külön helyiségben adhassanak szállást. A hálószoba és a gyerekek hálószobája/i/ mellett megjelentek tehát a *vendég(háló)szobák* is.

A minta ebben az esetben is a várúr *kastélya*, amelyben külön szoba "nyittható" a vendégnek; részben ennek származéka is a *paraszi tisztaszoba* és utánozza a *vendégfogadó* és az abból kinőtt *szálloda* is, amennyiben ezek az utóbbi, eleve vendégfogadásra létrejött intézmények megbecsült vendégeiknek azt az érzést kínálják fel, hogy érezzék magukat úgy, mintha valamely nagyúr vendégei volnának. (Amit persze csak egy Don Quijote vesz teljesen komolyan, összetévesztve ebben is az illúziót a valósággal: várkastélynak látván a fogadót). A tisztaszoba viszont azt a viszonyt is jelzi, amely a feudális függésrendben a parasztságot uraihoz fűzi: amennyiben ezt a szobát vendéglátásra használják, ez a magasabb státuszú vendégeknek jár ki, mintha a földesúr tenne látogatást a jobbágyi házban. (Az egyenrangú, vagy alacsonyabb helyzetű vendégek elszállásolására a konyha, nyári konyha, a padlás és a fészter, istálló szolgált). A vendégfogadó és a szálloda persze önálló arculatot is kialakított: attól, hogy cserélődő vendégek tömeges befogadására, intézményként jött létre, szükségképpen jellemzi a szobák bárkinek-jó személytelensége és a több-kevesebb kényelmi kellék, amelyek sosem nyújtják

egy otthon meghittségét, de a profi mechanikus rutinjával kezelik a vendég feltételezett elvárásait. A *modern lakás vendégszobájában mindeme hagyományok jelen lehetnek*. A várúr kegyes, befogadó gesztusa, a jobbágy önárendelése és a fogadó személytelensége. S természetesen a legősibb vendégfogadási forma, az idegent testvérként látó "vendégbarátság" is.

Már maga az, hogy egyáltalán van-e vendégszoba, jelnek is tekinthető. Ha nincsen, akkor is lehet a vendéget a négy említett attitűd bármelyikével fogadni: odaadni neki saját fekhelyünket, vagy helyet szorítani neki valamelyik sarokban. Ha azonban van külön vendégszoba, ez mindenképpen *presztízsjelzés* is (= rendelkezem annyi térrel, hogy mindig van belőle megosztható, a váratlanul beállító vendégnek is odaadható feleslegem is); és az individualizáltság olyan fokáról is tanúskodik, ahol fontos, hogy az egymással nem a legintimebb viszonyban lévő személyek *külön térbe vonulhassanak vissza*.

A modern lakások vendégszobái általában nem magasabb státuszúak a lakás többi részénél, hanem vagy azokkal egyszintűek, vagy kissé - de éppen csak kissé - alacsonyabb státuszúak: a különbség a szobák méretében és berendezésének személytelenebb voltában érhető tetten. (E szobák tehát inkább a várak vendégszobáinak és a szállodák szobáinak keverékei). A ház gazdájától való különbséget, távolságot gyakran a szobák *eltérő berendezése, stílusa* is jelzi: a háziak ilyenkor úgy gondolják, hogy a vendég ízlése bizonyára más, mint az övék, s öntudatlanul az ily módon eltérő berendezéssel is kifejezik azt, hogy a szállóvendéget tulajdonképpen nem szívesen engedik be abba a világba, amelyet legbensőbb sajátjuknak tartanak. (Persze sokan vannak, akik nagyon is szívesen látnak vendéget, s olyanok is, akiknél a vendégszoba eltérő berendezése egészen más attitűdnek köszönhető: például annak, hogy egy ilyen térben próbálnak ki olyan berendezésmódokat, amelyeket a lakás többi részében nem tudnak érvényesíteni).

A mai tendencia a többszintes házak építésének terjedésével külön vendég szint létesítése, amely egy - többnyire kicsiny - szobából, fürdőszobából és WC-ből, (esetleg teakonyhából) áll, lényegében tehát egy külön garzonlakás kényelmét nyújtva a vendégnek, hasonlóan a szállodák legmagasabb komfortfokozatú szobáihoz. (Persze, ahogy a szállodában is vannak luxuslakosztályok, vannak olyan gazdag lakások, ahol a vendég-fertály is a fényűzés kellékeivel van berendezve; a vendég szint kialakítása azonban ma már nem csak a legesleggazdagabbak házaiban figyelhető meg). Ahol nincs külön vendég szint, ott gyakran a gyerekek szobáinak közelébe kerül a vendégszoba (kifejezésre juttatván azt, hogy a vendég megbecsült családtagként kap szállást, de a ház tulajdonosainak "vára", a vendégnek tudnia kell, hogy itt most ő *csak* vendég, ha mégoly nagyra becsült is). A vendég szint illetve a vendégszoba egyébként többnyire *a legfelső vagy a legalsó szinten* - a manzárdban vagy a szuterénben - helyezkedik el, ritkábban a "hálósinten", ahol a lakás gazdáinak és gyermekeiknek hálósobái is vannak, némileg gyakrabban pedig előfordul a "nappali szinten" is, ez utóbbi esetben azt jelezvén, hogy a vendégnek a külvilággal való kommunikáció terében van a helye, nem abban az intim szférában, ahová a házigazdák pihenésre visszavonulnak. (Az intim szférák elkülönítésének igénye miatt *gyakran éppen a vendégekre gondolván létesítenek eleve két fürdőszobát, WC-t, stb.*)

A család szokás-, és értékrendszeréből, a vendég státuszából vagy éppen ott tartózkodásának időtartamából is következhet, hogy a háziak a vendéget mennyire "ajnározzák körül", illetve élük tovább megszokott életüket. A tendencia ebből a szempontból is a "szálloda" típusú vendéglátás irányába mutat; **a vendég szint feltételeinek kialakításával az a lehetőség kap nagyobb hangsúlyt, hogy a házigazdák is, a vendég is minél inkább a megszokott életét élhesse: "leben und leben lassen".**

Ha a vendég elkülönülését megnyugtatóan meg lehet oldani, ezzel akár hosszabb ott tartózkodása is lehetővé válik. Az utóbbi években a vendégszobák-vendég szintek elterjedése és persze a gyerekek - az Európába való hétköznapi integrálódást és általában az "előrejutást" megkönnyítő - nyelvtanulásának mind több családban fontosnak tartott támogatása a "cseregyerek" intézményének terjedéséhez vezetett. **Ma nem ritka, hogy egy más - többnyire "nyugati" - országból jött gyerek fél évet, egy évet is eltölt egy-egy magyar lakás vendégszobájában-vendég szintjén.** (Néhol, ahol nincs külön vendégszoba, ugyanezt úgy oldják meg, hogy a vendég a gyerekszobába, a kiutazó gyerek helyére kerül: bár a döntő természetesen az adott család nyitottsága, vendégszeretete, de persze a vendég beépülése, a viszony szimbolikus alakulása szempontjából jelentősége van, lehet annak is, hogy a vendég elhelyezése gyerek státuszát, és a család gyerekei közé való besorolását hangsúlyozza-e, vagy vendég helyzetét, és az ezzel járó legalábbis félig-meddig felnőtt státuszt.

Vannak persze hatalmas lakások, amelyekben nincs mód vendégek fogadására, helyesebben a lakás úgy van berendezve, hogy ez nem látszik lehetségesnek. (Még közeli rokonok elszállásolása sem). Természetesen ez nem

ugyanaz az eset, mint amikor a lakás szűkössége teszi lehetetlenné a vendéglátást: a lakás ilyenkor is *közöl* valamit. Rendszerint azt, hogy olyan *belterjes* családmoddellel állunk szemben, ahol a lakás egésze lényegében az intimszférához tartozik, annak terein nem osztoznak "idegenekkel", még ideiglenesen sem. (Nem feltétlenül zárkóznak el ettől, de a lehetőség eszükbe sem jut). Hasonló *defenzívítás* mutatkozhat meg abban, amikor egy házban van ugyan vendégszoba, de a évekig használatlanul, üresen áll, vagy - ami ilyen esetekben gyakori - *raktárrá* válik.

A vendégszoba-vendégszint lakója lehet egynapos (vagy egy éves) alkalmi vendég, lehet rendszeresen visszatérő és lehet többé-kevésbé állandó lakosa is a lakásnak. (Ez utóbbi eset egyik változata - a vendégszoba piaci értékesítésének megjelenése - az *albérlő*; s e piaci lehetőségek kiszélesítésével jön aztán létre az olyan lakóház, amely teljesen magába integrálja a szálloda sajátosságait, elegyítve azokat a családi vendéglátás formáival: a *panzió*. Magától értetődik, hogy a vállalkozás lehetőségének felszabadításával egyre több családi házban, villában létesült ilyen panzió. Amikor a házban megfordul a lakóhasználat és a vendéglátás aránya, ezzel a ház a magánszférából a vendéglátás körébe sorol át, s ezzel kívülkerül mostani lakás-szemlénk témakörén).

Ha összegezni próbáljuk a vendégszoba házon belüli szimbolikus szerepét, figyelembe kell vennünk, hogy a vendég - vegyük körül bár a legnagyobb udvariassággal és figyelemmel - sokszor azt érezheti, hogy helyzeténél fogva alárendelt, hiszen alávetette magát a befogadás kegyének (még ha fizet is a szállásért, akkor is *kapja*.^[51] Ezért is sértő a vendég-meghívás visszautasítása: azt jelentheti, hogy oly magasra helyezük magunkat a másik fölé, hogy időlegesen sem vagyunk hajlandóak elfogadni őt *házigazdánknak*.) Ez a relatív alárendelt helyzet, a *vendég helyzeti alárendeltsége a vendégszoba házon belüli szerepét mindenképpen meghatározza*.^[52]

Cselédszobák

És itt kell szólni egy némileg más, mégis a vendégszobával is rokon helyiség szerepéről. Az úri osztályok (a mindenkor uralkodó csoportok) életmódjában tudniillik egy egészen másféle idegenekből álló réteg, a *ház alkalmazottainak, a házigazdák kiszolgálóinak csoportja* is - legalábbis részben - a közös fedél alatt kap hajlékot. A középkori egy térben alvást itt is a cselédség fokozatos elkülönülése követte: cselédszobák, kapusfülkék, kertészlakok, házmesterlakások, stb. jelentek meg, - a barokk kortól kezdve^[53] - természetesen *határozottan, hierarchiajelzően elkülönülve a lakás főbb részeitől*. A többszintes épületekben ez elsősorban a *szuterént* és a *manzárdot* jelentette - a vendégszobák elhelyezésében, jóllehet azok ennél jóval magasabb státuszúak, ez a hagyomány is bizonyára szerepet játszik. Az egyszintes lakásban a hierarchikus elkülönítés a szobának a lakás többi részéhez képest hangsúlyozottan alacsonyabb színvonalában, berendezése szegényességében mutatkozott meg, és abban, hogy a *cselédszobákat a lakás kiszolgáló frontján (a konyha mellett, az udvari illetve az északi fronton) helyezték el*, (gyakran mintegy a konyha tartozékaként, mint az éléskamrát: sokszor magát a cselédszobát is "kamraként" tartották nyilván). A cselédszoba *berendezése* vagy eleve az "alsóbb néposztályok" által használt bútorok és tárgyak stílusában és minőségében készült, vagy másodlagosságával jelezte az alárendeltséget, amennyiben az "úri" lakásból kikopott, félig tönkrement tárgyakból állították össze.

Legalább egy cseléd "tartása", s a lakásban egy cselédszoba fenntartása a polgári-középosztályi életmódban a második világháború előtt szokásosnak volt nevezhető.^[54] A háború utáni rendszerváltás az alkalmazott-tartás lehetőségét (egy szűk, új kiváltságos réteg kivételével) megszüntette. A hatvanas évek háztartási gépesítésével azután a megmaradt "háztartási alkalmazottak" nagy részét is *bejárónőre* cserélték: **a cselédszoba az esetek nagy részében elveszítette funkcióját és új szerepkört kapott**. (Mindenképpen olyan szerepkört, amely a lakáson belül alacsonyabb státuszhoz kötődött: vendégszoba, albérlet, lomraktár, vagy gyerekszoba, kamasz hobbyszoba, munkaszoba, stb. lett belőle). Az újabb rendszerváltás, illetve a már előtte megkezdődött magán tőkefelhalmozódás és értékátrendeződés ismét növelni kezdte a magán-alkalmazottak számát, s **a leggazdagabbak villáiban újfent megjelentek a személyzeti lakrészek is**, ezek jellege azonban ma inkább a vendégszobához közelít).

"Nagymamaszobák"

Az utóbbi évtizedek életforma-átalakulásai az egy lakásban együttélésnek egy többé-kevésbé újnak tekinthető változatát is létrehozták . **Az első lépés a korábbi több generációs együttélés megszűnése, a nukleáris**

családok külön lakásának általánossá válása volt. De már ebben a fázisban is gyakran előfordult, hogy **valamelyik házasfél szüleit, - főleg, egyiküket, ha az előzvegyült -, a "fiatalok" magukhoz vették.** Az idősebb generációtól való elhatárolódás, a tőlük elkülönült élet igénye ellenére ezek a sokszor kényszerű együttlakások többnyire mindkét fél érdekeit szolgálták (az idős ember biztonságát erősítették, szükségessé váló ápolását oldották meg egyfelől, a fiatalok gyermekeire vigyáztak, háztartásukban segédkeztek másfelől; akkor is, ha az esetek jelentős részében mindez korántsem működött olyan idillien, mint ahogy e rövid összefoglalóban hangzik). A férfi és női halandósági mutatók eltérései miatt ez többnyire a "nagymamák"-kal való együttélést jelentette. **Az utóbbi években a nukleáris modellel szemben tovább szaporodtak e variáció megjelenésformái; részben a gazdasági nehézségek készítettek mind több családot az idősekkel való ilyen összeköltözésre,** (egy lakás eladhatóvá válik, illetve nem kell külön fenntartani; az együttlakók számának növekedése megnövelheti különböző kedvezmények, támogatási lehetőségek megpályázásának esélyeit; a szülők mind feszítettebb munkája közben kell valaki, aki gondoskodik a gyerekekről, a lakásról stb.)^[55]; **részben a szociális rendszer összeomlása is ezt a tendenciát erősítette** (az időseket kevésbé lehet kórházba, idősek otthonába, stb. "dugni"); **de a jobb módúak életformájához is jól jött egy (ingyenes) munkaerő beállítása,** (vagy, hogy ne legyünk igazságtalanok, arra is van példa, hogy azért vesznek magukhoz egy idős családtagot, mert úgy érzik, most ők vannak abban a helyzetben, hogy gondoskodhatnak róla, meghálálván így korábbi gondoskodását). Mindez abban az irányban is hatott, hogy **a köztételen némileg elfogadottabbá vált az is, hogy a nukleáris család egy nagyszülővel** (esetenként nagynénivel, nagybácsival, - támogatásra szoruló és/vagy segítő rokonnal) - **is együttlakják.** (Most a lakásba a ház "uraival" együtt, vagy utánuk bekerülő nagyszülőkről, rokonokról van szó, mert persze teljesen más a helyzet, ha az együttélés úgy jött létre, hogy a fiatalok költöztek valamelyik szülő vagy szülőpár házába-lakásába, vagy például eltartási szerződéssel kerültek az idős emberrel közös háztartásba: ezen esetek többségében a fiatalok vannak vendéghelyzetben, ők lakják az alacsonyabb státuszú helyiségeket).

Ma az új házakat gyakran eleve úgy építik, hogy legyen bennük lakrész az idős felmenőknek vagy egyéb rokonoknak; e helyiséget gyakran "nagymamaszobának" is nevezik.

A "nagymamák" helyzete ezekben a családokban gyakorta valahol a vendég és a cseléd között van (kissé közelebb az utóbbihoz). Ezt a "nagymamaszobák" házbeli státusza is mutatja. E szobák általában a *legalsó szinten* (szuterénben vagy félszuterénben) helyezkednek el; ha egy szinten a család többi tagjával, akkor sokszor az északi, legkevésbé napos oldalon; többnyire *kisebbség* is a többiek szobáinál. Lehetne ugyan arra is hivatkozni, hogy az idősek azért kerülnek az alsó szintre, hogy ne kelljen lépcsőt mászniok, s ez a szempont is bizonyára szerepet játszik a szokás kialakulásában, (a szobák kicsisége mellett pedig érvelhetünk azzal, hogy "kevesebbet kelljen takarítaniuk", meg hogy "ők csak egymaguk vannak"^[56]), de a valóságban e szobáknak a ház többi részétől többnyire élesen elvált státusza inkább mégis csak az idősek helyzetének leértékeléséről tanúskodik, s a fenti jeleket is e tendencia megnyilvánulásainak láttatja. (Ahogy sokszor a "fiatalok" meg is fogalmazzák: "ó, hát nekik már ennyi is elég"). Ilyen értelemben a "nagymamák" olykor a cseléd, a kiségitő személyzet hajdani szerepkörébe kerülnek, ha családbeli státuszuk azért ennél többnyire magasabb is.

Van, amikor a "nagymamáknak" nem csak egy szobájuk, de külön lakrészük is van, - ahogy a vendégszobák is, láttuk, vendég-fertályokká növekedhetnek; s a "nagymama" ezekben az esetekben helyzetileg is közeledik a vendéghez -, de a státuszkülönbség a lakást tulajdonló "fiatalokhoz" képest legtöbbször ilyenkor is fennáll (fürdőszobáik régiesebbek, ódivatúbbak, olcsóbb, egyszerű csempével burkoltak, régebben felújítottak, konyháik szegényesebben, avítottabban felszerelték a "fiatalok" fürdőszobáinál, konyháinál).^[57] Az ifjabb generáció persze mindig inkább "halad a korrall", de az mindenképpen értékrendszeri mutató, hogy mindezt - az idősek ilyen elhelyezését, státuszát - a házak lakóinak, építőinek többsége abszolút természetesnek, ésszerűnek és igazságosnak tartja: a kilencvenes években az általános társadalmi értékelésben is csökkent az időskorúak megbecsültsége (s az a határ is lejjebb tolódott, - lásd a foglalkoztatási mutatókat - amelytől kezdődően "idősnek", a társadalom számára "kevésbé használhatónak" tartanak valakit).

“Rumliszoba”

A vendégszoba-típusú helyiségek körében még egy helyiségfajtát említhetünk. A cselédszoba felszabadulásával, funkcióvesztésével az eredetileg ilyen célra épült (vagy ilyen jellegű) helyiség gyakran a család a gyerekszobából már kinőtt, illetve onnan kikívánkozó *kamaszgyermekének* rendelkezésére bocsátatik. (Ez a szűkösebb lehetőségek között megfelel annak, ahogy a régi - felsőbb - középosztály tagjai gyakran külön garzonlakást vettek a család felnőttéighez közeledő fiúgyermekének)^[58]. *A kamasz helyzete átmeneti. Egyrészt anyagilag még nem tud magáról gondoskodni, ezért helye ebben az értelemben a “szegények” között van, s ezt gyakran megerősíti a családdal szembeni kamaszkori lázadás is, ami ebben az értelemben is a gazdáival helyzeténél fogva szembenálló cseléd oldalára helyezi. A cselédszoba tehát szimbolikusan megfelelő hely a kamasz számára.* (Hasonló okokból kedvelt “romantikus” tér a kamasz-szoba kialakítására a padlás és a pince). Ugyanakkor a különbségek is nyilvánvalóak. A kamasz felnőttként ugyanarra a státuszra aspirálhat, mint szülei, alárendeltsége semmiképpen sem szolgai jellegű: külön szobába költözése sem kiszolgáltatottságát, alárendeltségét, hanem éppen annak csökkenését, a külön, szuverén lét kialakulása felé tett lépést van hivatva kifejezni. Ennélfogva *a kamasz-szoba a maga választott “proletárságával” semmiképpen sem képvisel valóságos proletárstátust a lakáson belül; fő jellegét a szuverenitásra törekvés határozza meg. Berendezésében mindenképpen a lakás egyéb részeitől való különbség, extrémítás, gyakran avantgardizmus kifejezésére való igény tükröződik.* Nagy szerepet kap benne a *személyes választás* és a *nemzedéki identitás* jeleinek kifejeződése, (az anyagi lehetőségek korlátjai miatt sokszor inkább képkivágások, mint tárgyak formájában). A jellegzetes kamasz-szoba kialakulása későbbre tehető, mint a gyerekszobáé; **nálunk a hatvanas évek, az úgynevezett beatkorszak életforma-forradalma fogadtatta el a teenager önálló szubkultúra voltát, s ezzel együtt azt az igényt, hogy a serdülők a felnőttektől és a gyerekektől egyaránt eltérő tereket kapjanak a lakáson belül.** (A többgyerekes családokban ez sokszor úgy valósul meg, hogy a kamaszokba ért gyermek megkapja a szobát, aztán, amikor kinőtt belőle, a következő veszi birtokba, és így tovább, sorban egymás után).

A kamasz-szoba *státusza* magasabb a cseléd-, de a nagymama-szobánál is: leginkább a vendégszobáéhoz hasonlít; nem véletlen egyébként az a gyakran elhangzó szülői szemrehányás a család kamaszkorú gyermekével szemben, hogy “te már csak mintha vendég lennél itthon”. A szoba státusza ugyanakkor alacsonyabb a szülőkénél, (olyasmi, mint az eltűrt, kissé lenézett, kissé irigyelt bohém művészeké a társadalomban), s ez (is) közelítheti a kamaszgyereket a családon belüli kapcsolatrendszerben a nagyszülőkhöz, ami más vonatkozásokban is jellemző ebben az életkorban.

A kamasz-szobához hasonló funkciójú helyiség akkor is található sok lakásban, ha nincs a családban ilyen korú gyermek. (Vagy a volt kamasz-szoba ürül meg, s kíván a család ott maradó tagjaitól másféle hasznosítást, vagy a volt kamasz felnövekedvén, önálló családot alapítván kíván megőrizni valamit e hajdani szoba szabad szelleméből). Ilyen esetekben gyakran úgynevezett *rumliszoba* jön létre, amely sok esetben nem jelent egyebet, mint a máshol felesleges, vagy el nem férő holmik tároló helyiségét, de nem ritka az sem, hogy a lakás többi, reprezentatív rendben tartott részével szemben ezt a helyiséget használják “örjögésre”, ennek berendezésében élik ki szabadabb-lázadóbb hajlamaikat, illetve a kamaszkor iránti nosztalgijukat.

Dolgozószoba

A hagyományos polgári lakásban a családfő reprezentatív szobája volt a *dolgozószoba, az “úriszoba”*.^[59] Az utóbbi évtizedekben ez vagy eltűnt, vagy összeolvadt a hálószobával, (amellyel egyébként is összeköttetésben volt)^[60]; esetenként a nappali egyik része vette át funkcióit. E szobatípus visszaszorulása összefügg a patriarchális családmodell gyengülésével is, de főképpen azzal, hogy az elmúlt évtizedekben - legalábbis ami a munka hivatalos, megrendelőivel közvetlen kapcsolatban álló részét illeti - a szellemi munkák túlnyomó része hivatalos intézményeken át került kapcsolatba felhasználóival, az “otthon” és a “munka” képzetköre így ebben az időszakban nemritkán még értelmiségiek felfogásában is távolodott egymástól^[61]. Nem véletlen, hogy leginkább ott konzerválódott a hagyományos férfi-dolgozószoba, ahol a szellemi munka magánvállalkozás jellege megmaradt (például magánpraxist fenntartó orvosoknál, ügyvédekénél)

A legutóbbi időkben azonban a dolgozószoba is újra éledni látszik. Igaz, jellege kevésbé reprezentatív, az otthonról irányított magánvállalkozások azonban egyre több házban kívánták meg ilyen helyiségek létesítését, amelyek többnyire a tervezőirodák és telephelyek, lerakatok vezetői irodáinak hangulatát, berendezésmódját

idézük, elegyítve a szellemi munka és a gazdasági tevékenység attribútumait. Nem véletlen az sem, hogy a "rumliszobák" után említettük meg ezt a ma terjedő szoba-fajtát: sok esetben egy-egy korábbi "rumliszoba", a lakás legkevésbé fontos, s így leginkább átformálható helyisége kínálkozik legtermészetesebben erre a szerepkörre.

Értelmiségi lakásokban terjed a dolgozószobának egy olyan változata, amelyben az a kilátótorony, a toronyszoba hangulatát is magára ölti. Az épületek magasabb szintjén, sarok-kilátást biztosító ablakokkal képeznek ki olyan kuckókat, (szellemi) "örhelyeket", amelyek az értelmiségi munkához kellő "rálátást" jelképesen is és a szó szoros értelmében is biztosítják.

Ennyit a lakás azon helyiségeiről, amelyeket elsődlegesen tekintenek *lakószobáknak* a lakás használói, azon helyiségekről, amelyeknek elsősorban az a funkciójuk, hogy bennük alszanak, pihennek, szórakoznak, társalognak; otthon érzik magukat. De nem kevésbé fontosak a lakás azon helyiségei sem, amelyek az otthonosság *háttérfeltételeit* biztosítják, amelyek *kiszolgálják* azokat, akik a lakásban élnek. Míg az elsődlegesen lakó helyiségek fő eleme - berendezési tárgyaik fontossága ellenére - a "fedél a fejünk felett", e másodlagos helyiségek lényegét funkcionális tárgyi berendezésük adja; ezek a lakás "gépházai".

III. fejezet. Egyéb helyiségek

III./1. Konyha, kamra, tálaló, étkező

(= A test táplálásának helyiségei)

A *konyha*, a mindennapi táplálék elkészítésének színhelye a lakás egyik legősibb része, s az egyik legfontosabb is; mégis, előfordul, hogy hiányzik. A hiány, mint más esetekben, itt is közlés: az esetek egy részében arról tanúskodik, hogy a lakók valahol másutt oldják meg táplálkozási szükségleteik kielégítését (ám ez ritka: jöllehet a kommuna-utópiák idején komoly tervek születtek arra, hogy a házak közös konyhával fogják szolgálni az étkezést, - miként közös óvodákkal, gyermekfelügyelettel a gyerekeknél, közös mosodákkal a mosást, stb. - s a családi lakások csak alvásra szolgálnak majd, ez a megoldás nem vált népszerűvé, az emberek túlnyomórészt ragaszkodnak ahhoz, hogy legalább étkezéseik egy része az otthonhoz kötődjék). A konyha hiányának jóval gyakoribb oka a feltételek szűkössége; ilyenkor a *konyha funkciói beszorulnak a lakószobába*, amelyeket ezekben az esetekben viszont meg kell különböztetnünk a *lakókonyhától*: a lakókonyha olyan konyha (vagyis az ételek elkészítésére szervezett, gazdasági tér), amelyben mellesleg alszanak is; a konyha-funkciókat kényszerből ellátó lakószobák viszont elsősorban alvásra, tartózkodásra szervezett terek, amelyek másodlagosan ellátnak gazdasági, - például konyhai - funkciókat is. Az ilyen megoldások olyan életvitelt mutatnak, amelyben a lakhatás (az alvás, pihenés) az elsődleges; az ételkészítés, a gazdasági öfenntartás pedig természetesen nagyon fontos, de másodlagos tevékenység. Olykor az eredetileg megvolt konyhát feláldozzák azért, hogy lakószobává alakíthassák, másutt csak arra látnak módot, hogy egy kis *teakonyha*, egy konyhaként működő sarok vagy beszögellés szolgálja ki a családot.^[62] Mindenesetre a *konyha megléte-hiánya azt is jelezheti (jelképezheti), hogy az étkezésnek, a test energiatöltésének mekkora szerepe van az adott család életében*. (A konyha jelentősége ezen felül a család összetartásának mutatója is lehet, erre, a közösségi funkcióra enged következtetni az is, hogy az egyedülálló lakóknál a konyha jelentősége, mérete, lakáson belüli súlya radikálisan csökkenhet; nagyobb mértékben, mint amennyit az indokol, hogy egy ember kevesebbet eszik, mint kettő vagy három. Azoknál az agglegényeknél, vénlányoknál, özvegyeknél, akiknél a konyha mégis nagy szerepet játszik, ezt a másik funkció, az energiával való töltekezés, vagy, ami ettől nem független, az értelmes, célszerű tevékenykedés átlagosnál erősebb igénye magyarázhatja).

A konyha említett főbb funkciói két szálon örökítődtek a mai lakásokig. Az egyik vonulatot a *paraszti háztartások* és ezek módosult változatai, a *proletárlakások* konyhái képviselték. A különbségek mellett ezek főbb közös sajátosságai: a fizikai regenerálódás nagy súlya (a döntően fizikai energiákat emésztő munkavégzés miatt), és az, hogy a *társasági-közösségi élet is ide, a munka világához kapcsolódik*. A konyha értékét növeli e csoportoknál az is, hogy a *jóllakás lehetősége, s ennek kifejezésre juttatása a szegénység határán elsőfokú jólétmutató*. A másik vonulat az *úri (nemesi, polgári) konyha*, amely esetében az energiatöltés a kiszolgáló személyzet dolga. A töltekező funkció fontossága ebben a változatban nagy, de mivel ellátása szolgálattá fokozódik le, a helyiség presztízse alacsony^[63], (többnyire mellette van a cselédszoba is) s *csak a személyzetnek, vagy a család alacsonyabb presztízssű tagjainak szolgál társasági-közösségi térül*, (illetve, mint a háziasszony hatásköri területe, a családi gazdaság és gazdaságirányítás, parancsnoklás terepe is: egy kis üzem, manufaktúra, műhely, a háziasszony-tulajdonos irányítása alatt). Az értelmiségi (és személyzet nélküli) lakásokban a konyha általában kisebb súllyal volt jelen, mint a másik két típusban.

A háború, illetve a háború előtti világ szociális lerombolása után a konyha jellegében érdekes változások következtek be. Az új típusú lakásokban a konyha kisebb lett, és az eltérő konyhaszervezetek közeledtek egymáshoz. A konyha egyfelől értelmiségi lakásokban is társasági szintérré vált, (az értelmiség egy része ebben az értelemben /is/ "proletarizálódott"), másfelől a társasági élet egy része munkáslakásokban is a nappaliba tevődött át, illetve amennyiben a konyhában maradt, polgári formák átvételével módosult (például az asztal körülülése; bár ez sem változatlan formában: az asztalt a konyhában gyakran csak támlanélküli székek, hokedlik veszik körül, ami az "elpuhult" hátradőlést például nem teszi lehetővé.). Nem volt ritka a konyha olyan mértékű összezsugorodása sem, hogy már asztal sem fért el benne, ez esetben az étkezést természetesen más helyiségben oldották meg, (illetve gyakran egyenként étkezve, a tálalópolcon, vagy egyéb ideiglenességet sugárzó formában). **A polgári lakásokban a konyha viszont igen gyakran látványos hanyatlásnak indult**; (porosodó, használaton kívül került, de ragaszkodásból megtartott tárgyak, elhanyagolódó sarkok); egyrészt a korábbi úriasszonyok nem győzték ugyanúgy ellátni a teendőket, mint korábban személyzet segítségével tehették, másrészt számukra a konyha továbbra is megmaradt alacsonyabb presztízssű, szolgálai

helyiségnek, s ezért szinten tartása kevésbé volt fontos, mint a lakószobáké (amelyek egy része a perspektívátlanlás miatt egyébként szintén romlani kezdett), sőt, kevésbé tűnt fontosnak a régebbi konyhánál is, ahol a látvány esztétikuma, a helyiség rendje a gazda, a parancsnok tekintélyét növelhette, itt viszont csak egy munkavégző asszony teljesítményéről vallhatott, s ez a korábbi úriasszonyok ambícióit általában nem mozgósította. (A konyha többnyire e volt polgári háztartásokban - illetve az önéből felemelkedett, de biztos értékrendszerrel még nem rendelkező családoknál - mutat a lakás többi részénél látványosan alacsonyabb szintet).

Az új típusú kis konyhákat is *különböző attitűddel lehetett persze használni*. A nagyobb étkezésekre a megszokásnak megfelelően továbbra is a konyhában került sor, nem voltak ritkák a szűkös kis helyiségekben rendezett kifejezetten nagy ebédek sem, bizonyítva a korlátok leküzdésének ügyességét is. Persze e korlátok azért nem voltak korlátlanul áthághatóak; a kicsiny konyhák legfeljebb a szűkebb család közös étkezését vagy a felnőtt házigazdák számára egy-két vendég fogadását tették lehetővé. Módosult a konyhához való viszony abban is, hogy **a nők tömeges munkába állásával az állandó konyahasználat a helyiség bizonyos napszakokra korlátozott igénybevételére szűkült le**. (Ebben a változott konyha-használatban a lakókonyha maradványai eltűntek: ha ezekben a háború utáni konyhákban például kanapét, ágyat látunk, ez többnyire a paraszti eredet továbbélő szokásrendjére utal). A változások lényegét végül is abban lehet összefoglalni, hogy **kialakult egy szűkös étkezőkonyha, amelynek funkciói között már nem dominál egyértelműen a táplálék-készítés**: az étkezés - a kialakuló fogyasztói szemlélettel összhangban - felzárkózik emellé a hagyományosan uralkodó funkció mellé. Ennek megfelelő új fejlemény hogy a konyha - és az étkezés - az utca felől, ablakokon át láthatóvá vált (a polgári lakással szemben, ahol a konyha a lakás hátsó frontján, nem látásra-szántan helyezkedik el, az ebédlő pedig gyakran ablaka-sincs, zárt tér; és a paraszti konyhával szemben, ahol a munkának és nem az étkezésnek kell látszania, az étkezés, a fogyasztás és annak biztonsága a hatvanas-hetvenes évektől elterjedt konyhatípusban magáért való - és kifelé is mutatható/mutatandó - érték).

A konyha fogyasztói jellegének növekedése visszahatott a paraszti konyhára is, amelyben a korábbinál nagyobb jelentőséget, s a tevékenységek között magasabb státuszt^[64] kapott a vendégfogadás, s a fogyasztói szemlélet térhódításának és egyfajta urbanizációs jelnek is tekinthető például az, ahogy a szénsavas üdítő, mint vendégváró ital bekerült a konyha szükséges kellékei közé. (Urbanizációs elem, hogy gyári árurol és nem önállóan megtermelt-elkészített szörpről, vagy szeszesitalról van szó; és a fogyasztói szemlélet eleme, hogy egy efféle élvezeti cikk fogyasztása a hétköznapi érintkezés velejárói közé sorolódik.)

Az említett háború utáni tendenciák (akár a polgári konyha sorvadására, akár az értelmiségi konyahasználat módosulására, akár a kicsiny étkezőkonyhák általános elterjedésére gondolunk) persze valóban csak tendenciaszerűen érvényesültek: *az egyes családok igen különböző konyahasználatokat alakíthattak ki*, nem utolsósorban a továbbélő szokások különbségei szerint is. A pragmatikus szemlélet átörökítésével a konyha számos apró "trükk" színhelye lehet a szennyes víz - öntözésre, vécéöblítésre - gyűjtésétől a száraz kenyér, a kenyérhég zsemlemorzsa-reszeléshez vagy állatok takarmányául való félretételéig. *A nagy családoknál* - mint a lakás egésze, a konyha is - gyakran lelakottabb. A konyhán meglátszik az is, hogy a lazább *alföldi*, vagy a hangsúlyozottabban rendszerező *dunántúli* hagyományok továbbvivői-e a lakás lakói. A konyha mindenesetre általában a lakás *legkonzervatívabb* része: gyakori, hogy a lakás egésze modernizálódik, amikor a konyha még egy hagyományosabb állapotot és használatmódot tükröz.

Az átalakulás az esetek nagy részében fokozatos. Sokszor egymás mellett állnak a konyhában a régi tűzhely és a "modern" mikrohullámú sütő, míg azután egy későbbi fázisban az ósdi darabok is leváltásra kerülnek. Az átmeneti szakaszban a régebbi tárgyak kiszorulhatnak a használatból, illetve ebből fakadóan új (átmeneti) funkciókra tesznek szert, (például a használatból kilépő tűzhely teteje rakodófelületté "léphet elő"). Ugyancsak jellegzetes átmeneti tünet, amikor a konyhafunkciókba - megfelelő helyiségek híján - fürdőszoba vagy mosókonyha-funkciók keverednek (például a mosógép a konyhában kap helyet), ez később aztán többnyire módosul, a helyiség karaktere "tisztul".

A hetvenes évektől a konyha újabb változásokon ment át. A változások fő irányát a modernizáció szabta meg, ez három lényeges változást jelentett. Egyrészt a gépesítés hullámát: a konyhában korábban is voltak "gépek", ezek egy része azonban mechanikus szerkezet volt, s az elektromosság csak fokozatosan, kiségeken keresztül (kávéfőzők, turmixgépek, többfunkciós "robotgépek") vonta uralma alá a konyhát. A hetvenes-nyolcvanas években az elektromos szerkezetek minden lehetséges konyhai funkcióban megjelentek, a "felemelkedés" ekkor egyet jelentett a gépesítéssel; és normává vált előbb a hűtőszekrény és az elektromos vagy

korszerű gáztűzhely, később a szagelszívó és a mikrohullámú sütő, majd a hűtőláda és a magasabb státuszú családokban a (ma még státuszszimbólumot is jelentő) mosogatógép is. Az elektromos gépek között a legutóbbi időben egyre nagyobb szerepet kap az elektronika (egyre többféle gép jelenik meg programozható működésekkel). **A gépesítés mellett a modernizáció másik lényeges velejárója a konyha esztétizálódása:** míg a hagyományos konyhának a célszerű rend és a tisztaság "szépségét" illett sugározni, **a modern konyhában az esztétikum öncéllá is válik.** Ha korábban az szabta meg egy konyhai eszköz értékét, hogy mennyire praktikus és kézre álló (s praktikuma hozta magával azt, hogy formáját szépek érezhették), most a "szépség" olyan kritériumai, mint a színharmonia, a forma divatossága, stb. elsődlegessé váltak. (Noha persze továbbra sem hátrány, ha az adott tárgy egyúttal praktikus is). A modern konyhák legjellegzetesebb színei az egyöntetű *fehér* vagy *szürke* (a "modern" fém—üveg--beton környezetnek is megfelelően, de főként a "sterilitásnak" a modern konyhához társuló szimbolikája révén. Steril = tiszta + fertőzésmentes, tehát orvosian egészséges + elegáns + -olykor - személytelen is). Vannak persze zöld, fa-barna, márványbarna konyhák is: a tendencia lényege az összkép egységességének fontossága.^[65] Ehhez, az összkép egységességének megnövekedett hangsúlyához kapcsolódik a harmadik fő jellegzetesség is: **a bútorozott konyha-szoba átalakulása laboratóriummá, komplex munkaszállá.** (Korábban is voltak egy stílusban tartott konyhabútor-garnitúrák, ezek azonban különböző falakhoz igazodhattak, a bútor csak el volt helyezve a tőle független térkeretek között. **A modern konyhalaboratóriumban a falak, a csempék, a járólapok, a bútorok, a kényelmes, nagy munkafelületek, a gépek és az edények egyetlen összefüggő, racionálisan tervezett rendszert alkotnak, - vagy legalábbis igyekeznek alkotni - egyetlen nagy komplex gépet: ez a nagy gép a modern konyha maga).**^[66] A konyha ezen átalakulása a korábbiaknál is jelentősebb szemléleti változást hordoz magában. Míg önmaga vagy más szolgálatában a konyha eszközeinek működtetője korábban *kézműves, munkás*; és családbeli státuszát is ez határozza meg, addig a konyhalaboratóriumban a háziasszony mintegy (a gépek által szolgált) *tudóssá* lép elő, s ha e változást nem is kísérte minden családban a nő státuszának változása, a konyha átalakulása társadalmi méretekben mégiscsak ezt a *lehetőséget* szimbolizálta (a gépesítéssel az emancipáció egyes technikai feltételeit is kétségtelenül megeremtve).

A *ridegség enyhítésére* a fentiekkel párhuzamosan többféle melléktendencia is beindult: *a melegszerű járőrcsempék* barátságosabbak, mint a korábban a konyhában gyakori kövezet; a természetes anyagok, a *fa* is bensőségesebb, emberibb, mint a fém és műanyag. A fa és a fém-műanyag alapanyagú konyhai berendezések küzdelme több hullámban zajlott az utóbbi években. Az első modernizációs hullámra egy rusztikus fa-divat volt a válasz már a hetvenes években, (ez jellemző úgy a "népi" motívumokkal megformált csárdai jellegű konyhabútorokra, kármentőt idéző lambéria-falvédelemre; mint a "-nyugatias", tehát egyúttal" modernséget" is kifejező, de a romantika elemeit is tartalmazó western stílusú, színesre festett, de fából készült Bonanza-bútorokra -- még mindig a nyolcvanas években). Ezt a rusztikus konyhát a nyolcvanas-kilencvenes évek laboratóriumkonyhái ismét leértékelték, de **a kilencvenes években a biokultusz új, most már nem rusztikus (bár a tradíciót - a paraszti és a nemesi-polgári tradíciót - szintén idéző) elegánsabb és egyéniségre törekvő, formatervezett, a gépeket és a faanyagokat kombináló konyha-fajtát is megjelentetett, amely a laboratórium-konyhához hasonlóan egységes egészként működik,** (de ez az "egész" nem gépezet, mint a laboratóriumkonyhában, hanem "élőlény", amelynek alkotórészei között a középkorias fagerendákon és a középkorias füzérekben, girlandokban lógó fűszernövényeken kívül is nagyon sok az olyan díszítőelem, vagy díszítő jelleggel elhelyezett használati tárgy és étel-alapanyag, amelyek együttesükben a természetbelihez hasonló szerves összefüggésre törekszenek.^[67] Nem véletlen e konyhatípusban a valódi élőlények, a *növények* megnövekedett mennyisége: ezek több formában is megjelenhetnek; egy részük dísznövény - korábban ezekből is kevesebb volt a konyhában -; de találkozhatunk fűszernövényekkel és gyógynövényekkel is, amelyek **a természetesség-kultusz-jegyében megpróbálnak az ipari üzemmé vált és ipari alapanyagokkal ellátott konyhától visszafordulni a természetbeágyazott önellátáshoz.**^[68] A konyha átesztétizálódásához tartozik az, *ahogyan* a növények megjelennek benne: míg korábban elsősorban ablakdíszekként láthatunk cserepes növényeket, s a konyhában vagy még inkább a kamrában egyes fűszernövényeket (paprika, fokhagymafüzérek, stb.) most a hangsúlyozottan *szobadíszekként* elhelyezett cserepek és vágott virágok, (a lakás egészében érvényesülő esztétikai tendencia részeként) ennek a helyiségnek is növelik a szobaszerűségét.^[69]

Ha mármost sorra vesszük az átalakult konyha néhány alkotóelemét^[70], ezekben egyenként is találhatunk szimbolikus mozzanatok. A nálunk a nyolcvanas években elterjedt *szagelszívó* berendezés például nemcsak praktikus eszköz, amely egy régi gondot old meg, a konyhaüzem kellemetlenül parlagi melléktermékeitől megoltalmazván a lakás többi részét; de azzal, hogy a szagokat a konyhából is kiszűri, magát a konyhát is "szalonképessé" teszi, ezzel is elősegítve emancipációját.

Még fontosabb szimbolikus jelentősége van annak a változásnak, ami a tárgyak elhelyezését illeti. A paraszti konyhában a tárgyak a munka-centrikus felfogásnak megfelelően *elől* vannak, készen a munkába vételre. A polgári háztartásban bekerülnek a (konyha) szekrényekbe, tálalóasztalokba, fiókokba; csakúgy nem tartoznak külső szemekre, mint ahogy - mint szó volt erről - az ágynemű is el kell zárni, a tetet, a lábat is ruhába, cipőbe illik rejteni, ahogy a testi funkciókról nem illik beszélni, stb. A drága étkezészeteket is csak ünnepi alkalmakkor veszik elő, (olyankor is csak a presztízskifejező funkció indokolja, "üti felül" az intim elzárkózás hétköznapi tendenciáját). **Az edények, konyhai eszközök ma újra kikerülnek a polcokra, de - a hagyományos paraszti konyhával ellentétben (jóllehet annak képét is idézni próbálják) - elsődlegesen díszítő, az említett esztétikai célt és az egész egységét szolgáló jelleggel.** (Gyakori törölgetéssel mindig tisztán, csillogóan is tartva). Kedvelt díszítőelem a (Fortuna szarujának stílusában) megrakott gyümölcsöstál, amely egyszerre bőségszimbólum és az egészséges, természetbe ágyazott életforma jelképe. (A konyha és a hálószoba alakulásában a párhuzam a történelem mindegyik szakaszán működik: a két, egészen különböző funkciójú helyiségben azonosan alakuló tendenciák egyértelművé teszik, hogy általános szemléleti változásról, a világtkép különböző szimbólumokban kifejeződő változásáról van szó).

A konyhákban nagyon sok olyan tárgyat találunk, amely a népművészethez, vagy más népi tevékenységhez kötődik, (olyan lakásokban is, ahol a lakás többi részén nincsenek nyomai a népi szemléletnek).^[71] Ez annak is köszönhető, hogy a konyha a lakás azon része, amely - bármelyik társadalmi rétegről is legyen szó - kapcsolatban áll a mezőgazdasággal, a faluval, hiszen a konyha alapanyagait a falu termeli meg. Így a közgondolkodás a paraszti életformára utaló tárgyakat a konyhához illőnek ítéli. (A konyhán kívül leginkább a kertben és a nyaralóban találunk nagyobb számban ilyen tárgyakat). Cserépedények, fazekaskancsók, egyéb népművészeti - de eredetük szerint is a konyhához kötődő - tárgyak sokasága jelenik meg - a hetvenes években elsősorban díszítő, a kilencvenes évek természet-eszmény hullámában viszont újra használati (bár megint hozzá kell tenni: átesztétizált használati) - funkcióban. (Tartóedényekként, virágok elhelyezésére, ételek tálalására, stb.)

A kilencvenes évekre jellemző a modernizáció tagadásának sok formája között az az (értelmiségi gyökerű) irányzat, amely egyértelműen, ideologikus vállalással fordul a paraszti életforma és szimbólumai felé. A paraszti konyha olyan alapelemeit is feltámasztja ez az új szemléleti hullám, mint a búbos kemence, az ódon vasajtós kemence és tűzhely, ám az ezeket feltámasztó attitűd inkább esztétikai, mint gyakorlati, (s bár az ilyen esetek nagyobb részében valóban elsődlegesen a paraszti életforma tisztelete, követésének igénye a cél, ezt is egy reflexív, esztétikai attitűd közvetíti). Az ilyen "újnépi" konyhák feltámasztott elemei többnyire annyiban is átesztétizáltak, hogy hangsúlyozottan az őket újra/ alkalmazó házigazda önkifejezéséül is szolgálnak, egyéniségéhez, egyéni használatmódjához igazodnak. (E vonulat extrém formájaként talákoztunk olyan konyhával is, amely egyértelműen *barlangot* idézett, a lakások - és konyhák - e legősibb formájának megidézésével megint csak a természettel való kapcsolatot - és a középkori "boszorkánykonyha"-jellegét - sugározva.)

Egészen más tendencia az, amely a televízió konyhában való megjelenéséhez vezetett. Természetesen az státusz-szimbólum is, hogy valaki hány televíziós készüléket engedhet meg magának, s ma a közép- és felső társadalmi rétegek tagjainál sem ritka a két-három készülék egyetlen lakásban. Ezek egyike gyakran a konyhába kerül, hogy az ott foglalatostkodó háziasszonynak módja legyen a háttér-televíziózásra. De ezen a praktikus célon kívül a televízió jelenléte a konyhában másról is árulkodhat. Jelezhet (mint a tévézés általánosan) egyfajta *passzív-fogyasztói attitűdöt*: "jöjjön hozzám a világ". S ha ezt arra az időre sem akarja az ember megszakítani, amíg konyhai teendőit végzi, ez ennek a befogadó magatartásnak a már-már "kábitószerfüggővé" vált fokát is felidézi. A tévé a konyhában ugyanakkor azt az értékrendszer-változást is kifejezi, amellyel a munka elsődlegességét felváltotta a szórakozás, az élvezetek elsődlegessége. Míg a hagyományosan munkaorientált attitűd vezérelte ember, ha tévét szándékozik nézni, akkor is előbb befejezi a munkáját (s nem igazodik a tévéműsorok kezdetéhez); a fogyasztói-élvezeti beállítottságnál éppen fordítva áll. (Sokszor ott lehet érzékelni a szemléleti-értékrendszeri fordulatot, amikor a család életritmsa elkezd a tévéműsorokhoz igazodni). A konyhában megjelenő, s állandóan szóló televízió egyrészt egy olyan háziasszony-képet támaszt alá, amelyben a háziasszony nem elsődlegesen munkavégző, a házimunka rabszolgája, hanem elsődlegesen fogyasztó, az élet élvező befogadója (a televíziós reklámok mellel szintén éppen az ilyen háziasszony képét terjesztik). Másrészt a folyton szóló televízió azt is sugallja, hogy ebben a közegben nincs igazán igény a beszélgetésre, társalgásra. (A konyhai televíziózás igen sok esetben az otthon egyedül tevékenykedő kismamák, feleségek magányának enyhítőjeként, kommunikációs pótcselekvésként alakul ki, a magányos asszonyt ily módon összekötve a "nagyvilággal"; de szintén igen sok esetben akkor is megmarad a beszélgetés helyettesítőjének, amikor otthon van az egész család).

Az élvezet, a fogyasztás felértékelése, egyáltalán, az élet élvezeti oldalának vállalása a női emancipációnak is fontos lépése: egyfelől abban az értelemben, hogy a nő is jogot kér és jogot nyer arra, hogy ilyen attitűddel közelítsen a világhoz, másfelől, ha hagyományosan is elsődlegesen az asszony, a családjának feladata volt, hogy az élet élvezeti, fogyasztói oldalát megszervezze, biztosítsa (a munka, a gondok világának komor tekintélyét képviselő férfival szemben), úgy **a fogyasztói magatartás felértékelődése egyúttal a nő családon belüli felértékeléséhez is vezet**, (s ez a fogyasztói társadalom térhódításával - ha sok tekintetben ellentmondásosan is, de kétségkívül - be is következett).

Ez a felértékelődés viszont a női munkateret, magát a konyhát is felértékeli: az említett laboratóriummal, magasabb presztízsű munkahelyé válás nemcsak az egységes, esztétikai jelleg kialakításában mutatkozik meg, hanem abban is, hogy e folyamat részeként **a konyhában is megjelennek luxusjellegű tárgyak is.** A világítás például, amely a konyhában korábban többnyire egyetlen központi világítóeszközzel korlátozódott, az új konyhában az egyes munkafázisok színhelyeihez gondosan igazodó - s ezáltal a háziasszony személyének fontosságát, igényeinek figyelembevételét is sugalló - helyi megvilágításokkal bővült; sőt, megjelentek *hangulatképző*, az épületek külső díszvilágítását idéző süllyesztett fényforrások is, divatosá vált a halogénlámpák alkalmazása.

Jellemző a konyha átalakulására, felemelkedésére a *választékbővülés* is. (Ételek közti választás lehetősége, többféle edény ugyanarra a funkcióra, külön eszközök az ételkészítési folyamat, és a táplálkozás egyes részmozzanataihoz, stb.) Ez a választéknövekedés persze életszínvonal-függvény is, és természetesen a környezetünket tárgyakkal elárasztó fogyasztói társadalom kifejeződése. De jelzése egyszersmind az individualisztikus értékrendszer térhódításának is, amennyiben a tárgyak használóinak, az ételek fogyasztóinak ízlés szerinti, egyéniség szerinti választási lehetőséget biztosít.

A konyha felértékelődése, amely elválaszthatatlan a testi lét általános felértékelődésétől (lásd a test kényeztetésének többi, eddig említett, s ezután említendő megnyilvánulását is), felkeltette azt az igényt is, hogy a konyha és a lakás többi részének szolgáló elidegenedése megszűnjék, a határok feloldódjanak. Így a jelen kor leglátványosabb konyhai jelensége, a konyha kinyílása, a nálunk *“amerikai konyhának”* nevezett konyha-étkező-nappali komplexum kialakulása is emancipációs jelenségnek, az asszony-cseléd asszociáció csökkenésének, illetve e szemléleti változás térbeli kifejeződésének is tekinthető. (Még egyszer hangsúlyozva, hogy persze a falak kinyitása önmagában nem oldja meg, nem alakítja át a nők családon belüli helyzetét).

A konyha kinyílása fokozatosan történt. Az ajtók gyakoribbá váló nyitva hagyását követte az (üzemi konyha szerű) *“praktikus” átadó-ablakok* megjelenése, amelyek a későbbi változatban már *tálapulttá* szélesedtek; közben az ajtó nyitottsága is nőtt: a nyitva hagyott ajtót később leemelték és mediterrán jellegű *műanyagcsík*, vagy *fagolyó-függönyvel*, (esetenként a western hangulatot idéző lengőajtóval) helyettesítették; majd az ajtókeret négyszöge tűnt el, s a lakás többi részéhez hasonlóan itt is felbukkant a *boltív*. **A kinyílási tendencia végpontja az “amerikai konyha”, amely egy térben egyesíti a pihenés-felüdülés különböző mozzanatait (táplálkozás, ejtőzés, beszélgetés, tévézés, stb.), s a konyhát ehhez a térhez kapcsolja,** közelítve ezáltal a vendégfogadásra szolgáló tereket az elsősorban a házigazdák otthonos létezését szolgáló terekhez.

Az *étkező rész* ezáltal egyértelműen kikerül a szűk értelemben vett konyhából, hangulatorientált sarokká, elegáns vendéglőasztal-szerűséggé válik, *ugyanakkor kapcsolata szorosabb-közvetlenebb a konyhával*, mint a polgári lakás étkezőhelyiségének volt. Minthogy tömeges jelenségről, *“divatról”* van szó, a változásban rejlő világkép-változásokat megint kor-jellemzőként értelmezhetjük. Egyszerre vallanak az említett *emancipációs tendenciáról*; az életet inkább felbontatlan *egységében*, mint szférákra tagoltságában felfogó, terjedő szemléletmódról; *a polgárosodás egy öntudatosabb fázisáról*, (amely vállalja, nem kívánja rejteni az élet intimebb oldalait sem); a privát létet megemelő *esztétikai törekvésről*; a közös, a családot - és baráti körét - *összetartó étkezés* megnövekedett igényéről (ami megnöveli az ilyen együttlétnek helyet adó tér mérete iránti igényeket is); és az *amerikai életforma* (sok más vonatkozásban is kimutatható) hatásáról, (még akkor is, ha tudjuk, hogy ez az *“amerikai”* konyha magában az Egyesült Államokban sem feltétlenül tekinthető jellemzőnek, s azokban a lakásokban, ahol ilyen előfordul, gyakran van egy másik, hagyományosan elkülönült konyha is; ez a nyitott forma még leginkább a nálunk játszott amerikai filmekben sokszor látható *garzonlakásokban* a legáltalánosabb.¹⁷²¹ A mintaátvételen azonban sosem az a lényeg, hogy az eredeti milyen volt, hanem az, hogy milyen megfontolásból, milyen attitűddel veszik át).

Az "amerikai konyha" a kutatásunkban szerepelt **új házakban szinte kötelezően megtalálható**, (főként a középrétegek szemében megléte jelenleg presztízsmutató is); de a régieket is erre a mintára alakítják át. Falakat törnek, helyiségeket szerveznek át ennek érdekében, van, ahol jól látható az előző állapot, (például a helyiség két felének falait eltérő csempék borítják, a helyiség közepén megváltozik a padló mintázata, stb.), az egybenyitást azonban "feltétlenül" meg kellett oldani. Az egybenyitás divatja olykor persze gyorsabban terjedt el, mint amennyire a lakók szemléletének átalakulása végbement, így olykor az egységes teret a lakók szükségesnek érzik legalább jelzésszerű *térelválasztókkal* (polcokkal, növényekkel) mégis csak tagolni. Az "amerikai konyha" ma olyan erős minta, hogy többszintes házakban olykor minden szinten kialakítanak egyet.

Említettük, hogy az étkezőrész hangulatát az elegáns *vendéglő* mintája befolyásolja: a családok szívesen költik el reggelijüket vagy vasárnapi ebédjüket olyan körülmények között, hogy közben fényűző hotelben, vagy étteremben ebédelő--vacsoráló--villásreggeliző gazdag nyugati családnak érezhetik magukat. Ezt az asszociációt növelik (a jobb módú lakásokban terjedő), a konyha hátsó falánál elhelyezett *nyílt tűzű* (mediterrán hangulatú) *sütőhelyek*, amelyekről pult választja el az étkezőasztalt,^[73] vagy az olyan - szintén mostanában felbukkant - konyhák, ahol a *főző-sütőhely közepén* helyezkedik el, (ami szintén nagy éttermek konyháiban gyakori).^[74]

Kissé másfajta, de hasonlóképpen az exkluzivitást kifejezni igyekvő modell a *bárpult* alkalmazása. (= "Érezd magad az életélvezet valamiféle szentélyében: mulatóhelyen, bárban, lokálban!") Érdekes, hogy míg a hetvenes években a bárpult a nappali (vagy a pincében berendezett ivó) kellékeként igyekezett ezt a gazdagság-hangulatot, valamiféle "*dolce vita*" jelleget hordozni, (és szinte kizárólag italok tárolására és kínálására szolgált), addig az "amerikai konyhák" terjedésével egyre több helyen lép a konyha és az étkező közti tálalópult helyére. A szórakozóhely jelleget sokszor az is fokozza, hogy az egységes tér funkciók szerint elkülönülő két része - a konyha és az étkező - között egy-két lépcsőnyi, vagy dobogónyi *szintkülönbség* van, s így a konyha a bárpulttal színpadszerű kiemelést kap. A bárpultot a gazdagság-képzetek fokozására sokszor márvány, vagy márványutántzat fedi, (de találkoztunk tükörlappal burkolt változattal is); és külön megvilágítás is ráirányítja a figyelmet.

A vendéglő (illetve bár)modell látványos térhódítása a lakásban a hangsúlyozottan belső, benső, családias étkezési hagyománnyal szemben egyszerre jelent egyfajta *külsődlegessé válást*, hiszen egy fajta intézményes étkezést állít eszményként az otthoni világ elé, (bár ebben sem elhanyagolható, hogy ezek az intézmények egyúttal a *gazdagok világát* szimbolizálják, a minta a gazdagodás-felemelkedés, az élet gondtalan élvezetének vágya miatt olyan erős); s fejezi ki egyszersmind *az otthon, a privátlét felértékelődését*; a normális-kellemes együttlétet iránt legalább elvben megnövekedett igényt is.

Az egybenyitott terű lakásoknak sokszor az *alapszerkezete* is eltér a hagyományostól; a falak mellett sorba rendezett (utcai front, udvari front, közte folyosó) jellegű házzal szemben, ahol a mellékhelyiségek valamelyik - valamilyen szempontból hátsó - fal mellett kerülnek elhelyezésre, **megjelenik egy olyan házszerkezet, ahol a mellékhelyiségek, a zárt terek közepén helyezkednek el, s körülöttük a tér körbejárhatóan egybenyitott.**

A konyha elhelyezésében a hagyomány még leggyakrabban abban érhető tetten, hogy a mai villalakásokban is szívesen létesítik a konyhát terasszal közvetített vagy közvetlen *"kertkapcsolattal"*, (akkor is, ha a kert nem haszonkert, ahonnan a konyha nyersanyagait is nyerheti), hanem pihenőkert. (Sőt, éppen ez a kornak megfelelő variáció: az ily módon kertre-nyitott konyha - bár elhelyezése nagyon hasonlít a hagyományoshoz, mégis - mást sugároz mint elődje. A köztük lévő kis különbség - az, hogy az előtte lévő kert elsősorban pihenésre szolgál - azt is jelzi, hogy a konyha ebben a felfogásban már elsősorban nem - a mezőgazdaságra építő - ipari üzem, hanem a rekreációs szféra része).

Az étkező résznek szintén kedvelt helye valamely "kertre néző" kiszögellés; gyakran - ez okból - a bejárat közelében helyezik el (s ebben az esetben az ebédlő-hall hagyományát is őrzi). Olykor nem a konyha, hanem ez az ebédlőrész kap színpad-szerű megemelés. A természetbeágyazottságot a jómódú villákban *télikert*-kapcsolat is fokozza (nem feledhetjük, hogy a "vendéglő"-, "szálloda"-modell netovábbja az olyan szálloda, amely a déltengeri szigeteken várja az élet élvezetére vágyó vendégeit, s a télikert ezt az asszociációt is mellékeli az étkezéshez). Hasonló hatást hordoz az üvegfalakkal, nagy ablakokkal a *külső kertbe szinte benyomuló* (angol családi házaknál gyakori) étkező-kiszögellés, amely az újabb építésű házaknál nálunk is egyre gyakrabban megfigyelhető. A fentiekhez sorolható tendencia az is, hogy a korábbi szokásokkal szemben az étkező egyre gyakrabban foglalja el a lakás *legdélibb* fekvésű helyiségét. Az étkezővel kapcsolatban - elhelyezésén kívül -

feltétlenül említésre méltó még az az étkezés, a fogyasztás felértékelődését egyértelműen kifejezésre juttató azon tendencia is, hogy **az asztal díszítése egyre nagyobb súlyt kap**, (megint csak fényűző vendéglők, esetleg arisztokrata családi étkezések hangulatának eszményét követve, vagy egyszerűen csak abból az igényből adódóan, hogy az étkezésnek is esztétikai jelleget adjanak - ami viszont szintén a felértékelődés bizonyítéka).

A kamra...

A *kamra*, amely kimarad az általános egybenyitásból, olykor elhanyagoltabb, mint a konyha. Van, hogy megszüntetik: kisebb lakásokban (másod) fürdőszobát, vécét alakítanak belőle. A nagyobb lakásokban azonban megmarad a konyha háttérében, sőt, ezekben a nagyobb házakban az a tendencia, hogy legalább két "kamra" funkciójú helyiséget tartanak fenn: egyet a konyha közvetlen kiszolgálására, egy nagyot pedig - általában a pincszinten - a hosszú távú tárolásra, amelyet hónapokra elegendő ételkészletekkel töltenek fel. (Ennek megint többféle oka lehet: van, amikor a *háborús tapasztalatok* által kialakított biztonságtörekvés a motiváció: "felkészülünk még az atomháborúra is"; van, amikor a hasonló biztonsági, lebiztosítási törekvés az *új középosztály ingatagságának, jövő-kételyeinek kifejeződése*; van, amikor a tároló helyiség polcain összezsúfolt, felhalmozott javak a mennyiség-, a *választék általi gazdagság-kifejezések*; s van, amikor az ilyen raktárszerű árukészlet egyszerűen új, az autós kultúrához kapcsolódóan kialakult fogyasztási szokások - ritkább, de *nagybani vásárlások* - eredménye). A kilencvenes években egyébként az *átesztétizálási törekvés* a kamrát is eléri: ez elsősorban az áttekinthetően rendezett, szellős, tiszta, jó levegőjű, szépen csomagolt árukkal teli raktár képzetéhez való igazodásban, másrészt a jobb minőségű polcok, igényesebb burkolóanyagok alkalmazásában, illetve a korábban ide bezúfolt igénytelenebb tárgyaknak száműzésében érhető tetten.

III./2. *fürdőszoba, WC, uszoda, szauna, "kondi" terem* (= *A test ápolásának helyiségei*)

A test táplálásának helyiségei mellett a testi lét felértékelődését azokban a helyiségekben lehet leginkább érzékelni, amelyek a test ápolását, erősebbé, egészségesebbé tételét szolgálják. A regenerálódás, feltöltődés színhelyén a már tárgyalt hálószobán kívül ilyen a *fürdőszoba*, s mindazok a luxushelyiségek, amelyek már csak sokféleségükkel is jelzik, hogy a test ápolása (ennek lehetősége) a mai lakásmódban presztízsérték.

A fürdőszoba megléte vagy hiánya; állapota, minősége természetes mutatója lehet a test fontosságának a lakók értékrendjében. Nem szükséges a test és lélek egységét, szükséges harmóniáját hirdető antikvitás fürdőkultúráját és a lelket messze a test fölé emelő középkor fürdő nélküliségét szembeállítani ahhoz, hogy érzékeljük: a test fontossága és a testet ápoló fürdő között kapcsolat van. Persze, itt szerepet játszhatnak *kulturális hagyományok* is, illetve annak különbségei, hogy egy kultúra milyen sorrendben épít be elemeket: Magyarországon például ahhoz az életszínvonal-, illetve technikai különbséghez képest, amellyel a német nyelvű országok többnyire előttünk jártak, a polgárosodás során nagyobb volt a fürdőszobának tulajdonított jelentőség: a német nyelvterületen gyakrabban találkozhattunk fürdőszoba nélküli, lépcsőházi vécés megoldásokkal, konyhából lekerített zuhanyfülkékkel, mint ahogy az a sztereotípiák alapján feltételezhető lett volna.

A fürdőszoba a *polgárosodás* és az *urbanizáció* velejárója, így ez is abban a hullámban – a hatvanas évektől kezdődően - vált tömegessé Magyarországon^[75], amely - mint fentebb láttuk - a gyerekszobát is általánossá tette; s ahogy az értékrendszeri átmenet időszakában sokhelyütt a gyerekszoba is előbb épült meg, mint ahogy funkcionálisan birtokba vették volna, a fürdőszobáról is közismert, hogy egy időben a lakások egy részében még csak presztízsszimbólumként volt jelen, (a kádat például inkább tárolásra, és mosásra, mint fürdésre használva).^[76] Mára a fürdőszoba - az úgynevezett "angol" vécével együtt - a "normális" lakás szükséges helyiségévé, normává vált.

A körülmények szűkössége e norma teljesítését gyakran csak nehézségek árán teszi lehetővé. A régi kis lakásokban néha a konyhából kerítették le egy részt, (vagy például a kamrát számolták fel), hogy fürdőhelyiséget alakítsanak ki; ahol előbb volt meg a vízöblítékes vécé, (vagy például egy nagyobb lakás kettéválasztásakor csak ez jutott az egyik lakás-félnek), ott a vécét bővítették mosdóval, zuhanyozóval vagy kis ülőkáddal

“fürdőszobává”; alagsori lakások esetében a mosókonyha kínálkozik/kínálkozott a leggyakrabban a fürdővé-átalakításra.

A fürdőszoba továbbfejlődésének következő lépése sok esetben az volt, hogy a fehér csempét *színesre* cserélték. Az elsőfokú felemelkedés-mutató, a tisztaság alkalmas kifejezése a csillogó fehér csempe. A színességnek viszont a hangulatteremtésben lehet fontos szerepe, s a fürdőszoba, mint a lakásnak az egyik olyan helyisége, amely az individualitással szoros kapcsolatban áll, igényli a hangulatteremtést, az egyén kellemes hangulattal körülvételét is. A fürdőszoba ugyanakkor, mint a *felüdülés* színtere a lakás “nyaraló” részének is tekinthető, s nem ritka, hogy a lehetőségekhez mérten valamiféle *természeti, vízi környezet légkörét* igyekeznek megteremteni benne. A kék, zöld szín alkalmazása pedig néhány a vízpartot idéző tárggyal együtt alkalmas lehet erre is. (Az más kérdés, hogy amikor a kék és zöld fürdőszoba túlságosan elterjedté válik, a presztízs-jelzés újabb színeket tesz népszerűvé).

Mivel a fürdőszoba a polgárosodáshoz kapcsolódik, a polgári életforma egyes szimbolikus elemei a polgárosulás jelképei lesznek azok számára, akik ezt a fajta felemelkedést célozzák meg. Tipikusan ilyen jelkép a *bidé*, amelyet sok esetben azok a családok tartanak fontosnak megépíteni, akik számára a felemelkedést a polgári minta jelenti; s mint szimbolikus tárgynak, használata az esetek nagy részében nem is lényeges, (s később, mikor a polgárosulás már nem megvalósítandó cél, el is tűnhet a fürdőszobából).

A fürdőszoba használatának másik, a polgárosuláshoz kötődő szimbolikus eleme az, hogy a fürdés nem csak tisztálkodást jelent, hanem *élvezeti aktus* is, méghozzá olyan testi élvezet, amely a hagyományos munkacentrikus és valláserkölc uralta szemlélet számára elfogadhatatlanul öncélú. Az individualitás vállalásának, és az individuum-centrikus modern ember önbabusgatásának életforma fordulata kellett ennek elfogadtatásához is, (csakúgy, mint például az öncélú *szexualitás* - a vágáns költészettel és Boccaccio-val kezdődött - áttöréséhez, amellyel a fürdő, a testi meztelenség helye kezdettől összefüggésben van). A test önelvezetének, a testi elengedettségnek színteréhez igazodik az *öltözék* is, ezzel is jól megkülönböztetve ezt a teret a lakás többi részétől (a fürdőszobában helyénvaló viselet egyedül a hálószobába vihető át szervesen - a hálószobába, amely a szexualitás fő színtere is. Az más kérdés, hogy akik az egész lakást intim térnek tekintik, másutt is viselhetik a “fürdőszoba-jelmezt”). A fürdőszoba-viselet mai fő eleme a *fürdőköpeny (és papucs), elegáns pizsama, társasági viseletnek is megfelelő hálóruhák*; idesorolható a nők *arcpakolása, hajcsavarói*; (korábbi korokban még más viseleti elemek is divatoztak a hajhálótól a bajuszkötőig). (Egyeseknél a fürdőszoba a *meztelenül járkálás* szabadságát is jelenti, ők ezt a fürdőszoba-jelmezt viszik ki a lakás többi részébe is, ha énkiterjesztési igényüknek a fürdőszobánál tágabb intim térre van szüksége).

Az elengedettség a polgári individualisztikus értékrendszer fontos értéke, így akinél az értékrendszerfordulat lejátszódott, annak számára a fürdőszoba – és a saját, külön kádban-tusolóban fürdőzés - az otthonosság legfőbb szimbólumává válhat. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az intimitásvédelem a fürdőszobát tabu-hellyé teheti mások számára. (Persze túlzott leegyszerűsítés volna, ha akár az elengedettséget, akár a fürdőszoba jelentőségét kizárólag a polgári-individualisztikus értékrendszer terjedésének tulajdonítanánk. Először is itt számos más tényező is szerepet játszik, egészen az adott terület vízzel való ellátottságától az említett sajátos kulturális hagyományokig. Másrészt pedig a polgári korszak is több, egymástól értékrendjében is jól elváló korszakból áll, s az a test-, élvezet-, és elengedettség-kultusz, amely az évezred-vég úgynevezett “fogyasztói társadalmára” jellemző, igencsak összeférhetetlen lett volna korábbi - ugyancsak polgári - korszakok puritanizmusával).

A fürdés és az individuum-centrikus szemlélet között azonban kétségkívül meglévő kapcsolat **következtében az individualitás szerepének növekedése mindenestre a fürdőszoba olyan fejlődését indította be, amelyben az egyéni használat lehetősége fontos értéké vált, az pedig presztízsjelzéssé, hogy ki mennyire tudja ezt az elkülönülési lehetőséget biztosítani.** Az első fok - a közös fürdőszoba használat után- az, hogy *több csap* jelenik meg a fürdőszobában (kád + mosdó), majd *több mosdókagyló* is. A következő fokozat a *több fürdőszoba* egy lakáson belül (ma ez az új építésű házakban csaknem általános, de még mindenképpen státuszszimbólum is. A kutatásunk során megtekintett házakban is szinte mindig hangsúlyozták a tulajdonosok, hogy hány fürdőszoba van, s ezek arculata egymástól többnyire különbözött is, mintha kialakítóik a különböző fürdőszoba-típusok “gyűjtésére”, felsorakoztatására is törekedtek volna). Abban megint érdekes szemléleti különbségek ragadhatók meg, hogy ha több fürdőszoba van ezek *kik között, és hogyan oszlanak meg?* Egy a használatra, egy másik jelképpnek; egy a háziaknak, egy másik vendégeiknek; egy a szülőknek, egy másik - a gyerekszoba közelében - a gyerekeknek; egy a férjnek, egy másik a feleségnek, stb. Utóbbi esetet érdekes összevetni a hálószobáról mondottakkal: a külön férfi és női hálószoba nem feltétlenül kapcsolódik a külön férfi és női fürdőszoba-

használathoz, de az attitűdben mindenképpen van hasonlóság. A férfi-nő megkülönböztetésű fürdőszobák egyébként kutatásunk tapasztalatai szerint többnyire *egymás mellett* helyezkednek el, - erősen hangsúlyozva ezáltal a két nem elkülönülését, másságát és a házastársak egymástól való függetlenségét -, a többi felsorolt típus fürdőszobái viszont többnyire a *különböző lakószintek* között oszlanak meg. A gazdagság növekedésével a fürdőszobák száma is szaporodik, **ma már nem túlságosan ritka a három-négy fürdőszobával épülő villa sem**. A sok fürdőszoba közül egy-kettő gyakran teljesen használaton kívül marad (néha még meg is indokolják: “legalább nem kell takarítani”).

A fürdőszobák szaporodásának egyik oka lehet az is, hogy mivel a fürdő mindenképpen a kényelem értékéhez kapcsolódik, a *kényelemigény* eluralkodása – más, a lakás legkülönfélébb pontjain megfigyelhető kényelem-fokozó beavatkozások között – a fürdőszoba/fürdőszobák kialakításában és elhelyezésében is megnyilvánul, vagy éppen itt nyilvánul meg a lehangsúlyozottabban (legyen közel a hálóműhelyiséghez, ne kelljen egymásra vární, ha be akar menni az ember, stb.)

Az utóbbi szempont is, de persze higiénés szempontok is szerepet játszanak abban, hogy a fürdőszoba a fejlődés egy fokán elválik a *vécétől*. (Van egy fázis, amikor - éppen kényelmi megfontolásból - a vécék megjelennek - s jelen lehetnek nagyon elegáns - fürdőszobában is, de a gyakorlat többnyire az, hogy ha mód van rá, a lakás további fejlődése során külön vécét (vagy legalábbis külön vécét is) létesítenek, s a fentieknek megfelelően ebből is minél többet: (a végpont a “mindenkinek legyen külön vécéje”).

A fürdőszobák mennyiség-növekedésében szerepet játszik az is, hogy a fürdőkultúra többféle fürdőzési módot alakított ki, - a két fő típus a *kád* és a *tusoló*^[77] -, s mivel mindkettőnek más előnyei vannak, ha egy családban mind a kétféle fürdőzési módot élvezni akarják, mind a két féle fürdőszobát megépítik. (Az ilyen módon megoszló több fürdőszoba helyettesítésére fejlesztették ki a kádas fürdőszoba egyik sarkába beépíthető s ott elkülöníthető, elhúzható ajtajú, falú tusolófülkét, de a státuszszimbólumos fürdőszobákat létesítő családoknál gyakran az ilyen kombinált fürdőszoba is csak egyik a ház két-három fürdőszobája közül).

Mivel a hálószobák többszintes épület esetén gyakran a tetőtérben kapnak helyet, itt szokott lenni az egyik fürdőszoba is, gyakran az égre néző bukóablakkal. Ez új fejlemény a fürdőszobák hangulatának kialakításában (mivel a fürdőszobánál fontos, hogy ne lássanak be avatatlan szemek, a fürdőszobákat hagyományosan piciny ablakú, vagy tejüveg-ablakos, időnként ablaktalan, sokszor barlangszerűen zárt helyiségekbe telepítették; az újabban megjelent égre nyitott fürdő - és háló - szobák (az ég szimbolikus erejének hatásai által) a magánszféra szakralizálásához is hozzájárulhatnak.

A fürdőszoba-fejlődés egy másik fontos mozzanata az esztétikai jelleg fokozódása (itt is). Az esztétikum először a fürdőszobában is a tisztaság (mobilitás-jelző) értéken keresztül jelenik meg, amely a tükrök, üvegszerű csempfelületek, porcelán mosdókagylók, üveg, illetve üvegutánzatú műanyag tartórudak, polcok, stb. révén a “modernizmus” puritán fém-üveg eleganciájához is kapcsolódik. Az esztétikai igény azután fokozatosan a fürdőhelyiség mind több elemére kiterjed. Fontossá válik a szerelvények *stílusának egységessége*, és a *színharmónia*. A választék növekedésével mind több fürdőszoba-elem (csempék, törülközők, stb.) igazítható hozzá ehhez az egységhez. **Ez a folyamat e helyiség esetében is a szoba-jelleg kialakulásával tetőződik be**: a ma legszebbnek tartott fürdőszobák már jobban hasonlítanak hajdani főúri lakok budoárjaihoz, mint ahhoz a képhez, ami a század közepén általában a fürdőszoba fogalmához társult.^[78]

Ahol a “szépség” igénye megjelenik, ott megjelenik a *gazdagsághoz* kapcsolódó “szépségeszmények” kifejezésének igénye is. A presztízs-orientált fürdőszobákban ezt olyan “*nemes*” anyagok képviselik, mint a réz, (illetve “aranyozott”) szerelvények, a márványpadlók és polcok, újabban a reneszánsz-barokk középkori palotákat idéző “archaikus” égetett járólapok, stb. Feltehetőleg ezzel függ össze az is, hogy a kilencvenes évek egyik fürdőszoba-divatszíne a *bordó*: az ezzel burkolt fürdőszobák is a márvány képzetét igyekeznek előhívni.

Az esztétikai törekvésnek is köszönhető, de a természet felértékelődését is jelzi, hogy **újabbban növények jelennek meg a fürdőszobákban is**, ahol ez korábban a legritkábban volt jellemző. Némely fürdőszoba *télikerthez* kapcsolódik, s ahol erre nincs lehetőség, ott is gyakran maga a fürdőszoba válik félig-meddig télikertré: mintha a lakók a kertben-fürdés légkörét szeretnék megteremteni. Ha a fürdőszobát bevezetőül a lakás “üdülővezetékének” neveztük, az üdülő-ideál a déltengeri szigetvilág lévén^[79] nem csodálható, ha ez az asszociáció-kör helyet kér magának a fürdőszobában is, mint ahogy a kerti fürdőzés maga is a “*dolce vita*”, a gazdagság alapvető szimbóluma, hiszen kitűnően alkalmas a “több világot birtoklok egyszerre” életérzésének kifejezésére. (A “több világ” ez esetben az uszoda és a természet egy darabjának egyszerre-élvezetét jelenti.)^[80]

A virág ugyanakkor szakrális dísz is, s mint ilyen, esetenként azt a tendenciát is erősítheti, amelyet - a testi szféra szakralizálásáról szólván - fentebb már érintettünk.

Az esztétikai törekvés fokozódása a fürdőszoba *dísz tárgyainak* szaporodásában is tetten érhető. A fürdőszoba - esetleg egyes hálószobák női budoár-sarkai mellett - a női szépítkezésnek, - de legyünk pontosabbak: mindkét nem szépítkezésének - helyszíne is. Természetes hát, hogy sok ehhez kapcsolódó apró tárgy, üvegcese, flakon látható a fürdőszobákban. Az utóbbi években egyre nagyobb hangsúlyt kap ezek esztétikus formája, a csecsebecsék elhelyezésének esztétikus módja is. A "női tárgyak" e körének státusznövekedése az esztétikai igény általános erősödése mellett arról is tanúskodik, hogy a női szerepben - miként a konyha esetében is láttuk - **a "házcseléd" szerepkörrel szemben felértékelődött az "úri" (nemesi-polgári) nő-eszmény hagyománya: a női lét, mint esztétikai elem, mint esztétikumképző tényező.**

Az esztétizálódás fürdőszobai tendenciájában még egy mozzanatot fontos kiemelnünk, hiszen itt *a mindennapiság kap egyfajta hangsúlyozott megemelését*; olyasféleképpen, mint a *rokokó* idején, (a pástorlányka-idillekben, a felszalagozott, kimosdatott báránycsok divatjában, stb.); nem véletlen, hogy a fürdőszoba dísz tárgyainak jellege sok vonatkozásban éppen a rokokó aranyozott filigrán tárgyaira emlékeztet.

Az élet egyfajta átesztétizálásának, de még inkább a személyesség-igény egy meghatározott fokának jele^[81] a *vicces elemek - tréfás feliratok, rajzok* ("Ne zavarj, gondolkozom"; "Csak akkor születtek nagy dolgok, ha bátrak voltak, akik mertek"; "Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel"; pisilő kisgyerek, majom képe, stb.) - alkalmazása is, amelynek elsődleges színtere (a kamasz-szoba mellett) a fürdőszoba és főként a *vécé*. Ez a tréfálgatás az értékrendszer-váltás érdekes velejárója: a hagyományos értékrendszerben a testi szféra alantasság minősül, s ez - az anyagcseréhez fűződő általános tabukhoz kapcsolódva - a testi működéseket bizonyos mértékig szégyellnivalóvá, szóba kerülésüket nevetségessé, s ebből fakadóan komikumforrássá teszi.^[82] A reneszánsz fordulatától kezdve az ember - mint erre már többször visszatértünk, időnkénti visszalépésekkel, de lényegében - mind inkább vállalja testi individualitását, s mindent, ami ehhez kötődik, ám az alantasságtól való viszolygás, a tabutörés feszültségét - főleg az új értékrendszerre való átállás időszakában - még át kell hidálnia, ezért előszeretettel tréfálgat a testi szféra dolgaival. (A feliratok és képecskék alkalmazása ebben az esetben egyébként ahhoz a másik tendenciához is igazodik, amely az *intézményes* szféra minél több elemét viszi be a lakásba: ezt ötvözik az említett tréfálgatással azok, akik például a közintézmények mellékhelyiségének nemi megkülönböztető jelzéseit teszik ki magánlakásuk véccéajtóira. E képecskék olykor régebbi évtizedek hangulatát is idézik, így beilleszkedhetnek a lakás tárgyi berendezésének más elemeinél is megfigyelhető *archaizáló* tendenciába is, amely a lakás "stílusba rendezésének" egyik lehetséges útja). Egyébként a tréfálgatás is egyfajta esztétikai-megemelési törekvés, bár természetesen egészen más jellegű, mint az, amikor a fényűzés esztétikumaként hatja át a helyiséget.

A *fényűzés* - a fény, a csillogás, a nemes anyagokban való tobzódás általános szabályának érvényesülése mellett - minden korszakban más formákat talál magának. A fürdőszobában ma a *sarokkád* az elegancia egyik fokmérője, főleg a "jacuzzi". (A döngönyöző vízszugár elegáns fürdők kiemelt, központi attrakciója szokott lenni, a jacuzzi ezt is "privatizálja", birtokosának magánrendelkezésére bocsátja, s így - míg tömegesen el nem terjed - igen alkalmas státuszszimbólum.^[83]) A sarokkád, mint a hagyományostól eltérő forma szintén alkalmas a "különbözés" kifejezésére, s így - a divat paradoxona: - **a ma épülő villákba tömegesen kerül be a sarokkád, újfajta módon uniformizált fürdőszoba-képet teremtve.** (Egy másik, ma terjedő kád-divat a *XVIII. századi lábas-kád* újra felfedezése. Itt érdekes, hogy a kádat gyakorta a helyiség közepére állítják, mintegy színpadszerűen kiemelve, s ez alátámasztja a szemlélő azon érzését, hogy a lakók egy szerepbe, egy hajdani kor emberének - a hétköznapoktól eltávolító - szerepébe helyezik magukat).

A *színpadszerűséget* más kádak esetében is megfigyelhetjük. Olykor *lépcsők* vezetnek felfelé az ily módon piederasztárra emelt mezítelenül enyhülő ember fürdőzésének színhelyéhez (ritkábban lefelé, ez utóbbi esetben a padlószint alá süllyesztett, medenceszerűen elhelyezett káddal). Néhol *oszlopok* övezik a kádat, amely fölé egyes esetekben még *balдахin jellegű mennyezet* is borul: ez ugyanúgy a tulajdonos főúri megbecsülését sugallja, mint az ágy baldachinja.

A "fényűző" jelleget a *csempe* mintájával is igyekeznek kifejezésre juttatni. Ma nagyon divatosnak tűnik az antik hangulatot idéző, (például korinthuszi oszlopfőt mintázó) csempe; de maguk a tényleges oszlopok is gyakran kapnak ilyen oszlopfőt. Az *antikvitas* hangulatát idézik fel a gazdag fürdőszobákban ma szintén terjedő *szobrok* is. Mindez megint csak nem véletlen: ahogy a palotaépítésben a barokk volt az a korszak - s így ezt igyekeznek

imitálni a későbbi korok hatalmasai is - amelynek építészeti formáiban a gazdagság hatalma ezidáig a legkidolgozottabb megnyilvánulást nyerte, s így legalkalmasabb szimbólumává válhatott; a fürdőkultúrában a *sztoikus-epikureus késő-római társadalom* érte el ezt a fokot, s képvisel hasonló mintát.¹⁸⁴

A csempék között különben is hódítanak a *mintások*, (virágdíszek, életképek), s ebben nem csak az “unalmas” egyszínűekhez képesti megkülönböztetés igénye érhető tetten, hanem az is, hogy **a fürdőszoba hangsúlyozottan egy - a kellemesség eszménye köré szerveződő - illúzió-világ terepévé válik.**

A fürdőszoba felértékelődése egyéb következményekkel is járt. Míg korábban egyértelműen a zárt intim szférához tartozott, színpadszerű átalakulása, presztízsjelző szerepének megnövekedése látnivalóvá, sőt, látványossággá változtatta. Ennek következtében **szokássá vált (legalább az egyik) fürdőszoba ajtajának nyitva hagyása, a vendégeknek való megmutatása, a vele való büszkélkedés.** (Ahol van egy nem a nyilvánosságnak szánt fürdőszoba is, ott az általában szerényebb kivitelű, még akkor is, ha nem a család alacsonyabb státuszú tagjai használják). A kiállításszerűséget sokhelyütt az is fokozza, hogy a lépcsőzetesen elhelyezett csempéken, ki-, és beszőgelléseken valóban szinte *tárlószerűen, kiállítási tárgyként* kerülnek elhelyezésre az említett fürdőszobai csecsebecsék, üvegcsék, stb. is.

A másik következmény a fürdőszoba *méretének megnövekedése*, valóban szoba-méretű fürdőszobák kialakítása. (Korábban nagyobb polgári lakások is gyakran megelégedtek 3-6 négyzetméteres fürdőszobákkal, ma néhol szinte teremmé növekednek). A méretnövekedés a berendezés bővítésére is sarkall (s persze következménye is a mind több berendezési elem beépítésének). Mint említettük, ennek a helyiségnek is nő a szoba-jellege, s a kényelem jegyében telefonkészülék, rádió, tévé is kerül ebbe a helyiségbe is.

Van, ahol a tükörfalak, az üvegcsék polcai előtt elegáns *ülőhely* is látható: ez az a forma, amikor a fürdőszoba magába foglalja már a budoár funkcióit is: **a háló-, és fürdőszoba közti határok elmosódnak.** E határelmosódást a másik irányban testesíti meg az a fejlemény, hogy - mint a hálószobánál utaltunk erre - **több helyütt is találkozhattunk olyan megoldással, hogy a(z egyik) fürdőszoba - a hálószobán belül (annak – például lépcsővel, függönnyel - elkülönített sarkaként) került kialakításra!** (A fürdőszoba ajtajának nyitva hagyása már egy lépés ehhez az egyesüléshez. A következő lépés az *ajtó nélkül* épített fürdőszoba - elsősorban magányosan élők, például agglagények lakásaiban. A sor végén itt a hálószobán belül elhelyezett *fürdőszobasarok* áll - esetleg az említett oszlopokkal-lépcsőkkel elkülönítve a szoba többi részétől). A cél megint: a kényelem fokozása, - minél rövidebb legyen az út az ágy és a kád között -, (egyedül élőknel találkozhattunk azzal a megoldással is, hogy - e kényelmi megfontolásból (s talán csak a vévét kivéve) - a lakás *valamennyi* helyisége egybe van nyitva: “minek zárnam önmagam elől”), de nyilván nem tekinthető véletlennek az, hogy egy megszokott megoldást mikor, milyen uralkodó szemlélet jegyében kezdenek áttörni - egyre többen. A kád ezekben a - ma még kissé bizarrnak ható esetekben - a szoba sarkában szinte házi oltár jelleggel magasodik, betetőzve a test szakralizálódásának folyamatát is.

A fürdőszoba bemutatott mértékű fejlődése mindenképpen *az utolsó egy-két évtized fogyasztói kultúrájához köthető.* A klasszikus polgárlakásban természetesen többnyire volt fürdőszoba, de annak ritkán volt kiemelt jelentősége, ritkán tartozott a lakás legrepresentatívabb részei közé. A változás ebben nagyon is szembevetendő. A konyhánál már utaltunk arra, hogy mindig kiemelt szimbolikus jelentőséget tulajdoníthatunk annak, ha a lakás valamely helyiségét egy korszakban egyszerre nagyon sokan átépítendőnek kezdik érezni. Márpedig **a fürdőszobák átalakítása, újak létesítése a kilencvenes években lakásaiban oly nagy arányban jellemző, hogy e mögött mindenképpen a helyiség szimbolikus jelentőségének át (fel) értékelődését kell látnunk.** A test élvezeteinek, ápolásának, kényeztetésének, a hedonisztikus felfogásnak ezredvégi felértékelődése, a mezítelenség rehabilitációja, (amelynek jegyében sokan mászkálnak ruhátlanul vagy csak minimális alsóneműben a lakáson belül, s ami szerepet játszik a fürdőszoba zártságának feloldódásában is); a víz szimbolikus szerepének erősödése, stb.: számos korjellemző hat ma abba az irányba, amely a fürdőszoba szerepének növekedéséhez vezet.

A test regenerálódásának a fürdőszoba mellett több más helyisége is van a mai lakásban. *A vécérről* már esett szó, ezzel kapcsolatban talán még az említhető, hogy a véce természetesen az a helyiség, amelynek ajtaja akkor is zárva marad, ha a lakás minden más helyiségét egybenyitják. Az más kérdés, hogy abban különbség mutatkozik a lakások között, hogy a véceajtó kulcsra-retesre *zárható-e*, vagy sem. (Ha nem, ennek több oka lehet. Tanúskodhat a lakók biztonságérzetéről, szorongáshiányáról, illetve a lakás olyan intim használatáról, ahol fel sem merül, hogy bárki rányithat az emberre. De kifejeződése lehet az individualitás-igény, intimitásigény alacsonyabb fokának is; vagy éppen egy olyan passzív attitűd jele, amely a lakás szétesését, elhanyagolódását

kíséri: a helyiséget régen zárni lehetett, de a kulcs, a retesz elveszett, elromlott, és nem tesznek semmit annak érdekében, hogy helyreállítsák).

Mert a fürdőszoba-, és vécéhasználatban az idáig sorolt kortendenciák mellett persze az *elhanyagolódás, a leromlás, a zsúfoltság* megannyi jele is megfigyelhető. Akár a deklasszálódás hanyatlás-jelei, akár a szűkösségből adódó diszfunkcionalitás okozza, gyakran éppen a fürdőszoba és vécé a lakás legleromlottabb, legkellemetlenebb helyisége. Az ablaktalanságtól bennszoruló rossz szagok, a vizesblokkoktól és a gyakori északi fekvéstől kialakuló penészedés, salétromosodás, a gyenge megvilágítás, az itt összetorlódozó tevékenységek (mosakodás, mosás, haj-, és ruhaszárítás, stb.) egymást akadályozó következményei (a kád fölött száradó ruhák, a kicsiny fürdőszobában dübörgő mosógép,^[85] a gyakran itt elhelyezett, s a higiénia érzetét kevésbé sugárzó elhanyagolt takarítóeszközök, stb.) igen kellemetlen összehatást is kelthetnek a szemlélőben.

A fürdőszobák mai felértékelődése viszont azzal is jár, hogy az ilyenfajta fürdőszoba, vécé teljesen elfogadhatatlanná válik azok szemében, akik lakásukat korszerűnek, elegánsnak, presztízst /is/ kifejezőnek szeretnék tudni. Sőt, úgy tűnik már az is "szegényesnek" kezd minősülni, ha csak a hagyományos fürdőszoba nyújtja egy lakáson belül a testápolás lehetőségét. A jómódú villákban a hagyományos fürdőszoba mind gyakrabban egészül ki *szaunával, úszómedencével, kondicionáló teremmel*, s ezek mindegyike státuszjelzőként is funkcionál.

A *sportolás* lehetősége mindenképpen a test megbecsülésének jele. Jellemző, hogy először ez is a gyerekekkel kapcsolatban tört át; említettük a kerti gyerekjátékokat, hintákat, mászókat, vagy a gyerekszobában megjelenő sporteszközöket (bordásfal, gyűrű). A következő szint az egész család számára sportolási lehetőséget nyújtó *pingpongasztal*, amelyhez egyre több ház alagsorában létesítenek külön helyiséget. Ettől már nem sok választja el azt, amikor ezt a többnyire alagsori helyiséget "*konditeremmé*" fejlesztik, súlyzókkal, erőgépekkel, szobabiciklikkel. (A szobabiciklik egy időben státuszszimbólumként a nappaliban, esetleg a hálósobában, fürdőszobában jelentek meg, de ma már csak az számít "elegánsnak", ha külön helyiség szolgálja a testépítést). A pingpongasztal terjedését - egyébként megint egy korábban döntően intézményes lehetőség privatizálása! - nemcsak többszintes villákban figyelhetjük meg. Megjelentek ezek az asztalok *sokemeletes házak* lakásaiban is, a "miért ne járna nekünk is?" attitűdjéhez egy kis lázadást is keverve, a szabályok felrúgását (némielg hasonlóan ahhoz az attitűdhez, amelynek jegyében néhányan vadállatokat tartanak lakásaikban, stb.)

Az úszómedence és a szauna nemcsak a sportoláshoz kapcsolódik; alkalmazásuk fontos mozzanata a más kultúrák vívmányainak - és a hozzájuk társuló *gazdagság-képzeteknek* - bekebelezése is. Egyébként maga a sportolás - pontosabban bizonyos sportok űzése - a "*fitness*" eszményen keresztül eleve kapcsolatban áll a jómóddal, a sikerességgel. A *medence* pedig az *amerikai* stílusú jómód egyik legfőbb jelképe. ("Kaliforniában minden házhoz tartozik egy medence"). A medencék létesítésének egyik - már korábban szóba került - magyarázata az *uszoda* beemelése a privát lakás elemei, az egyént szolgáló lehetőségek közé, de az, hogy itt nem annyira a közfunkció bekebelezéséről, mint státusz-szimbólumról van szó, kifejeződik abban is, hogy az esetek nagy részében a medence úszásra nemigen alkalmas, mélysége, mérete legfeljebb afféle pancsolást tesz lehetővé. A *kerti* medencék sokszor használaton kívül állnak, csak megépítésük, megmutatásuk volt az igazán fontos. Nem ritka az sem, hogy a státusz-szimbólum létrehozására való törekvés meghaladta a tulajdonos anyagi lehetőségeit: sokhelyütt látni annak nyomait, hogy belekezdtek egy nagy uszoda építésébe, ám az félbe maradt, a luxuslakások kertjében vagy alagsorában zordan tátongó hatalmas gödröket, betonvályúkat eredményezve. Ahol megépül a medence, ott is sok kellemetlenséggel jár (tisztítás, fenntartás drágasága), így ma már a státusz-szimbólum tovább rétegződik, és az "igazi" medence mindenféle extrákkal gazdagodik (feszített víz, folyamatos vízcserélő, fűtés, stb.)^[86]. A *fedett*, alagsori medence ugyan kevésbé látványos, mint kerti társai, jobb tisztántartási lehetőségei, és rejtett, exkluzív jellege következtében azonban talán még elegánsabbnak számít. Az ilyen belső uszodák díszítésében hasonló elemek figyelhetők meg, mint a fürdőszobákéban: oszlopok, szobrok, délszaki növények.

III./3. Pince, padlás, garázs, műhely (Tároló-, és szolgáltató helyiségek)

A medencék, szaunák, és "konditermek" szemügyre vételével azonban egyszersmind leérkeztünk a ház alsó szintjére, amely az új építésű villákban gyakran igen nagy területet jelent. E nagy területen viszont az esetek nagy részében nem a felsorolt luxus-helyiségekkel, illetve nem csak ezekkel találkozhatunk. A *pincében* (és amennyiben nem épült be lakótérre, a *padlás*on) koncentrálnak - mint ahogy általában mindig is ott koncentráltak - a lakás tároló és kiszolgáló funkciói.

A pince...

A házat - tudván, hogy a meleg levegő fölfelé áramlik - már a rómaiak is alulról fűtötték. Amikor kifejlődött a *többszintes házak fűtésének melegvíz keringésen alapuló technikája*, a *központi kazánokat* az esetek túlnyomó részében a pincészinthez helyezték el, s ezekhez kapcsolódóan itt alakították ki a *tüzelőanyag (szén, fa) tároló helyiségeket* is. (Alápincézetlen házak esetében a tüzelőanyag tároló helyisége földszinti helyiség - fészer, szén - a házban, vagy a ház mellett). Ez az elrendezés: a fűtés és a pince kapcsolata, általában a gáz-, vagy elektromos fűtésre való átállás után is megmarad: a gázkazánok, az elektromos központok is többnyire a pincébe kerülnek, sőt, igen gyakran - biztos, ami biztos - megmarad a *többszintes fűtés*, a régi és új kazán is. Mindenesetre a pince egyik funkciója mindenképpen az, hogy a házat - mint a fát a föld - táplálja, energiával lássa el. (Ehhez a kiszolgáló funkcióhoz kapcsolódik az a hagyomány, hogy bizonyos személyzeti helyiségeket is a pincészinthez, a szuterénbe helyezzenek el: fűtők, kertészek, házmesterek - általában azok, akik a kazánt is ellátják, illetve a kertet művelik. Sok kastélyban a konyha - és a személyzet további tagjainak szállása - is ehhez az energiaszolgáltató szférához kapcsolódott; és lekerülnek ide olyan, szintén "alacsonyabb rendűnek" minősített tevékenységek, mint a mosás - a *mosókonyha*, mint önálló helyiség feltétlenül ebben a környezetben szokott elhelyezkedni).

A pince másik, időben még régebbi alapokra visszamenő hagyománya azon alapszik, hogy a *föld alatti hűvösség tartósító hatása*. A krumplisvermek és a borospincék külön építményekből gyakran beköltöztek a házba, s ez esetben funkciójukat természetesen szintén szuterén helyiségek vették át. **A tartósan tárolt ételek és italok is energiatakarékosok, s miként a tüzelő esetében, itt is szimbolikus jelentése lesz annak, hogy a ház ezek fölött magasodik, mintegy ezeken "alapul".** A pince további helyiségei is tartalékok tárolására szolgálnak. Itt található a *szerszámok kamrája*, a *kertben használatos* eszközöket és játékokat (a sáros kert és a lakás között így a pince átvezető funkciót is ellát); a lomtárakat, vagyis olyan tárgyak befogadó helyiségeit, mely tárgyak hosszabb-rövidebb időre tartalékosba helyeztetnek, várják felhasználásuk idejét.

Sokszor idekerülnek, tartalékba, azok a tárgyak, amelyek odafönt használaton kívül kerültek (lecsereelt bútorok, régi játékok, iskolaszerek, teljesen ki nem fogyott, lassan beszáradó festékek), amelyeket valószínűleg soha többé nem fognak használni, de amelyeket mégis sajnálnak kidobni. A kereskedelmi tevékenységgel foglalkozók nagy *árúkeszlet-raktárakat* is létesítenek itt, arról pedig már fentebb volt szó, hogy gyakran a hosszabb távú fogyasztásra felhalmozott élelmiszerek tároló helyiségei is itt találhatóak.

Mint említettük, a tároló funkciókhoz tartozik a pince egyik leghagyományosabb szerepköre, a *bor-tárolás* is, de ez több további funkciót is magával hoz. Egyrészt a bor érésével kapcsolatos munkálatok is itt történnek, másrészt az is gyakori, hogy a *bor élvezetére* is itt, a föld alatti hűvösben, a borospince mellett alakítanak ki valamilyen helyiséget (az egyszerű ácsolt padtól-asztaltól a rafinált megvilágítású, bárpulttal felszerelt mulatóhelyig). Kertes házakban újra terjed, hogy a "borospincét" összes funkciójával együtt a háztól *külön, földbevájt* helyezik el; (ilyenkor ugyan külön át kell menni oda, de éppen ez is adja a hangulatát: a tulajdonos "elmege borért", mintha csárdába, kocsmába menne, ám az egyszersmind a saját tulajdona, ott van a kertjében).

Ha a borospince sokszor borozóvá, a szerszámraktár meg gyakran *műhely*é bővül: a pincészinthez - alápincézetlen épületeknél a földszint - hagyományosan is az iparűzés helye; a munka szennyező hulladékait, zaját minél jobban eltávolítandó, elkülönítendő a lakóhelyiségektől. *Boltokat, kis üzlethelyiségeket* is találunk ezen a szinten; persze, magától értetődő, hogy ezek általában induló, családi erőfeszítésen alapuló, kisebb vállalkozások, amelyeket gyakran korábbi garázsokból alakítanak ki.^[87] Többszintes házakban a lakórészekből való elválasztás igényének olykor úgy tesznek eleget, hogy a műhelyt *külön épületben* - sufnyiban, konténerházban, újabban gyakran betonlapokból épített fészerben stb. - helyezik el.

A kisvállalkozók, kisiparosok műhelyei és lakásai között a szükséges elválasztás mellett gyakran a *kapcsolat* is hangsúlyt kap: fazekasoknál például a műhelybeli égetőkemence rokonaként, *hasonló stílusban* jelenhet meg a lakásban a cserépkályha, a kerítések, az erkélyeket saját készítésű cserepek díszítik; asztalosok lakásaiban a faborítások folytatják a műhelyben felhalmozott faárúk hangulatát, s a lakás számos részlete árulkodik a kézműves házigazda keze munkájáról.

A pinceszinten végzett munkák, és a műhelyjellegű helyiségek sorában helyezhetjük el a *gépkocsival* kapcsolatos tevékenységeket, illetve az erre szolgáló helyiségeket; a legalsó szint ma talán legkiemeltebb, legértékeltébb helyisége: a *garázs*. A garázsok túlnyomó része - a kertben szabadon tárolt, vagy ponyvával borított autó helye egyébként már szintén a gépkocsi alá rendelt térnek tekinthető, de még nem "garázs" - többféle elhelyezésben kapcsolódik a házakhoz. Vagy *külön építményként* létesül (ami a csővázis, vagy léckeretes beállótól a hullámpalával burkolt - s még mindig ideiglenességet sugárzó - garázsra keresztül a hatalmas, stabil, fűthető betonépítményekig szintén sokféle változatban valósul meg). Vagy a *házhoz tapad*, vagy - behatolva magába a főépületbe - *a földszintből - az utcaszintből - foglal el egy részt*, (hegyoldalba épült házaknál a garázs - hiszen ott van az "utcaszint" - olykor valamelyik felsőbb emeleten helyezkedik el); vagy egy lehajtóval a pincében kerül kialakításra. Ha a pinceszint nem elég mély, nem ritkán a lakást igazítják a garázshoz, belül megemelve, (ami olykor szerencsésen, praktikusán találkozik a belső szinteltolás, lakáson belüli "színpad"-képzés fentebb említett tendenciájával).

A garázs presztízse a kocsikultusz növekedésével egyre emelkedett, (s az életszínvonal függvényében egyre több kocsihelyet is tartanak egy lakáshoz "járó"-nak). Társasházakban, ikerházakban néha a nagy *parkolóházak* óriási sívár tereire emlékeztető parkolóhelyeket hoznak létre; másutt fűtik a garázsokat is, (azokat mintegy a gépkocsi "lakosztályának" tekintve). Extrém esetként találkoztunk olyan garázssal is, amelynek hátsó részében volt a ház néhány méteres fürdőmedencéje; másutt a garászból közvetlenül a lakás halljába lehet jutni. Mindazonáltal az autohoz kapcsolódó munkák és a benzin, olaj szennyező jellege következtében *a garásznak a lakástól való elválasztását* tulajdonosaik többnyire éppoly kívánatosnak tartják, mint a műhelyét. Ma ideálisnak általában azt tekintik, ha a garászból gyorsan, például külön lépcsőn át fel lehet jutni a lakórészekbe, ugyanakkor maga a garázs a kiszolgáló helyiségek csoportjában helyezkedik el, nem ritkán *külön kis fürdőszobával, véccével*, ami egyszerre szolgálja a lent szorgoskodók kényelmét, és azt a zsilipfunkciót, amellyel a lakás "elegáns" részeit el kell választani a "piszok" világtól. (A külön épületben elhelyezett garázsok néha maguk is kis házakká bővülnek, kis pihenő és fürdőhelyiséggel; az ilyen külön elhelyezett garázsok esetében a lakásokhoz vezető út ugyan nem olyan kényelmes, hiszen az áthaladó ki van téve esőnek, hidegnek, de ezek az utak gyakran hangsúlyozottak, díszjellegükkel, viszonylagos reprezentativitásukkal jelezve az áthaladó személyének fontosságát).

A garázs - és a műhelyek világa - egyértelműen *férfibirodalom*. Ezt a helyiségek keménysége (vakolatlan betonfalak, vagy gyorsan piszkolódó meszelt vakolatok), kibéleletlensége, a sok fémeszköz, és a díszítések jellege (elsősorban autó-motor-, nő-, és esetleg állat-képek, sportjelképek, győzelmi jelvények) is alátámasztják.

A hagyományos nemi szerepmegoszlás jegyében a férfiaknak - mégha egyébként szellemi munkát végeznek is - általában rendelkezniük kell bizonyos *mesterember*-képessegekkel, helyesebben időnként a mesterember-image-nek megfelelő tevékenységeket illik folytatniok (és sokan ezt persze szívesen is teszik). A garázs, a műhely e tevékenységek jellegzetes - a szellemi foglalatosságoktól elváló - terepei; s az itt folyó tevékenységek nagy része nem vállalkozás, hanem hobby, vagy a család életéhez szükséges munkálat. E munkák kellékei, például egyes gépek - gyalupad, eszterga - vagy éppen magának az ipari áramnak bevezetése: szimbólumokká válhatnak. (Az ipari áram például a nagyobb teljesítményű gépek működtetéséhez természetesen praktikus feltétel, de egyszersemind a férfiúi mesteremberkedés egyik szimbóluma is; s hogy szimbolikus tartalma is van, például abból is látható, hogy olyanok is a ház értékei között büszkélkednek meglétével, akik nem nagyon használják.)

A pinceszint mindent egybevetve a ház gépháza, üzemi fertálya, gazdasági bázisa. Ettől függetlenül gyakran *lakóhelyiségeket* is találunk itt, de főleg azok lakrészeit - mint erről például a "nagyamaszoba" kapcsán már volt szó -, akik alacsonyabb presztízsiúké a ház többi lakójánál, vagy azokét, akik romantikus megfontolásból választják maguknak a szuterén meghitt földalatti sötétségét, (ez utóbbi esetben valóban meghitt kis "barlangokat" alakítva ki itt).

Ám a pince nem csak azért alacsonyabb presztízsiú része a háznak, mert sötét, s nem is pusztán azért, mert "alul" van. Ez utóbbi tényből következik az is, hogy a pince van kitéve leginkább a *talajvíznek*, a vízbefolyásoknak, amelyek olykor a lelegegásabb konditerem-pincéket, a leggigantikusabb garázs-pincéket sem kímélik. Az utóbbi években a házépítők - részben a fennálló építési rendelkezések korlátaihoz is igazodva - hatalmas pinceszinteket alakítottak ki a felsorolt funkciók ellátására, illetve a fürdőszoba-kultúra kapcsán említett uszoda, szauna, "konditerem" stb. elhelyezésére. A pinceszint helyiségei gyakran aránytalanul nagy területűeknek is tűnnek a ház többi részéhez viszonyítva. (Ezt néha praktikus megfontolás - ha már alapincézzük a házat, használjuk ki minél alaposabban a pinceszintet -; máskor a minden lehetséges funkció kiépítésének mohósága indokolja). Sokan azonban e villatulajdonosok (illetve kivitelezőik) közül nem számoltak a földben elhelyezett

helyiségek szigetelési szükségleteivel, az elhelyezésnél a talajvíz figyelembevételének szükségességével : az új építésű villák közül is mindenesetre feltűnően sok küszködik a vizesedés gondjaival.

A régi épületeknél az elhanyagolás okozhat még súlyosabb problémákat. A pincék bizony sokszor nyirkosak, dohosak, salétromosak, penészesek; s ilyen körülmények között a fémtárgyakat, szerelvényeket vastagon belepi a rozsda, a textilanyagok, papírok rohadnak, a fák korhadnak, gombásodnak.

A pince alacsonyabb státusza következtében sokan nem is helyeznek súlyt arra, hogy pincéiket különösebben gondozzák, ha van a háznak vakolatlan helyisége, akkor az többnyire itt található; a ház építésébe ölt energiák sokhelyütt éppen akkor fogynak el, amikor a pincének kellene valahogy formát adni. A ház másik, ehhez hasonló helyzetű része a padlás (a harmadik a lépcsőház).

Ugyanakkor **az esztétizáló törekvések, amelyek szobává-alakító hatását már több helyiség példáján láthatjuk, a pincét is elérték**, (habár ez még ma nem tekinthető annyira jellemző trendnek, mint a konyha vagy a fürdőszoba esetében). Míg a hatvanas években a pincének elsősorban "underground"-romantikája érvényesült, és főként az akkori fiatalok létesítettek bennük klubhelyiségeket, dühöngőket: egy alternatív világ hangulatos rejtkehelyeit, addig a kilencvenes években a minden talpalatnyi hely vállalkozói hasznosítása mellett a másik jellemző tendencia, hogy a pincékben is minél több helyiség ölt lakószoba-jelleget és -színvonalat. (Ennek egyik jellegzetes megnyilvánulása a burkolat átalakítása, például a nyers beton járőcsempével vagy hajópadlóval való borítása). A hangsúly tehát már nem egy alternatív (másik) világ megteremtésére, hanem a lakás kiterjesztésére, s az otthon, a világ *egységességének* (itt, az alsó szinten is érvényesülő) megteremtésére esik.

...a padlás...

A *padlások* - tehát nem a beépített tetőtér, hanem a hagyományos értelemben vett padlások - főként tároló helyiségek: a pincétől az különbözteti meg őket, hogy ritkábban is jönnek fel ide, és általában kevésbé használható holmikát is helyeznek el itt; a (gyakran porlepte) padlások még inkább a múlt lenyomatait, mint a pincék.

A padlásokat használják *szárításra*, és hagyományosan bizonyos *élelmiszerek tárolására* is, ez esetben az sem ritka, hogy "illegális beköltözőként" *kisebb állatok* (pelék, denevérek, nyestek) is tanyát vernek itt.

Az eredeti szerepkörét betöltő padlás - a beépítések következtében - többnyire kicsiny tároló-fülkévé zsugorodott az újabb házakban, hiszen ahol nagy a padlás, ott előbb-utóbb szálláshelyé változtatják, (vagy annak szánják egy következő generáció számára). A beépítéssel (ezt is) belső térére nyilvánítják, s ez megnöveli státuszát: a lakás többi részéhez zárkóztatja fel. Kutatásunkban talákoztunk azonban olyan házakkal is, amelyekben a padlást *beépítés nélkül* alakították szálláshellyé, ez esetben alacsony státuszú helyiség marad (például vendégmunkásokat altatnak itt). Az ilyen padlások azt a korábban említett régi palotabeosztást idézik, ahol a személyzet (egy része) a padlásszobákat lakta, de gondolhatunk a paraszti ház modelljére is, ahol gyakran a szénapadlás, az istálló fölötti padlássík szolgált az utasok, a zsellérek vagy a család alacsonyabb státuszú tagjainak nyughelyül.

Néha, elsősorban értelmiségi családokban "kulturális akciókra", házi előadásra, házi tárlatra használják a padlást, ám ez igencsak ritka. Jellemzőnek az tekinthető, hogy **a padlások még a pincéknél is kevésbé tárgyai esztétikai törekvésnek**; míg az újabb házak egyre több helyiségből álló pincéit gyakran megmutatják a ház látogatóinak (főleg ha ott presztízsemelő drága fűtőberendezések vannak, s még inkább, ha olyan státusz-szimbólumok, mint a szaunák, úszómedencék), a padlásra nem szokás fellátogatni. Így ezek is sokszor befejezetlenek, burkolatlanok; a lakás - terjeszkedése útján - idáig többnyire nem ér el.^[88]

...és a gardrób...

Végigjártuk háta házat, ahogy mondani szokták, a pincétől a padlásig. A *tároló helyiségek* között azonban még egy típusról nem esett szó: azokról a tároló helyiségekről, amelyek a lakószinteken helyezkednek el. A klasszikus polgári lakás elterjesztette a beépített szekrényt; a mai lakásokban ebből a kis tároló helyiségek egész családja nőtt ki: ezeket többnyire "*gardrób*"-nak hívják. (Gardrób-szekrény, gardrób-fülke, gardrób-szoba). Van

olyan ház, ahol féltucatnyi is található ilyen helyiségekből. Ezek arculatát két, egymástól független tendencia határozza meg. Az egyik a *főúri kastélyok* mintája, amelyekben szobák, vagy szobányi tároló fiúlkék tartalmazzák a házigazdák ruhatárát. (A rengeteg ruha és cipő közti választás lehetősége maga is hatalomjelzés, s ez a minta nyilván hat azokban az esetekben, amikor a gardróbot elsődlegesen presztízskifejező cézzal fejlesztik). A másik itt szerepet játszó szempont a *praktikumé*: a lakások kialakításánál mindig adódnak holtterek, a gerendázat illeszkedéseinél, a lépcsők fordulóinál létrejövő háromszögű, ötszögű, stb. sarkok, ám az ötletes házigazdák ezeket is kihasználják, egyedi tervezésű ajtócskákka, függönyökkel fedve különféle tárgyakat helyeznek el bennük, s vannak olyan lakások, amelyekben ily módon a szó szoros értelmében egyetlen kihasználatlan sarok sem marad.

A helyiségek kialakítása - bár, mint láttuk, sok mindent kifejez - azonban mégiscsak a keret csupán: ezt a keretet a helyiségek *tárgyai*, és azok *használata* tölti ki tartalommal. És ezeknek maguknak is, külön is megvan a szimbolikájuk: hogy egy lakás miről is "beszél" valójában, ezt a szobák, mint tárgy-együttesek jelbeszédéből csak részben érthetjük meg; a finomabb megértéshez az egyes tárgyak "szavaira" is szükségünk van.

IV. fejezet. Tárgyak, berendezések

(...)

Könyvek

A könyv szimbolikája megint abba a képzetkörbe tartozik, amelybe a zeneszerszámoké: **a könyvek a kultúra, a művészetek – és persze a tudomány – értelmiségi világát, a szellemi hatalom halmozódását jelzik.** Ahol csak egy könyv van, az általában a Biblia, s ha más könyv, akkor is rendkívüli szerepben, mintegy tulajdonosa "bibliájaként" funkcionál, (ahogy régen például a kalendáriumok, csíziók), de ma ez már ritka eset. Előfordul, hogy egy lakásban egyáltalán nincsen könyv, de ha van, akkor általában többet találunk (a tucatnyitól a sok ezerig). Márpedig ha már nem csak egy a könyv, ez mindig óhatatlanul a *szellemi pluralizmus*, a szabad gondolkodás légkörét is magában rejti, s éppen ez által lehet az egyik legfontosabb értelmiségi jelkép. E szerepét pedig megőrzi abban a korban is, amikor a nyomtatott betű kultúrája hátrálóban van az elektronikus képi kultúra (illetve a legújabb információtovábbító eszközök több érzékleti szférát is mozgósító kultúrája) előtt.

A könyvek, attól, hogy bennük különböző jellegű tudások halmozódnak fel, (s attól, hogy tudomány és művészet, az élet végső kérdéseiről való gondolkodás és felületes, efemer gondolatok, könnyed történetek egyaránt beléjük kódolódnak), egyrészt együttesükben *az értelmi és érzelmi mozzanatok egyensúlyát* képviselhetik, (s részt vehetnek az egyén ilyen belső egyensúlyának megteremtésében); másrészt olyan uralkodó hatalmával ruhazzák fel tulajdonosukat, akinek bölcs és kevésbé bölcs *tanácsadók sokasága áll rendelkezésére*, hogy segítsék a világban való eligazodásban. A modern oktatás alapja a könyv lévén, **a könyvekhez a tanulás képzetei is kapcsolódnak, méghozzá olyan tanulásé, amely egyszerre jelent a világtól való elzárkózást, az absztrakt megismerés "könyvszagú" életidegenségét, és azt az élvezetet, amit a könyvek-közvetítette élet gazdagsága nyújthat az olvasónak.** A könyv – a zenéhez hasonlóan – *megemmelheti a mindennapokat, és segít az egyénnek személyisége megnyilvánításában is*, (hiszen az egyén könyvtárának összetétele többnyire sok mindent kifejezésre juttathat a tulajdonos egyéniségének sajátosságai közül.) Az elektronikus jelhordozók mai előretörése miatt **a könyvek szimbolikájába belevegyül egyfajta konzervatív pátosz is: a hagyományos kultúra értékörzése, mint ellenállás a gépi információk "felületesebb" világával szemben.** (A könyv ebben az

összefüggésben *humanitás-szimbólum* is, aminek egyik legpontosabb megfogalmazását Ray Bradbury adta Fahrenheit-jének negatív utópia-világában, ahol az elpusztított könyvek helyére emberek lépnek, egy-egy könyv tartalmát megtanulván, maguk válnak "Könyvvé"; -- ahogyan másfelől az egyes könyvekben valóságosan is egy-egy élő ember igyekszik halálán túl is életben maradni.^[89] A könyvhöz kapcsolódó eme humán szimbolikát csak némileg csökkenti a nyomtatott könyvek előállításának sokszorosított, "gyári" jellege.)

A könyvek elhelyezése az elmúlt évtizedek szokásai szerint leginkább a *nappaliban* létesített "könyvfalon" történik, (ezt a szerepet szerényebb könyvállomány esetén egy-egy könyvespolc tölti be). Gyakran találhatók könyvek a *hálószobában*, az ágy közelében is, hiszen sokak számára az olvasás ideje az elalvás előtti időszak. A gyerekkönyvek a *gyerekszobában*, a szakkönyvek általában a *dolgozószobában* összpontosulnak; sok értelmiségi lakásban lényegében minden *lakóhelyiségben* van könyv, (a kiszolgálóhelyiségekben – konyha, fürdőszoba, véccé, stb. -- legfeljebb egy-egy olvasás közben letett – vagy állandó jelleggel: egy-egy alacsonyabb értékűnek minősülő - példány, kivéve persze a szakácskönyveket, amelyek értelemszerűen többnyire a konyhában található). **Igazán értelmiségi jellege éppen attól lesz a lakásnak, hogy a könyv (és az általa jelképezett kulturális attitűd) mindenütt jelen van:** a csak a nappaliban felsorakoztatott könyvek főként *díszítő* funkciót töltenek be. Olyan lakásokban, amelyekben nem az értelmiségi jelleg dominál, előfordul, hogy a könyv a család alacsonyabb státuszú tagjaihoz, s ez által a lakás alacsonyabb státuszú helyiségeihez kapcsolódik. (Találkoztunk például olyan otthonnal, ahol a család marginális tagjaként egy kis szobában – kvázi cselédszobában -- lakott a család kissé félnótásnak tartott, a lakásban megtűrt személyként tartózkodó agglegény tagja, s minthogy neki szenvedélye volt az olvasás, a könyvek az ő szobájában és egy másik alsóbbrendű helyiségben, a folyosón összpontosultak, azokat viszont szinte elborították. Az olvasást ez esetben a családtag eltűrt, de értelmetlennek ítélt hobbjának tekintették, s a könyvek státusza a hobbyból barkácsoló családtagok kacatként halmozódó szerszámaival volt egyenértékű).

A *könyvespolc* eleve valamiféle kiemlést ad a könyveknek, lábazatra, tehát piedesztálra emeli, vagyis nem csak a könnyen kezelhetőséget szolgálja, hanem a díszítő funkciót is. Fokozódik ez a *könyvszekrényben*: a könyv megbecsültségét jelzi, hogy külön bútort kap, s ez - főleg az üvegezett változat - a *vitrin* tulajdonságaival is rendelkezik: a belékerülő tárgyak kiállítási tárgyaknak, valamiféle kincsestár becses darabjainak is tekinthetők. A könyvek *középpontba helyezése*, tiszteletteljes kiemelése elsősorban azon családoknál figyelhető meg, amelyeket a társadalmi-kulturális emelkedésnek az átlagnál erősebb ambíciójával jellemezhetünk. A többgenerációs értelmiségi családok lakásainak egy részében, mint említettük, nem a kiemelés a jellemző, hanem a könyvek mindenütt-jelenléte, (polcokon, asztalon, ágyon, széken, s gyakran még a földön is). A könyvek ez utóbbi modellben már nem egy "felsőbb" szféra jelképei, hanem a mindennapi létezés természetes használati tárgyai. (A könyv kultikus tisztelete a többgenerációs értelmiségi családok közül inkább azok otthonaiban jellemző, akiknél ez a státuszbizonytalanság elleni védekezés eszköze: ilyenkor vagy a személyes élet labilitása, a lecsúszási lehetőség ellen, vagy a kultúrát általában is leértékelő gazdasági vagy politikai hatalommal szemben fordulnak a szellemi hatalom szimbólumához, a könyvhöz, s ahhoz az őrizendő múlthoz, ahhoz a "szent kultúrához", amelyet a könyvek magukban hordanak).

A könyv többféleképpen is uralkodhat egy lakásban. A falakat *tapétaként beborító könyvek* kelhetnek olyan hatást is, amelyben az egyént a kultúra magzatburkával gyöngéden körbeóvó biztonság meghitt légköre dominál; de a *szanaszét porosodó könyvhalmok* éppen ellenkezőleg, a szétesettség, a mindent elborító (kezelhetetlenül sok) információ, az ember fölött eluralkodó tárgy tömeg kellemetlen érzését is kiválthatják.

Természetesen az is jellemző, hogy *miféle könyvek* találhatóak egy lakásban. Ennek sorra vételére azonban itt nem vállalkozhatunk, hiszen a könyvek választéka ma már olyan óriási, s a könyvek oly sok szempontból oly sok típusba sorolhatók, hogy variációik áttekintése maga is külön könyvet igényelne. Az biztos, hogy egyes könyvtípusoknak meghatározó szerepük van. **A díszítésben és a könyvhöz kötődő státusz-szimbólika érzékeltetésében elsődleges jelentőségűek például a díszkiadások. Ezekhez hasonló szerepet töltenek be – más, az átlagnál drágább könyvekkel együtt – a képzőművészeti albumok,** (hiszen ezek ráadásul egy másik díszítő tárgy, a kép, a reprodukció előnyeit is magukban hordják). Ezeket gyakran borítójukkal kifelé fordítva, tehát a képet láttatóan helyezik el a polcokon – elsősorban persze azokban a lakásokban, amelyekben a könyv főleg reprezentatív-díszítő funkcióban szerepel. Reprezentatívak lehetnek a *sorozatok* is, ezek ugyanis eleve egyfajta *könyvgyűjteményt* képviselnek (s a díszítő szempontból az sem elhanyagolható, hogy szín-összhatásuk harmóniáját az őket megtervező szakemberek munkája szavatolja). Az már tartalmi szempont, de gyakran szintén a kifelé-szóló, reprezentatív törekvések kifejeződése, ha egy könyvválasztékban az úgynevezett "*klasszikusok*" dominálnak: a bevett, évtizedek-évszázadok jóváhagyta kulturális értékek. A könyv másik mérhető értéktartalmát a benne fölhalmozott tudásmennyiség, információ-tömeg adja, s ez kiemelt szerepet

biztosít a (reprezentatív) könyvek között a *lexikonoknak, enciklopédiáknak*. A kultúra időbeli építkezése, és a múlt emlékeinek ezzel párhuzamos pusztulása folytán mindig különös értéke van a kulturális régiségeknek, s a könyvek között is egyértelmű értéknövelő a könyvek *régisége*.^[90] Különösen konzervatív divathullámok idején, de más korokban is nagy jelentőségük lehetnek a *történelmi* könyvek, amelyek legalább témájukban fordulnak a régiség felé. Presztízst hordozhatnak - s így a képzőművészeti könyvekhez hasonlóan ajándéktárgyak is - az *útkönyvek*, hiszen az utazásnak magának is presztízse van, s ez az ilyen tematikájú könyvekre is rásugárzik (főleg, ha illusztrációik a távoli tájak egzotikus vonzerejét is felidéznek). S végül különös jelentőségre tehetnek szert a könyvek közül mindazok, amelyek a könyvekhez általánosan fűződő szimbólumokon túl további szimbolikus mozzanatokot is tartalmaznak: *vallási, nemzeti, politikai, stb.* jellegük által külön érzelmi jelentőséggel bírnak az egyén számára. (A rendszerváltás után ilyen kiemelt szimbolikus jelentőséggel ruházták fel mindazok a könyvek, amelyek témája az előző rendszerben ideológiai tiltás alá esett, s ebbe a kategóriába éppen a vallási, nemzeti, és bizonyos akkor nemkívánatosnak minősített politikai irányzatokat megszolgáltató írók tartoznak. Ugyancsak felértékelődtek a *genealógiai és heraldikai* munkák: e tendenciát a rendszerváltáson, a - nemesi - származás újra értékelésén kívül a korszakban előtérbe kerülő általános identitás-, és gyökérkeresés is táplálja. Reprezentatívva pedig azok a könyvek válnak egy korszakban, amelyek a kor fő szellemi áramlataihoz kapcsolódnak, amelyekkel kifelé is meg lehet mutatni, hogy a tulajdonos szellemét a kor értékrendjének, világképének is megfelelő dolgok foglalkoztatják. Talán a korszakváltásra jellemző értékátrendeződés teszi, hogy **az utóbbi időben a lakások könyvállományában éppen az említett típusú - történelmi, vallási, nemzeti tematikájú, genealógiai, heraldikai - könyvek kiemelése - és az ezek által képviselt reprezentációs attitűd általános erősödése - vált jellemzővé.**

A könyvek elhelyezésénél érdekes szempont lehet az is, hogy *milyen tárgyi környezetbe* kerülnek, mi társul hozzájuk. Ahogy a "szentsarokba" kerülő tárgyak mindegyikére rásugározhat valami a szentségből, (s az egyes, eredetileg nem szakrális tárgyak éppen e megszentelődés végett is kerülnek a szentsarokba), **a könyvekhez társuló tárgyak jellege is attól függ, hogy az adott lakás lakói elsődlegesen milyen attitűddel közelítenek a könyvekhez.** A kérdés az, hogy azok főként *presztízstárgyakat* jelentenek-e a számukra, (mert akkor további presztízshordozó jelképeket helyeznek el közöttük-körülöttük). Vagy elsősorban *a munka, a hivatalosság* képzetei társulnak-e hozzájuk, (mert akkor a hivatalokban, irodákban látott megoldásokat utánozzák). Az *értelmiségi lét, a kultúra szimbólumainak* tekintik-e őket, (mert akkor további kulturális szimbólumokkal vegyítik őket). Vagy elsődleges funkciójuknak *az egyén önkifejezését* tartják, (ez esetben személyes, a személyes emlékekre utaló tárgyakkal, vagy a személyes érdeklődés, ízlés egyéb hordozóival - fényképekkel, gyerekrajzokkal, képeslapokkal, ásványokkal, kagylókkal, csecsebecsékekkel - díszítik a könyvespolcokat is).

A könyvek nem mindig állnak össze könyvtárrá, de **ahol már néhány könyv van, mintául már ott is a könyvtár, a könyvgyűjtemény szolgál.** (Az arisztokrata példák nyomán a polgári lakásokban kialakult "könyvtárszobák" ma újra terjednek, ha - a könyvkultúra általános visszaszorulása miatt - a réginél kisebb mértékben is^[91]). Még lesz szó a gyűjteményekről, most csak annyit, hogy **a gyűjtemény tartalmával is de elrendezésével, megformáltságával is kifejező lehet tulajdonosa egyéniségének.** Sokhelyütt feltűnhet egy-két téma uralma a könyvek között, ez nyilvánvalóan jelzi a tulajdonos érdeklődésének fő irányait. Igazi gyűjtők esetében a gyűjtött téma terület egészéhez a birtoklás vágya és erős érzelmei fűződhetnek; a gyűjtemény egészéből hiányzó darabok egyre inkább felértékelődnek, a gyűjtő olykor hosszú időn keresztül keresi, üldözi e könyveket, s ha végül sikerül megszereznie őket, kiemelt helyre számíthatnak a gyűjteményben. Mások úgy tesznek szert nagy mennyiségű könyvre, hogy valamely könyvekkel foglalkozó intézményben dolgozván, mintegy hivatalból kapják őket: az ilyen gyűjtemények inkább a könyvüzletek arctalan választékára emlékeztetnek. Az elit-értelmiségi helyzet sok esetben azt eredményezi, hogy a könyvgyűjteményben több, a tulajdonosnak dedikált példány is található: ez - amennyiben a dedikációnak a személyes kötődésen túl státusz-kifejező értéke is van a tulajdonos szemében - szintén kiemelt helyzetet biztosíthat az adott könyveknek a gyűjteményen belül.

Mint említettük, a könyvgyűjtemények *elrendezés-módja* is jellemző lehet a tulajdonosra. A külsőlegesebb rendezési szempontok (*szervezők betűrendje, méret, szín, stb.* szerint) egy bürokratikusabb attitűdre, illetve a könyv elsődlegesen díszítő funkciójára engednek következtetni. A *tematikus* rendezés már inkább utal a használatra, s a könyvekkel való még közvetlenebb kapcsolat jele, amikor a könyvek az éppen aktuális használat függvényében kerülnek előtérbe. A *rendezetlen* könyvgyűjtemények kívülről kaotikusnak látszó szerkezete vagy egy ilyen szoros, napi érzelmi kapcsolatot tükröz, (ebben az esetben a rend a tulajdonos fejében létezik, az ő szubjektív rendje, ő tudja "személy szerint" minden könyvének a helyét); de az is lehetséges, hogy az ilyen rendezetlenség éppen ellenkezőleg, a könyvekkel való kapcsolat elvesztésének következtében jön létre, a lakás ez utóbbi esetben szétesett raktárrá változik. Több értelmiségi lakásban figyelhető meg ez az utóbbi típus is: a könyvek a valamikori olvasás sorrendjében hevernek egymáson (az is jellemző, hogy ilyenkor nem polcokon állnak, hanem lapjukkal egymáson fekszenek, ami többségüket mozdíthatatlanná, elővehetlenné és

észrevehetetlenné teszi); könyvhegyek halmozódnak fel; s bár a tulajdonosok számára gyakran éppen ez a millió testesíti meg az értelmiségi, a "könyves" jelleget, a külső szemlélő - főként ha mindez a könyvek elhanyagolásával (porosodásával, meggyűrődésével) történik - inkább a pusztulást, vagy legalábbis a lakás nyomasztó raktárrá-torzulását érzékeli.

S végül nem elhanyagolható azon lakások száma sem, ahol *egyáltalán* nincsen könyv. Ez lehet a szegénység, és/vagy a kultúranélküliség következménye (bár itt természetesen csak a szűkebb értelmű, a hivatalos-intézményes műveltséghez kapcsolódó kultúra hiányáról lehet szó, hiszen tágabb értelemben a "kultúra" fogalma korántsem azonosítható a könyvek kultúrájával; s legfeljebb kulturális vákuumról beszélhetünk azok esetében, akik egy kulturális közeg kapaszkodóit elvesztvén még nem épültek be egy másik kultúra világába sem). De megfigyelhető a könyvek hiánya gazdag környezetben is, ami nem csak a lakók szellemi kultúrában való szegénységét tanúsíthatja, hanem éppen azt is, hogy az adott környezet *más* értékeket helyez előtérbe, s a könyvek-jelképezte kultúrát nem, vagy csak igen kevésbé értékeli. **Az elektronikus információtovábbítás hatása számos családból teljesen kiszorította az olvasás szokását. Az ehhez a tendenciához igazodók véleménye - illetve az ezt a modellt erőteljesen közvetítő, és a kilencvenes években a mi térségünkbe is benyomult amerikai minta - a könyvek nélküli lakást állítja be korszerűnek. Ezen áramlat hatására pedig a könyvgyűjtés lebecsülése, a könyvgyűjtemény "porfogónak", "könyvraktárnak" nyilvánítása még olyanok körében is kordivattá vált, akik néhány évvel-évtizeddel korábban a könyvek gyűjtését jelentős értéknek, a szellemi felemelkedés - s ezen keresztül az általános felemelkedés - jelképének tekintették.** (E példán jól látszik az is, hogy egy-egy korszak domináns értékrendje, világképe miként jelenik meg az egyes emberek döntéseiben, anélkül, hogy azok tudnának arról, hogy éppen a domináns értékrendet, világképet követve cselekszenek. Ehhez hasonló jelenségekről az utolsó fejezetekben még bővebben is lesz szó).

Képek, fotók, szobrok, egyéb dísz funkciójú tárgyak

A könyvekkel kapcsolatban érintettük már a képek jelentőségét és értékét. A zeneeszközökön és a könyveken kívül a **képek-szobrok világa az a harmadik tárgytípus, amelyhez a szűkebb értelemben vett kultúra, az értelmiségi lét asszociációi társulnak**, s amely más tárgyakkal (például a később sorra veendő növényekkel) együtt a lakás esztétikumának kialakításában is fő szerepet játszik. A képek ugyanakkor nem kötődnek feltétlenül az értelmiségi kultúrához, s bár éppúgy előfordul, hogy könyvekkel teli lakásokban nincsenek képek, mint az, hogy képekkel díszített lakások könyvek nélkül maradnak, a képi díszítés ősből és elterjedtebb módja az enteriőr kialakításának, mint a könyvek gyűjtése.

A képek eredendően a szakrális szférából kerülnek a lakás tárgyai közé. Ősi mágikus funkciójukból logikusan fejlődött ki a hozzájuk fűződő *hatalom* képzelet (egy olyan világképben, amelyben a minden létező egymásra ható erőinek képzetét a mindenséget kormányozó centrális istenség, vagy istenségek képzelet váltotta fel, a kép már nem az egyén közvetlen varázseszköze, hanem az isteni erő kisugárzásának megnyilvánulása volt, legalábbis azokban a képtiszteelő vallásokban, amelyek ily módon integrálják magukba az ősi, mágikus tudat elemeit). **A szent kép így a lakásban először is védelmező lesz, az isteni hatalom óvó jelenlétének eszköze**, s az ágy fölé, illetve a szentsarokba helyezett szentképek közvetlenül is ezt a funkciót töltik be. A reneszánszsal kezdődő szekularizáció aztán kétféleképpen is módosította a képekhez fűződő viszonyt. Egyrészt a transzcendens erő a profán világ mind több részletére sugárzott rá, megemelve azok jelentőségét (a szentképbe bekerültek a hétköznapi emberek, tárgyaik, környezetük, stb.), mígnem a profán mozzanatok önmagukban is egyre nagyobb jelentőségre tettek szert. Az evilági portré már nem rendelkezik azzal a hatalommal, mint a szentek képei, de az ősök utódaikra hagyott arcmásai mégis valamiféle háttér-erőt jelenthetnek ezen utódok számára, a tájképek, életképek és csendéletek pedig az ősi mágia gyengült változatát képviselve a tulajdonosnak kedves tájakat, tárgyakat és eseményeket helyettesítenek, varázsolnak a lakás falai közé. A kép ereje a reneszánszsal kezdődő korszakban elsődlegesen már nem a transzcendens hatalmakat szolgálta, hanem az értékrendszer középpontjába került emberegyén mind fontosabbnak tekintett, a kor világképe szerint mindinkább a világ mozgatójának látott individuális vágyait. Másrészt a transzcendencia a modernizmus materialista századaiban maga is átalakult: **a földöntúli erők hatalma sokak szemében átadta helyét az Emberi Tudás és a Földi Szépség vallásának, s a kép szakrális szerepe a Szépség (és a világról szereshető Új Ismeretek) közvetítésévé módosult.** Valamilyen értelemben *ez is szakrális szerep*, hiszen a Szépség a profán mindennapok fölöttit, a kiemeltet, a valamiképpen megszenteltet, az "istenit" jelenti, s a művészetek világa, és a Szépséget létrehozó művészek e korszakban maguk is kultikus tiszteletnek örvendenek. (A másik újkori "istenség", a Tudás kultuszát pedig azáltal szolgálják a művészi alkotások, hogy a modern művészetben alapvető értékévé és

követelménnyé vált a mindig újabb stílusok, látás-, és ábrázolásmódok, művészi attitűdök - vagyis a művészet eszközeivel szerezhető *új tudások* - alkalmazása).

A mai lakásokban még előfordul a modernizmus előtti képhasználat, amelyben a *szenkép* valóban megszentelő és oltalmazó szerepet tölt be, (e képek ma is a családi ágy fölött, és egy más tárggyal is díszített, kiemelt falfelületen, sarokban, tehát a lakás "szentsarkában" található; kisebb szentképek védik olykor a konyhát, a gyerekszobát és más helyiségeket is). Gyakoribb azonban az, hogy az eredetileg vallási eredetű tárgyak mint esztétikumhordozók, tehát nem a keresztény *hit*, hanem legfeljebb a keresztény *kultúra* szimbólumaiként, s főleg a Szépség "vallásának" kifejezőiként díszítik a lakást – más, világi tárgyú képekkel együtt, azokkal azonos szerepben. Egy Bellini-, vagy Leonardo-Madonna reprodukciója még hordozhat valamit kifüggesztője keresztény érzelmeiből, de jelentőségét alapvetően már az adja, hogy alkotója a Szépség "szenkjeinek" egyike.

(Érdekes ebből a szempontból a *görögkeleti ikonok* divatja. Az ikonok – egy reneszánsz előtti állapotot rögzítvén – még tisztábban hordozzák az eredeti vallási attitűdöt, s vonzerejükben nyilván ez is szerepet játszik. Ugyanakkor alapvetően mégsem ezért veszik-gyűjtik e képeket, - hiszen a magyar társadalomban tulajdonosaik többsége nem is a görögkeleti vallás híve - hanem mert *szépnek, művészesnek*, vagyis a szent Művészet méltó képviselőinek ítélik őket, annak ellenére, hogy alkotóik nem tartoznak a Művészet ismert "szenkjei" közé^[92]).

A lakásokban található festmények másik csoportját alkotják a *család múltját* megtestesítő képek. A családi múltat képviselheti az ősök portréja: míg a közvetlenül ismert elődök képei inkább a családi *érzelmek* ében tartói, a korábbi nemzedékek tagjairól készültek elsősorban a családi *öntudat* megerősítőiként hatnak. (Ha a család élő tagjait ábrázolja festmény, akkor is meghatározó a törekvés, hogy ily módon megörökítve ők is majd egykor a családi Múlt tisztelt képviselői legyenek). De a családi múlt képviselését jelenthetik az olyan képek is, amelyek jelentőségét az adja, meg, hogy az elődöktől örökölték őket: ilyenkor e képek a család (nemesi, polgári) múltját, hajdanvolt státuszát, jómódját jelképezik. (Magától értetődően különösen erős az ilyen képek múlt felé forduló tisztelete olyan családokban, amelyek státusza elődeikénél alacsonyabbra került)^[93]. **A család múltját így vagy úgy megtestesítő képek rendszerint kiemelt helyet kapnak a lakásban.** (Ágy fölött, televízió készülék fölött, egyéb tárggyal körbedíszítve, általuk kiemelve, stb. Az arisztokrata hagyomány a palotákban külön galériát szentel az ősök arcképcsarnokának, amely a kisebb nemesi kastélyokban, kúriákban díszes lépcsőházak illetve folyosók falaira kerül: ebben az esetben azonban az adott épületfertály mindenképpen a ház reprezentatív - és semmiképpen sem alárendelt státuszú - része).

A családi képekhez mindenképpen az *esztétikumon kívüli* érzelmek is kötődnek, s ez a képek következő csoportjáról is elmondható. A lakásokban található festmények jelentős része *ismerős művésztől* kapott vagy vásárolt kép. Az ilyen képek vásárlásához különböző attitűdök, az ily módon a lakásba került képekhez különböző képzetek fűződhetnek. **A közvetlen ismerős, barát művei által személyiségével is jelen van a lakásban, s a hozzá kapcsolódó érzelmek képeire is rávetülnek. Ha hírnevet szerzett alkotóról van szó, a kép az "elítélés" tartozás, az "elittel" érintkezés szimbóluma is lehet.** (Olyan társadalmi csoportok tagjai esetében, akiknek nincs más kapcsolatuk a kulturális elithez; a nem-híres alkotó műve is betöltheti ezt a szerepet; elég az, hogy ez "egy igazi művész" alkotása). Vidéki városokban külön jelentőségre tehet szert egy-egy helyi alkotó: az ő képeinek beszerzése a várossal való kapcsolatot, a lokális öntudatot is erősítheti. Abban, hogy egy-egy képet közvetlenül az alkotótól vásárolnak, az is kifejeződik, - s emelheti a tulajdonos önbecsülését - hogy a vásárló olyan ember, aki tiszteli a művészetet, pártolja, támogatja a tehetséget. A mecénásokról kialakult képzeteknek megfelelően az ilyen embernek kettős presztízse van: presztízst növeli egyfelől a vásárlásban is kifejeződő anyagi biztonsága (hiszen aki nagyobb értékű képet vásárol, annak viszonylag jelentős anyagi feleslegei vannak); másfelől az az *erkölcsi tőke*, amelyre azzal tesz szert, hogy feleslegeit a Szépség kultuszára (és egyúttal a vásárlóik kegyétől függő művészek támogatására) költi. Ha olyan festőtől vesznek képet, aki még nem szerzett "nevet" magának, a mecénás még azt az esélyt is megkapja, hogy "felfedez" egy új tehetséget. (És ennek kapcsán említhetjük meg a képvásárlás attitűdjei között az *anyagi befektetés* mozzanatát, amely korántsem mindig jelen lévő, de kétségkívül szintén gyakori motívum). A mindenkori avantgard művészet pályakezdői kétségkívül hátrányban vannak: **az emberek többsége szívesebben vásárol olyan képet, amely jobban hasonlít a művészettörténet már szentesített alkotóinak műveire** (ez persze ma már a Picasso vagy Miró műveire hasonló képek készítőit is vonzóvá teheti). Az avantgard pályakezdők képei így főként néhány szakértő gyűjtő, az ismerősök, és ezek között is különösen a művésztszerek lakásain található: a művészek újabb s újabb nemzedékei *zárt szubkultúrát* alkotva megalkotják a saját külön látványkörnyezetüket is. (A szubkultúrából való kilépést az is nehezíti, hogy az utóbbi évtizedek avantgardjának igen sok alkotása nem is kép, hanem installáció, vagy gesztusművészet, concept, akció, performance, tehát egyáltalán nem alkalmas arra, hogy egy lakásban kép-funkcióban alkalmazzák)..

A képek kiválasztása egyeseknél véletlenszerű, mások az ízlésükre (vagyis a Szépség-vallás általuk követett "felekezetének" elveire) **támaszkodnak; sokan igazodnak külső, mások ítéletében megjelenő szempontokhoz, de nem ritka az sem, hogy a képek tematikája a választás alapja.** Van, aki idilli hangulatot, más melankolikus borongást, ismét más izgalmas történesek látványát várja a művektől, s gyakran keresnek olyan képet, amelynek tematikájához - például: vadászat - presztízs-asszociációk társulnak. A képek egyeseknek *életmódmintákat* jelentenek, mások szemében *a kultúra múltját, tradícióit* testesítik meg, vagy a *jómód* jelképei. De vesznek képet *színeiért* is, ha úgy vélik, hogy azok harmonizálnak szobájuk egyéb színeivel. **A legmagátólértetőbb, s talán leggyakoribb attitűd a látvány gyönyörködtető kellemességének élvezete.**^[94] A "Képcsarnok" hálózat egy meghatározott ízlésréteget megcélözva alakította ki az úgynevezett "képcsarnoki festészet" választékát; s valóban, a lakások nagy részében - jobb esetben - vagy ilyen típusú (a festészeti realizmus, impresszionizmus és posztimpresszionizmus örökségét folytató, ezek szemléletét újabb festészeti stílusok hatásával legfeljebb egy leheletnyit frissítő) képek, vagy az IKEA és más lakberendezési cégek "repi" képei találhatók. (A "rosszabb eset" a giccs, illetve a teljesen dilettáns mázolmányok jelenléte épp annyira jellemző; kétségtelen azonban, hogy a képek ilyenkor is lényegében ugyanazokat az igényeket elégítik ki, legfeljebb az a mozzanat hiányzik a vonzerejüket biztosító tényezők közül, amely az "igazi művészetet" és a silányságot megkülönböztetni képes "hozzáértőket" a többiekkel szembeni fölény érzetével tölti el. Azt egyébként, hogy lakásukat az "igazi művészet" alkotásai díszítik, a giccsok és dilettáns művek választói is átélhetik: ehhez elég az, hogy a kép festékekkel és ecsettel készüljön, témáját a festészet ismert műfajainak valamelyikéhez igazítsa, és a múzeumokban alkalmazottakhoz hasonló díszes keret vegye körül).

Képek elsődlegesen a nappalit díszítik, de gyakoriak a *hálószobában* is (az ágyat megszentelő "védőképen" kívül ide kerülhetnek például a tulajdonosnak kedves hangulatot árasztó alkotások is). A *dolgozószobában* a Szépség erejével csökkentik a munka terhes voltát; művészek, bölcsészek, jogászok, építészek, orvosok esetében pedig munkájuk természetére is utalnak: a művészet közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban áll azokkal, közvetlen, szakmai mondanivalója is van azok számára, akik (szintén) az emberrel és környezetével foglalkoznak. Kisebb jelentőségű képek olykor a *hallba, folyosóra* szorúlnak, ezekről többnyire nem művészi értékük jut a házigazda eszébe, inkább az általuk ábrázolt témák viszonylagos érdekessége miatt függesztik ki őket, vagy egyszerűen csak azért, hogy valami ott is díszítse a falat.^[95]

Itt kell elmondani azt, hogy **persze a szocializáció, a neveltetés függvényében igen nagy eltérések vannak az egyes családok között: ki mennyire tartja fontosnak azt, hogy egyáltalán valamilyen kép függjön a falakon.** A nyolcvanas évek során *hivatalos intézményekben* végzett vizsgálataink igen érdekes tapasztalata volt (KAPITÁNY-KAPITÁNY, 1989.), hogy katolikus hagyományú települések pártbizottságain, tanácsházain nagyságrenddel több képet találtunk, mint a protestánsokon, ahol, ha volt valamilyen festmény vagy reprodukció, az is nagyobbreszt tájkép, vagy csendélet volt. Nem lehetett nem észrevenni azt, hogy a vallási világgép, a templomdíszítésnek az adott vallásra jellemző hagyománya ment át - persze öntudatlanul, az egyéni ízlés közvetítésével - a vallástagadó ideológia intézményeinek gyakorlatába is. Hogy is ne lenne ugyanígy a magánlakások berendezésekor? Vannak puritán, képek nélküli, vagy csak egyetlen méltósággteljes képpel díszített lakások, s vannak olyanok is, amelyek szinte zsúfolva vannak képekkel. Mindkét szélsőség létrejött persze számos ok következménye lehet, s ezek között nyilvánvalóan csak egyik a *vallási hagyomány*. A *választékos ízlésnek* is éppúgy kifejeződése lehet például az "ízléstelen zsúfoltság" kerülése, mint épp ellenkezőleg, a különböző képek halmozása, hogy azok együttese minél pontosabban, teljesebben kifejezhesse a tulajdonos viszonyát a műalkotásokban megjelenő Szépséghez. (S az sem írható csupán az emberábrázolást a templomban tiltó protestáns felfogás számlájára, hogy a lakásokban található képek között a tájképek és csendéletek jóval gyakoribbak, mint az emberekről készültek, hiszen ez sem csak protestáns családokból származók lakásaira jellemző. Inkább arról van szó, hogy a **táj-, és harmonikus tárgyábrázolások többnyire kellemes, problémátlan látványukkal azt segítik elő, hogy az ember környezetében feloldódjon, megpihenjen;** míg az emberábrázolásokba nagyobb valószínűséggel kerülnek be elemek a társadalmi lét, az emberi sors feszültségeiből, bonyolult viszonyaiból; s ez utóbbi csak annak számára kívánatos, aki a műalkotásokhoz, - persze a táj-, és tárgyfestészetéhez is - mint a világ megismerésének és a katarzisznak eszközeihez közelít).

A festészet lakásbeli szerepét mutatja, hogy **a képeknek tulajdonított, felsorolt funkciókat (legalábbis azok egy részét) a képek másolatai, vagyis a reprodukciók is betölthetik.** (Persze az eredeti mű esztétikai hatását és anyagi értékét, a kép, mint presztízstárgy szerepét e másolatok nem pótolhatják). Sok lakásban találkozhatunk ilyen reprodukciókkal, (a képeslap-mérettől az eredetivel azonos méretűig), amelyek falakon, polcokon való elhelyezésében elsődlegesen a tulajdonos által tisztelt, szeretett alkotók művei iránti érzelmek fejeződnek ki, de

újabbban terjednek az olyan poszterek is, amelyek - viszonylag magas áruk révén - annak ellenére, hogy csak reprodukciók, mégiscsak *presztízstárggyá* is válnak. (Érdekes módon ezek főleg a huszadik századi művészet alkotásainak másolatai, s talán éppen azért hatnak, mert a modern művészet értékelésében bizonytalan vásárlók számára nem tűnnek az eredetitől oly távolinak, az eredetihez képest annyival szegényesebbnek, mint a klasszikus korszakok műveiről készült reprodukciók). A reprodukciók közül érdemes kiemelni *a régi metszetek, térképek divatját* (nem véletlenül fordult ezek felé a naptár-kiadás is): ehhez a képtípushoz *a régiség, a történelmiség* asszociációi kapcsolódnak, s ennek bármely tárgya, s így a képek esetében is megemelő, a lakás látvány-együttesét valamiféle elegáns patinával bevonó hatása van.

A poszterekkel és a képes falinaptárakkal a lakások képi díszének másik nagy csoportjához: a *fényképekhez* értünk. A poszter a fényképek azon változata, amelynek mérete leginkább hasonlít a festményektől elvárt mérethez, s ezért leginkább helyettesítheti a festményt. **A gigantposzterek már nem is a táblakép, hanem a freskó szerepébe kínálkoznak; sikerüket (elsősorban a nyolcvanas években) annak köszönhető, hogy a kis lakások nyomasztó szűkösségét az általuk keltett illúziókkal, a lakás "természetbe nyitott" falával igyekeztek csökkenteni.** Az ezeken az óriásposztereken ábrázolt tájképek között külön népszerű altípust képviselnek az *egzotikus tájak* ábrázolásai; ezek fokozottan alkalmasak az adott valóságból való *kilépés* érzésének táplálására, amely e szűk lakások tulajdonosainak tudatosan vagy öntudatlanul, de általában meghatározóan jelenlévő vágya. Szintén népszerű poszter-típus a "jópofa" kép; valami olyasmi, ami a lakás és a tulajdonos "egyediségéről" tanúskodik.

A *falinaptárak* kiadói érzékenyen igazodnak a lakások képi díszítésénél felmerülő igényekhez, s az éppen divatos vagy általánosan kedvelt képzőművészek képeinek reprodukcióin, s az említett metszeten, térképen kívül ezek is gyakran szép – s különösen egzotikus – tájakról készült fényképekkel teszik változatosabbá a lakás látványait. A naptárak egy része is épít az egyedi, a tréfás látványok iránti igényre, mint ahogy az emberi vágyak és érzelmek olyan mozgósítóit is szívesen ábrázolják, mint az ínycsiklandozóan fényképezett ételek, a kedves (vagy egzotikus) állatok, és - elsődlegesen a férfiak vágyait megcélozva - az autók, és a száguldás egyéb kellékei, illetve a meztelen női test.

A nyomtatott képhez képest az egyedi alkotáshoz közelebb álló képfajta az *egyedi fénykép*; a lakás tulajdonosa, vagy más által készített fotó. Ezek többféle szerepben járulnak hozzá a lakás látványaihoz. Egyes fotók a szó szűkebb értelmében *vett kép-funkcióban* (bekeretezve, műalkotásnak vagy legalábbis esztétikus látványnak, a Szépség képviselőének szánva); mások egy-egy *személyes emlék őrzőjeként*, vagy egy-egy, a tulajdonosnak kedves személy helyettesítőjeként. A két szerep egybe is eshet, de gyakoribb az, hogy különválnak: **egyes fényképek csak azért kerülnek a falra, mert szépek tartják őket, másoknak viszont semmiféle esztétikai funkciót nem tulajdonítanak, csak személyes érzelmek, illetve az adott személyről alkotott személyes képzetek képi rögzítőinek tekintik.**

Másutt (KAPITÁNY-KAPITÁNY, 1983, illetve KAPITÁNY-KAPITÁNY 1995) részletesebben foglalkoztunk azzal, hogy mily **nagy mértékben eltérő a különböző értékrendszerek követőinek fényképhasználat**a, s hogy éppen a fényképhasználati különbségek milyen jó mutatói az általunk a "szokáskövető-hagyományörző" jelzővel jellemzett tradicionalista értékrendszer, illetve az individualisztikus értékrendszer különbségének; **a fényképhasználat változásai milyen jól jelzik az individualizáció folyamatát.** Itt most csak annyit említenénk, hogy míg **a szokáskövető-hagyományörző értékrendszerben a fénykép az egyént szimbolikus életkori szerepeiben és a nagy életkori szerepváltások pillanataiban** – első áldozás, bérnyújtás, katonáskodás, érettségi, házasság, családfői szerep – és **méltó, az alkalomhoz illő öltözetben és testtartással ábrázolja**, (s ezért **ideálisnak ezen értékrendszer követői a pillanatnyi és esetleges elemek eltüntetésével, a szerepnek megfelelő általános vonásokat kiemelő beállítással létrehozott, illetve ilyenre retusált képet látják**^[96]); addig **az individualisztikus értékrendszerben a fő cél az egyén személyes, egyéni életmozzanatainak kiemelése, megörökítése, s ebből következően a fénykép meghatározó értéke az élményszerűség, pillanatszerűség, életszerűség.** A fotók jellegén kívül *mennyiségük* is beszédes: az individuumot a középpontba helyező értékrendszerben az egyén életének minél több mozzanatát fontosnak tartják megörökíteni, **így a két értékrendszert nem csak a képek jellege, hanem mennyiségük is megkülönbözteti.** (A fényképhasználatról lásd még: BARTHES, 1985. KUNT, 19., S. NAGY, 1980.)

Természetesen a lakásban látható, a családtagokat ábrázoló fényképek mennyisége nem csak az értékrendszer függvénye. Nagymértékben függ a tulajdonos *személyiségétől*, a családon belüli *viszonyok változásaitól*, a családtagok *életkorától*. (Amikor még kisebbek a gyerekek, általában jóval több róluk a kép, mint később, amikor többnyire legfeljebb már csak egy fénykép jelképezi helyüket a szülők szívében). De erősen hat a kitett

fotók mennyiségének alakulására a *kordivat* is: **vannak korszakok, amelyekben a fénykép tekintélynövelő illetve az egyén fontosságát hangsúlyozó, természetes kelléke a lakás-dekorációnak; más korszakok emberei viszont kínosnak érzik önmaguk efféle mutogatását,** (s a fényképek az albumok és fiókok intímabb, zártabb keretei közé vonulnak vissza).

Egészen más attitűdre utal, amikor valaki *szettei* fotóját helyezi el a falon vagy a polcon, mint az, amikor *önmaga* valamely sikerültnek tartott arcképét teszi ki. (Az utóbbi szimbolikus térfoglalás, az *ego* legvitálisabb állapotában való megörökítésének törekvése, s olykor némi nárcisztikus attitűdre is utal; az előbbit inkább a birtoklás, az érzelmek tartósításának vágya motiválja. Amikor a házastársak egymás arcképét teszik ki, akkor mind a két attitűd érvényesül).

A képekhez társuló érzelmek fokozhatók az *elhelyezés* módjával (például ha az ágy mellett, vagy erős érzelmi hatású tárgyak körében helyezik el őket ez a személyes viszonyt húzza alá, a reprezentatív helyen, kiemelten alkalmazott fotók inkább az ábrázolt személy státuszát érzékeltetik. Könyvsorok előtt arról tanúskodhatnak, hogy a személyes élet itt összefonódik a kultúrával, amelynek viszont ez az elhelyezésmód – a fotó személyessége rásugározván a könyvekre - egyéni jellegét is hangsúlyozza).

Ugyanakkor a fotók gyakran a valós mély érzések *helyett* kerülnek előtérbe, egymás fényképezése, majd képként a falra akasztása sokszor a házasságok azon fázisában történik, amikor az összetartozás formai-jelképes oldalai már erősebbek, mint a valóságos érzelmi harmónia.

Gyakori, hogy házaspárok még évtizedek múltán is fiatalkori fényképükkel reprezentálják magukat a lakás falán, s ebben több említett motívum is szerepet játszik: a legvitálisabb állapot (mágikus) rögzítése; a régi érzelmek tartósításának vágya, illetve jelképes helyettesítése; és az a hagyományos attitűd, amely az életszerepeket (ez esetben a házastársi összetartozást) keletkezésük állapotával szimbolizálja.

A családtagokról készült fényképek egy részében *egy-egy konkrét emlék megörökítése* a fő szempont. Ez az attitűd a privát fotók többi típusában is meghatározó. A tájak, ahol jártunk, az emberek, akikkel kapcsolatokat kötöttünk, mint (fontosnak tartott) életünk (fontosnak tartott) mozzanatai méltók az ábrázolásra. A barátok, akikkel lefényképeztetjük magunkat, *referencia-csoportként* állnak a hátunk mögött. A híres emberek, a történelmi események, vagy műemlékek, amelyekkel a képeken kapcsolatba kerülünk, *ránk sugározzák* – legalábbis szeretnénk, ha ránk sugároznák - a hozzájuk kapcsolódó, az egyén súlyát ez által megemelő képzeteket.

E törekvés jelen van akkor is, amikor *híres, számunkra tekintélyt jelentő emberek* képeit tesszük ki a falra, vagy dolgozóasztalunkra. A mágia elve szerint ilyenkor a mi munkánk szellemét, a mi otthonunk, a mi életünk légkörét is áthatja az, amiért tiszteljük őket. Az ilyen képalkalmazásból a portrét körülvevő, a példaképhez asszociált szimbólumok tárgyegyüttesének segítségével afféle kis *“házioltár”* is kinőhet (például amikor Petőfi-képet díszítenek körül nemzeti szalagokkal, a költő kötetével, egyéb '48-as relikviákkal). A példaképeknek állított *“házioltárok”* ugyanakkor kiépítőjük *önkifejezésének* is tekinthetők, hiszen többnyire akkor jár el így valaki, ha úgy érzi, hogy a példakép valami olyasmit képvisel, ami az ő személyiségének (is) fontos része.

Több szó esett már a *régiség* megemelő, presztízsadó hatásáról. A fotó viszonylag fiatal művészet, és sokáig (mint a festéssel szembeállítható *“technikai”* műfajhoz) egyértelműen a *modernség* képzetei kapcsolódtak hozzá; ma már azonban másfélszázados története lévén a legfrissebb - mozgással teli és a térbe is kilépő - képi műfajokhoz viszonyítva szinte archaikusnak hat, s különösen hordozzák ezeket az asszociációkat a múlt századi, megsárgult fotók, műtermi beállítások. A régiségben rejlő megemelő hatás kiaknázására ezeket az archaikus elemeket tudatosan is alkalmazzák; **szokássá, divattá lett az újonnan készített fotók régiesítése** (sárgítása, barnítása), a múlt század ízlését másoló ovális keretekbe helyezése; a családtagok – különösen a gyerekek - múlt századi viseletben való lefényképezése. A múlt általános tekintélynövelő hatásán túl a századvég embere több más megfontolásból is a Múlt felé fordul, s ezek a szempontok is befolyásolják ezeket az archaizáló tendenciákat. (Mint már a lakás több más elemével kapcsolatban is láthattuk, jelen van ebben a szemléletben a *gyökérkeresés*, a modernizáció értékeiben való csalódás után a *visszafordulás* az emberibb arcú *“békeidőkhöz”*, s az *élet kiterjesztésének igénye*. Az - a reinkarnáció tan újabb népszerűségében, és a történelem posztmodern újraírásában is szerepet játszó - vágy, hogy az ember túlnyúlhasson individuális élet-határain, hogy más korokra is átvihessük azt a befolyást, amit a világra egyéniségünk jelenléte gyakorol. A múlt felé fordulás két jellegzetes, sok helyütt látható formája¹⁹⁷¹ a szociófotók és az idős 48-as honvédekről készült fotók kitétele - az utóbbinak természetesen a nemzeti identitásra utaló asszociációi is vannak).

S persze vannak olyan fényképek is, amelyek alkalmazására alapvetően az *esztétikum* keresése és a *díszítés* igénye készitet. A szép tájak, szép emberek, a különös látványok, érdekes pillanatok a lakás látvány-összképét kellemessé, változatosá teszik; ha pedig saját készítésű képekről van szó, ez a *valóság-ábrázolás*, az *önkifejezés*, az *alkotás*, a *mesterségbeli tudás* örömeivel is megajándékozza a készítőt. (Annak is lehet jelentősége, ha valaki csak tájakat, vagy csak embereket ábrázol, az emberek képeinek hiánya, vagy még inkább a teljes képhiány az emberektől, kapcsolatoktól való tartózkodás jelzője is lehet).

Az önkifejezésre, az alkotásra a lakás díszítése során egyébként sok más lehetőség is nyílik. A *saját kezűleg készített* bútorok, fali szőnyegek, a horgolt terítők és hímzett párnák, az ikebanák és szép elrendezésű virágcsokrok, a girlandok, a néhány évtizeddel ezelőtti divat emlékét őrző cseréptartó makramék s a személyes ügyesség számtalan más terméke: a lakások tárgyainak olykor igen nagy százaléka tanúsítja a lakók valamelyikének kreativitását. Vannak, akik szerint egy lakás nem is lehet addig otthonos, amíg képi kifejezést nem nyert a benne lakók személyisége. (Erre a saját készítésű tárgyak különösen alkalmasak, de legalább akkora tér nyílik az önkifejezésre a tárgyak *elrendezésében* is).

Külön csoportját alkotják a saját készítésű dísz tárgyaknak a *gyerekmunkák*. A gyermeki kreativitás általában kettős megítélés alá esik: egyrészt **sok családban a kreatív, alkotói magatartást – főként, ha az nem "hasznos", hanem a művészeteket utánzó tevékenységet: festést, rajzot, mintázást, stb. jelent - a gyermeknél sokkal inkább elismerik, "díjazzák", mint a felnőttél, ugyanakkor – ami ennek a másik oldala – nem is veszik igazán komolyan. Ebből következik az is, hogy a gyerek munkáit csak addig tekintik a lakást díszíteni méltó tárgyakként, amíg a gyerek el nem éri azt a kort, amikor már "komolyságot" várnak el tőle.** Két szülői magatartás válik el élesen egymástól a gyerekek alkotásaival kapcsolatban. (Most eltekintve attól a szélsőségtől, amikor a gyerekek munkái *semmilyen* megbecsülést nem kapnak: kidobják, tönkreteszik, jobb esetben fiókok mélyére dugják). A lakások egy részében a gyerekmunkák *kizárólag a gyerekszobát díszítik*; a szülők a fent említett attitűdnek megfelelően ezeket "kedves, de komolytalan" dolgoknak tartják, azt azonban elismerik, hogy a gyerekek valamilyen saját világhoz joga van, s e világban a gyárilag készített "gyerek-tárgyak" mellett helye van a saját készítésű alkotásoknak is. (A gyerekmunkák értékelésekor általában nem alkalmaznak esztétikai szempontokat: a "gyerekes" ábrázolásoknak nagyjából egyforma (egyformán alacsony) értéket tulajdonítanak, legfeljebb a *valóság-hűség* magasabb fokát ismerik el külön méltánylandó teljesítményként). A másikfajta szülői magatartásban a gyerek munkái valóban "munkateljesítményként", és a gyermek önkifejezéseként jelennek meg, s mint ilyenek, a gyerekekhez fűződő érzelmek, a gyerekekre való büszkeség megnyilvánítására is lehetőséget nyújtanak. Ezekben a lakásokban a gyerekek rajzai, gyurmaszobrai, papírkivágásai, hajtogatásai, kollázsai és egyéb készítményei a *felnőttek lakóterét*, a hálószobát, a konyhát, a nappalit (is) díszítik. (Ez utóbbi felfogás a gyerekek alkotásának általában feltételeit is inkább biztosítja: a gyerekszobában olykor megengedik a falra való rajzolást is; egyesek, hogy összeegyeztessék a gyerek kreativitásának és a fal védelmének szempontjait, rajzoló lapokat, táblákat helyeznek el a falakon.)

Említettük, hogy a lakás tárgyainak jelentős részét alkothatják a *felnőttek* saját kezű munkái is. A "Művészet" kultikus tekintélye azonban megköveteli, hogy éles határok álljanak az "igazi" művészet és az amatőr tevékenység között. Ezért **a felnőttek ritkán hoznak létre a művészet körébe sorolható tárgyakat, inkább csak olyanokat, amelyek hangsúlyozottan hasznossági szempontok szerint készülnek, vagy - ha dísz tárgyak - tömegtermék jellegűek, megformálásukban nem a különösség, a mélyebb kifejezés igénye a meghatározó szempont, hanem az önmagáért vett dekorativitás.** Ezek a munkák, ha olykor műalkotásokat másolnak, vagy a műalkotást létrehozó tevékenységet utánozzák is, hangsúlyozottan *nem-műalkotások*. (Leggyakrabban olyan dísz tárgyak készülnek – mint például az említett makramék, horgolások, hímzések – amelyekkel kapcsolatban az, hogy valódi műalkotás volna, fel sem merül). A másik "szabály", hogy **a saját készítésű tárgyak nem kerülhetnek túlsúlyba a lakásban**, (nem szaporodhatnak egy bizonyos arány fölé). A lakásra vonatkozó elterjedt normák szerint a "normális" lakás berendezésének zöme *vásárolt* tárgyakkól, bútorokból, eszközökből áll, s ezeket *csak díszíthetik, kiegészíthetik* a saját tevékenység termékei. Ha a lakás berendezésében eluralkodik az öntevékenység, ez sokak számára a szegénység jele ("maga csinálja, mert nem telik arra, hogy megvásárolja"); más esetekben a környezet úgy tudja elfogadni a tulajdonos "túlságos" kreativitását, hogy nyomást gyakorol rá: döntsön a profivá (asztalossá, festővé, hímzőnővé) válás és önmaga visszafogása között. (Ez a nyomás úgy történik, hogy vagy megrendelésekkel árasztják el az ügyes amatőrt, s ezzel tevékenysége szakmaszerű vállalása felé terelik; vagy azt jelzik neki vissza, hogy "művészkedését" hóbortnak, valamiféle devianciának tekintik. Valaki legyen vagy "profi", vagy tartsa korlátok között a kreativitását.)

A "profil" lakásaiban természetesen a (képi) díszítésnek is más a jellege, szerepe – ha persze jelen vannak az eddig bemutatott megoldások is. **A látványok létrehozásából élők számára azok a látványelemek, amelyeket mások elsődlegesen díszítésnek tekintenek, munkatárgyak is: s lakásaikra gyakorta az a jellemző, hogy bennük a munkaterek és a megmunkálás alatt álló tárgyak, illetve másfelől a díszített terek, dísz tárgyak között nincs éles határ:** a készülő tárgy egyszer csak díszítővé (is) válik, az elkészültek pedig a falakról, a háttérből inspiráló elemekként "szólnak bele" az újak alakulásába. Az is e határelmosódás jele, hogy az alapvetően díszítő funkciójú művek (képek, bútorművek, plasztikák) felhalmozódván használaton kívül kerülnek (a művész régebbi képei például a falnak fordítva, szekrények mögött, azok tetején, ládáknak, kamráknak, stb. sorakoznak), s véletlenszerű döntések következtében lépnek újra elő, szerepelnek újra dísz tárgyakként, vagy várják továbbra is használaton kívül "feltámadásukat".

Hasonlóképpen eltérnek az átlagos lakástól ebből a szempontból a *gyűjtők* otthonai, akik számára a műalkotások egyszerre töltik be a dísz tárgy és a (szellemi) vagyon szerepét, s amikor e gyűjtők lakásaiban ezen alkotások elhelyezést nyernek, ezen elhelyezés során is egyesülnek, egyszerre érvényesülnek a "normális" dekorációs igények és a *múzeum*, a szellemi kincstár berendezésének szempontjai. A gyűjteményekről azonban egy későbbi fejezetben még lesz szó.

Szövegek a lakásban

Díszítésre az eleve e célból (vagy e célból is) készített tárgyakon kívül sok más is használható. Vannak tárgyak, amelyeket az *idő változásai* avatnak dísz tárggyá: a korábbi használati tárgyak a használatból kikopván előbb aktív korszakuk szimbólumaivá, majd a régiség értékének hordozóiként a környezet megemelésére alkalmas díszekké válnak. A mai lakásokban így lettek dísz tárgyak a régi rézmoszarak, kávédarálók; a nemrég említett régi telefonok, tölcséres gramofonok, vagy a színes üvegek (amelyekből már újakat is gyártanak, hogy az ilyen "rég" tárgyak iránti keresletet kielégíthessék). De dísz tárggyá lettek például a gyógynövények (a régít utánzó "patikai" üvegekben, vagy szárítottan felakasztva), s az *ásványok, kőzetek* is: egy fekete széndarabról például aligha az jut eszébe, hogy dísz tárgy, márpedig az ásványgyűjtés divatja folytán ez is előfordul (s még csak nem is olyan ritkán). A tárgyak korszakra-jellemző átminősülése mindig jelzi azt is, hogy az adott időszak világképében milyen szimbolikus elemek válnak fontossá. Az ásványgyűjtés meg a gyógynövények divatja ma éppúgy jelzi a *természet* felértékelődésének kilencvenes évekbeli tendenciáját, mint néhány évtizeddel korábban a konyakos-whiskys üvegek, nyugati cigarettadobozok, szappanok, dezodorok dísz tárgyként alkalmazása a "*nyugati*", az "*amerikai*" *életforma* kultuszát. A régi, a múlt századot idéző tárgyak divatja ma épp úgy jelzi a *múlt felértékelődését* a sokszor kiábrándító modernizáció világával szemben, mint ahogy néhány évtizeddel korábban éppen a *modernizáció* divatját sugározták a rakétaforma kávéfőzők és porszívók, az ostorveles állólámpák és a repülő csészéaljakra emlékeztető fotelek.

Más esetekben nem a kor szemléletváltozásának, csak *egy-egy egyén* leleményének köszönhető, hogy a tárgyak némelyike díszítő funkcióba kerül. Hiszen erre szinte bármilyen alkalmas. Dísz tárggyá lehet a lakásban az útfelbontásnál figyelmeztető jelzésnek használt lámpa; az érdekes formájú szőlőgyökér-darab, a régi, ma már használhatatlan írógép, stb. S vannak tárgyak, amelyekhez nem korjellemzőként, de nem is egyéni ötletként, hanem sokkal tágabb körben lassanként hozzákapcsolódik az a *szokás*, hogy díszítőelemekként alkalmazzák őket, (mint már évtizedek óta így függesztik a falra a ballagási tarisznyákat, sorakoztatják a polcokra a pohárkészleteket, vagy ahogy a hatvanas évek nemzedéke szobadíszként kezdte alkalmazni a korábban csak az utcán használt plakátokat).

A *betű*, az *írott szöveg* ugyancsak azon látvány-elemek közé tartozik, amelyeket elsődlegesen nem díszítő céllal használ az ember. (A kalligráfia – ha volt is szerepe az európai kultúrtörténetben – jóval kevésbé töltött be közvetlen műtárgy-szerepet vagy ornamentikai funkciót, mint a távol-keleti vagy az iszlám kultúrákban). Ennek ellenére a betűt, a szöveget is fontos tényezőnek kell tekintenünk a lakás látvány-összképének kialakulásában.

Már a *ház külsején* lehet szerepe valamilyen feliratnak (ez főként nyaralókon és olyan villákon volt szokás, amelyek eredetileg nyaraló övezetben épültek.). A feliratok többnyire egy kereszt-, vagy *becenevet* hirdetnek (rendszerint annak nevét, - szerelmük tárgyáét, gyermekükét - akinek a villát az építettek "felajánlották"); ritkábban (és inkább régi házakon) valamilyen *fennkölt elnevezést* írnak a homlokzatra; s talán a leggyakoribbak a tréfásnak szánt *szójátékok* a "*lak*" *szócskával*

A szöveg egyik szerepe tehát az, hogy mintegy a megszólalás személyességével segítsen otthonosabbá tenni a házat: vagy úgy, hogy az egyénhez.^[98], s ez által az élethez kapcsolják a rideg falakat, vagy úgy, hogy tréfálkozással (esetleg pátosszal) oldják geometrikus komolyságukat: az említett példának ez az oldó hatás a közös nevezőjük. (A meghittséget fokozhatják a bejárati ajtó feliratai is: újabban egyre több lakásban írják ki az ajtóra a lakás valamennyi lakójának a nevét, tehát a gyerekekét is, olykor valamilyen személyes utalás kíséretében).

A tréfás feliratok (hasonló céllal) a lakáson belül is szerepet kaphatnak: néha *polcokon, könyvek közé* állítva, máskor *folyosókon*, a leggyakrabban vécéajtókon, illetve bent a *vécében* is. (Az üritéshez annak tabu-volta miatt eleve hozzátársul a humor hol bővérűnek, hol alpárinak nevezett fajtája, s a helyiségek tárgyalásakor említettünk is néhány példát a gyakori vécé-, illetve vécéajtó-feliratok közül, amelyek egyébként meglehetősen változatosságban találhatók, s ez arra mutat, hogy a vécé a lakás azon helyisége, amelynek leggyakrabban kell “beszélnie” -- nyilván a bent tartózkodó, s így a kommunikációtól időlegesen elzárkózó családtag helyett). Míg a közintézmények vécéi trágár felirataikkal a nyers szexuális fantáziák, és gyakran a perverzió anonim kiélésének színterei, a saját lakás illemhelyén ez természetesen nem szokás. Érdekes, hogy gyakran tűnnek fel viszont itt a *hivatalok* kedvenc sokszorosított közhely-jópopfaságai, (a munkakedve elmúlására váró csimpánz, a “főnöknek mindig igaza van, stb.”, “a lehetetlent megoldjuk, a csodára egy kicsit várni kell”, meg az “adj uram türelmet, stb.”). A hivatal és a magánlakás vécéje közti kapcsolat semmiképpen sem hízelgő a hivatalra nézve, (hiszen benne van ebben a “komoly” hivatalos szféra bolondünnepi degradálása is), de a két, olyannyira különböző környezet között leginkább valószínűleg a *kiszolgáltatottság* érzései teremtenek valamiféle asszociációs kapcsolatot. Az “alulnézetből” filozofálgató szövegecskék már a hivatalban is a világ veszélyes bonyolultsága előli “kisemberi” menekülés “furfangosnak” érzett megnyilvánulásai, a lakásban pedig magának az elmélkedésnek, a világ “végső dolgain” való töprengésnek is fityiszt mutat a helyiség, amelyben az ember magányában valóban többet töprenghet, mint a lakás más pontjain, (s van, aki a vécéülőkét “gondolkodószéknek” is nevezi); de amelyben e töprengések eleve idézőjelbe kerülnek. A világ végső dolgain való töprengést nem lehet teljesen komolyan venni egy olyan helyiségben, amelynek az a funkciója, hogy elnyelje a test “végső dolgait”.

A feliratozás egyébként jelentős részben összefügg a bürokratikus értékrendszer terjedésével: az írásban való közlés szokását eleve az ókor nagy bürokratikus rendszerei hozták a világba, s a lázadó szövegek (a graffitik, paszkvillusok és tacepaók) is elsősorban a bürokráciák, az elléktelenedett hatalmi berendezkedések ellenében indulnak terjedésnek. A magánlakásokban is gyakorta a lakók bürokratikus vagy éppen az elbürokratizáltság ellen lázadó attitűdje okozza, hogy szükségét érzik szlogenszerű vagy szlogeneket parodizáló feliratok kitételének.

De persze felirat készülhet egészen más megfontolásból is. **Az utóbbi évtizedekben szokássá vált az üzenőfal kialakítása** (leggyakoribb színtere a konyha vagy a bejárati folyosó). Igaz, ezt sem lehet teljesen függetleníteni a bürokratikus értékrendszer terjedésétől, hiszen sokak számára az emberi viszonyok gépiessé, külsődlegessé válásának jelképe az, hogy az egymással legközvetlenebb kapcsolatban álló emberek is *írásban* érintkeznek egymással. (Másodlagos kérdés, hogy ezt milyen mértékben okozza a kapcsolatok formalizálódása és milyen mértékben azok az életviteli kényszerek, amelyek következtében a család tagjai alig tudnak egymással találkozni).

Kevésbé a bürokratikus, inkább **a klasszicizáló és humanista hagyomány öröksége a mottók, bölcs mondások kifüggesztése**. Templomok és barokk paloták mintáját követve az utóbbi időben több lakás lépcsőházból nyíló bejárati ajtaja fölött láthatók “szent”, tehát megszentelő-védő funkciójú s egyben hitvalló feliratok. A lakáson belül pedig bekeretezett vagy csak a polcra állított formában találkozhatunk bölcs, illetve a tulajdonos értékrendjét, világképét, személyiségét kifejezni hivatott mondásokkal. (Ezek terjedését egy egészen más gyökerű és másfajta ízlésvilágot hordozó képtípus hatása is elősegítheti: az utóbbi években tömegével jelentek meg a boltokban és az utcai standokon az olyan képeslapok, amelyek előre gyártott mondataikkal megtakarítják a levélírónak, hogy önmaga fogalmazza meg üzeneteit, legyen szó jókívánságról, szerelmi vallomásról, a barát ugratásáról, tréfálkozásról vagy bölcselkedésről. A két jelenség között összefüggés annyiban feltételezhető, hogy olyan korszakokkal szemben, amelyekben a lakásban kifüggesztett feliratok furcsának, túl-didaktikusnak minősülnek, jelenleg terjedőben vannak az üzenet efféle módjai is.). Ide kapcsolható a *falvédő* új divatja is. Ez a közhelybölcsességekkel és suta, idill-idéző feliratokkal díszített képfajta egy időben eltűnt a lakások nagy részéből; eltűnt, mert az általa sugárzott világkép a műveletlenség, a rossz ízlés asszociációival körülvéve

utasított el. Most nem csak azokban az otthonokban találkozhatunk ilyen falvédőkkel, amelyek lakói kitarítottak a falvédő-világkép (vagy csak a szülőktől örökölt faldísz) mellett, hanem olyan – például értelmiségi – lakásokban is, ahol új tartalommal, egy más kultúra üzenetét hordozó vidám egzotikumként, és a “boldog békeidők” hangulatát hordozó nosztalgia-tárgyként van jelen.

Bár a mottók szövegei éppúgy betűsorok, mint a könyvek betűi, a feliratokat mégsem a könyvekről szóló részhez kapcsolódóan tárgyaltuk. Úgy látjuk ugyanis, hogy sokkal több közülük van a képekhez: **a feliratok a lakásokban elsődlegesen kép-funkcióban jelennek meg.** (A falvédőkön egy szó szoros értelmében vett kép alkotórészeként is). A könyv a benne foglalt ismeretek tömegével hat, a kép - és a felirat - kiemelt, valamely, a tulajdonos számára fontos értéket hirdető látvány; a könyv látványa elsődlegesen a benne foglalt jelekre utal^[199], a kép - és a felirat - látványa *közvetlenül is jel.*

Közvetlen jelként szerepel több más tárgy is a lakásban.

(Egyéb) szimbolikus tárgyak

A lakás eléggé sok tárgya ugyanis közvetlen hasznosságán kívül (vagy ilyen közvetlen hasznosságra nem is törekedvén) elsődlegesen *szimbolikus* funkciót tölt be: elsősorban azért van, hogy valamit szimbolizáljon.

Az (elsődlegesen) szimbolikus tárgyak nagy része valamilyen ideológiára utal. A rendszerváltás óta **a korábbinál jóval több helyen található vallási jellegű tárgyak.**^[100] Olykor nem lehet pontosan eldönteni, hogy egy kegytárgy jelenléte *aktív vallásosságot* jelez-e, *öröklött* tárgy ideológiamentes díszítő alkalmazásáról van-e szó, vagy az adott valláshoz kötődő *kultúrtörténeti érték* tisztelete fejeződik-e ki használatában. Az elhelyezés azonban gyakran segít a megítélésben. A falakon, ajtó fölött felfüggesztett keresztek,^[101] a megtöltött szenteltvíztartók, az oltárszerűen kiemelt szentképek, szobrok és a közelükben tartott rózsafüzérek, az éjjeliszekrényre, vagy más, rendszeresen használt bútorra fektetett bibliák, imakönyvek többnyire aktív hitre, vagy legalábbis ennek utánzására utalnak. A más kultúrák, sőt, más vallások tárgyaival, jelképeivel elegyített, azokkal egy státuszban tartott kegytárgyak inkább a “kultúrtörténeti” attitűd meghatározó szerepét valószínűsítik. **A vallás és a kultúra között persze nehéz éles határvonalat húzni.** Aki a keresztény kultúra tárgyaival veszi körül magát, s ebben egyértelműen a *kultúra* iránti vonzódás vezeti, annak is ott lehet e vonzalma mélyén a keresztény *hit* valamilyen csírája, mint ahogy a hívő ember hite sem kevésbé transzcendentális attól, ha a keresztény kultúra tárgyait kulturális rekvizitumokként is értékeli. A zsidó kultúra tárgyai is több lakásban láthatók a kilencvenes években, mint korábban, s ennek esetében sem válik el élesen, hogy az identitásukra ezen a módon is utalók milyen mértékben jelképezik e tárgyakkal a vallás, s milyen mértékben a kulturális gyökereket vállalását, illetve az ez iránti érdeklődést. (Zsidó kegytárgyak – főként a jellegzetes gyertyatartó - felbukkannak egyébként nem-zsidó eredetű családok lakásaiban is: ez egyértelműen a “kultúrtörténeti” tárgyalakozás, ugyanolyan, mint amikor zsidó vagy vallástalan lakók tárgyai között viszont keresztény vagy mohamedán emlékeket látunk). A kilencvenes évek vallási reneszánsza a fokozott hit-keresés mellett felerősítette egyébként ezt a *kultúrtörténeti* attitűdöt is: **a vallási tárgyak gyűjtése, díszítő alkalmazása általában – tehát a hívők körét messze meghaladóan – is szokássá vált.**

Külön érdemes említeni ezzel kapcsolatban az *egzotikus* (főként a távol-keleti) vallások tárgyainak alkalmazását. A buddhista, taoista, hindu, stb. tárgyak jelentős részben az őket létrehozó kultúrák jelképei, s mint ilyenek, a természeti népek bálványszobraival, lakberendezési tárgyaival együtt nagyon “divatba jöttek” a kilencvenes években. Míg azonban az afrikai vagy indián tárgyak szinte kizárólag díszítő, hangulatképző és az ősi tudások és életformák iránti - az ezredvégen sok tekintetben jellemzővé vált - vonzalmat kifejező szimbólumok, a buddhista és a védikus kultúrához kapcsolódó tárgyak sokak számára valódi kegytárgyakká is lesznek. Hiszen az ezredvégen terjed az a szinkretikus vallási irányzat is, amely a keleti vallásokat a nyugati ember igényeihez közelíti, illetve a nyugati mentalitást megnyitja e keleti vallásoknak legalább bizonyos elemei felé: **a keleti vallások nem csak kellékeik divatjával, de valóságosan is tért hódítanak.** (Az ezredvég szellemi kavargásában a racionalizmus megrendültének köszönhetően egyébként sok egyéb hitforma is revitalizálódik. Így néhány tárgy, amely a lakások nagy részében egzotikus érdekességként, a “keleti” illetve az “ősi” szimbólumaként – s ezen keresztül persze a jelen “korszellemének” is szimbólumaként -- van jelen, egyesek számára az újra hitelessé váló mágikus vagy sámánisztikus *gyakorlat* része, védő vagy kultikus funkciókat lát el,

s így legalábbis kvázi-vallási tárgynak tekinthető. Hasonló – kinél “kultúrtörténeti”, kinél pedig “használati” funkcióban szerepelnek a különböző *ezoterikus* és *okkult* irányzatok jellemző tárgyai is).

A vallásokhoz és egyéb transzcendens irányzatokhoz kapcsolódó tárgyak mellett **a másik nagy ideológiai tárgycsoport a nemzeti szimbólumok körébe tartozik.** Ezek közül a legfontosabbak és a leggyakoribbak a *saját* nemzeti szimbólumok, amelyek között vannak elsődlegesek (a nemzeti zászló, illetve az annak színeiből készült szalagok, díszítések; a nemzeti címer, illetve a korona ábrázolása); és másodlagosak: az évszázadok során hangúlyozottan a magyarsághoz társított képzetek (népviseletek, ilyenbe öltöztetett babák, népművészeti tárgyak, mindaz, ami a magyar történelem egyes hőskorszakaihoz – honfoglalás, a szent királyok, a Hunyadiak kora, kuruckor, 1848, 1956 – kapcsolódik; a magyar táj egyes elemeit – például a “Pusztát”- idéző, illetve egyes, a magyarságra jellemzőnek érzett növényeket és állatokat – tulipán, turulmadár, puli, ló - ábrázoló képek, tárgyak, a jellegzetes magyar fajborok, egyes termékek – például a paprika -; de “nemzeti” szimbólumként funkcionálhat lényegében minden, a nemesi és paraszti életforma hagyományait hordozó tárgy is). Vannak lakások, amelyek összképét teljesen meghatározzák az ilyen típusú tárgyak, másutt kis “szentsarkot” alakítanak ki belőlük, ismét másutt egy-egy kiemelt helyre függesztik őket, s van, ahol csak a többi tárgy között, polcokon, asztaloknál bukkannak elő. A tulajdonos nemzeti érzésének szimbólumai lehetnek így is, úgy is, de más-más mértékben sugallják ezt az érzést, elkötelezettséget. (Mélyen hívó ember sem mindig látványokban fejezi ki hitét; az erős nemzeti elkötelezettséget sem minden esetben illusztrálják tárgyak; ahol ilyen céllal alkalmaznak tárgyakat, ott ilyen vagy olyan okból, de jelen kell lennie az elkötelezettségen kívül a *hitvallás* igényének is).

Olykor más nemzetek jelképeivel is találkozunk: ez vagy az adott nemzet iránti rokonszenvet jelképezi, vagy az utazó kulturális nyitottságát, azt a vágyat, hogy magával hozza a valahol megismert másik kultúra, a másik világ egy darabját. (Ez persze többnyire a másik nemzet iránti szimpátiát is jelent: ritkán teszünk ki lakásunkban egy nemzeti jelképet, ha az olyan népé, amellyel ellenszenvezünk. Hacsak nem egy legyőzött kultúra trófeájáról van szó...)

Jó példát láthatunk az utóbbira, a szimbolikus tárgyak következő csoportja, a *politikai* jelképként értelmezett tárgyak esetében. A szocialista ideológia jelképeivel például főként két formában találkozhatunk. Az ötvenes évek lakásaiban – főleg a rendszer híveinek lakásaiban – még viszonylag gyakori volt a szocialista ideológiát és az azt terjesztő mozgalmat jelképező tárgyak szerepeltetése. A rendszer ambíciója az volt, hogy az új ideológia a vallás helyébe is lépjen, s ennek jegyében törekedett arra is, hogy kifejlessze a maga “kegytárgy”-kultúráját. Az új ideológia azonban mégsem lett tartós életű “vallás”, és a hatvanas évektől a lakások túlnyomó része mentes maradt az ideológiai utalásoktól; azok leginkább még a kitüntetések, vándorzászlók, okleveleken keresztül kerültek a lakásokba, és általában nem kaptak különösebb hangsúlyt.^[102] Feltűnőbbé a szocialista jelképek (sarlókalapács, ötágú csillag, Marxot, Engelst, Lenint és más vezetőket ábrázoló képek-szobrok, a Kádár-címer és a Szovjetunió címere, a “szocialista iparosítás” meg a “Nagy Honvédő Háború” jelképei, a Kádár korszakra és a Szovjetunióra utaló egyéb jelek, stb.) lakások-beli alkalmazása a rendszerváltás után vált. Egyesek esetében *dacból*, a Kádár-korszak iránti nosztalgia kifejezésére, illetve a pluralista politikai rendszerben a szocialista elkötelezettség megkülönböztető jelzésére; (ennek érdekében előkerültek a pincékből olyan rekvizitumok is, amelyek utoljára az ötvenes években voltak láthatóak). Ez persze nem tömeges jelenség: ilyesmivel a korábbi rendszer néhány alsóbb szintű káderének lakásában találkozhatunk^[103]. Mások viszont *gúnyból* (a legyőzött ellenség skalpjaként), mintegy a Szoborpark vagy a Marxim házi utánzataként alkalmazzák ezeket a szimbólumokat,^[104] s persze egy korszak őrzőjeként, amely elszenvetői, az eszményeivel és rendszerével ellenszenvezők számára is személyes múltjuk egy darabját jelenti.^[105]

A politikai pluralizmus a tárgyak világában is nyíltan vállalhatóvá tette az egyéb politikai irányzatok jelképeit is. Néhány lakásban élnek is ezzel a lehetőséggel: pártemplémák, az egyes pártok vezetőiről készült fényképek bukkannak fel.^[106]

A “zöld” mozgalmak révén politikai jelképekké válhattak a *természet védelmének* szimbólumai is. Ezeknek azonban nincsen feltétlenül *politikai* vonatkozásuk: a természet megőrzése, a környezetpusztító civilizáció elleni tiltakozás kétségkívül ideológia, (a század kilencvenes éveiben igen elterjedté vált ideológia) de szélesebb érvényű annál, hogysem egy *politikai* mozgalom határai közé szoríthassuk. **A természet tárgyai korábban is jelen voltak az otthonokban, (s mindig is a természet megújító erejét is hirdették), de a természet pusztulásának ezredvégi víziója felerősíti szimbolikájukat,** hitvallássá növeli a természetből kiemelt tárgyak fókuszba állítását, a természetes anyagok hangsúlyozott alkalmazását a lakásokban.

A természetet a legalább az utolsó pillanatban megóvni törekvő kordivat a modernizáció töretlen előrenyomulását állította meg^[107], s igyekezett-igyekszik a természettel jobb összhangban lévő irányokba terelni. A *modernizáció* az elmúlt két évszázad egyre gyorsuló mozgásainak mindvégig motorja volt, értékei egyeduralgoként domináltak még a hatvanas évek világát is. Mára ezen értékek egy része megkérdőjeleződött, de a trend nem állt meg: a technikai civilizáció szakadatlan fejlődése a föld erőtartálékainak kimerülésére hivatkozók ellenében is folytatódik. E fejlődés során **számos olyan tárgy jelent meg a lakásokban, amelyek a modernizáció, a modernség szimbólumainak is tekinthetők.** Ilyen tárgyak minden korban az éppen a csúcson lévő húzóágazatok termékei. (Jelenleg a számítógépek, a híradástechnika csodái, a szórakoztató elektronika eszközei).^[108] Ezek tehát nemcsak önmagukban vonzóak, hanem azért is, hogy modernség-szimbólumok; aki magát “modern” embernek akarja tartani, annak lépést kell tartania fejlődésükkel. Ilyen módon lesznek modernség-jelképek az éppen adott divat öltözékei és test-kikészítési kellékei, az éppen divatos gyermekjátékok, konyhai felszerelések (és ételkészítési technikák), fürdőszoba-berendezések. (A sor nagyon hosszan folytatható).

A modernség, a haladás szimbolikájához kapcsolódnak a *tudományok* és általában a “tudományosság”, (elsődlegesen a természettudományok) mindenkori jelképei is. **Az egyes tudományok néhány eszköze az adott tudománnyal való kapcsolatának közismertsége révén szimbolizálni képes az illető tudományágat** (például a lombikok a kémiát, a mikroszkóp többek között a mikrobiológiát, a teodolit a földmérést, a logarléc a mérnöki vagy matematikusi tevékenységet, az orvosi műszerek az orvostudományt és így tovább); **az efféle tárgyak a lakásokban jelezhetik azt, hogy a lakás valamely lakója ezzel vagy azzal a tudománnyal foglalkozik, de ezen túlmenően: általánosan is sugározzák a tudomány tisztelét.** (Hiszen ha a lakó a tudományág művelője, ezzel már eleve tanúbizonyságát adja annak, hogy hisz a tudományban, tevékenysége “papi” szolgálat a Tudomány valamely templomában; ha pedig nem műveli az illető tudományt, akkor is nagy valószínűséggel azért tartja a lakásán a tudomány eszközeit, mert szemében tekintélye van a tudománynak. (Még ha egy hipochonder vérnyomásmérőjéről van is szó, amelyet azért vesz, s azért helyez a keze ügyébe, hogy mindig idejében értesüljön saját fizikai állapotáról, ez sem tekinthető egyébnek, mint az /orvos/tudomány, az orvosi tudás - némileg eltorzult - kultuszának.)

A tudományos eszközökön kívül számos más *szakmai (illetve tevékenység-) szimbólummal* is találkozhatunk, (a rajzasztaltól a hegesztőpákán, az asztalosok pillanatszerítőin a fotó-, vagy videó-kamerán át a bélyeggyűjtők nyeles nagyítójáig). Akár hivatásszerűen üzött szakma, akár hobby szerszámai, kellékei kerülnek így a lakás tárgyai közé, a tudományos eszközökhöz hasonlóan ezekre is érvényes, hogy önmagukon kívül az adott tevékenységterület fontosságát is sugallják, jelképezik.

Többször hangsúlyoztuk már az eddigiek során a különböző tárgyak *státusz-szimbólum* jellegét. Most hát nem soroljuk fel részletesen, mi minden is lehet ily módon *hatalom-, vagy gazdagság-jelkép*, s igazából nem is lehetne, hiszen **alig van olyan dolog, amelyre ne sugározhatnának rá presztízst sugalló képzetek.** Akár azért, mert (ha csak közvetve is, de) *emlékeztetnek* azokra a tárgyakra, amelyekkel hatalmasok rendelkeznek, akár azért, mert azt jelzik, hogy a lakás tulajdonosa birtokolhat valami olyasmit, amiből *nincs mindenkinek*; akár a tárgy *anyagi természete* (mérete, fényessége, megmunkáltságának finomsága, stb.), akár (látható-tudható) *drágasága* hordozza magában a hatalmi (vagy gazdagság-) asszociációkat. A lakásokban sok ilyen tárgy van: **sok tárgyat éppen azért (elsősorban vagy kizárólag azért) szereznek be, hogy ilyen hatalmi, illetve gazdagság-képzeteket sugározzanak.** Az objektíve magas presztízszű lakásokban a lakás *egésze* is hatalmat-gazdagságot áraszt, másutt *a helyiségek egyikét-másikat*, vagy csak a lakás *egy meghatározott pontját* emelik ki ily módon: ez utóbbi típus általában azt sugallja, hogy a lakók nem önmaguk hatalmasok, de valamilyen hatalomból-presztízsből mégis csak *részeseznek*, s ez egyúttal mindazok fölé emeli őket, akiknek ilyen rész-presztízsz javakra sem telik. (Hasonló ez ahhoz, hogy a templom egésze szent tér, önmagában hordja a szentséget; a magánház nem az, de a házi oltárok, szentképek, szentsarkok, a küszöbszentelés, stb. folytán részesezhet a szentség védelméből).

Hierarchikus társadalmakban részben a presztízsz-szimbólumok közé sorolhatjuk azokat a tárgyakat is, amelyek a lakók *nemi vagy életkori* eltéréseit jelképezik. **A hagyományos társadalmakban a férfiak, és az erejük teljében lévő középkorúak rendelkeznek a legnagyobb presztízszel, s ez érvényes azokra a tárgyakra is, amelyeket jellemzően ők használnak,** (illetve amelyeket kizárólag ők használhatnak). De a “női” tárgyakhoz is kötődhetnek presztízsz-képzetek; a kifinomultság, a törekeny elegancia asszociációi. **A mai lakásokban kevésbé jellemzőek az ilyen típusú szimbolikus tárgyak,** illetve inkább a hierarchiák visszajára fordulása a jellemző. Ahol a férfi és női terek élesen elkülönülnek^[109] (a férfinak gyakorlatilag nincs semmi keresnivalója a női, a nőnek a férfi-térben); ott sincs különösen nagy különbség a kétféle tér státusza között. (Sőt, a konyha, mint női tér gyakran magasabb státuszú a műhelynél, vagy garázsnál – a férfitérnél; s ha vannak is magas státuszú férfiterek, például a férj dolgozószobája, ugyanolyan magas státuszú lehet a nő szellemi munkatere, vagy

szépítkező-sarka is. Kivételt még leginkább a “konditerem” jelent, ez inkább férfitér, és ehhez, illetve ennek tárgyaihoz presztízs-képzetek is kapcsolódnak.). A család férfi vagy női tagjaihoz kötődő tárgyakra inkább az a jellemző, hogy közülük – nemtől függetlenül – azok tesznek szert nagyobb presztízssre, amelyek a magasabb jövedelmű, sikeresebb családtag tárgyai. Az *életkori* csoportokhoz kötődő tárgyak esetében még markánsabb a változás. **Bár az idősebb korosztályok tagjai rendszerint igyekeznek a fiatalok tárgyait alacsonyabbra értékelni, a hierarchia korántsem olyan egyértelmű, mint régebbi korszakokban.** Igaz, hogy a család értékesebbnek tartott javai fölött az idősebb nemzedékek (illetve a “családfő”) rendelkeznek, a fiatalok gyakran “ellentámadásba mennek át”, s ők meg a szülők-kedvelte tárgyakat értékelik le, veszik semmibe, és azokkal szemben kialakítják a maguk (általuk magasabbra értékelt) tárgykultúráját. Jellemzőnek tekinthető, hogy míg korábban a konzervatív lakáshasználatban sokhelyütt az volt a szokás, hogy bizonyos helyiségekbe (különösen a családfő “dolgozó”, vagy gondolkodó, azaz hatalmi terébe) a fiatalok nem, vagy csak ritkán léphettek be, a mai lakásokban inkább az a tipikus, hogy a felnőttek vannak “kitiltva” a fiatalok szobáiból. Ez pedig a fiatalok ekképpen “titkossá” váló tárgyainak presztízst is felnöveli.

A fiataloknál különösen gyakori, de ritkábban felnőttek lakásaiban, lakótereiben is megfigyelhető olyan tárgyak elhelyezése, amelyeknek elsődleges célja a tulajdonos *eredetiségének kifejezése* és/vagy (a bemerevült szokások, az intézmények, a rendszer, a nyárspolgáriság, az uralkodó ízlés, stb. elleni) *lázas*. A kamaszok minden korban lázadnak, de a hatvanas évek nemzedéke –azáltal, hogy abban a korban éppen a tinédzser korosztály került az érdeklődés középpontjába – az életmód-, és tárgykultúrában olyan szabadságot vívott ki magának, ami a további korosztályok életére is jelentősen hatott. Ekkor tört át az a szemlélet, hogy a serdülőknak természetes joguk a nemzedéki életforma és tárgykultúra kialakítása, s minthogy a mai szülői nemzedék azonos a hatvanas évek serdülőivel, az ő gyermekeik többségének a saját tárgyvilág kialakításának jogáért már nem kell harcolniuk. Ugyanez érvényes a lázadás egyéb formáira is. A politikailag-ideológiailag monolit társadalom megbukott, a vélemény-nyilvánítás tilossága megszűnt. Az ízlésdiktatúrákat egy évszázad alatt szétbombázták az egymást váltó avantgard irányzatok, s bár a jelenben is megfigyelhető az, hogy egyik vagy másik tegnapi lázadó irányzat monopóliumokra tör, ezt eredeti alapállásából következően tiszta lelkiismerettel nem teheti, s így inkább **az ízlésluralizmust nevezhetjük jellemzőnek.** A politikai, szexuális, életviteli tabuk szinte mindegyikének esetében áthágták már az áthágható határokat. Mindebből az következik, hogy a huszadik század végén nem könnyű “lázasni”; s a “lázas” beállítottágú emberek lakásaiban is mind kevesebb az olyan tárgy, amelynek szimbolikus hatása igazi megbotránkozást kelthet. **Az egyediséget persze ma is lehet hangsúlyozni, s ez a törekvés jóval több lakásban figyelhető meg, mint korábban.** Ezt hordozhatja a tárgyak sajátos elrendezése, a sajátos, eredeti hangulatok megtervezése, de egyes tárgyak is: a bolti kínálat az utóbbi években nagymértékben elé is ment ennek a szükségletnek. Ahogy a konfekcióüzletek eljelentéktelenedtek a butikok – s azok között is az “egyedi tervezésű” ruhákat kínáló butikok - tömegében, úgy szaporodtak el az olyan boltok, kereskedelmi hálózatok is, amelyek “egyéni” (különös, ritka, “jópofa”, “eszement” stb.) tárgyak sokaságát kínálják, s ezek aztán – mint “egyéni” tárgyak meg is jelennek a lakásokban. ^[10]

Végül a szimbolikus tárgyak még egy típusát érdemes megemlíteni. Számos tárgy nem használati értéke, nem is presztízsjellege miatt kerül az otthonokba, s nincs különösebb ideológiai tartalma sem. Értéküket *a hozzájuk fűződő érzelmek* adják: például valamely kellemes emlék őrződik meg bennük, vagy – mint a fotókkal kapcsolatban utaltunk erre – legalábbis pótolni próbálják a mélyebb érzelmeket. Az emléktárgyak között is különös jelentőségük van azoknak, amelyekben az ajándékozás gesztusa – s e mögött a szeretet, a szerelem érzései, az udvarlás szándéka – jelenik meg. Olykor e tárgyak eredetileg teljesen semlegesek, s csak a résztvevők számára idézik fel a valamikori meghitt pillanatot; más tárgyak *eleve* magukba sűrítenek valamilyen érzelmi szimbolikát. (Virágok, vagy virágokat ábrázoló tárgyak, a legkülönfélébb tárgyakon megjelenő szív-motívum, szerelmes párok – emberek, madarak, egyéb állatok, összefonódó fák, virágok - anya és gyermeke, stb. megjelenítése). Az ilyenfajta érzelmkifejezés utolsó nagy korszaka a múlt századi romantika volt, s ebből adódóan **e tárgyak nem csak a megörökíteni kívánt egyedi érzelm szimbólumai, de magát a romantikát, a romantikus világszemléletet is képviselik, és szimbolizálják.** Vannak korszakok, amelyek elfordulnak ettől a szemlélettől, érzelgősnek, korszerűtlennek érzik. A kilencvenes években viszont – számos okból – **a romantika újjáéledése figyelhető meg** (az élet számos területén); természetesen módosult, a huszadik század tapasztalatait is magába ötvöző formában. Ez pedig a tárgyak körében is kedvez a romantikus, a romantikus világszemlélet valamiféle vállalását is kifejező szimbólumok terjedésének.

A lakásokban található legkülönfélébb tárgyakról még nagyon sok minden elmondható, ám teljességre úgysem törekedhetünk: a tárgyalakotók és tárgy-alkalmazók fantáziája végtelen; új s újabb tárgyi szimbólumok is

születnek. De ha már a lakás jellegzetes tárgyairól beszélünk, néhány szót feltétlenül kell szentelnünk annak a törekvésnek is, amely tudatosan törekszik e tárgyak *halmozására*, s az egyes tárgyak számbavételétől ezzel áttérünk azon törekvések ismertetésére, amelyek e tárgyakat *valamilyen rendszerbe* igyekeznek egyesíteni. (Természetesen az eme rendszerezési törekvések eredményeként létrejövő *gyűjteményekkel* is itt most a lakásban betöltött *szimbolikus szerepük* illetve a *mindennapi élet-beli használatmódjuk* szempontjából foglalkozunk).

Gyűjtemények

A legegyszerűbb rendszerezési elv a mennyiségi halmozás, a gyűjtés. A legegyszerűbb minőségi elv pedig a valamilyen szempont szerinti, (ilyen értelemben: tematikai) szelekció. A gyűjtemények valamilyen szempont szerint felhalmozott tárgyak; a tárgyak egy-egy fajtájának csoportja, (vagy – ha különmemű tárgyakból áll – akkor: a tulajdonos által értékesnek, gyűjteni érdemesnek tartott tárgyak csoportja: ez utóbbi esetben a tulajdonos tetszése a szelekciós szempont).

A könyv-, és képzőművészeti gyűjteményekről már volt szó. A művészeteknél maradván: **sokan létesítenek zenei gyűjteményt is.** Ennek ellene dolgozik, hogy a hangrögzítés huszadik századi fejlődése során radikálisan, szinte nemzedékeként változott a hordozóanyag is: a 78 fordulatos bakelitlemezekről a 33-as mikrobarázdás lemezekre át a CD-ig. Vannak ugyan gyűjtők, akiknek van mindegyik technikához megfelelő lejátszó készülékük is, de mivel az elavulás eléggé gyorsan eltünteti a kereskedelemről a régebbi típusú lemezejátszókat, jellemzőbbnek az tekinthető, hogy a zenegyűjtők átállnak az új technikára. Ma már a CD-gyűjtemények a tipikusak; igaz viszont, hogy a nosztalgia ereje sem lebecsülendő: vannak gyűjtői a korábbi korszakok zenei lenyomatainak is; s ha valakinél a világháború előtti recsegő lemezek hangzanak fel, ennek értéke mondjuk egy eredeti antik szobortördékéhez hasonlítható. A CD-k a *könnyűzenei* gyűjteményekben is uralkodnak, de az ilyen jellegű gyűjteményekben megosztják helyüket az olcsóbb kazettákkal (amelyek viszont az orsós magnetofonszalagokat szorították ki a hetvenes-nyolcvanas években). *Komolyzene* kazettán inkább az autós kazettatárakban jellemző, bár előfordul lakások gyűjteményeiben is.

A könyvek, lemezek és hangkazetták mellett sok lakásban *videokazetták* is sorakoznak. A videofelvételt egyre több szakmában használják munkaeszközként is, a családok nagy részében pedig elsődlegesen a család tagjainak szórakozását szolgálja (szórakoztató filmek, műsorok – illetve amennyiben kamera is van: családi események - rögzítése). Igazi gyűjtemény akkor lesz a videokazettákból is, ha a rögzítetteket *tartós tárolásra* szánják (ez a kazetták előregedése miatt persze csak illúzió, vagy – minőségromlás árán - rendszeres átjátszással biztosítható). A videó gyűjtemények leggyakrabban vagy filmtörténeti táruk, vagy valamely speciális területet fognak át (természetfilmek, rajzfilmek, háborús filmek, sportesemények, stb.) vagy egyszerűen a gyűjtő "kedvencei".

A népművészeti tárgyak közül a legelterjedtebbek a *cserépedények*. (Azok lakásaiban, akik nem ideológiai beállítódásból, népi elkötelezettségéből gyűjtenek elsősorban népművészeti tárgyakat, a szótteseken-párnákon kívül leginkább a mázas és mázatlan, erdélyi és magyarországi cserépedényekkel találkozhatunk). Az ezekből kialakuló gyűjtemény gyakori a nappaliban és a hálószobában is; a leggyakoribb azonban a folyosófalán, a bejárat közelében és a konyhában: ez utóbbi okairól a konyhák áttekintése kapcsán már beszéltünk.

A hagyományos formák, a *kézműves-mesterségek* termékei, a *paraszti munka* tárgyai elsősorban olyan értelmiségiek lakásaiban alkotnak külön gyűjteményt, akik kettős attitűddel viszonyulnak a múlt paraszti (illetve iparos) világához: az érzelmi azonosulás, a gyökérkeresés, és –vállalás, illetve a különbözés, a továbblépés kettős attitűdjével. **Amikor ugyanis "múzeumi tárgyként" helyezünk el egy munkaeszközt, ezzel azt is jelezzük ugyan, hogy értéket, a más történelmi rekvizitumokkal egyenlő, vagy azok közül is kiemelhető (múzeumi) értéket tulajdonítunk neki; de egyúttal azt is kifejezésre juttatjuk, hogy mi magunk már nem elsősorban használatra szánjuk, hanem esztétikai-értékelő, tehát reflexív-értelmiségi alapállással közelítünk hozzá.** A gyűjtés, és a gyökérkeresés motívumai nemcsak a paraszti munka eszközeit érintik. Főleg olyan családokban, ahol egy-egy foglalkozásnak többgenerációs hagyománya van, (de gyakran a szakma története, az előzmények iránti fokozott érdeklődés készítésére elsőgenerációként is) egyesek *szakmatörténeti* (például orvostörténeti, fényképezés-történeti, stb.) gyűjteményeket hoznak létre. Minthogy a kilencvenes évek egyik központi, hangoztatott értéke a *"polgári"*; ebben az évtizedben a paraszti-népi tárgyakból álló gyűjtemények aránya némileg csökkenni látszik (s például azok lakásaiban, akik a népi-nemzeti gondolat elkötelezettjei, a gyűjtés ezekben az években inkább a *nemesi* hagyomány szimbolikus erejű tárgyai felé tolódott el).

A házimúzeummá váló gyűjtemények létrehozásában természetesen meghatározó szempont a Múlt tisztelete, a muzeális jelleg. Minden régi tárgy alkalmas arra, hogy ilyen gyűjtemény darabjává legyen, s ismert az a gyűjtőtípus, aki "mindent gyűjt, ami régi"^[111]. Nem egy híres magángyűjtemény éppen így jött létre. A felgyorsult technikai fejlődés, - mint a lemezjátszók-magnetofonok kapcsán utaltunk erre – nagyon gyorsan régi, szinte archaikus tárggyá teszi a tegnapi modernség eszközeit, s ezek könnyen válnak gyűjtendő tárgyakká mind a technika szerelmesei számára, mind pedig azok számára, akik ezen eszközökben egy-egy elmúlt korszak – saját gyerek, vagy ifjúkoruk illetve elődeik - életformájának jelképeit látják. Láthatunk írógépgyűjteményeket és (kézi) számológép-gyűjteményeket, telefonkészülék-gyűjteményeket és – ez már valóban archaikus! – kisméretű gőzgépek gyűjteményét: a sor megint nagyon hosszan folytatható.

A gyűjtemények sajátos változatát képviselik az *örökölt* tárgye gyűjtemények, (amelyek már egy előző nemzedékben is gyűjtemények voltak). A gyökerek vállalása természetesen ilyenkor is fontos motívum, hiszen azt, hogy milyen tárgyak között lakunk, mi magunk alakítjuk ki, s ha ebben jelentősége van az örökölt tárgyakkal, ez mindenképpen arra is mutat, hogy tiszteljük azokat, akiktől e tárgyak hozzánk származtak, - legalábbis a tárgyakat illetően – folytatjuk életüket, legalább valamit átveszünk értékrendjükből. Ez valamennyire még a használati tárgyakkal is így van, (bár azok megtartásában kényelmi, takarékosági, stb. szempontok is szerepet játszanak), amikor azonban egy gyűjteményből lesz örökség, az ahhoz kapcsolódó érték, s eleve az *értékelő attitűd* az örökölt gyűjtemény tárgyaiban kifejeződő kultúra (valamilyen mértékű) méltánylásáról tanúskodik.

A másoktól átvett gyűjtemény ellentétének tekinthető (bár persze ugyanazon ember lakásában is találkozhatunk mindkét gyűjtői magatartással) – a hangsúlyozott *egyediség-keresés*, a "bolondos dolgok", extrémítások gyűjtése. (A kilencvenes években ennek is divatja van, és a média is előszeretettel mutat be ilyen gyűjteményeket). Minthogy az emberi fantázia kimeríthetetlen, az ilyen gyűjtemények tipologizálása is nehéz, itt talán elég csak annyi, hogy a különböző tiltó tábláktól és villamos-kapaszkodóktól a falosz-szobor-, és a kertitörpe-gyűjteményeken át az értelmetlen, (vagy ma már annak tűnő) szerkezetek ("kukacfogó csapda", kézzel tekerhető centrifuga, stb.) gyűjtéséig. (A képeslap-, söralátét-, gyufacímke-, teásdoboz-, baba-, üveg-gyűjtemények már régóta nem számítanak extrémításnak, s ugyanilyen gyakorivá vált a kilencvenes években a hitelkártyák, telefonkártyák és kosaras-kártyák gyűjtése is).^[112]

Az *egzotikum*, az afro-ázsiai tárgyak korábban is említett divatja gyakori motívum a gyűjtemények kialakulásában. E ma divatos tárgyakból hamar összeáll egy kis gyűjtemény; s ilyen **ázsiai, afrikai és amerikai indián tárgyak egyre több lakásban felbukkannak**. A "másság" keresése mindig jelen van a gyűjtők motívumaiban: megszerezni a sajátunktól különböző, ezért ritka és érdekes tárgyakat, ez a másik kultúra valamilyen szintű birtoklását is jelenti. A gyarmattartó birodalmak képviselői így vitték haza garmadával a meghódított világok tárgyait, és az "egzotikum"-gyűjtésben ez a mozzanat általában jelen van. (A kulturális elit szemléletére egyébként ez az attitűd általában is jellemző: a kulturális elit sajátossága éppen "kulturák fölötti" alapállása: a társadalomnak az adott kultúrába beágyazott tagjaival szemben a kulturális elit – a kultúrához való reflexív viszonya folytán – egyszerre több kultúrára, magára "a" Kultúrára terjeszti ki kompetenciáját, s a különböző kultúrákból származó tárgyak gyűjtésében ez is kifejeződhet).

Az egzotikum mellett nagyon gyakori gyűjtő motívum egy másik, fentebb már szintén szóba került és a kilencvenes években nagyon is előtérben lévő szempont: *a természet kultusza*. Korábban is elterjedt gyűjtési forma volt, de **a kilencvenes években különösen népszerű az ásványok, szép kövek, kagylók gyűjtése** – ezek mind a természet közvetlen szimbólumai a lakásokban. E tárgyak népszerűsége a természet felé forduláson kívül több más tényezővel is összefüggésben van. Először is olyan tárgyról van szó, amelynek nem csak egyszerűen természeti tárgyak, hanem a *természetnek az emberi élet határain messze túlnyúló, időtlen hatalmát is jelképezik*: egy-egy kagyló évezredek, egy fosszília, vagy bármely ásványdarab évmilliók tanúja. Az időtlenségnek is jelképe, de ettől függetlenül is az ember vágyainak, érzelmeinek örök mozgósítója a *tenger*, s a kagylók és gyakran a kövek is éppen a tenger emlékeit jelentik a lakás lakói számára; nemcsak a kagylók, a kőgyűjtemények jelentős része is tengerparti sétákból származik. Mind a kagylók, mind az ásványok kedvelésébe szépségükön, tehát a mindenképpen figyelembeveendő *esztétikai szemponton* kívül, belesugároznak a "kincs" képzetek is. (Az ásványok között gyakori féldrágakövek az igazi drágakövekre, a különböző csillámló kőzetek az ezüstre, aranyra is emlékeztetnek, a kagylók pedig gyöngyház-belsejükkel kapcsolódnak a kincs-képzetekhez, (s hiszen számos "természeti nép" körében fizetőeszközként is használatosak). A tengerekből, hegyekből elhozott tárgyak ugyanakkor a házigazda "*világlátottságára*" is utalhatnak, s jelen lehet e kortalan

tárgyak gyűjtésében a Múltba révedés, a *“honnan jöttünk”* kérdése is. (Az üres kagylóhéjnak azt a tulajdonságát is figyelembe vehetjük, hogy egyszerre társulnak hozzá egy élőlény és az élettelen képzetek, hiszen az élő és élettelen közti határok feszegetése, *élő és élettelen relativitásának* tudatosítása ugyancsak a kilencvenes évek emberét különösen foglalkoztató szellemi problémák közé tartozik.)

A *“házimúzeumok”* kicsiben ugyanolyanok, mint az igaziak: vannak köztük *“szakgyűjtemények”* (mint a Közlekedési Múzeum vagy a Néprajzi Múzeum) és vannak *vegyes gyűjtemények* (amilyen a Nemzeti Múzeum is, és általában a nagy nemzeti múzeumok). A tárgyak bemutatásának két leggyakoribb formája a *“hobbifal”* és a *vitrin*. A *“hobbifalon”* általában szándékos tematikus összevisszaságban helyezkednek el a tárgyak: a fő cél ugyanis itt éppen annak az érzékeltetése, hogy a házigazda milyen sokfelől szerezte össze őket: az egymás mellé felerősített japán legyező és skót sapka, kétszáz éves pisztoly és mini Eiffel torony egyrészt megint csak a gyűjtő világlátottságát sugallja, másrészt kifejezi és rögzíti személyes érdeklődését és élményeit. Őt, magát, emlékezteti azokra a helyekre, ahonnan a tárgyak származnak, felidézi azokat az érzelmeket, amelyek egy-egy emlékéhez fűződnek, *“kifelé”* pedig a multikulturalitás képét mutatja (többnyire azt is jelezve, hogy melyik kultúra elsődlegesen miképpen van jelen az ő világlátásában. A különböző kultúrák tárgyainak gyűjtését meghatározó két fő attitűdről, a *“gyarmatosító”* utazóéről, és a *“kultúrák feletti”* értelmiségiéről már volt szó).

A *vitrin*, mint korábban hangsúlyoztuk, a múzeumi tárló magánlakásbeli kistestvére. A vitrinbe általában az értékesebbnek tartott és a törekeny tárgyak kerülnek: a vitrin leggyakoribb *“kincsei”* porcelánok. A vitrin a polgári lakberendezés jellegzetes tárgya: a vitrin alkalmazóját a múzeum utánzásában két fontos motívum is vezeti. Egyrészt tárlója a *jómód* szimbolikus kifejezője, hiszen jelzi azt, hogy a tulajdonosnak *“felesleges”*, pusztán díszítésre szolgáló tárgyak gyűjtésére is futja; másrészt azt is hangsúlyozza, hogy az ő személyes emlékei, az általa kiválasztott tárgyak éppolyan megőrzésre érdemesek, mint a hivatalos múzeumok gyűjteményei. (Olykor a saját fénykép is bekerül a vitrin tárgyai közé, s ez egyfelől mintegy *“birtokjelként”* mutatja, hogy ezek az ő tárgyai, másfelől a tárgyak viszont mintegy *“megnemesítik”*, *“kincsei”* múzeumi fontosságának képzetkörébe, s így némiképp a *“halhatatlanságba”* emelik a tulajdonost). A gyűjtemények világában leggyakrabban éppen a vitrintárgyak az *érmek rögzítői* (érzelmes emlékeket idéznek fel; hiszen annak idején sokszor éppen azért vásárolták őket, hogy egykor felidézzék vásárlásuk meghitt körülményeit), és ezért gyakran hangsúlyozottan érzelmes utalásokat is tartalmaznak. (Az előző alfejezetben soroltunk fel néhányat ezek közül). A múlt századi polgári kultúrában, amely a vitrin hagyományát elterjesztette a lakásokban, a *“fentebb világot”* az *arisztokrácia*, s annak is tizenharmadik századi utolsó egyértelmű hatalmi korszaka jelképezi, s így a vitrintárgyak legkedveltebb (utánzott, felidézett) korstílusai is a *rokokó*. A másik kedvelt korszak a polgári idill tizenkilencedik századi világa, a *biedermeier*. Minthogy a polgári idill gyakorta *családi idill*, ez a tárgyak között a *gyermekkor* érzelmes felidézésének is kedvez: a gyerekábrázolásokon kívül sokszor kerülnek ezért a vitrin tárgyai közé a gyerekkor egyes emlékei, régi játékok, illetve a gyerek testi létét megőrkítő emlékek (kis szelencébe helyezett hajfürtök, tejfogak) is. A gyűjtemények darabjai között becsülete van még a *szakmai (kéz) ügyességről* látványosan tanúskodó (cizellált, filigrán) munkáknak; a tulajdonos *szakmai vagy történelmi érdeklődését* és/vagy saját múltját, korábbi *társadalmi helyzetét* jelképező tárgyakkal.

A gyűjteményeket több helyen is el lehet helyezni a lakásokban. Ha a *nappaliban*, a fogadószobában koncentrálnak a tárgyak, ez inkább egy olyan gyűjtői alapállásra utal, amelynek lényege a *kifelé-nyitottság*, a gyűjtemény megmutatásának vágya. A *dolgozószobában*, vagy *hálószobában* elhelyezett gyűjtemények esetén azok *befelé-szóló*, intim jellege dominál. (A legértékesebb, vagy legalábbis a gyűjtő számára rendkívüli értéket jelentő gyűjtemények, illetve gyűjtemény-elemek többnyire egyáltalán nincsenek szem előtt; fiókokban, vagy pánccsaszekrényekben őrzik őket.). ^[113]A vitrinek – eredetüknek megfelelően - inkább a polgári életformát sugallják, a hobbifalak egy modernebb gyűjtemény elhelyezési mód, a hatvanas-hetvenes évek szemléletének megnyilvánulásai. (A *falak* a hatvanas években több okból is előtérbe kerültek a szoba *terével* szemben. Egyrészt a kis lakások kora a térrel való takarékoskodásra készítetett. Másrészt a modernség korabeli felfogása felértékelte az absztrakt *síkokat* a természetességgel szemben. A vitrin pedig abban az időben egyértelműen egyfajta *“áporodott, befelé forduló, életidegen magatartást”* is jelképezett.)

A gyűjtemények a lakások nagy részében a vitrinek, fiókok, hobbifalak díszei, csak a lakás egy részét töltik ki. Egyes lakásokban azonban a gyűjtött tárgyak *mindent elöntenek*; a lakás tárgyraktárrá zsúfolódik, s mivel sok esetben régi, rossz állapotú tárgyokról van szó, egy-egy ilyen lakás, bár nagy és jómódról tanúskodó helyiségekből áll, összességében mégis az ószerelesség képzetét kelti a szemlélőben. **A tárgyak eluralkodása arra is utalhat, hogy az adott lakás lakóinak életében a birtoklás attitűdje az ember fölül kerekedett. De**

másfelől azt is látni kell, hogy a tárgyak sokszor azért olyan fontosak az ember számára, mert létükkel igazolják őt, illetve az ő értékrendszerét, státuszát, stb. Máskor éppen egy értékrendszer (friss) átvételéről, megtanulásáról, belsővé tételéről tanúskodnak: az értékrendszerek tárgyi szimbólumait egyszerűbb "elsajátítani", mint a hozzájuk tartozó, gyakran bonyolult, s olykor tökéletesen csak több nemzedék alatt interiorizálható viselkedés-, vagy ítéletmódokat.

Gyűjteményekről szólván idáig tárgyakról beszéltünk. De gyűjteni lehet élőlényeket is. A lakások növényeire gondolunk. S itt akkor a tárgyakról át is térünk a lakások összképét meghatározó egyéb tényezők ismertetésére.

Virágok, növények

Élő lények, de azért legtöbbször elsősorban mégis csak a díszítő tárgy funkciójában szerepelnek a lakásban a növények. A kert kapcsán volt már szó arról a folyamatról, ahogy a városiasodással együtt a haszonnövények rovasára terjednek a dísznövények. A lakáson belül természetesen a dísznövények dominálnak; itt is megfigyelhető azonban egy "fejlődési" tendencia: **a lehetőségek növekedésével a lakás növénydíszei a "dzsungel" felé tartanak:** üvegezett verandák télikertjei, majd kifejezetten erre a célra tervezett "pálmaházak" csatolnak a lakásokhoz egy-egy mini-dzsungelt. Ahol ilyen önálló helyiség kialakítására nincs mód, ott gyakran az ablak előtti párkányokon uralkodnak el annyira a növények, hogy együttesük - főleg ha trópusi növényekről van szó - ezt a dzsungel-hatást hordozza. Az is szóba került már, hogy a városiasodás a ritka növények terjedését hozza: a trópusi növények mindig is azért álltak becsben, mert ezen az éghajlaton nem élnek meg (szabadon), tehát "ritkák". A huszadik században e ritkaságok a főúri udvarok pálmaházaiból szétterjedvén szinte minden lakásban megjelentek; a "ritkaság" hatását ma egy-egy kevésbé ismert, és különleges gondozást igénylő faj beszerzésével lehet kiváltani (több más között jelenleg például a "húsevő növények" az egzotikum "sztárjai"); vagy azzal, ha a délszaki növényeket sikerül virágzásra, vagy még inkább: termésre bírni. Egy-egy lakás büszkeségeivé válnak a mégoly satnya gyümölcsöt hozó citrom-, narancs-, banán - vagy fügefák. A kör bezárul, hiszen ez esetben a dísznövény azáltal lesz különösen értékes, hogy haszonnövényként is bevállal: a tulajdonosok rendszerint ezt a praktikus szempontot, az "önellátás" élvezetét hangsúlyozzák; valójában azonban a különöesség, a ritkaság adja itt is az értéket. A délszaki jelleg, a dzsungel-hatás egyrészt növeli azt az érzést, hogy a tárgyak által a lakás több kultúra szimbólumait is magába fogadja: hiszen e növényekkel megjelenik a trópusok világa is; másrészt a trópusok, s különösen a "dél-tengeri szigetek" tájai az Édenkert asszociációit is hordozzák, a profán gondolkodásban pedig a nyaralás (az örök nyár, örök tavasz), a gondtalan életélvezet képzeletét társulnak hozzájuk, s a lakásokban megjelenő délszaki növények mindezt az asszociációt közvetítik.

A lakásokban megjelenő növények elsősorban nyilvánvalóan a természet szimbólumai, s minél fokozottabb az ember elszakadása a természettől, minél többen zárkóznak be a kő-, és betonépítmények dobozaiba, annál nagyobb jelentőséggel bírhat a legalább egy-egy tenyéri (cserépnyi) természet jelenléte. A növények ezt adják meg tulajdonosaiknak, (s oxigéntermelő szerepük révén az egészség megőrzésének jelképei is); s ha a századvéget a (pusztított) természet felé fordulás jellemzi, a növények szobai terjedése a kagylók, kövek, stb. gyűjtésének nemrég említett divatjával közös értékrend kifejeződése. Ugyanakkor **a növényekkel való foglalkozás a gyűjteményekkel kapcsolatban említett motívumokat is kielégítheti:** a rátalálás, megszerzés és birtoklás öröme a növénygyűjtőkre éppúgy jellemző, mint bármely más fajta gyűjtemény kialakítóira. Egyeseknél a gyűjtés élvezetéhez a szaktudás élvezete is hozzájárul: könyvekből szaporítják a növények fajtáiról, gondozásáról szóló ismereteiket: a természetkultusszal bizonyos mértékig divattá vált - elsősorban persze értelmiségiek körében - a "tudományos növényismeret", s büszkeség-forrássá a tudományosan gondozott, s ezért dúsán vegetáló házi növénygyűjtemény. Nem lehet megfelekedni arról sem, hogy a növényekkel való foglalkozás az embernek a gondozásra, környezete rendbetételére irányuló általános késztetéseit is mozgósítja, a növény fejlődése e tekintetben is sikerélményekkel ajándékozza meg tulajdonosukat.

A növények egy része presztízsfunkcióval is bír. Minden korszaknak megvannak a maga jellegzetes hivatali növényei, amelyek az irodákban, vezetői szobákban hatalmi jelképekké válnak. (Máskor - például KAPITÁNY-KAPITÁNY 1989 - írtunk arról, hogyan nő ki ez a szimbolikus képzetkör a sivatagi sejkek oázisainak vagy a barokk királyi és fejedelmi udvarok Orangerie-jeinek kiváltságaiból. A kiváltságokhoz presztízszel kapcsolódik, a kiváltságok utánzásában pedig mindig benne van a saját presztízszel növelésére irányuló törekvés is). A kor "hivatali" növényei előbb-utóbb megjelennek a magánlakásokban is. A státusz-szimbolikában a méretnek rendszerint egyértelmű jelentősége van: a (trópusi) növények mérete is sokszor a tulajdonos "nagyságát" hivatott kifejezni.

A növények és a presztízszel kapcsolata nyilvánul meg abban is, amikor presztízstárgyakat, státusz-szimbólumokat növényekkel díszítenek körül. Nem szorul bővebb bizonyításra ez az összefüggés; elég, ha a legkülönbözőbb

vallások oltárait övező virágdíszítésre gondolunk; de ugyanez az attitűd jelenik meg azokban a lakásokban is, ahol például a televíziót veszik körül a "zöldekkel" (bár ebben az utóbbi példában a gép természetesebbé tétele, "átemberiesítése" is motiválhatja az alkalmazókat).

Mert ugyanakkor **a virágok természetesen érzelmkifejezők is**. Bár a "virágnyelv" jelentése elhalványult, a virág mindmáig az udvarlás egyik legfőbb jelképe, s ennek is köszönhetően **alkalmazása mindig "lágýítja" a környezetet**, érzelmek jelenlétére utal. ("Aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet"). Amikor a lakás "kifelé" fordítja virágait, gyakran éppen ezt az üzenetet, *a békés, derűs, rendezettségre utaló, és a lakás "női" arculatát hordozó, szociális* attitűdöt igyekszik sugározni. Ehhez a képzetkörhöz is kapcsolódnak a *vallási* elemek is, hiszen a virág, "a mezők lilioma" a teremtett világ szépségében megmutatózó isteni természet jelképe is. (Persze mindez a jelképiség az esetek többségében nem tudatos alkalmazással társul a lakások "felvirágozásához" - egyébként a virágok valóban a "felvirágozás", *az anyagi és lelki jólét jelképei is* - hanem csak mert "így szokás" és "így tartjuk szépnek"). A kifelé (is) szóló virágdísz jellegzetes (az alpesi országok idillikus "pásztori" hangulatát is hordozó) fajtája a tornácok, erkélyek és ablakok muskátli-pompája; kis örökzöld növényegyüttesei (de ugyanez más virágokkal is elérhető). Annak, hogy az ember többnyire az ablak közelében helyezi el növényeit, természetesen praktikus oka van, hiszen a növényeknek fényre van szükségük, a virágokkal teli ablakok azonban ettől függetlenül is "szólnak" az utcához, a külső környezethez, és lényegében az itt elsoroltakat "mondják" az arra haladóknak. (Az utóbbi időben - az erkélyek korábban említett revitalizálódása jegyében - egyre több növény jelenik meg az erkélyeken, teraszokon, nagy virágládákban is).

A növények olykor a lakás bizonyos részeire korlátozódnak, (hogy éppen hova, hogy mely részeket igyekeznek montázshatásukkal "meglágýítani" - íróasztalok, könyvespolcok, stb. - ennek is jelentése lehet); más esetekben viszont elárasztják a lakás egész terét. Az utóbbi években egyre több olyan szobát láthatni - főleg a kisebb alapterületű, például lakótelepi lakásoknál feltűnő ez -, amelyeket a mennyezetig elborítanak a növények: szembetűnő a *függőleges* terjeszkedés, nemcsak a növények természetes növekedése folytán, (például ahogy a futónövények indái a falakról minden irányba szétterjednek), hanem azon a módon is, hogy mind több növényt függesztenek a mennyezetre is.

Az utóbbi időben a növények - mint említettük - megjelentek olyan helyiségekben is, amelyekben korábban nem volt jellemző a jelenlétük. *A hálószobában* - díszítésül, érzelmhordozóként és oxigénfejlesztőként - korábban is előfordultak; manapság talán még több van belőlük; igazán azonban a *konyhában* és főleg a *fürdőszobában* szembetűnő a növények térnyerése. (A konyhában nemcsak a virágok, hanem egyes haszonnövények - hagyma, paprika, fokhagyma, cserepes fűszer-, és gyógynövények - is /újra/ megjelentek: ez megint a természet felé forduló századvég jellemző divatja). A fürdőszoba pedig többek között éppen a növények - persze főleg pára kedvelő növények - behelyezése révén lesz a lakás reprezentatív helyisége, valóban "szobája" a kilencvenes években. (A muskátlihoz hasonlóan elsődlegesen nyugati minták alapján terjed az - arisztokratikusan elegánsnak tartott - *szárazvirág* alkalmazása is; ezzel például még vécék díszítése is találkozunk). **A virág mindenestre az egyik legfőbb eszköz annak a már több helyütt szoba került kortendenciának az érvényesítésében, amelyet az alábbiakban a "lakás átesztétizálására való törekvés" jelenségkörként foglalunk majd össze.**^[114]

A virágokhoz való viszonyban a századvég még egy jelentős változást hozott. A századvégi-ezredvégi gondolkodás lényeges mozzanata a különböző, korábban élesnek látott *határok elmosódása*. (A "húsevő növények" divatjában is szerepet játszik, hogy ez a növény-típus, mint ragadozó, az állatoknál megszokott tulajdonságot mutat). A határelmosódás tendenciája az ember és a többi élőlény közti határok elmosódására is vonatkozik. Az állatok, sőt, a növények életében mind több olyan vonást fedeznek fel, amely inkább az *emberrel való hasonlóságra*, mintsem a különbségekre utal: az élővilág felett uralkodó magasabb rendű lény képze a természet leigázásának eszményével együtt gyöngül, visszaszorul. (Részletesebben erről lásd: KAPITÁNY-KAPITÁNY, 2000). E szemléleti változás következtében **mind többen vallják, hogy a növényeknek is "lelkük" van, érzelmeik vannak**, s ennek megfelelően beszélnek hozzájuk, "kedvükben igyekeznek járni". Az így kezelt növény státusza a dísz tárgytól, a háziállat, vagy szinte a megbecsült *családtag* felé tolódik el. (Az új szemlélet jegyében elevenítik fel azokat a régi tudásokat is, amelyek a növényekkel való foglalkozást - ültetés, metszés, ojtás, stb. - "megfelelő napok"-hoz kötik, abból kiindulva, hogy a világ makro-, és mikro-jelenségei között szoros kapcsolat van, így a növények életébe is csupán mindezen összefüggések ismeretében és figyelembevételével lehet csak eredményesen - s a növényeknek nem ártva - beavatkozni).

Állatok

Az állatok már végképp nem "díszek", jelenlétük mégis hozzájárul a lakás összképének kialakulásához. (És bizonyos állatokat - díszhalak, színes madarak, nemesített macskák és egyes kutyafajták - jelentős mértékben igenis éppen hogy szépségük, tehát *díszítő látványuk* miatt tartanak). Az állattartás attitűdjében is ugyanott van a döntő ugrás, mint a növényeknél: a *haszonállat-tartás* és a *hobby-állattartás* között. (Kutyát például házörzőként paraszti portákon is alkalmaztak, "dísztárgyként" csak úri környezetben jelentek meg. Ez utóbbiaknak sokszor az elnevezése - öleb, palotapincsi, stb. - is jelzi luxustárgy-jellegüket). Ma a leggyakoribb a két attitűd közötti szemlélet, amelyben körülbelül egyforma súllyal szerepel az állatok haszna és önmagukért való kedvelésük.

A szemléleti különbség az állatok *elhelyezésében* is kifejeződik. Míg az elsődlegesen házörző kutya tipikus helye a lakáson kívül (kertben, udvaron) van, addig **ma terjed a kutyák lakásban tartása** -- kertes házakban is. (Ez összefügg az *érzelmi* elem arányának növekedésével, de egyes fajták esetében a státusz-szimbolikával is, hiszen egyfelől a szeretett lényt az ember minél közelebb szereti tudni magához, másfelől a státusz-szimbólumoknak a lakás magasabb státuszú részein van az adekvát helyük).

A kutyák - mint a legelterjedtebb, és hagyományosan is a legtöbb funkciót ellátó háziállatok - a lakásokban is igen sok szerepet töltenek be. **Gyakori az őrző-védő funkciójuk:** a vadabb, illetve a nagytestű kutyák hangsúlyozottan is ezt a célt szolgálják, (bár van, aki viszonylag kisebb kutyát tart ugyanerre a célra).^[115] Az őrző-védő kutya biztonságérzetet nyújt a gazdájának, de mivel a nagy vagyonok birtokosainak kertjeiben, teraszain, leválasztott dühöngő-ketreceiben ezek kifelé szülő, elrettentő jelzéseként, gazdájuk láttatott fegyvereiként kerülnek alkalmazásra, s ezáltal gazdájuk hatalmát és jómódját is jelzik, ezáltal *eleven hatalomjeleknek, presztízsjelképeknek* is tekinthetjük őket, s ennél fogva az ilyen kutyák (elsősorban a vad és a nagytestű kutyák, a harci kutyák, a véredek: bullterrierek, bulldogok, pitbullok, boxerek, rotweilerek, dán dogok, dobermanok, snaucek) **státusz-szimbólumokká is válnak**, s mint ilyenek vannak jelen a kisebb lakásokban is. (Egy kutya lényegesen olcsóbban beszerezhető, mint egy nagy lakás). A másik, presztízshordozó kutyafajta az, amely a hozzá fűződő képzeteket tekintve már teljesen elszakadt a haszonállat-funkciótól: amelyet hangsúlyozottan *látványa* miatt tartanak. (Vagy szép szőre - orosz agár, collie, huskie, bobtail -, vagy a tenyésztéssel létrehozott különlegesség, például a kecses kicsinyesség - pincsi, ratler -, vagy egyéb különlegességei miatt. Mindig nagy szerepe van a divatnak: minden korszaknak megvannak azok a kutyafajtái, amelyek valamilyen okból divatosak lesznek, ekkor státuszszimbólummá válnak; a divat múltán aztán ezek azok az állatok, amelyeket százával tesznek ki, hagynak sorsukra, hiszen gazdáik szemében elvesztették értéküket: státusz-szimbólum jellegüket. Az utóbbi egy-két évtized spánieljei, dalmatái és huskie-jai sokat mesélhetnek erről.) Vannak olyan kutyafajták is, amelyek több szempontot is kielégítenek: például nagyok is és "szépek" is, mint a bernáthegyi, az újfundlandi vagy a már említett bobtail; vagy harciasak is, de más funkcióknak is megfelelnek, mint a "farkaskutyának" nevezett német juhász, kuvasz, komondor, stb. Azok, akik feljebb lépésüket kívánják hangsúlyozni a társadalmi ranglétrán, a korcsokkal szemben mindenestre általában *fajkutyákat* tartanak.^[116]

A kutyáknak persze nemcsak státusz-szimbólum szerepük jelentős. Az őrző-védő funkcióval összefonódó további funkciójuk "társ"-voltuk: idős emberek például nagyon sokszor elsősorban ezzel a két céllal vesznek-kapnak kutyát: hogy védje, segítse őket (idesorolhatók a vakvezető kutyák is), illetve, hogy "társaságuk" legyen. És ez nem csak idős emberekre jellemző. Éppen az utóbbi évtizedben megfigyelhető tendencia, hogy **az emberi kapcsolatok elüzletiesedésével, ridegebbé, üresebbé válásával egyre többen tartanak kutyát arra, hogy bensőséges érzelmi igényeiket rájuk ruházhassák**, mintegy gyerekük helyett gyereküknek - vagy más kapcsolatuk pótlékának tekinthessék őket (sokan így is beszélnek hozzájuk: "gyere ide kislányom", "ő az én igazi lovagom", stb.), s ez még olyan középkorúak, idősek esetében is megfigyelhető, akiknek *vannak* valóságos gyerekeik, élettársuk, stb. Ezekben az esetekben egyrészt az érzelmi igény megy "félre", másrészt az a szükséglet keres kielégítést, hogy legyenek az ember körül tőle *függő*, s ily módon az ő önbecslését és/vagy feladattudatát fokozó lények. A függés mind a két irányban is létrejöhet: van, akinek az az érzés a fontosabb, hogy valaki függjön tőle, valaki fölött érezhesse-éreztesse a hatalmát; van, akinek meg az, hogy legyen, akit fontosnak érezhet, akit ki kell szolgálnia. Gyerekeknek gyakran éppen azért vesznek kutyát, hogy ezzel fejlessék ki bennük a gondoskodás képességét, (az más kérdés, hogy az erősen terjedő "ráhagyó" neveléssel nevelt gyerekek nagy része csak rövid ideig foglalkozik az állattal, s ilyenkor a szülők veszik át a gondozás feladatát; s gyakran éppen ezáltal derül ki, hogy igazából nekik volt szükségük arra, hogy valakiről gondoskodhassanak^[117]).

Sajátos eset azok kutyatartása, akik falusi környezetből származnak, de már átálltak a városi életformára és értékrendszerre. Erre a helyzetre jellemző, hogy némelyek azért kezdenek kutyát tartani lakásukban, mert visszaemlékeznek gyerekkorukra, amelynek világában a ház, a falusi udvar természetes "kellékei" voltak a kutyák; ez az emlék bennük is kiváltja az igényt, hogy kutyájuk legyen. Ez látszólag a falusi minta követése, az a - falvakban gyakoribb - tabu azonban már nem jut el hozzájuk, hogy "a kutya nem a lakásba való", s így kutyatartásuk attitűdjében jellegzetesen keveredik a városi és a hagyományos falusi mentalitás.

A *macska* is gyakran szerepel díszállatként (angóra, perzsa, sziámi, stb.) s ezek a nagy és különleges külsejű állatok többnyire presztízshordozók is. A macskák nagyobb részt azonban az érzelmi igényeket elégítik ki (egerésző szerepük szinte feledésbe merült). Követlenebb helyigényük, jóval kisebb élelmezési költségük és sejtelmes természetük egyesek szemében előnyt biztosít számukra a - másfelől viszont jóval többféle szolgálatra, és gazdagabban nyilvánított érzelmekre képes - kutyákkal szemben. A macska állandó járásával-kelésével olykor dominálja a lakást, (van, amikor egy kutya is betölti a lakás terét, de a kutyákra inkább az a jellemző, hogy a lakás bizonyos részét uralják). **Mind a kutyák, mind a macskák családtag-státuszra emelkedhetnek**, aminek olyan, a lakberendezést is meghatározó jelei vannak, mint a *külön lakhely* (fonott kosár, szőnyeg, párna, stb.), *saját tárgyak* (edények, játékok, ruhák, fésű-kefe), sőt, olykor olyan lakásalakító beavatkozások is, mint a külön *macskaajtó* vágása az ajtók aljában.^[118]

Az egyéb állatok között jelentős szerepet játszanak még az *akváriumban és kalickában* tartott állatok. **A kékesen-zöldesen fénylő akváriumok és a kecses formájú kalickák maguk is szobadíszek, (és a tengert illetve a trópusi erdőt idézve válnak státusszimbólumokká is).** A romantika (illetve a *biedermeier*) korszakában tömegessé vált *madárkalitka* a természethez való korabeli polgári viszony kifejezése: a természetnek - akkor elsődlegesen mint érzelmi elemnek, szentimentális tényezőnek - jelen kell lennie az ember életében; de ugyanakkor hangsúlyozottan a *városi ember* természetszemlélete ez, aki a természet darabjait is, mint lakása bármely nippjét hazaviszi és hozzácsatolja *tárgyai* gyűjteményéhez. (A kalickában tartott madarak kapcsán aztán még át lehet élni a szabadság-, és szabadságkorlátozás keltette romantikus érzelmeket és gondolatokat is). Az *akvárium* rejtelmesebb és a huszadik század pompa-képzetei közé került természet-jelkép^[119]. (Tehát hangulatképző szerepe is, presztízis-kifejező szerepe is jelentős). Mind a díszhalak, mind a díszmadarak színei, (s az utóbbiak csicsergése) jelentős tényező a szobák esztétikumának kialakításában^[120].

A halak mellett akváriumokban és terráriumokban mind nagyobb arányban látni ékszer-, és egyéb teknőcöket, s kuriózumként néhol hüllőket, kételtűeket is. A kuriózum-szintet régen meghaladta viszont a *rágcsálótartás* (aranyhörcsög, tengerimalac, fehéregér sőt, -patkány). Ezekhez a macskakedvelőkéhez hasonló érzelmi motívumok fűződnek, (talán a "babázás" nagyobb szerepével). A rágcsálókat sokszor üres akváriumban, ládában tartják, de sokhelyütt ezek is szabadon mászkálnak a lakásban; ilyenkor státuszuk a családtag-kutyákéhoz, macskákéhoz közelít. Még egy háziállat jelenléte gyakori: a *húsvéti nyúlé* (az ő helye többnyire a lakások erkélyén van). A húsvéti nyúl ünnepi állatból többnyire a rágcsálók módján tartott házi kedvencé válik, de az is tipikus, hogy általában néhány hónap elmúltával megszabadulnak tőle. (Ily módon tehát az ünnep – miként a karácsonnyal kapcsolatban is láttuk - kitolódik, de a nyúl a legtöbbször azért csak az ideiglenes lakótárs szerepében marad). Végül megemlíthetjük, hogy a (szelíd, illetve szelídített) állatokhoz való viszony jelentőségének általános növekedése a *lókultusz* felvirágzását is hozta; sokan azért döntenek a tanyára, vidéki házba való kiköltözés mellett, hogy saját lovat/lovakat tarthassanak.

Az állatok jelenléte a lakásokban nem új fejlemény. Három jelenség bizonyítja azonban, hogy a **lakásbeli állattartás szimbolikus fontossága fokozódott a századvégen**. Egyrészt szembeötlően nőtt az állatok tartásának aránya lakótelepi lakásokban és más, kicsiny és a természettől távol eső lakásokban is; sokszor feltűnő, hogy egészen kis lakások hangsúlyozottan nagy testű állatoknak adnak otthont. Másrészt sokhelyütt egészen nagy állatseregletek alakulnak ki: egyre gyakoribb, hogy szinte valamennyi fentebb említett háziállat együtt, egy lakásban található, s tulajdonosuk egy paradicsomi vagy Noé bárkáját idéző gyülekezet fejének érezheti magát (akár foglalkozása - például állatorvosság - révén, akár az állatok iránti átlagon felüli vonzódás következtében, a természetre való támaszkodás kifejezésére alakult ki "magán-állatkertje"). Mindkét említett jelenség: mind a *funkcionálistól eltérő használat*, mind pedig a látványos *menyiségi halmozódás* arra utal, hogy olyan szimbolikus változásokról van szó, amelyek *jellemzőek a századvégre*. **A századvég (túlvárosiasodott, elmagányosodott, agresszív élményekkel körülvett, frusztrált) emberének szemében megnőtt mindannak a szerepe, amit számára az állatok jelképeznek, s amit az imént, mint az állattartás motívumait vettünk sorra (érzelem igény, presztízskifejezés, a dependencia és a dominancia szükséglete, természetkultusz, stb.).** A harmadik tendencia - több más, korábban említett jelenséggel együtt - a *középkor* reneszánszára utal. A lakások-beli állattartás eltolódik az állatokkal való *együttélés* felé, s ez a középkorra emlékeztet. Ám míg a középkorban az állatok (szabadon bejárva a lakás tereit, az asztalokról számukra lehulló maradékra várva, vagy lefekvéskor gazdáik lábához kuporodva) a lakótér természetes résztvevői voltak, a polgári lakásmódban pedig vagy kiszorultak a lakásokból, vagy legalábbis annak meghatározott részeibe kerültek, életterüket az emberétől többé-kevésbé elhatárolták; addig ma a középkorral való *formai hasonlóság*, a látszólagos visszakanyarodás nem jelent *tartalmi azonosságot: az állatok ma vagy a természet (és a természetes lét) hangsúlyozottan szimbolikus (hangsúlyozottan szimbolikus funkciót betöltő) képviselői a lakásokban, vagy: a lakás összképének szándékosan alkalmazott kompozíciós elemei.* (Így van ez akkor is, ha a *statikus* kompozíciós rendnek ellene is hatnak az állatok, az ilyenre törekvő háziasszonyok bosszúságára hol itt, hol ott borítván fel a

rendet. Azok számára ugyanis, akik a gépi világ és az emberalkotta tárgyak gyűjteményén kívül fontosnak tartják a lakásban az eleven lények jelenlétét is, éppen hogy egy *dinamikus* kompozíció fontos elemeit alkotják.)

Világítás, fényesség

A fentiekből az is következik, hogy a lakás összképének megítéléséhez nemcsak a benne található tárgyakat, hanem mindazt érdemes figyelembe vennünk, ami az összképet - e tárgyakon kívül is - befolyásolhatja. Például a tárgyegyüttesek hangulatát és jelentését is megváltoztatni képes *fényviszonyokat*.

A fényviszonyok az ablak-, és ajtónyílásoktól, illetve a világítótestektől függenek. Ezekről már volt szó, most csak a lakás fényviszonyaiban játszott szerepüket érintjük. Az ablakok elsődleges szerepe a fényáteresztés, de ennek alkalmazása nagymértékben függ a környezettől. Ha az ablakok csúnya vagy zavaró környezetre - például egy túl közeli szomszéd épületre - nyílnak, az ablaknak éppen hogy el kell takarnia ezt a látványt, illetve ki kell zárnia a nem-kívánt szemtanúkat. Erre sokféle megoldás kínálkozik a sötétített üvegtől vagy - a persze ritka, de annál jelentősebb presztízs-hordozó szereppel bíró színes üveg ablaktól a redőnyön és spalettán át a különböző függönyökig. A fény azonban még nyílt ablakok esetében sem mindig érkezik optimális mennyiségben. A körbeépítettség, az északi fekvés, a domboldali elhelyezés, a szoba mély tagolása, alacsonyabb belmagassága: mindez szerepet játszhat abban, hogy egy lakás sötétebb legyen a kívánatosnál. A fényigény persze az egyén sajátos szükségleteinek is függvénye (van, aki fényárt kíván, van, aki félhomályt, és van, aki barlang sötétjében érzi magát meghitt biztonságban); és függ a kor szokásaitól is. Mindenesetre még új építésű lakásokban is találkozni ugyanakkor olyan helyiségekkel, amelyeknek egyáltalán nincs külső ablakuk, a fényt például a folyosóról, üvegtéglákon át kapják, vagy még ennyi közvetlen megvilágításuk sincs, és ablakaik csupán egy *másik szobába* nyílnak. ^[121] (Érdekes, hogy az üvegtető, ami a harmincas évek Bauhaus-épületein viszonylag gyakran alkalmazott megoldás volt, az újabb építésű házakon nagyon ritkán szerepel a fény-bebocsátás eszközei között).

A félhomálynak, (amelyet olykor mesterségesen, például a függönyökkel idéznek elő) sok különféle motívumban gyökerező oka lehet. Lehet kényszerű következménye annak, hogy ilyen vagy olyan okból nem jut be elegendő fény az ablakokon. De sokszor olyan lakásokban is jellemző, amelyeket - ha csak az ablakokon múlna - elárasztana a fény. Az ilyen *mesterséges félhomálynak* már mindenképpen jelentése van. E jelentés lehet persze csupán annyi, hogy a lakót bántják a nap erős sugarai. Idősek szobáiban ez összefügg a házigazdák életkorával is. Vannak aztán olyanok is, akik nem fizikailag, hanem lelkiileg nevezhetők öregnek: a félhomály gyakran egyértelműen a dekadencia hangulatát sugározza olyanok lakásaiban, akik mintegy ki akarják zárni a világot, s bezárkózni abba, amit lakásuk jelent (s ez gyakran a múlt, a megállítani kívánt idő). Ismét mások szobáiban a jótékony félhomály a rendtelenség elrejtője. S van, amikor a félhomályos helyiségről az jut eszünkbe, hogy a háziak nyilván takarékoskodni kívánnak a világítás eszközeivel, (s ebből vagy a szűkösségre vagy a garaszkodásra következtetünk).

A mesterséges világítás lehet döntően centrális - ez a hagyományosabb megoldás - és megosztott, (illetve leggyakrabban a kettő kombinációja). A lámpáknak igen sokféle funkciójuk lehet (azon belül, hogy a természetes fényt pótolják). Az alapfunkció, hogy külső fény híján is látni lehessen: ezt viszonylag gyenge fényforrás is megoldja. A modern lakásmódban azonban azért fokozódott a fényerő, mert egyrészt az esti időtöltés általánosan elfogadott része lett a valamilyen olvasás (könyv, újság, hivatalos papírok, levelek, stb. olvasása); másrészt a "nappali fény" hangulata fokozhatja az együttlét vidámságát és - mint minden erős fény - a presztízs, a hatalom szimbóluma is (s így - persze nem tudatos, hanem hangulati szinten - a lakás használóinak önképét is erősítheti. A fényerő, mint státuszjelző általában az egész lakást jellemzi, de van, amikor csak egyes helyiségeket: ilyenkor érdemes megvizsgálni, *miért éppen abban* a helyiségben tartják ezt fontosnak). A fényerőt egy bizonyos szinten túl értelmetlen fokozni: **az utóbbi időben a "fejlődés" leginkább nem a fényerő, hanem a megvilágítási lehetőségek számának növekedésében mérhető.** Egyre több helyiségben egyre több lámpa jelent meg. Ezek egy része olvasási lehetőséget biztosít (vagyis a lakás egyre több pontján nyílik lehetőség az olvasásra (s ennek igen jelentős mértékben megint presztízs-szimbolikája van, hiszen másfelől az olvasásra fordított idő, jól tudjuk, csökken). Más részük hangulatképző, esztétikai tényező ^[122] (mint a "hangulatlámpának" is nevezett asztali vagy állólámpák intim melegséget biztosító, vagy az egy-egy tárgyat, egy-egy sarkot megvilágító spotlámpák rafinált fényei). Az utóbbi években - a hedonisztikus attitűd terjedésével - látványosan megnőtt az ilyen hangulatképző fényforrások szerepe ^[123]: a sok apró fény életöröm, életélvezet jelzés is lehet, a célzott fény-nyalábot kibocsátó, és gyakran süllyesztett fényforrások pedig - mint erre a ház "távírányított" és rejtett berendezései kapcsán utaltunk - megint csak hatalomjelek /is/: a közléseit ("most ide figyelj", "most tekintsd meg azt a szobrot, amit a fény kiemel", stb.) a látogatóhoz láthatatlanul mozgatott berendezései útján eljuttató varázsló rejtett hatalmát idézik. (Sokat írunk hatalomjelekről, s félreértés ne essék, aki ezeket

alkalmazza, az esetek nagy részében egyáltalán nem azért teszi, hogy hatalmat fitogtasson: **a korszépségeszménye, lakásmód-ízlése hozza magával, hogy például ma a lakástulajdonosok jelentős része vonzónak, szépnek, s mondjuk: romantikusnak érzi például a rejtett fényforrások alkalmazását**^[124]). A mesterséges fényforrások szaporodnak a mellékhelyiségekben is^[125]. Az újabb fényforrások gyakran a helyiség praktikus használhatóságát növelik, (például a konyhában több munkatérhez biztosítanak kiemelt megvilágítást, tehát a munkához ideális látási viszonyokat); más esetekben a helyiség státuszának emelkedéséhez járulnak hozzá, azt fejezik ki, (hiszen a például a konyhában alkalmazott hangulatvilágítás ezt a helyiséget is felemeli a "műhely", "munkatér" szerepéből a "lakószoba", a kellemes tartózkodási hely rangjára).

A központi megvilágítást a polgári lakószobákban hagyományosan egy olyan fényforrás biztosította, amely - e helyiségek rangját megemelő - eleve messziről láttatta a maga presztízstárgy-jellegét is: a csillár. A barokk paloták, majd a színházak, operák eleganciáját hordozó világítóeszköz az általa kibocsátott fényhez a gazdagság pompáját, csillogását társította: kristály vagy csak üveg díszei a gyémántok ragyogását imitálják, s szórják szét a lámpa fényével a helyiségben. Az ilyen fényforrás még az ablaktalan szobába is Nap király (vagy a Napkirály) hatalmát közvetíti (vagy legalábbis próbálja közvetíteni).

Az utóbbi időben a csillár mellé a központi megvilágítás más, alternatív módjai is felsorakoznak. (Bár persze azért tovább él a csillár is, sőt, a gazdagság-sugárzó neo-neobarokk "palotákban" minél látványosabbnak szánt alkalmazásuk figyelhető meg). Akik elhatárolják magukat ettől az ízléstől, gyakran hangsúlyozottan olcsó lámpatípusokkal helyettesítik őket (ezek között igen elterjedtek a kelet-ázsiai hangulatot is hordozó rizspapírgömbök); a jó módot is kifejezni kívánó változatban pedig terjed a mennyezetvilágítás. Ez utóbbi kellemesebb, egyenletesebb fényelosztást biztosít (s a hangsúlyozott - és hierarchiát is sugalló - centralitás helyett inkább az egyenletesen elosztott jólét képzetei társulnak hozzá), korszerűséget áraszt és a szobán belül megnöveli a mennyezet (s - mint korábban említettük - ezáltal a "fent", a spirituális szféra) hangsúlyát is. Ez utóbbit gyakran még tovább fokozza az, hogy a mennyezetbe süllyesztett apró fényforrások a csillagos ég asszociációival telítődnek. A fényforrások egyébként a mai lakásokban a legkülönbözőbb helyeken (oszlopokba, bárpultok lapjába, ablakpárkányba, stb. rejtve) bukkannak fel: gyakran éppen ez a különösség adja értéküket.

A lámpák mellett a leggyakoribb fényforrás a *gyertya*. A gyertya meghitt fénye egyszerre teremt ünnepi hangulatot (s teszi ünnepivé például a szerelmi együttlétet, vagy a családi vacsorát), utal a múltra (s mai terjedése jól beleilleszkedik a *középkor* reneszánszába is), s hordoz vallási, lelki képzeteket. (Ma is előfordul, hogy a gyertyát egyszerűen áramszünet esetén, vagy egy sötét helyiség megvilágítására használják, minden ünnepélyesség és nosztalgia híján; jóval gyakoribb azonban az, hogy a fenti hangulatok kiváltását szolgálja).

A szobák fényviszonyait nem csak fényforrások, hanem fényvisszaverő tárgyak, csillogó felületek is befolyásolják. **A többször-említett neo-neobarokk a díszes tükrök versaillesi légkört utánzó divatját is magával hozta**, de a tükrök terjedésének irányába hat az egyén fontosságának megnövekedése is, amelynek kapcsolata az *egyént kiemelő*, megsokszorozó tükörrel magától értetődik). Azokban a lakásokban, amelyekben a hatalom, a gazdagság kifejezését fontosnak tartják, általában is **jellemző a törekvés a minél több csillogó felület (márványok, krómaccél, réz, üveg) kialakítására** (azt már az egyes anyagok további részletei és a helyiségek összképének egyéb összetevői döntik el, hogy az így létrehozott fényes felületek a bürokratikus hivatali helyiség, a nagyúri palota, vagy egy gazdag pénzember házában képzeteit váltják-e ki elsősorban).

A fényviszonyok kialakulásában szerepet játszó többi tényező is meghatározza persze a fény szimbolikus hatását: a túlságosan magasan lévő ablakokon át felülről beeső fény például egy földszinti, vagy fél-szuterén helyiségben csak fokozza, kiemeli azt az összenyomottság-érzést, amit az alul-levés általában magában hordoz. Az esetek többségében azonban **a fény végül is sokféle alkalmazásmódja révén életörömet, hatalmat, bensőséges meghittséget egyaránt kifejezhet; fokozása mindenképpen valamiféle többleterővel támogatja meg a lakást, illetve lakóit.** (A sötét részek legfeljebb a titokzatosság erejét hordozzák).

Hangok, szagok, levegő

A lakás látványában meghatározóak a fényviszonyok, az összhatásban a többi érzékleti területnek is szerepe van. A hangkörnyezet ugyan állandóan változó, nem olyan állandó (illetve periodikusan, év-, és napszaktól függően ismétlődő, s csak az időjárás szeszélyeitől módosított) tényező, mint a fény, a lakás elhelyezkedése azonban ennek alakulását is nagymértékben befolyásolja. Az a lakás, amelynek valamely üzem vagy zenés szórakozóhely van a közelében, nyilván sokkal agresszívebb hangkörnyezetnek van kiszolgáltatva, mint az utca zajaitól is távoli vagy éppen dalosmadarakkal teli erdő mellett fekvő ház, (s ez - mint a ház elhelyezkedése kapcsán könyvünk

elején szóba került - le is értékeli az előbbi típusú lakásokat). Az "utcai lakás", amelyhez a városok korábbi fejlődés-szakaszában elsősorban a változatos látvány vonzereje asszociálódott, a mai nagyvárosban kellemetlen zajok tömegének kitett, s így nem annyira kívánatos lakóhely. Persze önmagában a lakás helye nem teljes biztosíték: egyetlen szomszéd odaköltözése is nagymértékben módosíthatja a lakás hangviszonyait, ha ez a szomszéd folyton szerel valamit, házibulikat rendez, hangszereken gyakorol,^[126] vagy egyszerűen csak ordít az családtagjaival. (A szomszéd - vagy a lakás bármely lakója - végtelenül, pusztán a mindennapi beszédtevékenység gyakorlásával is kellemetlenné teheti a lakás hangviszonyait, ha például éles fejhanga, gégeoperált géphanga, agyvérzés utáni vagy egyéb beszédhibája van). A nagyvárosi együttélés komoly próbája az egyes lakások "hangkibocsátása", hiszen az objektíve kellemetlen zajokon kívül számolni kell az egyes egyének különböző igényeivel is: ami az egyik embernek normális hang, vagy éppen kellemes zene, az a másikat végtelenül idegesítheti.

A *halk, harmonikus zene* azért az emberek számára általában inkább a kellemes hatások közé tartozik (persze mint minden jóból, ebből is megárthat a sok), s szociális szimbolikát is hordoz: a kellemes klasszikus zene az kulturált, értelmiségi jellegű lét képzeivel tölthet fel egy lakást. Gyakran tapasztalhatjuk, hogy ha egy értelmiségi olyan környezetben kénytelen lakni, amelyet lehúzóznak, méltatlannak, vagy más módon zavarónak érez, éppen a lakásában szóló klasszikus zenével teremti meg a "maga világát". **Az alacsony színvonalú lakásban a zene védő, óvó burkot vonhat az egyén köré; sokszor éppen ez a funkciója, s ezen a módon a lakás építőelemei közé sorolható.**

Védelmet nyújthat a zene a magány ellen is. Az állandóan szóló zene kitöltheti azt az űrt, amelyet egyes egyéneknek a magány (vagy kiürült, illetve eleve üres családi viszonyok esetén: a társas magány) jelenthet. **A századvég kommunikációs zavarainak beszédes jele a sok lakásban szinte szünet nélkül szóló rádió, televízió, magnó, lemezjátszó** (különösen a kábító ritmuszenék), s több rádió-, és tévécsatorna (Slágerrádió, Juventus, "Z" TV, Music TV, stb.) eleve erre a korjelenségre építi rá műsorait. A hangadó berendezések, a minél nagyobb és tökéletesebb hangfalak fontossága nem csupán státusz-szimbólum, hanem éppen annak kifejeződése is, hogy a lakás légkörét, hangulatát megszabó falak nem csak téglából-betonból, hanem hangokból is épülnek.

A zenei kellemesség megteremtése széles skálán történik, a korábban említett házi koncertek arisztokratikus formáitól a recsegő táskarádió vagy strandmagnó hangjaiig. De a "zeneivé tétel" lehetőségei egyre távolulnak. **Az eleve zene létrehozására, továbbítására szolgáló készülékeken kívül a hangadás más formáit is egyre több muzsika igyekszik kellemesebbé tenni.** A bejárat berendezésénél volt szó a *dallamcsengőről*, amely a nyolcvanas években divat is volt, de divattól függetlenül is eszköze annak, hogy a házigazda kellemesebbé tegye hangkörnyezetét, s esetleg még valamennyire egyéniségét is kifejezésre juttassa. Hasonló jelenség a telefonokba beépített, a várakozást kitöltő vagy az *üzenetrögzítőhöz kapcsolt zenék* alkalmazása (többnyire kifejezve a tulajdonos zenei ízlését is); az *ébresztő és időjelző órák* dallamai; s a keleti hatásokkal mindinkább terjednek a levegő mozgásait is zenévé változtató *szélharangok, függő csengettyűk* is. (A sor hosszan folytatható az autók dallamkürtjeitől a Family Frost kocsijelén át a gyerekjárókák felhúzható music boxaiig, a hasuk megnyomására muzsikálni kezdő babákig, a szétnyitással dalra fakasztható képeskönyvekig.)

A zenei hatásokon és az emberek hangjain kívül a lakások számtalan *zajjal* vannak tele, az edénycsörgéstől a padlórecsegésig, és személyiség, temperamentum, hangulat dolga, (s persze a hangok mennyiségének és együttthatásának is függvénye), hogy melyiket mikor érezzük otthonosnak, vagy éppen az otthonosság rombolójának.

A másik, a lakás hangulatában komoly szerepet játszó érzékleti terület: a *szagok, illatok* világa. Kellemes illatok és kellemetlen szagok vonzóvá vagy taszítóvá tehetnek egy környezetet, s bár a szagokhoz hosszabb távon éppúgy hozzá lehet szokni, mint a zajokhoz, s bár a szubjektív ízlés különbségei e téren sem elhanyagolhatóak (hiszen az egyik ember kellemesnek, a másik meg elviselhetetlennek érzi a benzint, a kátrányt, a festéket, a bőrök vagy éppen a tehéntrágya szagát) a komfortérzés nehezebben alakul ki egy agresszív szagokkal teli környezetben.

A modern kor, s különösen a **hedonista századvég embere különben is nagymértékben törekszik a természetes szagok elnyomására.** A "testszag" a dezodor-reklámokban már-már a nyomoréksággal egyenértékű. Kellemetlennek érezzük, ha a lakást az *ételek szaga* lengi át, s még inkább, ha tartósan meg is telepszik benne. Saját lakásunk alapszagát nem érzékeljük, (legfeljebb ha hosszabb távollét után térünk haza), de ha másokéba lépünk, a kellemetlenség számos fajtáját élhetjük át. Zavarhat - és az alacsonyabb szociális státusz asszociációit hordozza - a már említett erős ételszag (ez lakótelepeken, nagyobb bérházakban már a lépcsőházat is betöltheti); a falak, burkolatok *doh-, és penészszaga; a porszag, a rothadás-, és csatornaszag; a lakásban élő*

állatok szaga, s persze az embereké is: különösen a tartós betegek szobáit megülő - a kipárolgások és az orvosságok szagát egyesítő - "betegségsszag".

E szagok jelentős része az épület (és például csőhálózata) rossz adottságaiból, hibáiból, leromlásából származik, (nagyon kellemetlen lehet például a konyha vízfolyóiból feltörő csatornaszag); de sokszor a lakók szokásai is szerepet játszanak benne. Gyakran a szellőzés hiánya okozza a gondokat. Eléggé sűrűn találkozhatunk ablaktalan véccékkel, fürdőszobákkal, hosszú folyosókkal, s még ahol a szellőztetésre mód lenne, ott sem mindig élnek vele. (Például egy, a lakás otthonosabbá tételére irányuló törekvésnek, a virágok ablakba tételének is lehet az a következménye, hogy nem lehet többé kinyitni az ablakot, nem beszélve a szándékos bezárkózásról, ami sok esetben áporodott levegőjű, a pusztulás hangulatát árasztó szobaléggört eredményez).

A kellemetlen szagok elhárítására több módszer is rendelkezésre áll, s az "illatosítás" talán még inkább kifejezője a szociális státusznak, mint a kellemes hangkörnyezet kialakítása. Az első módszer az említett *szellőzés*. A friss levegővel magától értetődően a frissesség, üdeség, vitalitás erői tódulnak be a lakásba, ez általában mindenkinek kellemes; kivételt képez persze, ha a "szellőztetés" egy benzingőzzel, szmoggal átitatott nagyvárosnak a lakásánál rosszabb levegőjét hozza be a szobába. A másik lehetőség a *szagelszívás, a szagelszívó berendezések az elmúlt évtizedekben presztízstárgyként terjedtek el a konyhákban*: a szociális skálán a középosztályi-értelmiségi (és ennél magasabb) státusz egyik szimbolikus jelzője^[127], hogy nincs a lakásban feltűnő ételszag. A szagelszívó berendezés és a szellőzés hatékonyságának még nagyobb a jelentősége, amióta a terek egybenyitása az uralkodó tendencia. Ugyancsak elterjedt a harmadik megoldás: a különböző illatosítók alkalmazása a véccé-illatosítóktól a reneszánszukat élő pot pourrikon^[128] át a szintén a távol-keleti divat jegyében tömegessé vált *füstölőkig*^[129].

A testszagok elfojtására és a vonzerő növelésére régóta használják a különböző kölniket, parfümöket, az illatosított testápoló szereket. Számos lakásban a fürdőszobát, a hálószobát, de gyakran más helyiségeket is e szerek illata hatja át; s ez - feltéve, ha nem válik túlságosan erőssé - a lakás más hatóelemeivel együtt részt vehet egyfajta exkluzív, emelt légkör kialakításában is. (A füstölőkhöz hasonlóképpen kapcsolódnak egy más fajta, némi misztikummal is színezett exkluzivitás képzetei: a füstölők, - de más, illatos anyagok, például illóolajok is - a "new age" szemléletben egyszerre eszközei a terápiának és a *transzcendenciával való kapcsolatnak*).

A lakás jó levegőjének biztosításában jelentős szerepük lehet a növényeknek is; bár találkozhatni kellemetlen szagú növényekkel is, a virágok illata, vagy a kert, a közeli erdő üde levegője ősidők óta részt vesz a lakások kellemesebbé tételében.

Érdekes átalakuláson ment át a *dohányfüst* képzetköre. Míg korábban akár az illatosító füstölők közé is sorolhatták volna, (és egyes járványok idején még egészségmegőrző céllal is szívták), a dohányzás káros hatásainak tudatosulásával egyre erősödött azok véleményének befolyása, akik a dohányszagot korábban is kellemetlennek tartották. Ez a státusz-asszociációkat is átalakította: **míg korábban a cigarettafüsttel teli levegőhöz egyfajta értelmiségi társalgó légkör képzetei (is) hozzátársultak, ma** (főleg azokban az országokban, amelyekben előbbre jár a dohányzás ellenes kampány) **a dohányzás és a dohányszag, a dohányfüsttel átitatott levegő mindinkább az alacsony szociális helyzetű és képzetlen rétegek világához kötődik.**^[130] (Némileg hasonló a *benzinszag* átértékelődése, amelyhez az automobilizáció kezdeteikor a modernség, a dinamikus fejlődés pozitív képzetei is társulhattak, az egészségkárosító hatás tudatosulásával azonban itt is fontossá vált a törekvés, hogy a benzinszagot, amely a garázsokban elkerülhetetlen, a lakás többi részéből kizárják.). A dohányzáshoz visszatérve: igen jellemző lehet egy lakásra, hogy hol szokás, hol megengedett benne a dohányzás: ez persze a család tagjai közötti viszonyok és a családtagok dohányzásról alkotott véleményének függvénye is. Vannak dohányzó lakások, nem-dohányzó lakások, és a dohányzás szempontjából indifferens lakások: (ez utóbbiakban rá lehet gyújtani, jóllehet a háziak életét nem uralja a dohányzás). A skála egyik végén azok a dohányzó lakások állnak, amelyekben szinte állandóan nagy füst gomolyog, s a dohányszag a bútorokat is átitatja. E lakásokban az időnkénti szellőztetéssel ugyan csökkenteni próbálják a kellemetlenséget, de a nemdohányzók számára ez többnyire nem oldja meg a problémát. (A másik gyakori védekező érv, hogy egy nagyobb térben eloszlik a füst, ám ez sem erős érv, hiszen az "eloszlás" azt jelenti, hogy mindent áthat). A következő lépcsőfok, amikor a lakásban nem-dohányzó övezetek jelennek meg, (például a gyerekszoba, esetleg a hálószoba), ezek teljes füstvédelme azonban a légáramlás miatt többnyire persze megint csak megoldhatatlan. Újabb fokozat, amikor már csak egy helyiség van kijelölve a dohányzóknak (ez lehet exkluzív hely is, mint a múlt század pipatóriumokkal, szivargyűjteményekkel felszerelt dolgozószobái; vagy olyan helyiség, amelyről úgy érzik, hogy némileg kívül van már a lakás terén, (mint például az üvegezett veranda). Az abszolút tilalom előtti utolsó fokozat, amikor a dohányzásra csak a szűk értelemben vett *lakáson kívül* (erkélyen, lépcsőházban, esetleg előtérben) van lehetőség. Ez többnyire a család dohányzó tagjára vonatkozik, (s bár a kizárást gyakran közös érdek indokolja: például a gyerekek egészsége, a lakás egészének jó

levegője; az esetek nagy részében egyúttal a dohányzó fél - általában a férj - családon belüli gyengébb helyzetére, vagy legalábbis a lakás alakításában játszott mellékesebb szerepére is utal). A következetesen nemdohányzó lakásban a vendégnek is tilos a dohányzás, s ha valamilyen okból ez mégis elkerülhetetlenné válik, akkor utána a szellőztetésnek az ördögűző szertartásra emlékeztető rituáléját alkalmazzák.

A *füst* uralkodóan negatív megítélése egyébként nem csak a dohánytermékek füstjére vonatkozik: míg korábban a zöldövezetben az ősz természetes velejárója volt az avarégetés, ma ezt sok helyütt tiltják, vagy legalábbis a szomszédok tiltakozásába ütközik. Igaz viszont, hogy a táborúz szokása a cserkész-, és úttörőtáborok, kirándulások szokásrendjéből mind több családi ház kertjébe is szétterjedt, s a kerti grillsütők, kemencék divatja még gyarapítja is a füst-források számát.

Mind a nem-kívánt hangok, mind a nem-kívánt szagok kizárásában jelentős szerepe lehet a falvastagságnak, a *szigetelésnek*. A nagyvárosi életformában, amelyben emberek tömegei kényszerülnek arra, hogy egymás közelében éljenek, a lakások zártságának biztosítása mindezen szempontokból lényeges. E bezárkózási tendencia jelképe is lehetne a *légkondicionálás*, amely a lakás belső levegőjének a környezettől független szabályozását ígéri, s bár egyéb kellemetlenségekkel jár (huzatérzés, légzési és ízületi panaszok, fejfájás, s főként: a nyílászárók csukva tartásának kényszere) valóban ezt a ("biztonságos" és mesterséges) elzárkózást: a lakás levegőjének egy zárt dobozban^[131] lehetséges biztosítását oldja meg.

Mert a "lakás levegője" nemcsak illatot, frissességet, hanem kellemes vagy kellemetlen *hőmérsékletet* is jelent. Otthonosnak általában a meleg, de nem túlfűtött lakást érezzük; nyáron a hűvöset, de sosem a hideget. A barátságos otthon fogalmához nem véletlenül társul az átvitt értelemben használt "meleg" jelző. Ugyanakkor a kemény munkára orientált, puritán hagyományban a fűtésre nem áldoznak sokat: a meleg lakást magasra értékelő polgári szemlélettel szemben mind a paraszti, mind a kisvárosi lakások többségét inkább hidegnek, vagy legalábbis mérsékelt hőfokúnak lehet nevezni, csak egyes helyiségekben, például a fogadószobában (vagy a hálókönyhában, esetleg - de ez már a "hedonizmusnak" tett engedmény - a fürdőhelyiségben van melegebb. Az alulfűtés persze nemcsak ideologikus megfontolásból, vagy hagyományból lehet egy lakás jellemzője: nem ritkán az anyagi lehetőségek szűkössége, a takarékoskodás késztet arra egy-egy családot, hogy lakása egyes részeit lezárja a fűtés elől. A hidegen maradó lakások, lakrészek, főleg, ha ehhez nyirkosság is társul, egyértelműen csökkent otthonosságúak; ez viszont nem jelenti azt, hogy másfelől a túlságosan meleg lakások otthonosak lennének. (A túlfűtés egyébként gyakran éppen annak a következménye, hogy a hideg, fűtetlen lakásokhoz az alacsonyabb társadalmi státusz, a szegénység képzetei társulnak: túlságos meleget (a hipertisztasághoz hasonlóan) gyakran éppen azok hoznak létre lakásaikban, akik a szűkösség köréből kiemelkedvén éppen e kiemelkedést kívánják kifejezni vele: "mi már annyit fűtünk, amennyit akarunk". Ezekben az esetekben tehát a fűtés is státusz-szimbólum.

A hőérzetet is befolyásolja az, hogy a lakás levegője mennyire *száraz vagy párá*s. És ezzel a lakások jellegét meghatározó következő tényezőhöz: a lakásokban jelenlévő *víz* jelentőségéhez érkeztünk.

Víz

Víz is igen sokféleképpen - és sokféle szimbolikus jelentéstartalommal - lehet jelen a lakásokban. A víz áldás és átok: lakás nem lehet nélküle, és tönkremehet a jelenlététől. Egyfelől *ivóvíz, főzésalapanyag*, a testek és tárgyak *letisztításának eszköze, a növények éltetője*, az esetek nagy részében a *fűtés kelléke* és *hangulatképző*; másfelől az egyik fenyegetés, amely ellen az embernek eleve hajlékra van szüksége, amelyet ki kell zárnia házából, ha nem akar betegségekből elemészteni, ha nem akarja, hogy megfagyjon, hogy tárgyai szétrohadjanak, épületei szétmálljanak, s amely - ha árvíz formájában érkezik- egyetlen perc alatt elsöpörhet egy egész élet alatt emelt, díszített, gazdagított otthont. **Az ember fölül kerekedő, szándékai ellenében lakásába betörő, a falakon lecsorgó, a mennyezetről alátolt lavórokba csöpögő víz szegénység-szimbólum. Az emberi akarat érvényesülését tükröző, különböző megszabott utakra, mesterséges formák keretei közé, munkavégzésre kényszerített, szolgáló víz jelenléte viszont éppen ellenkezőleg, hatalom, gazdagság jelkép** a sivatagban oázist létesítő sejkek, az épület-tetőre telepített függőkertjeit öntöző Szemiramisz, a palotáikhoz medencét csatoló maharadzsa óta.

Ha a mai házak, lakások állapotát vizsgáljuk, **feltűnő, hogy milyen alapvető probléma a vízelvezetés, a lakásoknak a nem-kívánt víz betörése elleni védelme**. Nemcsak a beázásoktól szédült, penészes sarkokkal teli szegényes külterki, vagy bércaszárnya-lakások, de vadonatúj épített házak, luxuslakások is küszködnek az elháríthatatlan beázás, a pinceszintet elárasztó talajvíz gondjaival, amelyek egyfelől a rosszabb építési feltételeknek, másfelől a hanyag kivitelezésnek, a szaktudás hiányának köszönhetőek. (A rosszabb feltétel sok

esetben azt jelenti, hogy a beépített városok olyan területek felé terjeszkednek, amelyek talajviszonyai eleve magukban hordják a vízfeltörést, a beázás lehetőségét). Mindehhez olykor a *lakók mentalitása* is hozzájárul: gyakran látni, hogy olyanok, akik milliókat költenek nemcsak lakásuk megvételére-főlépítésére, de bútorzatára, berendezésére is, takarékosásra nem kényszerítetvén, passzívan hagyják, hogy a luxuslakások beázzanak, hogy nagy mennyiségű víz elfolyjék a csőtöréseken.

Másfelől azt láthatjuk, hogy a *kívánatos víz szerepe* viszont megnőtt a lakásokban, több vonatkozásban is. Először is **növekedett az egy lakásra eső csapok, víznyerő helyek száma** (együtt azzal, ahogy például a korábban tárgyalt fürdőszobakultusz radikálisan megnövelte a vizes *helyiségek* számát. E növekedéshez hozzájárult a *sauna* divatja is, amely a víz alkalmazásának egy újabb formáját hozta magával). Megfigyelhető az is, hogy **az általánossá vált vezetékes víz mellett mind több helyen furatnak (ismét) kutat**. E jelenségben egyrészt a *"két lábon állás"* tendenciája érhető tetten (ez általános jelenség: ugyanez fejződik ki abban, amikor, mint erről korábban volt szó, kétféle: - gáz, illetve vegyes tüzelésű - kazántartanak meg egy házban; kétféle fűtési rendszert - például központi fűtés és kályha, vagy központi fűtés és padlófűtés, stb. - vagy két tüzhelyet - a régi sparheltet és az új gáz vagy villanytüzhelyet -; sőt, sok egyéb mellett még azt a jelenséget is idesorolhatjuk, amiről a falusi életforma változásai kapcsán szoltunk, hogy tudniillik terjed a kétféle kutya - korcs és fajkutya - tartása). E "két lábon állási" törekvés nem csak abból adódik, hogy sokan nem szívesen válnak meg a megszokottól, és ezért egy ideig az új mellett tartalékolják a régit is, (s nem is csak abból, hogy eltérő státusz-szimbolikájuk következtében a régi és az új nem is látszik egyenértékűnek, egymással felcserélhetőnek, tehát úgy tűnhet, hogy más-más okból, más-más funkcióra mindkettőre szükség van továbbra is); hanem - a víz vagy a fűtés esetében - józan óvatosságra is utal. A háborús és egyéb tapasztalatok, a nélkülözés sok emberben több generáción át örökített reflexeket táplál: az embernek minden körülmények között legyenek tartalékai, amelyek melleleg függetlenségét, szükség esetén a háztartásnak az állami ellátó rendszerről való lekapcsolódását is lehetővé teszik. A kútúrásban másrészt érzékelhető az a tendencia is, amelyről, mint a századvégen előtérbe került *természet-kultuszról* beszéltünk: megszerezett, fertőzött vizekkel körülvéve a családok nagy részének sokkal nagyobb bizalma van a közvetlenül - tehát nem a központi ellátó hálózatok útján - nyert vizek iránt (még akkor is, ha tudjuk, hogy a környezetszennyezés következtében ezek a "természetes vizek" sokszor mérgezőbbek, mint a vezetéken át érkező. (Az egyik legújabb presztízstárgy egyébként éppen a bármilyen vizet iható minőségűvé átalakító tea-főző-méretű víztisztító berendezés; de az ivóvízzel kapcsolatos aggodalmak következtében felértékelődtek és némiképp presztízssitallá is váltak a különféle *ásványvizek* is). A kutak újrateljesítésének harmadik, kézenfekvő oka a vezetékes víz *drágulása*: sokan azért fúrnak kutat, (vagy térnek vissza például a *ciszternákhoz*, esővíztároló edényekhez), hogy ha rosszabb minőségű vízzel is, de legalább az öntözést, a tárgyak tisztítását ingyen forrásból oldhassák meg. (A legnagyobb értéke persze annak van, ha ezen az úton ivóminőségű víz nyerhető: néhány telket - főleg érintetlenebb, kevésbé szennyezett hegyvidéken - a saját forrás, patak különösen értékesé tehet).

A víz hasznosságán kívül egyre nagyobb arányban mint gyönyörködtető, hangulatteremtő tényező, (s olykor mint presztízis-jelkép) is jelen van a lakások nagy részében. Egyre több formában alkalmazzák a szoba-, és kerti *csobogóktól, szökőkutaktól, tavacskáktól* és az egész kerten végigvezetett, hol előbukkanó, hol eltűnő *keringtetett vízrendszerrel* az alagsori és kerti (csempézett, beton és műanyag) *úszómedencéken* át a *vízgyákiig*. A víz - a nyílt tűzzel együtt - a századvégen hangsúlyosan *képviseli a természet szépségét*; a lakásokban, kertekben kicsiben *felidézi egyes kedvelt tájak* (tengerek, tavak, hegyi patakok, vízesések) *hangulatát*, s mivel az említett, vizet alkalmazó eszközök többsége igen költséges, ezekhez a gazdagság asszociációi is hozzátársulnak, s a medencék, szökőkutak, stb. sokszor nem is használatuk, kellemességük, hanem *gazdagság-kifejező, státusz-szimbólum* jellegük miatt kerülnek egy-egy lakás vagy ház terébe^[132]. Státusz-szimbólummá válnak olykor az olyan egyszerű tevékenység eszközei is, mint a kerti locsolás: a kertről szóló részben volt már szó arról, milyen bonyolult öntözőberendezéseket alkalmaznak -- elsősorban a tulajdonos lehetőségeinek, gazdagságának érzékeltetésére, illetve kényelmének mind tökéletesebb kiszolgálására.^[133]

Berendezés egésze, összhatás

Terek, tárgyak, fények, árnyékok, tüzek, vizek, hangok, szagok: mindez együtt adja a lakás összképét. Ez az összkép egyedi, s nagy valószínűséggel a házigazdák *személyiségét* is tükrözi, de többnyire valamilyen *szocio-kulturális* jellegre is utal, s többé-kevésbé meghatározható az is, hogy elsődlegesen milyen szempontok vezették kialakítóit: a lakás milyen elsődleges orientációról árulkodik. Ebből a szempontból vannak

- *otthonosságra, meghittsége*
- *jómód-, gazdagság-kifejezésre*
- *presztízis-érzékelítésre*

- tisztaságra, rendezettségre
- kényelemre
- funkcionalitásra, praktikumra
- korszerűsége
- hagyományra
- a szűkebb értelemben vett kultúrára, az esztétikumra
- valamilyen ideológiai tartalom kifejezésére orientált (s az orientációs típusok sora még nyilván bővíthető)
- s persze vannak többféle orientációs modelltől összeálló,
- illetve minden orientáció nélküli lakások.

Az összhatás egésze, az egyes elemek együttes sugallata kelti ezt vagy azt a benyomást: Egyrészt az, ha *ugyanaz* a mentalitás (a hipertisztasági törekvés, a presztízstárgyak kiemelése, a szépítő gesztusok, a kényelem-fokozó vagy a praktikus ötletek alkalmazása) jelenik meg, *ismétlődik* a lakás különböző részein: a lakószobákban, a konyhában, a fürdőben, a kertben, stb. Másrészt már egyetlen ránézéssel is megállapítható, hogy a bútorok, berendezések nagyjából milyen árúak; milyen korból származnak; egységesek vagy vegyesek; (ha egységesek, milyen stílusúak); mennyire épek, vagy elhasználtak; miként vannak elrendezve a térben; milyen használatuk lehetséges; mely elemek állnak a középpontban; milyen típusú tárgyak dominálják az összképet, stb. S mindebből máris következtetéseket lehet levonni a házigazdák *értékrendjére* vonatkozóan is: a *kényelmet* tartják-e fontosabbnak, vagy valamit *sugallni* akarnak a bútorokkal; az *újnak* van-e nagyobb szerepe a lakásban vagy a *réginek*; mekkora energiákat fordítanak a *karbantartásra*; mi van fokozott *használatnak* kitéve, s mi van használaton kívül, stb. (Az uralkodó attitűdöt jelezheti, hogy a lakás mely részei, mely tárgyai kapnak *kiemelt* jelentőséget -- akár mennyiségi kiemeléssel: ebből van a lakásban a *legtöbb*; akár minőségükkel: ezek a lakás *legmagasabb színvonalú, legjobban karbantartott* részei. Vannak lakások, amelyeket ilyképpen a *test ápolásának, kényeztetésének* színtere, a fürdő; vannak, amelyeket a *család regenerációját* jelképező konyha; másokat a *szellemi energiák felhalmozására* utaló könyvgyűjtemény, stb. dominál).

Az összképet, az orientációs jelleget nagymértékben meghatározzák azok a (történelmileg kialakult) társadalmi szerepek, amelyek szélesebb rétegek számára követendő mintákat, egymástól különböző modelleket jelentenek a lakáshasználatban is.

Ma az egyik legerősebben ható orientációs típus az, amit "polgárinak" lehet nevezni: a "polgári lakás" ma a lakáspiacon is az egyik varázsszó. A rendszerváltás a "polgárt" hivatalos ellenségéből eszménnyé, követendő mintává tette, s a **szocializmus alatt is "működött" polgári lakások most új magabiztossággal "vállalják" arcukat, a gazdagodó rétegek pedig "polgári arcukat", "múltat" igyekeznek vásárolni, lakásaikat a polgári modell hagyományához igazítják.** A "polgári" lakás számos jegye közül csak néhányat sorolva: *jelképeknek* tekintik a *stukkós mennyezetet*, a *kiemelt, nagy ajtókereteket*, a viszonylag nagy *belmagasságot*, az *egyenletesen nagy szobaméreteket*, a *stílbútorokat*, a *zongorát*, a *festményeket*, a *viktoriánus, szecessziós, és "art deco"* tárgyakat, különös tekintettel a Tiffany-lámpákra, a *múzeumszerű tárgy-kollekciókat*, stb. A folyamatosan megőrzött polgári lakásokban gyakran a bútorok érzékelhetően több évtizede változatlan helye és a fenntartott, de sosem túlhangsúlyozott rend és tisztaság sugározza a stabilitást. (A jelentős keresletet követve és gerjesztve a "polgári" berendezésnek megjelent egy utánzó, kommercializált változata is: ilyen bútorokat szembetűnő gyakorisággal vásárolnak például azoknak a frissen polgárosodó csoportoknak a tagjai, akik az állami bürokrácia paternalista mechanizmusainak védelmében halmozták fel a polgári lét alapjait).

Némiképp szűkebb körben, de **terjedő modell az a hagyományörző lakásmód is, amely mintáit nem a városi polgárság, hanem a nemesi és parasztpolgárosodás tradícióiból meríti**^[134], s ezáltal hangsúlyozottabb *nemzeti* jelleggel is bír. E modellek sajátosságairól később a lakások "népi, nemzeti" vonásai kapcsán még lesz szó, most csak annyit, hogy ma ennek a modellnek tiszta formái elsősorban egyes *értelmiségi* csoportok lakásait jellemzik.

Egy harmadik általános modellt nem valamely történelmi múltban gyökerező lakásmód-hagyománnyal, hanem a szisztematikusan megteremtett *renddel* lehet jellemezni. E lakásokban maga ez a rend sugározza a stabilitást, s jelzi, hogy a lakás tulajdonosa "kézben tartja" az életét, s nemcsak hogy "úr a maga szemétdombján", hanem *éppenséggel* egy olyan életszelet, olyan "domb" felett bír hatalommal, amelyben a "szemétnek": a bomlásnak, a hanyatlásnak fikarcnyi tér sem jut. Ezekben a lakásokban a rend, (sokszor "elvágtalagos" rend), és a tisztaság uralkodik; nagy szerep jut a szimmetriának; lehetőség szerint minden vadonatúj, friss, tiszta; sok a fényes felület -- lényegében a *hivatali reprezentáció mintái szerint*. Így e modellt leginkább "bürokratikusnak" lehet nevezni, s főként olyan (fiatalabb) középrétegek lakásaira jellemző, akiknek szocializációja a szocializmus többé-kevésbé dezideologizálódott - és tárgyait könnyedén cserélő *fogyasztói társadalommal összefonódott* - bürokratikus

végkorszakában történt, s akik számára az új keletű kapitalizmus is hasonlóképpen ideológiamentes, és (a hivatali kereset által biztosított) fogyasztói jólétet ígérő társadalmat jelent.

A steril rend és tisztaság és a lélektelen presztízstárgyak egy magasabb jóléti szinten lévő csoport, a hirtelen meggazdagodott *menedzser-, és "pénzarisztokrácia"* tagjainak villáit is jellemzi. A korábban említett neobarokk villákat a *barokk külsőségek* (balusztrádok, oszlopok, díszítések) mellett belül sokszor márványokkal és márványutánzattal borított *üres, rideg, belakatlan terek* jellemzik: ez utalhat arra is, hogy a megmutatkozó gazdagság *új keletű* (még nem volt ideje kitölteni a meghódított teret); de arról is árulkodhat, hogy a tulajdonos belső rendje, *lelki tartalmai nincsenek arányban anyagi lehetőségeivel*. (Ami egyébként sokkal szerényebb életszínvonalon is ugyanígy jelentkezik: egy kis lakást sem mindig tudnak kitölteni, belakni tulajdonosai).

Ismét más összkép az, amit a *tudatos puritanizmussal* alakított lakások árasztanak. Ezekben is rend van és tisztaság, ezekben is kevés a berendezés, de ami van, az mind valamilyen célszerűséget szolgál (s nem elsődlegesen a reprezentációt, nem "kifelé" szól). E lakások többnyire a polgári *felhalmozás* szakaszát tükrözik, nem rendelkeznek még az ereje teljében lévő polgárság kibomlott tárgykultúrájával, ugyanakkor fontosnak tartják, hogy - mintegy felemelkedésük irányát jelzendő - annak egy-egy szimbólumát (például a pianinót/zongorát, tálalószekrényt, zsúrkocsit, stb.) kiemelt helyen szerepeltessék. (Az ilyen típusú lakásokban, a "bürokratikus" lakásokban, és a korábbi jólétet konzerválni igyekvő polgári lakásokban egyaránt jellemző lehet a bútorok - például fehér huzattal való - letakarása. Ez egyfelől növeli a tisztaság, makulátlanság érzést, ám e racionális szempont ilyenkor egy irracionális sugallattal is társul: a használat-korlátozás azt is kifejezésre juttatja, hogy ilyen vagy olyan okból, de az adott lakásban a *bútorok uralkodnak az embereken*).

Volt már szó a jellegzetesen *értelmiségi* lakásokról, amelyekben a szűkebb értelemben vett kultúrának, az esztétikumnak, az értelmiségi foglalkozások kellékeinek hangsúlyos szerepük van, s együttesükben megteremtik a "szellemi létezés" légkörét. Ahogy a gazdagság-jelek, (vagy a kormányzati hatalomnak a gazdagság-jelekhez sokszor igen hasonló életforma-szimbólumai), úgy ezek is *hatalmi jeleknek* tekinthetők, miközben egyszersmind éppoly *foglalkozás-jelzések* is, mint a villanyszerelők, műbútorasztalosok, stb. lakásainak a házigazda foglalkozását már a belépéskor nyilvánvalóvá tévő tárgyai..

Az egyik legtipikusabb, legelterjedtebb modell persze az, amelyet a tömeges lakásépítés, és különösen *a lakótelepek lakásmódja* határozott meg (típusbútorokkal, variafalakkal, a lakberendezési boltok tárgykínálatával), s amely nem csak a lakótelepeken, hanem az ezek *"modernségét"* utánzó, (s ekképpen urbanizálódó) falusi kockaházakban, vagy szerényebb külterületi kislakásokban is hódított. Az más kérdés, hogy ez a lakástípus a hatvanas és nyolcvanas évek közötti időszakban hódított, s ma az új nemzedékek már túlnyomórészt az ilyenfajta lakásokkal szemben, ezek mintájától elhasonulva igyekeznek kialakítani lakásaikat. (A **fiatalabb generációk lakásaiban viszont gyakori egy újabb, de hasonlóképpen uniformizált: az IKEA-, Michelfeit-, és egyéb hálózatok kínálata, katalógusai által meghatározott minta követése**).

A lakás összképét ugyanakkor nem csak a modellszerűség, valamely kifejezni kívánt minta határozza meg, hanem maga az a törekvés is, hogy a lakás *valamiképpen* egységes, komponált legyen. Ez a "kompozíció" sokszor csak a tulajdonos számára érthető, csak ő van tisztában azzal, hogy mit miért oda helyezett el, ahol található: a látogató ilyenkor csak azt tudja eldönteni, hogy az ő nézőpontjából komponáltak, rendezettek, vagy éppen ellenkezőleg, diszharmonikusnak, szétesőnek tűnik-e a másik lakása. Máskor azonban a lakás kialakítója "kifelé" is egyértelműsíteni próbálja a komponáltságot, s ennek külsődleges jelzésekkel is kifejezést ad. Ilyen "egyértelmű" kompozíció-biztosító mozzanat a *garnitúrák* alkalmazása, ezeknél az összehangoltságot már a beszerzésük forrásául szolgáló bútorüzlet, vagy a tervező iparművész garantálja. Még hangsúlyozottabb összehangoltságra utal a *színharmóniára* törekvés. Van, amikor az egységet valamilyen ideológiai megfontolás biztosítja: például az, ha valaki a műanyagok mellőzésével kizárólag, vagy elsősorban természetes anyagok alkalmazásával – egy újabb harmónia-rend: az *anyagharmonia* jegyében - rendezi be a lakását. (Ez a törekvés erős például a "népi" modell követőinél, de nem csak náluk: az eredeti *fa* és a *bőr* például mind a népi mind a polgári lakásmodellben megbecsült anyag; a *csergét* mind a hagyományörző, mind a hangsúlyozottan modern lakásban szívesen alkalmazzák, s vannak olyan anyagok, mint például a bambusz, vagy más egzotikus bútor-alapanyagok, amelyeket a *keleti divat* jegyében átvesznek, s a lakás jellegétől függően más-más módon integrálnak az összképbe a különböző értékrendszerek követői).

Az összkép alakulásában mindenképpen szerepe van a boltok és bútorkészítők kínálatának, az e kínálatban mutatkozó divatoknak. Az utóbbi években a már sokszor emlegetett keleti hatásokkal együtt számos nyugati hatás is érvényesült a lakáskultúra alakulásában: elég, ha a célszerű modernséget sugárzó *skandináv* bútorokra^[135] vagy a színebb, meghittebb asszociációkat keltő *olasz-spanyol* hatásokra gondolunk a

lakószobák és a fürdőszobák kialakításában; (s Magyarországon - az egyéb kulturális hatásterületekhez hasonlóan - a lakberendezésben is mindig erős volt a *német-osztrák* ízlés befolyása is).

Az egyes korszakok kínálata változó, s míg a korábbi századokban egy-egy nemzedék (de gyakran több nemzedék is) egyetlen stíluseszménynek megfelelő környezetben élhette végig az életét, **a jelen kor emberére többnyire vagy az a jellemző, hogy – a fogyasztói társadalom diktátumának szélsőséges követőjeként - divatról-divatra lecseréli lakása bútorait, (s ekképpen mindig egységes lakást tár a szemlélő elé); vagy az, hogy olyan eklektikus lakásban lakik, amelyben a kordivatok egymásra rétegződnek, egymás mellett vannak jelen.**^[136]

Eleve keveredést hoz létre az, hogy az ember általában örököl is, meg vásárol is bútorokat, berendezéseket, s így az egyes lakásokban általában több ízlés van egyszerre jelen. (Persze, mint erről már volt szó, ha valaki elfogadja, megtartja ősei tárgyait, ebben többnyire valamiképpen már az ő ízlése és/vagy értékrendje is benne van: akár úgy, hogy a tárgyak megtartásával tiszteletét fejezi ki az örökhagyók iránt, akár úgy, hogy egy eltanult ízlésmintát továbbvisz, és neki is ugyanaz tetszik, ami elődeinek, akár azért, hogy gyerekkora kedves emlékeit társítja ezekhez a tárgyakhoz. Az ő ízlése és értékrendje is jelen van tehát az öröklött holmik megtartásában; jelen van, de mégsem teljesen meghatározó: sokan állítják, hogy ha anyagi lehetőségeik engednék, teljesen kicserélnék lakásuk tárgyait, így korántsem mindig érvényes az az igazság, hogy a lakás lakóinak tükre. Fialat házások az innen-onnan összeszedett bútorok közepette legtöbbször csak bizonyos idő után jutnak el oda, hogy lakásukat fokozatosan a maguk képére alakítsák, saját világot formáljanak ki). Akár fiatalokról, akár idősebbekről van szó, a lakás berendezését mindenképpen meghatározzák a család *anyagi lehetőségei*. Egy-egy lakásról pontosan leolvasható, hogy a történelem mely szakaszában lehetett a család "fénykora", mikor volt módja a nagyobb beszerzésekre. A garnitúrák általában ilyen korszakokból származnak. (A garnitúrák hiánya utalhat az uniformizációtól tartózkodó ízlésre, de arról is beszélhet, hogy az adott családnak sosem volt annyi pénze, hogy egy teljes garnitúrát megvehessen). Persze egy-egy garnitúra életkora nemcsak az adott család életszínvonalának alakulását jelzi: sokszor az önálló életkezdés, az *első berendezkedés* időpontját rögzíti; más esetekben pedig nem a család, hanem *a társadalom életszínvonalának alakulásáról* tanúskodik. Minthogy a társadalom egészének is vannak dinamikus felívelő, stagnáló és hanyatló korszakai, tudható, hogy mely évtizedek azok, amelyek "boom"-jában a családok jelentős része fejleszthette lakását; melyek azok a korszakok, amelyekből ily módon a legtöbb lakás bútorai származnak. (Az általunk vizsgált lakásokban a nyolcvanas-kilencvenes évek bútorai mellett elsősorban a hatvanas és - korai - hetvenes évek, illetve néhol a harmincas-negyvenes évek bútorai domináltak).

Olykor a rögzülő Múlt eluralkodik a lakáson: ezek a lakások egy régebbi kor hangulatát árasztják, függetlenül attól, hogy mely nemzedékek tagjai vannak jelen lakóik között. Máskor a Múlt az idősebb nemzedékhez kötődik: az ilyen lakásokban az öregek szobái - a lakás többi részétől elütően - idézik a letűnt korszakot. A Múlt-örzés gyakran egy hajdani jólét, magasabb státusz szimbolikus őrzését is jelenti (főleg olyan családokban, amelyek társadalmi vagy anyagi értelemben deklaszálódáson mentek keresztül). Ennek az attitűdnek egyik változatát idéztük, amikor a bútorok óvó beborítására utaltunk, de hasonló jelenségek a ma lakásaiban igen sok változatban, fokozatban megfigyelhetők. A "jobb napokat" ezüst-, és porcelánkészletek, kristályok, stílbútorok, zongorák hordozhatják, még akkor is, ha a "lecsúszás" következtében ezek jelentős állagromláson mennek keresztül. A hajdani jólét jelképei jelképiségüket kopottan, rongyosan is megőrzik, az más kérdés, hogy a foltossá, pecsétessé, rongyossá, törötté váló tárgyak, bútorok, a közéjük dugdosott rongyok, a körülöttük halmozódó szemét - a jóléttel éppen hogy éles ellentétben álló nyomor-jelenségek - közepette ezek a tárgyak összhatásukban már nem csak a hajdani jólét, hanem a jelenlegi hanyatlás vizuális szimbólumaivá is lesznek.

Az anyagi lehetőségek szűkössége (függetlenül attól, hogy látott-e valaha jobb napokat a család, vagy sohasem volt magasabb helyzetben) gyakran olyan megoldásokat helyez előtérbe, amelyekben nem az egyén vagy a család ízlése, hanem az *adódó lehetőségek* a meghatározóak. A lakások nagy részében igen sok a talált, ingyen, vagy olcsón beszerzett bútor és berendezés, és bár valamennyire ezek esetében is érvényesülhet beszerzőjük tetszése, gyakran ez egyáltalán nem lényeges szempont. Sok *hivatali* bútor került például ezen az úton a lakásokba (leselejtezés, munkahely-megszűnés, helyi akció kihasználásával). Az ilyen irodabútorok (amelyek mérete, formája többnyire egyértelműen jelzi "származásukat", és a lakásban általuk olykor a bürokratikus légkör és/vagy a hivatali jellegű reprezentativitás is megjelenik), nem mindig utalnak a tulajdonos bürokratikus vonzódásaira, (bár olykor ez sem kizárható), inkább a rászorultságról, illetve az intézményhez fűződő familiáris-patriarchális kapcsolatról tanúskodnak, (és persze a szedett-vedettség benyomását is kelthetik).

A sokféle eredetű bútor és berendezés összhatása is lehet harmonikus, ha érződik mögötte valamilyen *összerendező elv jelenléte* (ami általában a tulajdonos belső rendjével, annak erejével azonosítható). A különböző stílusú, különböző korokból és kultúrákból származó tárgyak együttese sugallhat *toleranciát*, jelezheti

az *egyéniség sokszínűségét* vagy személyiségének olyan sajátosságait, amelyek alkalmasak arra, hogy különböző eredetű elemeket valamilyen egyéni alapon integráljanak. Nem hat eklektikusnak, ha az egyes - mégoly különböző - tárgyakban is azok *egyedisége* dominál, (s ezen egyediségek egyesülnek a tulajdonos egyénisége által megszabott együttesben). Eklektikussá válhat viszont a lakás a szervező erő hiánya miatt; eklektikus, ha az egyes korok, stílusok lenyomatai egymástól elválnak, vagy kuszán keverednek, egymásba csúsznak (sokszor az életút töröttségére is utalva); s mindenképpen eklektikus és diszharmonikus, amikor szép és művi tárgyak, valódi és utánzat-anyagok keverednek (és ez is eléggé gyakori).

Zavaros, kaotikus hatása van az *agyonzsúfolt* lakásoknak, (amelyeket például a birtoklás szempontjának mindenek fölé helyezése miatt elárasztanak a legkülönfélébb tárgyak). Zsúfoltá válik egy lakás, ha nem az a rendezőelve, hogy a lakói számára fontos különböző funkciókhoz illeszkedő terek alkossák, hanem az, hogy az így vagy úgy megszerzett bútorokat, tárgyakat befogadja. (Ha valaki tudatosan a tárgy-, vagy bútor-gyűjteményének méltó elhelyezést biztosító tereket alakít ki, ezek már a "lakó számára fontos funkcióhoz illeszkedő terek"). A zsúfoltságához hasonló hatást kelt (a hasonló attitűdből származó) *túldíszítettség* is. Már egy-egy nemes anyag, elegáns szín alkalmazása is megemeli az összhatást, de vannak, akik ezt nem érzik eléggé: a bőséges anyagi lehetőségekkel rendelkezők házaiban ritka a visszafogott elegancia: a divatos (márvány-hangulatú) bordó vagy sötétzöld burkolatú fürdőszobák csempéit például sokan mindenféle mintákkal díszítik (s teszik ez által vizuálisan túlzózsúfolttá), vagy telerakják aranyozással, (ami szintén ezt a túldíszítettséget eredményezi).^[137]

Az összkép kialakításában mindenképpen meghatározóak a rendelkezésre álló terek: amikor egy lakás hangulatát, státuszát felmérjük, sokszor ösztönös térérzékelésünkre hagyatkozunk, s az *általunk* megszokottakhoz viszonyítunk; ennek alapján érezzük egy lakás terét fojtogatón szűkösnek, vagy meghittent zártnak; kellemesen tágasnak, vagy túlméretezett hodálynak. Nagyban befolyásolja ezt az érzésünket a helyiségek *belmagassága és formája*: **az utóbbi időben a magasság (ismét) nő, a tereket pedig - mint erről sok szó esett már - mindinkább egybenyitják,** ezzel egyszerre növelve a *tágasság* (és ez által a *szabadság*) érzetét, a *reprezentativitást* és csökkentve a lakás szétdaraboltságát (vagyis a terek vonatkozásában növelik az *egységesség*-hatást is). Ugyanakkor **fokozódik a törekvés arra, hogy az egyes terek funkcionális arculata egyértelműbb legyen:** a reprezentativitásra vagy hivatáskifejezésre-orientált lakásokban az elsődlegesen ilyen célokat szolgáló helyiségektől élesen elválnak az intim terek, s **bizonyos funkciókra, amelyekre korábban csak egyes sarkok, falrészek szolgáltak, külön helyiségek létesülnek** (ezzel is csökkentve az egye szobák eklektikusságát). A hatvanas-hetvenes évek "lakótelep"-modernségében például - a lakások tömegesítésével analóg módon - jellemző volt a ruhák, könyvek, tárgyak egy-egy falra koncentrációja (szekrény sorok, könyvfalak, stb.) kialakítása; a kilencvenes években épülő (nagyobb téri lehetőségekkel rendelkező) lakásokban, egyedi építésű villákban a szekrény sorok helyett külön gardrób-szobák, a könyvespolcok helyett néhol külön könyvtárszobák (vagyis a tárgy-szeriazálás helyett hangsúlyozottan egyediesített helyiségek) jönnek létre.

Az összkép végül is erősebben meghatározza a lakás gazdájáról kialakuló benyomásunkat, mint a lakás egyes elemei, a lakások tulajdonosai az esetek nagy részében már csak ezért is törekszenek arra, hogy a lakásuk összhatásának létrejöttében szerepet játszó különböző tényezők vonzó Egésszé álljanak össze. (Az egyes elemeknek persze igen nagy jelentőségük lehet éppen *az összkép szempontjából*: a luxuslakásról kialakított képet nagymértékben ronthatja egy tenyérnyi beázás, még inkább a vízvezetékéből felszálló csatornabűz; keresett eleganciáját formálissá-külsődlegessé fokozhatja le a lakók közönséges viselkedése, vagy egy-egy középpontba kerülő ízléstelen tárgy.).

A kedvező összkép kialakítására irányuló törekvések közül hármat érdemes külön is megvizsgálni (amelyekbe lényegében a fejezet elején említett orientációs típusok is összevonhatók):

- a törekvést a lakás *széppé* tételére;
- a *gazdagság*-érzékeltetést;
- és azokat az erőfeszítéseket, amelyek arra irányulnak, hogy a lakás egy (ideologikusan jellemezhető), *körülírható világot* alkosson.

Esztétikai törekvések

A szépség természetesen relatív: a különböző lakások lakói más-más dolgokat tartanak szépnek, közös azonban maga a törekvés: szebbé, széppé tenni a lakókörnyezetet. Vannak, akiknek számára ez nem fontos szempont; az emberek többsége azonban igyekszik csinosítani a lakását: azért is, hogy másoknak tessenek, hogy másoknak büszkélkedhessenek vele; de persze a maguk kedvére is, hogy ezáltal is kellemesebben érezhessék magukat otthonaikban. A szépség relatív, de vannak közös elemei: a *harmónia* például, - ha egyénienként vagy koronként

mást s mást érzünk is harmonikusnak - fontos összetevője a Szépségnek; a *kiemelő díszítés* - ha más-más mértékét érezzük is arányosnak - fontos eszköze a szebbé tételnek; (azokban a korokban, amelyekben a dísztelenség a szépségeszmény, éppen azért tartják ezt szépnek, mert ez az, ami kiemel). A harmónia-törekvés fejeződik ki az előző alfejezetben emlegetett egységesítő, összképfőmáló igyekezetben is; **s amikor a harmónia-eszmény etikai, világnézeti, életszervező alapelvevé lesz**, mint a manapság a nyugati világban is rohamosan terjedő Feng Shui esetében, **ez is elválaszthatatlan a lakás átesztétizálásának tendenciáitól**.

Amit szépnek érzünk, az megerősít bennünket (a világ szépségében való gyönyörködés az embert mindig a *világegyetem rendjéhez tartozás* erejével tölti fel), s a szépséghez sokszor már csak ennél fogva is valamiféle *hatalom* képzetei is társulnak. A szépség valamilyen értelemben általában valahol "fent" van, (nem véletlen, hogy amikor valaki azt kívánja hangsúlyozni, hogy a szépség jelen van a társadalmi "lent" körében is, akkor "a porban csillogó gyémántról" a mezőknek a királyok ruházatát megszátyozó liliomairól beszél - vagyis *hatalmi* jelképekkel, státusz-jelképekkel fejezi ki magát). A lakások szebbé tétele egyúttal mindig *felemelésüket* is jelenti: minthogy a társadalomban többféle hatalom-típus verseng egymással, e felemelés több, különböző szimbólum-körhöz is kapcsolódhat: **a gazdasági hatalomhoz kapcsolódó szépségeszmény például elsősorban a pompa, az adminisztratív hatalomhoz kapcsolódó szépségeszmény a rendezettség és a hierarchia-érzékeltetés, a szellemi hatalom szépségeszménye a világteremtés, a szellemiség-sugárzó összkép esztétikumával "emeli meg" a lakás státuszát**. Akár így, akár úgy, az esztétikai törekvések tehát többnyire elválaszthatatlanok a presztízskifejezés szimbolikájától, (bár természetesen az is megkülönbözteti az embereket, hogy esztétikai erőfeszítéseikben döntően maga a szépség, a harmónia vágya vezeti-e őket, vagy közvetlenül a presztízszempontok).

A lakás esztétikai megkomponálása sok értelmiséginél ideológiai kérdés. A művészet kultusza jegyében (az esztétikum-teremtő) művészet minél több termékét igyekeznek elhelyezni a lakásban, s gyakran magát a lakást is műalkotásnak: önkifejezési formának és a tér kreatív, esztétikai megmunkálásának tekintik. Különös jelentőséget kaphat ez a törekvés méltatlannak érzett környezetben (mint a zene hatalma kapcsán korábban már utaltunk erre). Ilyenkor ugyanis éppen arról van szó, hogy a többi hatalmi szempont szerint hátrányos helyzetével az értelmiségi a szellemi hatalom szimbólumait szegezi szembe, ezekkel emeli fel magát. Az esztétikum ezen fajta felemelő hatása eszközzé válhat persze más társadalmi csoportok életében is.

Az esztétikum eme felemelő ereje a hatalomnak nemcsak a közvetlen társadalmi viszonyokban megnyilvánuló formáit érinti. Az esztétikum mindig is jelen volt a *profán--szakrális* metszetben is: az "esztétikus" és a "szakrális" is összefonódik, **s így az átesztétizálás többnyire a (hétköznapiakból kiemelő) ünnepiesség megteremtésének is eszköze**, (és viszont: a létrehozott esztétikumba általában valamiféle ünnepi mozzanat is belekerül).

Társadalmi emelkedés, alkotó kreativitás, szakralitás, ünnepélyesség: mindez jelen van, jelen lehet a lakások átesztétizálására irányuló törekvésekben, s még sok egyéb is. A lakások szépítését az esetek többségében (bár persze korántsem kizárólagosan) a családok *nőtagjai* végzik: a szépség képzeteihez így a "nőiség" asszociációi is kapcsolódnak. Ennek köszönhetően **a női lét egyes szimbolikus tárgyai hajlamosak arra, hogy maguk is esztétikum-jelképekké, s ez által a lakás-szépítés eszközeivé váljanak**. (Nem egy lakásban női sálak, ékszerek, illatszerek egyértelműen szobadíszekként, a lakás átesztétizálásának elemeiként szerepelnek; többnyire női elemeknek érezzük a virágokat is, s egy szép asszony vagy lány a maga személyében is része lehet annak, hogy a szemlélő az adott lakást szebbnek, szépnek lássa). Ugyancsak női elemekként vesznek részt a lakás díszítésében a nők keze munkáját dicsérő tárgyak, hagyományosan elsősorban a fonott, szövött, kötött, hímzett anyagok. Számos nő kiéltetlen iparművészeti ambíciói a lakás szépítésében: szép tárgyak, és ami legalább ilyen fontos: szép kompozíciók, szobarendek létrehozásában kerülnek felszínre.

Mint már többször szó volt erről, **az átesztétizálás fontos eleme a megkomponálás, az egységberendezés**: ha azt mondjuk, hogy egy lakásnak "stílusa" van, ez egyfelől valamilyen *önkifejezést* és *világteremtést*, másfelől azonban mindig valamiféle *egységességet* is jelent. Az egységberendezés létrejöhet igen bonyolult, rafinált kompozíciós megfontolások, finom megkülönböztetések alapján is, de nagyon egyszerű szabályokat követve is: nyilván nagymértékben szerepet játszik ebben a rend megteremtőjének személyisége. A rend lehet éppen nagyon "*katonás*" (tehát nem különösebben nőies) rend is: van, aki éppen ezt érzi szépnek (mert csak ezt érzi igazi *rendnek*). A méret szerinti, szimmetrikus, stb. csoportosítás egyfajta szabályozott rend iránti igényre utalhat, mindenesetre, aki alkalmazza, annak számára a szépség - legalábbis egy fajta szépség - kritériuma az ilyenfajta (áttekinthető) rendezettség is. **Ugyancsak azonosulhat a szépséggel a tisztaság is**: sokaknál a mániákus takarítás azon kívül, hogy tevékenységi forma, és státuszjelzés ("nálunk rend van", "mi nem tartozunk a 'koszosok' közé"), a szebbé tétel eszköze is: ebben a felfogásban a szépség fontos eleme a *makulátlanság* (amit egy porszem már tönkre tehet). E felfogás mélyén tetten érhető a tisztaság materiális és spirituális értelme közti

összefüggés: a makulátlanság - mint abszolútum - *szakrális* elem; s noha nyilvánvalóan a hipertisztaságra törekvő háziasszony erre nem gondol, végső soron mégis azért (vagy legalább: azért is) érzi szépnek és egyedül elfogadhatónak lakása makulátlan rendjét, mert szépség-eszménye (és ettől elválaszthatatlanul: a fizikai tisztaságot fontos értéknek tartó erkölcsi elvrendszere) egy abszolút makulátlannak felfogott szakralitásból származik.

A fehér szín szintén tisztaság-jelkép, és többféleképpen is szerepet játszik a lakás-szépítő törekvések között. A lakások nagy részének falai mindmáig fehérek (a tisztára meszelés hagyományát követve), bár sok lakásban éppen a díszítési törekvések (és a "parasztosnak" érzett fehértől való elkülönöződés) következtében a színes, sőt mintás festés, (és az utóbbi egy-két évtizedben a tapéta kedveltsége is) a fehérséget a mennyezetre korlátozza. (A mennyezeten a fehér tartja dominanciáját; a pasztellszínű mennyezeteknek is a fehér stukkódíszek adják az "eleganciát"). A korábban egyértelműen fehér konyhai csempék a választékbővüléssel ugyancsak színesre cserélődtek, ugyanakkor a fehér új területeket hódított meg magának: például járólapok formájában gyakorivá vált a padlófűtéses lakásokban, s a nyolcvanas években a szobabútorok között is. A fehér a rokokó, az empire és a huszadik század első felében játszott szerepe után újra divatszíné vált, (az értékesebb bútorokat fedő, sokat emlegetett huzatok is egyébként hagyományosan is többnyire fehér vászonból készülnek); sőt, a nyolcvanas évek egyik nagy hatású divatjaként szokásba jött az *egész lakás* fehérbe, vagy fekete-fehérbe öltöztetése is. (A fekete helyett e lakásokban olykor más szín: leggyakrabban barna, szürke vagy kék szerepel).

Ha a fehérség részt vesz a lakás esztétikumának létrehozásában, legalább ennyire részt vesz ellentéte, a színesség is. Itt aztán valóban igen nagy szerepe van az egyéni ízlés-különbségeknek: van, aki a néhány szín visszafogott, diszkrét alkalmazását érzi finomnak, (azaz szépnek); más a színek kavargásáról gondolja, hogy vidám (azaz szép); a színesítés, a festés - akár csak jelzésszerű, akár az egész lakást elborító - mindenképpen díszítésnek számít. A színek az egyéni ízlésen kívül a divatokhoz is igazodnak (s persze a divaton keresztül a bolti kínálatához is: ha valaki megvesz egy új bútorgarnitúrát, vagy újracsempézteti a fürdőszobáját, ez már nagymértékben meghatározhatja az ebbe a környezetbe illő többi tárgy színét is). A kilencvenes években például az ekkor vetített Dallas-sorozat (és az általa sugárzott jólét-szimbolika) hatására divatossá vált világoskék-rózsaszín villák építése (a színminta mind a külső festést, mind a belső bútorozást, csempézést meghatározta). Egy még régebbi gazdagság-modell, a főúri kastélyok mintájára terjed a különböző szobák különböző színűre festése-bútorozása: kék, zöld, vörös stb. szobák, "szalonok", fürdőszobák kialakítása; a különböző színűség itt mennyiségjelző, (s ez által) megint csak: hatalmi jelkép; lényegében az az üzenete, hogy "én a különböző funkciókra nem csak egy-egy helyiséggel rendelkezem, hanem többel, amelyeket színünkkel tudok megkülönböztetni egymástól").

A színhez hasonló díszítő-esztétizáló szerepe van mindennek, ami csillog (a csillogás státusz-jelző szerepéről is már volt szó). Persze az is ízlésfüggő, hogy valaki a csillogó vagy éppen a matt felületeket érzi-e szépnek, és ennek divatja is változik a különböző korszakokban. A csillogót azonban - éppen a hatalmi szimbolikához való kapcsolata folytán - többen kapcsolják a széphez, s mivel erős, és egyértelmű hatás - az élénk színekhez hasonlóan - különösen szívesen alkalmazzák díszítésre éppen a legnyomorúságosabb lakásokban. ^[138]

Mind a színek, mind a csillogó tárgyak, felületek a fény hatását használják föl az esztétikum létrehozásában, **újabbban azonban maga a fény is közvetlen esztétikai eszközzé válik.** Míg korábban a csillárok a fényforrást díszítették, s annak fényét felhasználva sugároztak "szépséget" a szobára, a hangulatlámpák ernyőjük színeivel, mintáival, árnyékolásukkal hatottak, s maga a fényforrás egyszerűen fényforrás volt; újabbban tendenciává vált, hogy a fényforrások maguk is elsődlegesen esztétikai célokat szolgáljanak: vetett fény-nyalábjukkal, színeikkel egy kompozíciós rendszer tudatosan használt elemeiként vegyenek részt a lakás látványesztétikumának megteremtésében.

De a lakás fokozott átesztétizálását nem csak a fények, színek segítségével lehet elérni. A lakásban megjelenő *anyagok* közül igen sok eleve díszítő hatású. Nem csak státusz-szimbólumok, a szebb látványnak is eszközei a különböző burkolóanyagok: a márványlapok és oszlopok, a szép csempék, a nemes faanyagok, (s amire – jobb módú lakások kellékeiként - a csillogás kapcsán is gondolhattunk: a tükörfelületek, a lakkozás, a patinás jómódot is jelképező ezüst-"kincsek", a rézszereplvények, és az aranyozások). A tűz és víz is szépségforrás: a szobaszökőkutak, csobogók szoborként alkalmazzák a vizet, s a kandallók, átlátszó ajtajú cserépkályhák is sok esetben elsődlegesen nem melegítő hatásuk, hanem látványuk vonzereje miatt kapnak helyet egy-egy szobában (amelynek megfelelő hőmérsékletét esetleg egészen más hőforrások - radiátor, padló-, vagy falfűtés - biztosítják).

Igen sok tárgy szintén elsődlegesen a szépséget szolgálja ^[139]. A képek, szobrok, egyéb dísz tárgyak ilyen szerepéről már volt szó, s a *növények* sem csupán természet-, vagy státusz-szimbólumok, hanem a szép látvány

részei is. A képek a rajtuk megörökített látvány szépségével is hatnak, de olykor mintegy ornamentikaként alkalmazzák őket egy-egy falfelület egyhangúságának oldására, (vagy például fényképeket valamely megbecsült tárgy, - néha éppen egy-egy festmény - körbedíszítésére, kiemelésére). Sokszor szerepelnek dísz-funkcióban (a képekhez hasonlóan rendeltetésük szerint is az esztétikum világához tartozó) *hangszerek*, és a legtöbb *gyűjtemény* sem csupán a birtoklás örömét nyújtja gazdájának, hanem - főleg, ha elrendezésében is érvényesülnek az esztétikai elvek - gyönyörködtet is: a könyvgyűjteménytől a lepkegyűjteményig, az ásványgyűjteménytől az üveggyűjteményig ez sok mindenről elmondható. (A gyűjtés szenvedélye olykor persze ellentétbe is kerülhet az esztétikum szempontjaival: van, amikor a tárgyak tömegével elárasztott lakás egyre messzebb kerül attól, hogy szemlélője bármilyen szempontból is szépnek találja, másfelől viszont voltaképpen bármely egyszerű tárgy emelheti a lakás esztétikumát, ha "művészi" elrendezésbe kerül. Ami az elrendezés módszereit illeti: a nyolcvanas-kilencvenes évek avantgard művészetéből a lakberendezésbe is áterjedt az "installáció" divatja: a tárgyak most már nem csak egyenként és összhatásukban, hanem egy-egy tárgycsoport külön kompozícióként is részt vesz a lakás "szépségének" létrehozásában.)

Bármilyen a Szépség szolgáló eszközévé válhat, egyes tárgyak azonban különösen alkalmasak arra, hogy esztétikai hatást keltsenek: például *formájuk* révén. Egy-egy különleges, artisztikus formájának érzett fa, vagy kődarab a lakásban műtárggyá nemesülhet. ^[140]Díszítő, esztétikum-fokozó jelentőségre tehetnek szert a *keretek* (ablak, ajtó és egyéb keretek), ha az átlagostól eltérő kiemelést nyerne, különleges, szokatlan formát adnak nekik. (Régi polgári lakások ajtókereteit például szokássá lett vagy sötét, a környezetből élesen elütő színekkel, vagy éppen festetlenre csiszolással kiemelni, s ez által az egyértelmű díszítőelem rangjára emelni).

Más esetben az átesztétizálás olyan területekre terjed ki, amelyeken elsődlegesen nem az esztétikai cél a meghatározó: ez történik például az *ételek díszítésében*. (Az más kérdés, hogy a szép, "gusztusos" elkészítés és tálalás az elsődleges cél, a jóllakás - illetve a gasztronómiai élvezet - szempontjából sem hatástalan, és a konyhaművészet mindig is nagymértékben épített a látvány/esztétikai hatásokra is, jóllakni azonban különösebb díszítés nélküli étellel is lehet). **A kilencvenes években divatként terjed (fokozódik) az esztétikai szempontok konyhai alkalmazása, az ételek (és a konyha) díszítése, (s ezáltal rangjuk - és ünnepi jellegük - megemlése); az ételkészítésben és körítésben a kreativitás értékelése; az ételek (süteményes és gyümölcsöstálak, stb.) szabadízként alkalmazása,** - a konyhát a hangsúlyos esztétikai elemek nélkül ma már a legtöbb ember rideg ételgyárnak érezné - **s éppen az ilyen tendenciák, az esztétikumnak az esztétikai szempontoktól nem feltétlenül függő területekre való kiterjedése jelzi leginkább, ha egy korszakban az átesztétizálás a korra jellemző törekvéssé válik.** Éppen ezért hangsúlyozhattuk mind a konyha, mind a fürdőszoba esetében az átesztétizálás jelentőségét: a kilencvenes évek fokozott esztétikai törekvése éppen e helyiségek kapcsán mutatkozik meg a leghangsúlyosabban.

Ugyancsak az esztétikai szempont előretörésének jele, hogy a *gyerekszobák* esetében (de néhol a felnőttek lakrészében is) **a díszítő törekvés a falakról áterjedt az ajtókra és ablakokra:** a rajzok, matricák, festékszóró-permetek egyre több lakás ajtóit, ablakait ékesítik, s - a templomokat és kastélyokat idéző (egyszerre presztízs-, és szépség-szimbólum) színes ólomüveglak sokak álma lévén - egyre több helyütt látni az eredeti funkciót be nem töltő, ám a szimbolikus célnak megfelelő parányi *üvegeképeket* is az ablakok közepére lógatva.

Az esztétikai törekvés a tér alakításában is megnyilvánulhat. Építészek, belsőépítészek gyakran nagy gondot fordítanak saját lakásuk tereinek "látványtérre"-alakítására; de általánosan is terjednek az unalmassá vált kubusos térbeosztástól eltérő szoba-, és lakásformák. A kilencvenes évek lakásaiban szinte "kötelezővé" váltak az ívek, az oválisok, a falfülkék és egyéb ki-, és beszögellések; az egybenyitott nagy terek, a szerves építészet kupolás mennyezetei: mindezekben a divat változásán túl jól látható az esztétikai törekvés: az az igény, hogy a lakások belső terei ne csupán praktikusán használhatóak, de szépek, változatosak, gyönyörködtetőek is legyenek. ^[141]

Néhány alfejezettel korábban hangsúlyoztuk, hogy a lakás összehatásában részt vállalnak a zenei-, és egyéb hanghatások is. A századvégen felerősödő esztétikai törekvéssel ezek alkalmazása is fokozódik. A mindennapi élet hangulatát megemelő kellemes, halk zene mind több lakásban hallható, mint ahogy látványukkal és kellemes hangjukkal egyszerre szolgálják a lakás esztétikusabbá tételét a szintén említett szélharangok, csengők is.

Itt ismét visszajutottunk az "egzotikus", keleti hatásokhoz, amelyek egyszerre eszközei a lakások átesztétizálásának, és a később tárgyalandó "világteremtési" törekvéseknek.

A lakások jelenben megfigyelhető átesztétizálásának témájától két összefoglaló állítással búcsúzhathatunk. Egyrészt határozott tendenciának tekinthetjük, hogy a különböző lakásalakítási szempontok között a századvégen felerősödik, mind hangsúlyosabbá válik az esztétikai szempont, és ez a lakás olyan részeire (konyha, fürdőszoba, véccé, pince, stb.) és olyan elemekre (ereszcsatorna, kémény, kertívilágítás, karnis, törölközőtartó, stb.) is

kiterjed, amelyekben korábban nem volt fontos: a lakás, **a ház egészének kell Szépnek lennie.** (Ez fontos "kifelé" is, vagyis hogy mások szépnek tartsák, és "befelé" is, vagyis hogy a házigazdának ne csak kényelmet nyújtson, hanem minden ízében és egészében gyönyörködtesse is). Ez a tendencia bizonyára összefügg azzal a korszakunkban előretörő szellemi áramlattal, amely a *mikro-, és makrokozmosz összefüggését*, a világgal való harmónia lét-, (és faj)-fenntartási fontosságát hangsúlyozza, ugyanakkor *az embert a társadalmi nyilvánosság közterei felől önmaga belső világa felé tereli* (s ez a társadalmi térben magától értetődően a személyes belső térhez legközelebbi burok, az otthon felértékelődését is jelenti). **Másrészt ez az átesztétizálódás egy olyan korban történik, amely érték-, és ízlésvilágában meglehetősen pluralisztikus, "multikulturális"; s ennek megfelelően a szépség többféle felfogása egyenértékűen érvényesülhet benne.** A szépítő erőfeszítések általánosak, az, hogy ki mit érez szépnek, (változatosan) különböző. Mivel az egyes korszakok szépségeszménye (s ezen belül arány-felfogása) is igen különböző, nincs alapunk arra, hogy - például a felhasznált berendezési és dísz tárgyak mennyisége szempontjából^[142] - szebbnek vagy csúnyábbnak minősítsük az egyes lakásokat.^[143] A lényeg a közös elem: az akár így, akár úgy megnyilvánuló törekvés arra, hogy a lakás - alakítója elképzelése szerint - Szép legyen.

Egzotikum

Az egzotikumot az imént a lakás esztétikumát növelő tényezők között említettük, hozzátéve, hogy alkalmazásának korántsem ez az egyetlen, s talán nem is a legfőbb funkciója, bár az egzotikus tárgyakat, növényeket érdekesebbnek s ez által többnyire gyönyörködtetőnek is érezzük. (A gyönyörködtetésnek, az esztétikai hatásnak abban a tágabb értelmében, amelyben nemcsak a kellemes, hanem például a szellemileg felkavaró, elgondolkodtató hatásokban is gyönyörködünk). Egzotikusnak az európai ember elsősorban az Európán kívülit nevezi (mint ahogy, mondjuk, a távol-keletiek szemében éppen az európai "hosszú orrúak", az új-guineai őslakók szemében a tenger felől jött "albínók", tehát az európaiak kultúrája az egzotikus). S bár ugyan az Európán kívüli világ kultúrái évszázadok óta jelen vannak az európai tudatban, (s az információtovábbítás huszadik századi forradalma következtében e kultúrák bármelyikével könnyen kapcsolatba is léphetünk,) e kultúrák tárgyai, szimbólumai mégis a mai napig az izgatón távoli, az "idegen" képzeteket keltik fel bennünk. (Persze, sokszor éppen azt érezzük izgatón idegennek, egzotikusnak, amit már - mint sztereotípiát - ismerünk a másik kultúrájából). Egzotikus elemek egyébként saját világunkban is találhatóak: Európa északi kultúrái egzotikusnak tartják a délieket, a nyugatiak a keletieket, (az utóbbi kapcsolat fordítva azért nem működik, mert a kelet-európai kultúrák évszázadok óta *követni* próbálják a Nyugatot, s amit követni próbálunk, az, ha idegen is, de nem "egzotikus". Ebből az is következik, hogy az "egzotikus" fogalmában az is benne van, hogy *fölülről nézzük*: az egzotikus olyan idegen, olyan "külső", amelyet mi, mint egy erősebb, szélesebbre nyitott kultúra képviselői integrálni tudunk a saját kultúránkba; (kiválogatva elemei közül a számunkra hasznosat). Az "egzotikus" kultúra a világot "felülről" néző, külső megítélője szemében mindig valamiféleképpen *gyarmati* terep: átvételre alkalmasnak ítélt ("egzotikus") kulturális elemei oly módon illeszkednek az integráló kultúra egyéb elemei közé, mint a *gyarmatárúk* a nagy piacok, bevásárlóközpontok kínálatába. Ugyanez történik a *belső* egzotikum elemeivel is. A társadalom "felső" csoportjai számára egzotikus az alsó csoportok életvilága, némelyek számára egzotikus a bűnöző alvilág és az azzal érintkező szórakoztatóipar, egzotikusak a művészek; van, amikor (például a múlt századi romantika polgári világa szemében) még a kalapos-, és virágáruslányok is. Mindez az egzotikum megjelenhet a lakásokban, (és éppen a fenti tartalommal jelenik meg): amit azért helyezünk el a lakás tárgyai között, mert egzotikusnak tartjuk, azzal természetesen színesítjük tárgyi környezetünket, de egyúttal azt is kifejezésre juttatjuk, hogy *felülről* nézünk rá, borzongató idegensége nem félelmetes, mert a hatalmunkban van, mert a mi polcunkon csak a mi kultúránk része. (Ezen túlmenően persze megint csak különféle attitűddel viszonyulhatunk az "egzotikusnak" minősített kulturális elemekhez. A skála a nyílt lenézéstől a multikulturalitást elfogadó tolerancián keresztül a rajongásig, az egzotikum kultuszáig terjed.)

Milyen egzotikus elemek jellemzők a mai lakásokban? Többször kiemeltük a *távol-keleti* tárgyak szerepét. Ezek között érdemes megkülönböztetni a vallási és a használati tárgyakat, mert bár ugyan a legtöbb alkalmazó számára ezek egyként az adott keleti kultúra reprezentánsai (és mint ilyenek: egzotikumok); azok számára, akik a keleti hatás szellemi mozzanatait is fontosnak tartják, a kegytárgyak plusz tartalmakkal is telítődhetnek. Egy másik tárgycsoport az *afrikai* szobrok, és egyéb tárgyak csoportja. Ezek - jóllehet egészen másfajta kultúrát, és vallási attitűdöt képviselnek, mint a kelet-ázsiaiak - az egzotikum-divatban együtt terjedtek el (ugyanazok a bolthálózatok is árusítják őket), s a lakásokban is többnyire hasonló státuszba kerülnek (a többi világrész "bennszülött" tárgyaival: amerikai indián faragványokkal, szöttesekkel, hangszerekkel; ritkábban az ausztráliai őslakók készítményeivel együtt). Az afrikai (és egyéb, nem-ázsiai) tárgyak vallási-spirituális használata kevésbé

jellemző, e téren kivételt az jelent, amikor valaki – erről is volt már szó - elfogadja a *mágia* szemléletét, s ilyenkor egyes tárgyak a dísz-funkción kívül, mint a varázslás, rontás, stb. eszközei is használatba kerülnek.

Az egzotikus kultúrák tárgyai érdekességükön, "másságukon" kívül egyrészt többnyire eredetüktől független, általános esztétikai értékkel bírnak (szép formájúak, szép színűek, őrzik a kézi munka hitelességét, az érzelmi és pszichikai személyességet), de az értelmiségi attitűdben ehhez még a *kultúrtörténeti* érték is hozzájárul. Sokan azt értékelik bennük, hogy egy olyan világból érkeztek, amelyről eddig csak műveltség-ismeretek álltak rendelkezésre, s most, a tárgy által e kultúra egy darabja, íme, a lakás részévé válik, birtokba kerül; (s minél értékesebbnek tartjuk műveltségünket, ismereteinket, annál nagyobb lehet az ezen ismereteket "kézzelfoghatóan" illusztráló tárgy értéke is a számunkra).

Az Európán kívüli kultúrák tárgyain mellett elsősorban a *pravoszláv* és a *mediterrán* kultúrák emlékei töltenek be "egzotikus" szerepet a mai lakásokban. Egyfelől az ikonok, az orosz lakk-kazetták, Matrjoska-babák, és a szovjet korszak rekvizitumai, a román üvegfestmények, stb.; másfelől az olasz, spanyol, görög világnak – gyakran a tengerparti nyaralásokat is idéző - sztereotip jelképei^[144]. Ezek a tárgyak sokszor személyes utazás emlékei, a hozzájuk fűződő érzelmekbe ez is belejátszik (mint ahogy a távol-keleti, afrikai vagy indián tárgyak is egészen mást jelentenek azoknak, akik maguk is jártak e földrészekén, és személyes találkozások, érzelmek kötik őket az adott kultúra képviselőihez). Azok számára, akiknek az utazás életformájukká válik, (például világjáró-turnézó előadóművész, külkereskedő, stb.) maga ez az *életforma* is szimbolizálódik az innen-onnan összegyűjtött "egzotikus tárgyakban".

Az egzotikus idegenség az *időben távoli* kultúrákat is jellemezheti. Ilyen értelemben egzotikus tárgyak a mai lakásokban a történelemelőtti korok tárgyai, de például a középkor tárgyi emlékei is, s ilyené válhatnak bármely kor jellemző termékei, ha a jelenkor az adott korszakot idegennek érzi magától. (Legutóbb a második világháború, majd az államszocializmus rekvizitumai váltak efféle egzotikumokká).

Említettük, hogy az egyes társadalmak *belső világa* is tele van egzotikusnak érzett szubkultúrákkal. Néhány lakásban a *paraszti* munka tárgyai szerepelnek ilyen "egzotikumként", s viszonylag gyakori az "*éjszaka*" világát idéző, többször említett bárpultok alkalmazása is: ezek ilyenkor egyfajta esztétikum-felfogás jegyében a lakás "széptői" is; de az izgató egzotikumot is képviselik.

Ez utóbbi példa már nem csak egy vagy néhány egzotikus tárgynak a lakás összképébe való beépítését jelenti, hanem egy világ, egy jellegzetes szubkultúra jellegzetes színterének felidézését, egyfajta *világteremtést* is. Ez megtörténhet a többi említett "egzotikus" világgal is: nem egy lakásban találkozhatunk egész kis buddhista szentélyekkel, s – mint a kertek kapcsán felidézttük - az általunk végigjárt házak között is többet találunk, amelynek kertjében (kínai-japán) teaházat állítottak, (ezek pedig már nem csak tárgyak, hanem szertartások, életforma-elemek átvételét is jelentik; s bár az életforma-elemek esetében is az egzotikumot illető attitűd érvényesül: (éppen azért is csinálják, mert izgalmasan idegen, újszerűen más); ha valami - sajátos kellemességforrásként - beépül az életformába, akkor már nem csupán egzotikus elem, hanem ennél jóval több is: a különböző kultúrák szintézisének megnyilvánulása.

"Luxus"

Az egzotikus tárgyak, lakásrészek jelenléte nemcsak díszíti a lakást, hanem megfelel egy másik szimbolikus szükségletnek is, amelynek szintén fontos szerepe van a lakás otthonosságának létrejöttében: a *luxus-szükségletre*^[145] gondolunk. A luxustárgyaknak mindig köziük van az esztétikai törekvésekhez, hiszen eredendő funkciójuk, hogy a lakás "fényét" emeljék, arról pedig már többször szó esett, hogy a "fény" státusz-szimbólum, presztízfokozó is, a luxusigény tehát ettől is elválaszthatatlan. Ugyanakkor a "luxus" szükségletében van még valami, ami a presztíztől-hatalomtól és az esztétikai törekvésektől is eltérő: a *szabadság* eleme. Ha luxusnak azt tartjuk, ami kívül van a legszükségesebb dolgok körén, ha a "luxus" valami olyasmi, ami egy szigorú funkcionalitás szemszögéből felesleges, akkor megléte egyúttal az egyén azon szabadságát is tükrözi, hogy nincs teljesen a szükségszerűségek, a rigid racionalitás szolgátságában; megengedheti magának azt, hogy felesleges dolgokat is birtokoljon. (Ez a fajta szabadság-szükséglet aztán persze másfelől eleme az esztétikai törekvéseknek és a presztíztárgyak értékelésének is).

A "luxus" megint nagyon relatív dolog: ami az egyik embernek környezete leghétköznapibb kelléke, az a másiknak dédelgetett luxustárgy lehet; a civilizáció fejlődésének egyik mutatója éppen az, hogy miképpen válnak luxustárgyak hétköznapi használati tárgyakká, állandóan bővítve ez által a normális életvitel

alapfeltételeinek tartott tárgyak, dolgok körét. Ezt a mozgást a mindenkori puritanizmus rosszallása fékezi; a luxus a puritanizmus szemében mindig az ember elpuhulását jelképezi. S bár ez csak az igazság egyik fele, természetesen ebben is van valami, gondoljunk arra, hogy a lét milyen alapfeltételévé vált mára például az elektromosság, s gyakran idézik a nagy New York-i áramszünetet annak illusztrálására, hogy a huszadik századi ember mennyire gyámoltalanná lesz, ha megfosztják ettől a tegnap még luxust jelentő szolgáltatástól. Ám a puritánok tiltakozásai dacára nem csak a luxusjavak köre bővül állandóan, hanem az emberiség szemlélete is folytonosan átalakul, s egyre több tegnapi luxustárgy és szolgáltatás sorol át a teljesen természetes, szinte alanyi jogon járó dolgok kategóriájába. A mozgás ugyanakkor a másik irányban is jellemző. Az elhasználás, a környezetpusztítás számos olyan dolgot emel a *ritka* luxusjavak körébe, ami korábban tömegesen állt rendelkezésre, s így nem volt luxusértéke. Gondoljunk az energiahordozókra, s már-már ebbe a kategóriába sorol át az "érintetlen természet" is: nem véletlen, hogy a luxuslakások mind hangsúlyosabban ilyen környezetben létesülnek, (vagy az "érintetlen természet" minél több darabját, jelképét igyekeznek elhelyezni falaik között).

A luxus tehát relatív dolog, de mindig vannak a létnek olyan szeletei, amelyekhez fokozottabban kötődnek luxus-képzetek. A pihenés, a kényelem, a kikapcsolódás *per definitionem* kapcsolatban állnak a luxussal, s így jelképeik mindig jelen vannak a luxustárgyak között. A "nyaraló" - bár az utóbbi évtizedekben igen sok embernek lett valamilyen nyaralója - mindmáig a legértékeltőbb luxusjavak közé tartozik, s a **huszadik század végének hedonista fogyasztói társadalmában a lakások is mindinkább "nyaralósodnak": a luxuslakás egyik általános jellemzője, hogy - legalább a tárgyi jelképek szintjén - mintegy állandósítja a nyaralást.** (Ezt segíti a házi uszoda, a házi szolárium, a pálmaház, a kerti lak, filagória, a hintaágy, a hintaszék, a rattán bútorok megjelenése a lakókörnyezetben, stb.). **A test kényeztetése - pontosabban: ideális kondíciójának biztosítása - általában is a "luxus"-képzetek egyik legfontosabb mozzanata.** A fürdőszobák szaporodása, (említettük, hogy ma már egy lakáson belül nem is a két, hanem inkább a három fürdőszoba számít luxusnak); a fürdőszobán belül a pezsgőfürdők megjelenése, a szauna; a különböző fitness-felszerelések (masszírozó gépek, szobabiciklik, stb.) olyan luxustárgyak, luxus szolgáltatások a mai lakásokban, amelyek egyértelműen emiatt válnak keresett luxustárgyakká. (Ugyanaz az izom kifejleszhető fizikai munkával vagy kondi-géppel, csak hogy míg az első esetben a kifejlődő izom egy tevékenység *mellékes eredménye*, nem öncél, a másodikban hangsúlyozottan szabadon választott, célirányos tevékenység következtében jön létre, s éppen ettől válik drágán megfizetett luxussá).

A szórakozás mindenképpen luxus, és persze annál nagyobb mértékben az, minél költségesebb, minél kevesebb ember engedheti meg magának. Ezért jellegzetes luxusjavak azok, amelyek valamely *közszolgáltatás* magán-kisajátítását jelentik (több ilyenre utaltunk már az uszodától a kerti játszótereken át a megrendelt házi koncertekig). **Az állandósuló nyaralás mellett a bármikor beindítható szórakozás, mulatás, életélvezet, a bármikor újrakezdhető ünnep is jellegzetes luxus-képzetkör.** A sokszor említett bár mellett ennek légkörét biztosíthatja egy hagyományosabb izlésvilágban (a sok villa mellé-alá szintén luxus-jelképként épített) *borospince*; a lakáson belül annak *ünnepies földiszítése* (girlandok, lampionok, gyertyák, stb.); a különböző *(drága) játékok* (biliárd, luxus sakk-készletek, kártyaasztalok, stb.); a *szórakoztató elektronika éppen legköltségesebb, s ezért exkluzívnak számító eszközei* (jelenleg ilyen a szélesvásznú, illetve változtatható képernyőjű televízió, a "tévéfal", a sok-kimenetes (CD, nyomtató, fényképezőgép, stb.) számítógép; a komputeres fényképezőgép, az összetett - például műholdas zene-adókkal összekapcsolt - Hi-fi lemezjátszó és magnetofon rendszerek, stb. (A szórakoztató elektronika száguldó fejlődése e javak körét persze állandóan változtatja).

Az egyén kényeztetését, kényelmének biztosítását számos luxustárgy és szolgáltatás végzi. A *légkondicionálás* a lakás egészét a "megfelelő hőfokra" hozó luxus szolgáltatás, de hasonló szerepe van a ma *divatos "központi porszívónak"*, az *italautomatás jégszekrénynek*, (s ma még többé-kevésbé a luxus-szolgáltatások közé számít a *mosogatógép* is). Extrém esetben találkozhatunk belső *házi lifttel*, és a legkülönfélébb, a házigazda mozgását megtakarító berendezésekkel: *távírányított öntözőberendezéssel, étellifttel, számítógép-vezérelte lámpagyújtó-rendszerrel.*

A luxusjavak következő fontos csoportja a luxuséletforma külső feltételeinek biztosítását: a lakásnak a külvilágtól való elzárását (és egyszersmind azzal összekapcsolását) szolgálja; az elzárást-védelmet és az összekapcsolást a tulajdonos igényei szerint szabályozva, azokhoz igazítva. Idetartoznak egyfelől a lakás *védelmi berendezései*, (beleértve a különböző különleges eljárással fényvisszaverővé, sugárzás-biztossá, törhetetlenné, stb. tett ablakokat is); másfelől a mind tökéletesebb *kommunikáció* elősegítésére a telefon-jellegű kapcsolat mind tökéletesebb kellékei (a mobiltelefontól a házi telefonközponton át a telexig, telefaxig).

A luxus életforma mindig a (feleslegesen) drága anyagok és eljárások halmozását is jelenti; mint más korokban, most is ilyennek számít a *márvány*, a *mahagóni*-, ében-, teak-, és egyéb drága faanyagok, a

rozsdamentes acél és a réz alkalmazása; az *intarziás padló és faburkolatok, asztallapok*, az újra divatba jövő *színes üveglakok*, az *aranyozások* (csaptelepeken, stukkókon, bútorokon, függönybe-szőve, stb.)^[146]. Kedvelt luxus-jelkép a fallá, (ritkábban mennyezetté) tágitott *tükör*: ez egy erotikus gondolatok köré szerveződő életveg életformának is kelléke, s mint ilyen, luxus-asszociációkat kelt; de luxusjellege a mennyiségi halmozásban is kifejeződik: a falnyi tükör jóval több, mint amire a tükör funkcionális használatához szükség van; **a mennyiségi halmozás általában is a luxusjavak egyik igen gyakori jellemzője**. A mennyiségi halmozás teszi luxus jellegűvé a *gardróbosztót* (annyi ruha van, amennyihez már külön szoba kell); a *teremni nappalikat*, a hatalmas *terasokat*, a *sok állásos garázsokat* (s egyáltalán az autók olyan szaporodását, hogy azok mennyisége néhol meghaladja a családtagok számát); stb.

Természetesen nem csak a mennyiség, de a kiemelt minőség is luxusjellegű: amikor bármely tárggyal vagy szolgáltatással kapcsolatban nem az kap hangsúlyt, hogy jól funkcionál, hanem az, hogy "ez a legjobb", "jobb, mint mások", s ami ennek gyakori (bár sokszor hamis) kifejeződése, hogy: "ez a legdrágább", akkor ezzel már luxusjellege is kidomborodik. A minőség és drágaság többnyire a *ritkasággal* és - ezzel összefüggésben - a *régiséggel* is összefüggésben van: **a luxusjavak vagy a legújabbak (s ezért nem lehetnek bárki birtokában), vagy régiéi, egy régi kor becses emlékei (s ezért ritkaságok)**. (A kertekről szólván említettük például, hogy a luxuskertek kialakítói gyakran hatalmas, "öreg" fákat hozatnak a kertjükbe - hiszen ezzel a luxussal nem versenyezhet akárki).

A luxuséletformában az egyént tárgyai minden lehetséges módon kiszolgálják; s természetesen a luxus részei az emberek által nyújtott szolgáltatások is. **A személyzet léte (s a házban a minél több személyzeti helyiség) teljes egészében a luxus része és szimbóluma**.

Hangsúlyoztuk, hogy a különböző anyagi lehetőségek függvényében más és más számít luxusnak. A luxusjavak jelképességét egyetlen társadalomban sem lehet pontosan érteni az adott társadalom kaszt-jellegű tagozódásának ismerete nélkül. Ennek a finom átmenetekkel érvényesülő kaszt-tagozódásnak kifejeződéseként az egyes házakban, lakásokban számos apró jel jelzi, hogy lakói melyik társadalmi "kaszt" vagy "alkaszt" tagjai lehetnek.^[147] Már a *lakóhely* is támpontot ad, de a házon, lakáson belül is sok minden a helyiségek *méretétől* az ablakméreteken és az alkalmazott függönyök *minőségén* és *színösszeállításán*, a falak *burkolásmódján* keresztül egészen odáig, hogy *megüli-e a lakást az ételszag* (és milyen ételek szaga). Az egyes kasztok között a mintaadás és mintakövetés lépcsőfokait lehet végigkövetni, s a luxusjavak is e lépcsőn helyezkednek el: A drága, luxusjellegű anyagokat egy alsóbb kasztban az azt az anyagot utánzó, (gyakran mű) anyagok helyettesítik (a bőrt a műbőr, a bársonyt a plüss, a márványt a műmárvány, a fát a farost; s egy még alacsonyabb szinten ezek utánzatai is belépnek: a famintázatú tapéta, a márványmintájú linóleum, stb.). **Am az alacsonyabb "kasztban" az utánzatok ugyanolyan luxusfunkciókat töltenek be, mint az eredetiek** (hiszen éppen azokat jelképezik). A fenti lépcsőt egy másik metszetben úgy is jellemezhetjük, hogy az időtálló anyagoktól a legújabb divat szerinti jó minőségű anyagokon, majd a legújabb divat szerinti olcsóbb kivitelezésű anyagokon, tárgyakon át a korábbi divatot tükröző tárgyakhoz, s mind gyengébb minőségű anyagokhoz jutunk.

Tulajdonképpen *bármely tárgy* lehet valaki számára luxustárgy (távoli világokról szóló ponyvaregények gyakran élcelődnek az euro-amerikai kultúra ócska tárgyait fetisizáló, luxustárgyként használó "törzsfőnökökön"), s az egzotikus, egy másik, távoli kultúrából származó tárgyak eleve alkalmasak erre a szerepre, hiszen ezek abban a kultúrában, ahol nem szokták őket használni, eleve fölöslegesek, tehát megtartásuk, a lakásban való elhelyezésük: luxus. De visszakanyarodván az egzotikus tárgyakhoz, azt is megállapíthatjuk, hogy ezeket nem csak díszítő-esztétikai céllal, s nem csak a luxus (azaz a gazdagság, a fölöslegék) élvezete miatt tarthatjuk: megjelenik bennük a lakás egységbe rendezése kapcsán kiemelt harmadik fontos motívum: a sajátos *világ* megteremtésének igénye is.

“Világteremtés”

Milyen "világokat" teremtenek a lakások kialakítói? Többször is szó volt már különböző "modellekről"; egy-egy *társadalmi réteg* világának szimbolikus sűrítéséről. **A lakások jelentős részében ilyen – valamely társadalmi rétegre utaló - világteremtéssel találkozunk**: mint például a paraszti, parasztpolgári, polgári, nemesi, arisztokrata, értelmiségi, iparos, kereskedő vagy hivatalnok modell követésével, folytatásával vagy újrateemtésével; felhasználva ehhez a történelem-kimunkálta mintákat: utalva is az adott réteg életformájának régebben jellemző-volt sajátosságaira, meg új, a jelen körülményeknek megfelelő tárgyi szimbolikával fel is frissítve annak képzetkörét. (A mai "polgári lakásban" például – vagyis ahhoz, hogy ma egy lakást polgári színvonalúnak fogadjanak el - *egyszerre* kell jelen lennie a hagyományos polgári lét valamely jelképének, (illetve minél többnek ezek közül, mint a szobrok, reprezentatív nagy lámpák, zongorák, stílbútorok, stb.) és a

jelenlegi jólét kellékeinek, (mint a hűtőszekrény, automata mosó-, és lehetőleg mosogatógép, "korszerűen" felszerelt fürdőszoba, - illetve fürdőszobák -, stb.) Ezek hiányában éppúgy nem tekinthető igazán "polgárinak" egy mai lakás, mint akkor, ha a hagyományos polgári jelképek közül egy sem szerepel benne. Vagy hogy egy másik példát említsünk: sokan azok közül, akik a faluból városba kerültek, de akik ugyanakkor a szociális felemelkedés útján csak kis lépéssel - s talán nem is minden tekintetben - haladtak előre, a régi falusi viszonyok egyes jelképes elemeit próbálják újratemetni, (mint erre utaltunk: például a házuk mellett hasonló kiskertet létesítenek, kispadra ülnek ki beszélgetni, stb.). Ugyanakkor e kiskertek vagy kispadok mellett megjelennek az autók és az autószerelés - tehát egy tipikus városi tevékenység - kellékei, vagy - a hagyományos sátoros lagzit és az "úri" filagóriát egyaránt idéző - kerti sátrak is).

De a modellek kínálata sem marad változatlan. A világteremtés hagyományos modelljeihez mindig újak is csatlakoznak, s ezek előtérbe állításában a *filmnek és televízióknak* igen nagy szerepe van: az egész huszadik század folyamán megfigyelhető, hogy a különböző mozgókép-műfajok által bemutatott lakások milyen nagy mértékben szolgálnak mintául ezrek és milliók számára. Ezek a modellek többnyire a polgári, értelmiségi, hivatalnoki, esetleg arisztokratikus modellek változatainak is tekinthetők, de olykor egy-egy különösen markáns, és/vagy nagy hatású stílust érdemes önálló típusként is elkülöníteni. (Ilyen például az említett "Dallas"-modell, vagy ilyen volt a hatvanas években egy - markáns underground jegyeket is magába építő - értelmiségi lakástípus, ami abban az időben döntően a "nyugati" filmek közvetítésével jelent meg Európa keleti felén).

A "világteremtés" jelentheti egy-egy mesterség kellékeinek, s ez által az ahhoz a mesterséghez kapcsolódó szubkultúra életének (zenészek, számítógépesek és mások sajátos létezmódjának) **"világgá" szélesedését.** Különösen azokban az esetekben figyelhető meg ilyesmi, amikor mindez már nemcsak egy meghatározott szakmára utal, hanem egy annál szélesebb körben átélhető, mások számára is átvehető modell, egy szimbolikus életszféra: az említett példák esetében mondjuk a "tisza művészet" vagy "a legfejlettebb korszerűség" asszociációit is hordozza. (Az egyes tárgyak ilyenkor az adott szimbolika kibontakozását is szolgálják: a *komputer* például a lakásban erős sugallatú modernség-jelkép lehet). A "*művészlakás*"-modellnek ^[148] több típusa is van, a "fennkölt művészi légkörtől" a "művészi rendtelenségig" - természetesen annak függvényében, hogy a lakás kialakítójának (illetve megítélő) szemléltőjének milyen asszociációi kötődnek elsősorban a művészethez.

A "világteremtési" törekvések egy másik jelentős csoportja a "való világból" való kivonulás, a "szigettermelés" szándékát tükrözi. Ilyen "kivonulás" sokféle módon lehetséges.

Kivonulás a szembefordulás: a valamilyen ellenkultúra kialakítása. Főleg fiatalok alakítják lakásaikat ezen az *ideologikus* alapon: mindent másképpen csinálni, mint ahogy az megszokott, közhelyes, "nyárspolgári". Ilyen kivonuló világteremtés volt a "beatnemzedék" plakátokból és újságkivágásokból kialakított tipikus kamaszszoba enteriőrje, ilyen a földre-ágyazás az ágy vagy dívány helyett, ilyen a mindenkorri avantgard és a mindenkorri lázadó életformacsoportok jelképes tárgyainak megjelenése a lakásokban.

A nagyvárosi ember egy másik, tipikus - éppen a nagyvárosi jelleg ellen lázadó - kivonulási gesztusa a "természet" kultuszához való csatlakozás. Ez a nagyvárostól távoli, a természetbe ágyazott életforma kialakításához is vezethet, de van, amikor a természettől megújító erőt remélő ember vágyai a lakásban megjelenő természeti tárgyak (tehát csak egyes, jelképes elemek) alkalmazásában öltönek testet. ^[149]

Ismét másik (de a természettel sokszor azonosított) "világ", amelybe az emberek gyakran megpróbálnak "emigrálni", a konfliktusmentesség, a harmonikus idill világa, az otthon, mint "családi fészék". A boldogságnak a konfliktusmentességgel való azonosítása alkotja e képzetkör magját, s jellegzetes tárgyi megjelenésformáinak egyik csoportja az, amit összefoglalóan a "giccs" fogalmával szoktak jelölni. (Nem mehetünk itt bele a "giccs" definíciós kérdéseinek megvitatásába, s mivel e kifejezésben a leíró elemek mellett eleve leminősítő, pejoratív mozzanatok is vannak, nem is szeretnénk a továbbiakban sem alkalmazni: úgy gondoljuk, lényegesebb azokról a szükségletekről és körülményekről beszélni, amelyek a giccs sajátos szemléletmódja iránti vonzódást is kialakítják. Ezek közül is csak egyet ragadnánk ki itt: az emberi viszonyok és érzelmek leegyszerűsödését, rövidre zárását, ami - a modern tömegléttel együtt, és részben annak következményeként is - az idill-eszményt is létrehozza a tizenharmadik-tizenkilencedik század fordulójának környékén). A valóságos érzelmeket és mélyebben átélt emberi viszonyokat ebben a "modellben" gyakorta pusztán gesztusok helyettesítik (amelyek nyomait az úgy nevezett giccs tárgyakon kívül is felfedezhetjük az egyes lakásokban: a tükörre rajzolt szív, mint "szerelmi vallomás", a zongorabillentyűkre helyezett rózsaszál, s számos hasonló példa ilyen fajta idill-világ teremtésére tett kísérletek jelei.)

Ugyancsak a valóságból való kilépés, a gondoktól elmenekülés lehetőségét ígéri a "gyerekvilág". A legtöbben (legalább) gyermekeik számára szeretnék biztosítani ezt a lehetőséget, s ennek jegyében a

gyerekszobát valamilyen "álomvilággá" alakítják. (A mese-, és rajzfilmfigurák, mese-illusztrációk egy bizonyos mennyiség meghaladása után már nem elemei csupán a gyerek saját világának, hanem maguk alkotnak egy olyan "más" világot - napjainkban ez gyakran Walt Disney világával azonos -, amelybe a szoba ajtaján belép a gyerek, s mert ebben a szobában lakik, szülei reményei szerint e világ be is szippantja; a gyerek e világ - a mindennapok gondjaitól távoltartott - védettségét is élvezheti). Egy ilyen *álomvilág* létrehozásába többnyire olyan szülők fognak bele, akiknek ambíciója gyerekeik jövője felé irányul (vagy legalábbis e jövő felé is), de a célok megvalósításához vezető utak nem teljesen világosak a számukra. Ezeket hivatott helyettesíteni a Disney-stílusú "Dreamland"; amely ugyanakkor, mint egy fajta idilli "másvilág" (mintegy a mágikus imagináció ereje révén) elképzelésük szerint valamiféle védőburkot is létrehoz gyerekeik és a "kegyetlen" valóság között. Néha maguk a felnőttek is a gyerekvilágba menekülnek (vissza). Ma eléggé jellemzőnek tekinthető ez az "infantilizáció": a felnőttek egyre több időt töltenek például játékokkal, egyre több felnőtt tekinti nyíltan vállalt kedvenc időtöltésének a rajzfilmek és egyéb gyerekművek nézését, s a családok mindennapi életében is gyakori a határelmosódás a gyerekek és felnőttek időtöltései között. A felnőtteknek a gyerekvilág felé fordulását több tényező is erősíti. Kedvez neki a *természetkultusz*, (hiszen minden felnőtt természeti magja a gyermek); mindenképpen kifejeződik benne a (hiánya által is felerősített) *érzelemigény*, és kedvez neki az értékrendszerek területén megfigyelhető *individualizáció* is (amikor az egyén értékrendjének közepén önmaga áll, ez felértékeli személyes életútját, s ezen belül különösen az egyén - lehetőségeit sűrítve tartalmazó - gyermekkorát).

Sajátos, egyfajta gyerekvilággal is azonosítható, s annak felnőttebb továbbvitelére is lehetőséget adó álomvilág a "*fantasyké*". Tolkien és követőinek másvilága a "New Age" mitológiához is illeszkedő, a gyermek Disney-showknál sötétebb színekből kevert fantáziabirodalom, amelynek divatja néhány "kivonuló" lakásában is nyomot hagyott (különc megnyilvánulásként, de találkoztunk olyan szobákkal, amelyekben ilyen, a megszokott, "normális" lakberendezéstől szándékosan eltérő fantázia-elemek látványvilága uralkodott).

S ezzel a "világteremtés" azon típusához érkeztünk, amelynek az a lényege, hogy az egyént *kifejezze*. Nemcsak azon a módon, ahogy a legtöbb lakásban történik: tömeggyártott és egyedi tárgyak (többé-kevésbé) *egyedi kombinációjaként* (ahol az adja az egyediséget, hogy nincs két *teljesen egyforma* tárggyegyüttes, tehát a lakás valamilyen módon mindenképpen egyedi lesz). Hanem úgy is, hogy **a lakás összehatása valamit szándékosan "mond" is a szemlélőnek: valami olyasmit, amit a lakás kialakítója önmagára jellemzőnek tart.** Van, amikor ez a közlés csupán annyi, hogy "én hangsúlyozottan más vagyok, mint a többiek" (ezt mondja például az, amikor egy sok lakásos ház egyforma ajtóit, ablakai között valaki a magáét hangsúlyozottan másmilyenre festi); és van, amikor azt is "elmondja", hogy miben más, hogy milyen világnézeti, világszemléleti sajátosságokat tart fontosnak önmagában, önmaga látásmódjában.

Egy kis vályogházban láttunk például egy olyan lakást, amelyet agglégény lakója teljesen a maga képére teremtett. A lakást automatizált elektromos rendszere tette egyedivé. A példa szélsőséges, de talán érdemes részleteiben is végigtekinteni rajta. A számítógép előtti korban a házigazda ügyessége egy ébresztőóra szerkezetével kötötte össze a rádiót, televíziót, magnetofont, mosógépet, amelyek így a nap egy-egy meghatározott percében működésbe léptek, s egy másik percében kikapcsoltak. A magnetofonra felvette kedvenc tévébemondónője szavait, melyeket úgy vágott össze, hogy őt köszöntse (mintha keresztnevéen szólítaná), jó reggelt kívánva neki. Ezután a magnetofonon kedvenc számai hangzottak fel, majd kellő időben a hírekkel bekapcsolódott a rádió és így tovább. A rendszerhez csatlakozott még egy reggeliztetőgép is, amely még az ébresztés előtt begyújtotta a főzőlapot a kávé alatt, a kenyérpírtót az előre bekészített kenyérszeletekkel, majd egy kar a kávéát áttolta arra a polcra, amelyen a kenyér pirult, s egy forgatókerék az egészet befordította az ágyban fekvő, ott ébredező házigazda keze ügyébe. Az elektromos rendszert hatvannégy karácsonyfaéggő egészítette ki, amelyeket sakktáblaszerűen a mennyezetet borító üveglapok mögé helyezett el, s amelyek természetesen a csillagos égboltot jelképezték, (s a magnó és rádió erősítőjéhez kapcsolva a hangerő és hangszín függvényében gyulladt ki ez, vagy az a szín, színorgonaszerűen változtatva a lámpák fényerejét is). Ez a lakás – mint bármely lakás - sok mindent jelzett gazdájáról. Először is egyértelmű, hogy a *technika* jelentős érték a szemében, s az is érzékelhető, hogy ért is hozzá. Az is, hogy a *kényelemnek* nagy jelentősége van az életében. Több jel is utal arra, hogyan törekszik személye *kiterjesztésére*: a lakás, illetve az óraműves rendszer az ő távollétében is működik. A mennyezet az *univerzummal* való bensőséges kapcsolatot idézi föl, az ébresztés ceremóniájában pedig megjeleníti *nőideálját*, és *saját fontosságának, önkényeztetésének* is kifejezést ad. Ugyanakkor az is érezhető, hogy ez a megteremtett világ is egy fajta kivonulási forma: megteremtője nem törődik azzal, hogy különöncnek tartják miatta, a lakás "magának való"; s tulajdonképpen egy kommunikációs zárlat, (s az ebből adódó magányos élet) kifejeződése is.

Az "egyedi világ" nem mindig jelent különönc világot, és rendkívül sokféle lehet. (Az általunk látott egyedi megoldások további sorolásának azért nincs is különösebb értelme, hiszen - éppen mert egyediek - minden olvasó nyilván más s más fajta egyediséggel berendezett lakások példáira gondolhat). Számos lakás

"egyediségének" viszont a kialakítói által fontosnak tartott olyan értékek adják a tartalmát, amelyek végül is - másokéval közös vonásokat mutatva - valamilyen ideologikus üzenetté állnak össze, s az ilyen "ideologikus" lakáskialakítás néhány típusának főbb sajátosságait a következő fejezetben foglaljuk össze.

Végső soron persze minden "világteremtés" valamiképpen ideologikus; valamilyen eszme közvetve vagy közvetlenül szinte mindegyik felsorolt típus mögött kimutatható. Most a század-, és ezredvégen mindenesetre feltűnő, hogy a **"világteremtésben" igen nagy a jelentősége a hagyománykövetésnek: számos lakás-kialakítási megoldásban valamilyen eredeti minta rekonstrukciójára való törekvés mutatható ki.** (Nem utolsó sorban a rendszerváltás következményeként erős a törekvés arra, hogy az államszocializmus által megszakított életformák modelljeihez nyúljanak vissza, azokat, vagy legalábbis azok elemeit revitalizálják). Ezek közül a rekonstruálni igyekezett minták közül - hogy visszakanyarodjunk alfejezetünk kiindulópontjához - a **"polgári", az arisztokrata és a "népi" modell a legjelentősebb, s ezek mindegyikének vannak ideologikus mozzanatai is.** A polgári modelltől már többször szó esett, s a nagyúri lét, az arisztokrata kastély szimbolikus elemeivel is több helyütt találkozhattunk: a középkor és a barokk általános divatjától a tornyok, oszlopok, baldachinok, gyertyafényes - sőt, újabban - fáklyás-szövétnekes megvilágítás alkalmazásán át a fogadások, a világra felülnézeti rálátást biztosító terasz-használat vagy az "úri" sportok viselkedésekben, szokásokban is megnyilvánuló mintakövetéséig. Legrészletesebben a talán legtöbb alváltozatot mutató - s elemeiben már szintén többször szóba került - népi modell jellemzőire fogunk kitérni.

Vallás, népiség, és egyéb ideológia a tárgyokban

A "világteremtési" törekvéseket különösen markánsan érezzük azokban az esetekben, amikor a sajátos "világ" tartalmát valamilyen *ideológia* adja. Az egyik legkézenfekvőbb példát erre a *vallási* hit megnyilvánításának jelei szolgáltatják: a lakás, mint a valamely vallás szellemétől áthatott "világ".

Az ilyen világ létrejöttét több forrásra is visszavezethetjük. Magától értetődően hatják át látványában is a mélyen hívő ember lakását hitének tárgyi jelképei. De a vallástalanok lakásaiban is gyakran megjelennek e jelképek. Ezek, mint erről már korábban - a képek és a szimbolikus tárgyak kapcsán - beszéltünk, lehetnek a lakók *hagyományhoz* való viszonyának kifejezői, (hiszen egy nem hívő, de katolikus, protestáns vagy zsidó családból származó ember számára is jelentősége lehet annak, hogy családja a keresztény - vagy zsidó - kultúra tradícióit örököltette rá: a vallási jelképek ilyenkor mint kulturális *hagyomány*-jelképek hatnak); de lehetnek egyszerűen egy *kultúra* az egyén által birtokolt szimbólumai is. Világteremtéssé akkor nő egy vallási kultúra tárgyainak alkalmazása, amikor e tárgyak - mint a világteremtés bármely más fajtája esetén - *egységes szellemiséget sugárzó rendszerré* állnak össze.^[150] A vallási jelképeknek külön jelentőséget ad, hogy a rendszerváltás óta a vallás nyíltan vállalható: ez is közrejátszott abban, hogy felszaporodtak a vallási jelképek, s így több lakásban már az össz-hangulat meghatározóivá is válhattak.

A *kereszt* - mint a leggyakoribb keresztény szimbólum - különböző elhelyezési módjaival e világ más-más mozzanatát hangsúlyozza. A nappaliban, s főleg a bejárat külső oldalán elsősorban kifelé szülő jel: a család ideológiai alapállásának kinyilvánítása. Az ajtó fölött a lakás megszentelője, oltalmazója is; ez külön hangsúlyt kaphat a gyerekszoba falán, vagy ajtaja fölött. A hálószobában a házasság, a szexualitás Isten általi megszentelésének jelzése. Az íróasztalon, vagy fölötté a (szellemi) munka eszmei hátterét, szellemiségét jelzi. A stilizált vagy hangsúlyozottan művészi kidolgozású kereszt inkább hordoz kultúrtörténeti asszociációkat, mint az egyszerű, sablonos (ez utóbbiban egyértelműbb a vallási szimbolika). A keresztnek vallási világ hordozó jelenségét megerősíti, ha a lakásban egyéb, a hitgyakorlatra utaló tárgyak: szenteltvíztartó, rózsafüzér, szentképek, kegyes feliratok, bibliaidézetek, kiemelt helyen elől hagyott bibliák is találhatók.

Külön súlya van, ha a kereszttel vagy más keresztény szimbólummal a *házon kívül* találkozunk. Faluhelyen ma - elsősorban azon családok körében, amelyek ősei hajdan ugyanezt tették - újra szokásba jött a kereszt- és szobor-állítás, a régi kegyhelyek felújítása. Ilyenkor nem csak hitükről tesznek tanúbizonyságot, de azt is kifejezésre juttatják, hogy ők olyan tagjai az adott falu keresztény közösségének, akiknek e közösségen belül súlya van (akár összhangban van ez a szellemi-tekintélyi súly a családtag jelenlegi anyagi státuszával, akár nem).

A polgárosodás - ideologikusan is meghatározott - lakásszervezési módjain és a vallási világteremtésen kívül (talán még a modernista-technicista világteremtést is a legjelentősebbek közé számítva) a legelterjedtebb, legszembevetőbb ideologikus lakáskialakítási irányzat, amelyben a "világteremtés" szándéka igen erőteljesen és sok mindenre kiterjedően jelentkezik: a *népi-nemzeti* modell.

Az értelmiség azon csoportjai, amelyek ezt a "népi" modellt követik, többnyire látszólag a *paraszi* lakásmódot, vagy annak egyes elemeit próbálják *rekonstruálni*. Mások egyes népi elemeket *díszítő* vagy *identitás-jelző* szándékkal alkalmaznak lakásukban, de anélkül, hogy a "népi" *életformát* újjáélesztenék: éppen ellenkezőleg: csupán érzelmi mozzanatként, nosztalgia-gesztusként vagy csak esztétikai értékükre támaszkodva helyezik el a tárgyakat egy különben egészen más szellemiségű tárgy-együttesben.

A skála egyik végpontján azok az *eredeti paraszi* lakások állnak, amelyekben eleve, hagyományozottan vannak jelen a paraszi munka és a hagyományos életforma jellegzetes kellékei. Olyan lakás, amely ezt a szellemiséget egységesen, világyszerűen hordozná, egyre kevesebb van: **a falu átalakulása a lakások túlnyomó részét különböző városi minták több-kevesebb adaptálásával formálta át.** (Tudjuk, hogy Nyugat-Európában milyen kulturális gyökérvésztest eredményezett a hagyományos népi kultúra szinte teljes eltűnése, a falusi életforma elmúlt évtizedek-beli átalakulásával azonban már Európa keleti felén is szinte a hagyományos paraszi élet több autentikus tárgyával találkozhatunk gyűjtők kezén, mint eredeti környezetükben). Ezen persze nincs mit csodálkozni: a hagyományos tárgyak mindenképpen annak a paraszi életnek a jelképei, amelyből a parasztság tagjai mindig is fel akartak emelkedni, ezért érhető, hogy egy modernebb tárgykultúra felé orientálódva csak olyan mértékben tartják meg ezeket a - számukra a múltat, a szegénységet, fejletlenséget is jelképező - tárgyakat, amilyen mértékben az átalakulás közben a folytonosságot is igyekeznek megőrizni.

Ugyanez a szimbolika azonban a többi réteg számára egyrészt a parasztsággal való kapcsolatot jelképezi. (Van, aki *eredetét, gyökereit* látja ebben a kultúrában; van, aki a főváros-vidék ellentétben a *fővárossal szembeni ellenérzéseit* fejezi ki ezzel a kötődéssel; s van, aki számára a falu világa távoli, de erővel, szépséggel teli, s ezért jelképes tárgyaival *a lakást is szépítő, erősítő világ*). Másrészt - a parasztság a nemzeti önkép egyik pillére lévén - a paraszi világ tárgyai *nemzeti szimbólumok* is, s ezért igen sokak számára e tárgyak a nemzethez való viszony jelképei (akár arra használják őket, hogy nemzeti elkötelezettségüket jelezzék, akár arra, hogy egy kozmopolita szemléletben a különböző kultúrák egyikeként, "egzotikumként" szerepeltessék őket egy multikulturális tárgy-együttes darabjai között). Nincs most hely a nemzethez való viszony változatainak elemzésére, elég, ha csak arra gondolunk, hogy ilyen asszociációkat keltő tárgyakat a tizenkilencedik-huszedik század szinte minden korszaka előtérbe helyezett -- persze más-más formákban, más-más szemlélet kifejezésére. (Az ötvenes években például a "népi demokrácia" eszménynek megfelelően - és azt az orosz-szovjet nép-nemzeti irányzatot utánozva, amelyet például a Mojszejev-, vagy a Pjatynickij együttes képviselt - a megfelelő boltháközat közvetítésével egy fajta *háziipari* népiesség tárgykultúrája hódított, s minthogy ennek tárgyai a hivatalokban is megjelentek, e tárgyak, - amelyek "népiségének" több köze volt a Millenium mesterséges népviseletet teremtő nemesi-polgári "népbarátiságához", mint a valódi népiséghez - a hivatal, a bürokrácia képzeteit is magukba szívták. Már ebben az időben megkezdődött ezzel az "iparosított-államosított" népiességgel szemben az értelmiség (elsősorban a népi eredetű értelmiség) kulturális válasza: az *eredeti, autentikus* paraszi tárgyak gyűjtése, (mintegy Bartók követése a tárgykultúra területén). A hatvanas években - miután a hivatalosság "népiessége" csökkenni kezdett - ez az autentikusabb paraszi kultúra vált nemzeti jelképpé, s az értelmiségiek lakásaiban ilyen jelképeként szerepeltek ezek a tárgyak; olykor együttesük uralta is a lakást, ám az esetek túlnyomó többségében a népi tárgyak hangsúlyozottan *esztétikai* kompozícióvá álltak össze: egyáltalán nem paraszi, hanem félreérthetetlenül értelmiségi lakások voltak ezek, olyan értelmiségieké, akik szemében a *népiség* és a *szépség* fogalmi összefonódnak. E lakások nagy része ráadásul hangsúlyozottan *modern* is volt: a népi tárgyak absztrakt formákkal, konstruktivista bútorokkal elegyedtek: e korszak és e réteg szemléletében - a NÉKOSZ-reneszánsz évei ezek - a népi-paraszi hagyomány az ("alulról jövő") fejlődés, egy demokratikus, a paraszi rétegek felemelkedésén nyugvó modernizáció erőtartaléka. A nyolcvanas évektől a népiségből is mindinkább a *nemzeti* került előtérbe (felerősödtek az idegen megszállással, és a tartalmatlannak érzett internacionalizmus hipokrizisével szemben a nemzet érdekvédelmének szempontjai), és a paraszi jelképek egyre nagyobb mértékben keveredni kezdtek (a nemzeti jellegben velük osztozó) *nemesi*ekkel (illetve a nemzeti polgárosodás gyér emlékeivel). A "népi" és a modern közti kapcsolat ugyanakkor mindinkább gyengült: a paraszi (és a nemzeti) jelképek ebben az időben a mind erőteljesebb *konzervativizmus* ideológiájához kapcsolódtak. **A hagyományörzés-hagyományélesztés a rendszerváltás után nyíltan is az államszocializmus által visszaszorított-megszüntetett életformák újjáteremtését célozta meg:** Ebben a hullámban indult meg nagyobb számban az értelmiség egy részének kirajzása elnéptelenedő falvakba, tanyákra: olyan életforma felvállalása, amely szándéka szerint a megtört, - többek megfogalmazásában: megromlott - eredeti paraszi élet folytatása lenne. Persze ez az ideologikus elszánással létrehozott újfajta "paraszi" életforma bárhány formai elem átvételével valósul is meg, már csak azért sem lehet azonos a valódi paraszi élettel, mert *egészen más alapokra* támaszkodik: *szabad, (alternatív) életforma-választáson* és a felsőfokú képzettség során kialakult *elméleti megfontolásokon* alapszik. (Nem a képzettség adja a döntő különbséget, hanem az attitűd eltérése. egy parasztgazda, ha felsőfokú képzettséget szerez, *ezt eszközüül* használhatja korábbi - korántsem ideologikus alapon választott - életmódja fejlesztéséhez; a "paraszi" életformát felvállaló értelmiségiek számára viszont -

lényegében éppen fordítva - a választott életforma szolgál az ideologikusan kialakított absztrakt életcél megvalósításának eszközeül).

A paraszti élet teljes felvállalása persze ennek a tendenciának is csak a szélső változata. Nem utolsósorban ezen irányzat hatására, - de a népi konzervativizmustól elválaszthatatlan "zöld" divat hatására is - sokan úgy "kóstolnak bele" a paraszti, falusi életforma egyes szeleteibe, (például nyaralót építve-vásárolva egy-egy faluban), hogy közben megtartják a városi kényelem és az ipari civilizáció előnyeit is. (A népi konzervativizmus radikális irányzatai az ezektől való teljes elfordulással próbálják megvalósítani az "eredeti" életforma minél hívebb rekonstrukcióját). Így aztán valóban igen sok variációval találkozhatunk a paraszti tárgyak, eszközök eleven használatától az ilyen eszközök díszként alkalmazásán keresztül a hangsúlyozottan muzeális elhelyezésig. Mindegyik használatmód egyértelműen jelzi is a maga attitűdjét: a "díszítő" használat gyakran hangsúlyozottan új funkcióbba helyezi a tárgyakat (a nehéz munka eszközeit a könnyed szépség szolgálátába állítva): talicskákat, hordókat, szekereket láthatunk nyaraló-házak udvarán virágtartóvá változtatva; felhasogatott fahasáb-halmot egy látványterv részeként felépítve, paprika-, fokhagyma-fűzéreket, tököket girlandokként fellógatva, virágkompozíciókba fogva. A muzeális használatban a tárgyak régisége kap hangsúlyt: ebben a használatmódban a keletkezés évszáma, vagy egyértelműen egy régebbi korszakra utaló jellege az, ^[151]ami megnöveli az adott tárgy értékét. Végül van a népi tárgyak alkalmazásának még egy igen fontos változata: amikor egyes művészek vagy kézművesek a maguk szuverén továbbfejlesztő tevékenységével kapcsolódnak a népi, paraszti hagyományhoz: ilyenkor a *stílus* az, ami a népi-paraszti szimbolika változatának tekinthető: az ily módon egyénileg feldolgozott-továbbfejlesztett "népi"-hez is hozzákapcsolódnak a paraszti világot illetve a nemzeti identitás érzelmeit kiváltó-felidéző asszociációk. (A piac létrehozta a népi hagyomány "továbbfejlesztését" a *giccs* irányába is: azok számára, akik ezeket a népi motívumokat tartalmazó, illetve az eredeti népművészeti tárgyakat színeikben, motívumaikban elgiccsesítő tárgyakat vásárolják, e mű-népi tárgyak ugyancsak a paraszti élet és a nemzeti identitás szimbólumai: az más kérdés, hogy minél sekélyesebb egy formai megoldás, többnyire annál felületesebbek az általa kiváltott érzelmek és asszociációk is. Az erős népi identitású csoportok ízlése egyébként a giccsesedéssel éppen ellenkező irányban mozog: minél mesterkéltbb, modernbb anyagokat használnak a "népies" giccs készítői, annál ősbibb anyagok és technikák felé fordulnak az autentikus népiség hívei; minél inkább fellazulnak a színhagyományok, minél csiricsárébbá válik a díszítés a piaci "népiesség" kínálatában, ők annál szebbnek és hitelesebbnek érzik a színtelen, mázatlan, puritán megoldásokat).

Szó volt már arról is, hogy egyes anyagok és a belőlük hagyományosan készült tárgyak különösen alkalmasak a "népi" asszociációk felkeltésére. Ilyen például a (faragott) fa, vagy a (nyers) gyapjú - talán azért is, mert a modern városi-ipari civilizáció ezeket az ősidők óta használt anyagokat egyre nagyobb mértékben másokkal helyettesítette (az építőanyag-fát kövel, téglával, majd betonnal; a bútortát fémmel, műanyaggal, a faragást gépi megmunkálással; a nyers gyapjút feldolgozott-szövött textíliákkal, majd műszállal), s így ezekkel szemben a természetes anyagukat őrző fa és nyersgyapjú-tárgyakhoz kötődnek az "őseredeti" képzeti.^[152] A *cserge* például igen erős hordozója a népi szimbolikának: sokszor azzal teremtik meg egy modern bútorokkal berendezett lakás népi hangulatát, hogy e modern bútorokat letakarják csergével, ezzel mintegy "átfordítva" a modern bútornyelvet a népiség nyelvére.

Magától értetődően kelt népi asszociációkat mindaz, ami megkülönböztető jelleggel kötődik a paraszti életformához; mindaz, ami a városi életben nemigen van jelen. A munkaeszközök, a paraszti gazdálkodás jelképei eleve ilyenek, de sokak számára nagyon erősen népi jelkép például a *búbos kemence*, vagy olyan épületrészek, lakástartozékok, mint az *ámbitusos tornác*, a *nyári konyha* vagy a *konyhakert*. (E szimbólumok között vannak olyanok, amelyek eredetileg nem a paraszti életben születtek - ilyen a "parasztbarokk" oszlopos tornác, vagy a szemes cserépkályha - minthogy azonban hosszú időn át a magyar falu képéhez kötődtek - olyan korszakokban is, amikor a városi életben már más formák váltak uralkodóvá -, így ezek is alkalmassá váltak arra, hogy a "népi" jelképei legyenek).

A határontúli, különösen az erdélyi jelleg szintén az átlagosnál fokozottabban hívja elő a népi, nemzeti képzetek körét. Ebben nyilvánvalóan elsődleges szerepe van a történelemnek, de másodlagosan például olyan tényezőknek is, hogy például az említett fafaragás a népi művészetben és mívességben talán éppen (a fában gazdag, jelentős mértékben hegyvidéki) Erdély területén a legjellemzőbb, legkiterjedtebb. (A fatemplomoktól a faragott fejfákon át a "székelykapuig".) Sok magyarországi épület népi és nemzeti jellegét éppen azzal teremtik meg, hogy a ház bejáratához, - akármilyen is az épület stílusa egyébként - kisebb vagy nagyobb székelykaput állítanak. (A lakásokon belül is gyakran a korondi tányérok, kalotaszegi szöttesek, ládák, erdélyi párnák sugározzák a népi hangulatot, hangsúlyozzák a nemzethez fűződő szorosabb érzelmi kapcsolatot, a nemzeti identitás jelentőségét).

A népi-nemzeti "világteremtés"-ben természetesen részt vesznek a legkülönfélébb *nemzeti szimbólumok*, mint már fentebb egyszer kifejtettük: a nemzeti színek változatos alkalmazásától a nemzeti történelem egyes eseményeit, a nemzeti ereklyéket, vagy a jellemzőnek érzett tájakat, a jellegzetes viseleteket, jellegzetesnek tartott arctípusokat vagy életformákat ábrázoló képeken, a címer megjelenítésén át a nemzeti irodalom és művészet emblematikussá vált alakjainak és azok műveinek jelenlétéig. (A festészetben különösen a táj-, és történelmi festészet képviselőit szokták a leginkább "nemzeti" festőknek tartani; de az ő képeik mellett mindenképpen érdemes még kiemelni a "naiv művészet" reprezentánsait, akiknek legnagyobb része azáltal lesz a népi és nemzeti jelképe, hogy műveinek tematikájában és látásmódjában a paraszti életforma és szemlélet jelenik meg, az pedig, mint láttuk, a népi és nemzeti képzetkör fontos alkotórésze. Ennek a fajta "népiségnek" is megszületik az utánpótlás is: elég, ha például Kovács Margit kerámiáira gondolunk. Ezek már nem a paraszti szemlélet kifejeződései, csak külső *ábrázolásai* annak a szemléletnek, így - esztétikai értéküktől függetlenül - népi-nemzeti szimbólummá csak - vagy legalábbis elsősorban - abban a hivatali-ipari szférában, - s az ilyen szellemiséggel áthatott lakásokban - válhattak, amelyekben a tömegesen gyártott "beregi szettek", a népviseletbe öltöztetett babák is).

Ugyanakkor - mint említettük - az individuális alkotóművészetben megjelentek olyan irányzatok is, amelyek a népi motívumokat és szemléletet nem utánozzák, hanem *alkalmazzák*, átviszik más műfajokba. Itt elsősorban az *organikus építészetre* és az ehhez kapcsolódó, *mai iparművészek, faművesek, fazekasok, ruha-, vagy mézeskalácskészítők* kezén kimunkálódó tárgykultúrára gondolunk, amelynek alkotásai az eredeti népművészethez hasonló népi és nemzeti asszociációkat képesek kiváltani. Nyilván nem véletlen, hogy ezen épületek és tárgyak alkotóinak jelentős része ahhoz a szubkultúrához tartozik, amelynek képviselőiről, mint a népi életforma értelmiségi újjáélesztőiről beszéltünk. Az organikus művészet a népi konzervativizmus irányzatoként úgy illeszkedik a (modernizmus értékeivel szembe forduló) posztmodern világdivatba, hogy közben erőteljes népi és nemzeti vonásokat mutat. Ugyanakkor feltűnő rokonsága a *szecesszióval* (amelynek szintén megvolt a folklór felé tájékozódó irányzata, s ennek képviselőit: a gödöllőieket és főleg Kós Károlyt a mai organikus irányzat közvetlen elődeiként vállalja is). A szecesszióval való kapcsolatnak - s annak, hogy a szecesszió reneszánsza a nyolcvanas években együtt halad a népi konzervativizmus felívelésével - nyilván megint csak több magyarázata is van. A formák szintjén a kapcsolat eléggé magától értetődő, hiszen az ezredvég a természet felé fordul, s a szecesszió is a *természeti (növényi) formák* ornamentikáját tette ábrázolásmódjának egyik legfőbb szervező elvévé. A másik közös formai vonás a *hangsúlyozott artisztikum*, ami a technikai civilizáció geometrikus konstruktivizmusával szemben az önmagáért való szépség vállalásának humánértelmiségi attitűdjét is hordozza. A szecesszió egyértelműen *polgári* irányzat: a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján a polgárosodó rétegek ízlésvilágában hatott. Népi-nemzeti változata - és annak örököse, az organikus iskola - viszont egy olyan fejlődési irány szemléletéhez illeszkedik, amely a korábban az ország lakosságának igen nagy hányadát kitevő paraszti és kisnemesi (vagy legalábbis ilyen gyökerű) rétegek polgárosodását kíséri. A rendszerváltással együtt járt visszaigazolás pedig az államszocializmus előtti idők felélesztendő hagyományai között leginkább a "*boldog békeidőkben*" tud vonzó előzményt találni, (s nyilván ez is felértékeli az előző századforduló szellemi hagyományait, s ezek között a szecessziót). Végül a szecesszióknak ma *világdivatja* is van, s ezt az említett - és világtendenciaként is jellemző - természetkultuszon és antimodern konzervativizmuson kívül a "*fin de siècle*" életérzés hasonlósága is motiválja.

Említettük, hogy az az értelmiségi mentalitás, ami ma a "népi" kultúra felé fordul, semmiképpen sem azonosítható magával a "népivel". **Az organikus művészet is inkább egy fajta szerves polgárosodás, mint az érintetlen népiség tükré:** a "népi" itt egy új típusú polgáriság eleme. Az értelmiség, amikor a "népit" tüzi zászlajára - mint például a múlt századi narodnyikizmusban is - a nép szerves felemelkedését, a *parasztság és a többi alsó réteg polgárosodását* képviseli (mondjuk a városi, ipari polgárosodással szemben); s a *nemzeti polgárosodást* (a nemzetközi tökehatalmak által irányított polgárosodással szemben). **Az államszocializmus után a "nép" felé forduló értelmiségi rétegek azzal, hogy felvállalják a "népi" polgárosodás mintaadó szellemi képviselőinek szerepét, egyúttal - korántsem mindig tudatosan - egy olyan kulturális szerepkört is betöltenek, amelyet az államszocializmus kitörölt a társadalmi összképből: ebből a szempontból egyfajta "új nemesség" szerveződnék.** A falvakba költöző, de ott az "öslakos" paraszti csoportoktól elkülönülő, rájuk szellemileg hatni kívánó, ideológiai, politikai értékeket közvetítő, életformájukban a paraszti és az értelmiségi elemeket vegyítő, bizonyos kiválasztottsági-, de legalábbis hivatás-tudattal rendelkező újfajta társadalmi csoport tagjainak élete, státusza, kapcsolathálója több vonatkozásban is a (reformkori) falusi kisnemesség helyzetét idézi. (Néhányan közülük abból a rétegből is származnak, de nem ez a lényeges). Nem tekinthető tehát véletlennek az sem, hogy - az ötvenes és a hatvanas évek népiségével szemben - ebben a népi-nemzeti hullámban, mint említettük, mind nagyobb szerep jut a paraszti szimbólumok mellett, - és azok rovására is - éppen a *nemesi* jelképeknek. (A lakásokban például, - mint korábban ez is szóba került már - kardok, pisztolyok, trófeák, almáriumok, cserép-, és vaskályhák, díszes pipatóriumok, archaikus írószerszámok, régi könyvek, állatbőrök, török szőnyegek, címerábrázolások, történelmi képek, stb. képviselik ezt a szellemet; s amikor egy-egy ilyen

falura költözött értelmiségi életformája stabilizálódik, ez jóval több mozzanatában emlékeztet a Kisfaludy-Berzsenyi-féle kert-, és szőlőművelő, esetleg állattenyésztő kisbirtokos világára, mint a paraszti rétegekére). **Az új típus szemléletében a parasztnak nincs is már elsődleges hangsúlya: a "népi" itt (a lakás tárgyi világának szimbolikájában is) alárendelődik a "nemzetinek", amelyben a paraszti, a nemesi, és a múlt századi polgári hagyományok testvériesen összeolvadnak.**

Ideologikus világtéremtéssel a "polgári", a "népi-nemzeti" és a vallási szellemet sugárzó lakásokon kívül ritkán találkozunk. A szimbólumoknál két típust említettünk még: a "szocialista ideológia" szellemét tükröző és a "zöld" ideológia hatása alatt alakított, (tehát hangsúlyozottan, azaz olykor purista következetességgel "bio"-jellegűvé tett^[153]) lakásokat.^[154] Azt is említettük, hogy a szocialista szimbólumok lakásba telepítése leginkább az ötvenes években volt jellemző, s ma ezt inkább csak néhány, dacból kialakított tárgy-együttes képviseli. A Lenin szobrok, brigádzászlók, szocialista kitüntetések az államszocializmus idején státuszjelképek voltak, ma - amikor nem ironikus idézőjelben, egy "egzotikus kultúra" emlékeiként helyezik el őket - inkább identitásjelzők. E tárgykultúra elemei még a különböző, a szocialista ideológia jegyében született könyvek, és "szocreal" képek, különösen azok, amelyek az ötvenes években láttak napvilágot. Idesorolhatók még mindazok a tárgyak, amelyek a Szovjetunió emlékét őrzik, (bár ezek egy részét nemigen lehet megkülönböztetni az utazók-gyűjtötte egzotikus tárgytól, s rendező-értelmező elvük nem ritkán inkább az "orosz" kultúra, mintsem a "szocializmus" rekvizitumai között helyezi el őket; például, amikor ikonok, szamovárok társaságában képviselnek valamiféle "keleti" egzotikumot).

Szimbolikus - s ez által ideologikus üzenettel is bíró – tárgy-együttes lehet az is, ami *valamilyen más, megkülönböztető kultúrához való tartozást* jelent. (Az említett orosz tárgy-együttes például jellemző lehet egy orosz származású ember otthonában is). A többségi nemzethez tartozást kifejező nemzeti szimbolikától eltérően az ilyen kisebbségi identitásra utaló lakások "nemzeti jellege" sokszor sűrítettebb, és az adott kultúra legerősebb, legegységesebb jelképeire koncentrál. Egy kisebbséghez tartozás kifejezése lehet az, amikor valamely *elitcsoport* tagja jelzi szimbolikus tárgyaival, hogy ő más, mint a "tömeg". A nemzeti identitáshoz hasonló ideologikussággal, csak éppen ellenkező előjellel jelezheti szemléletét a *világpolgár*, aki tárgyai hangsúlyozott multikulturalitásával fejezi ki a maga nézőpontját.

Tulajdonképpen ideologikus tárgyszervezés (értékrend-kifejezés) a gazdagság--jólét-, illetve a modernség-érzékeltetés is: amikor egy lakás nem csak gazdag vagy modern, hanem ezt a tárgyak jellegével, elhelyezésével, összességével külön hangsúlyozza is, akkor mindenesetre erről van szó.^[155] A nemi vagy életkori szerepek szerint megkülönböztetett terek hierarchiája ideologikusan utalhat egyenjogúságra vagy annak hiányára, a régiségek és modern tárgyak aránya jelezheti a múlt-, és jövőorientációt, és így tovább.

Egy lakásnak végülis nem feltétlenül tartozik a természetéhez, hogy valamiféle ideologikumot képviseljen. Az ideologikus kialakítás az esetek egy részében azáltal jön létre, hogy "életforma-forradalom" zajlik, s így a lakás berendezése olykor akaratlanul is ideológikus tartalmat kap; azok pedig, akik az életforma-forradalom aktívan képviselik, tudatosan, *törekvéseik kifejezésére, tehát közlési szándékkal* hoznak létre egy ideologikus látványvilágot. (Ehhez hasonló az, amikor a *társadalmi csoportok* viszonyának alakulása során az egyes csoporthoz tartozás a többivel szemben, *különbsége folytán* kap ideologikus tartalmat.^[156]) Az esetek más részében az ideologikus tartalom segít abban, hogy a lakás *valamilyen elv alapján összhangba* kerüljön: az ideologikum ilyenkor a természetes, belső összhang helyettesítője vagy legalábbis támasztéka. Egy tárgy-együttes annál biztosabban ideologikus, minél kevésbé függ a körülményektől: amikor egyes, ideologikusan értelmezhető jelképek a körülmények változása ellenére fennmaradnak, ez többnyire éppen azt igazolja, hogy volt/van ideologikus tartalmuk.

Elhanyagolás, rendetlenség

A lakások összképét meghatározó tényezők közül végül figyelembe kell vennünk azt a ritkán tudatos lakásalakítási módot, amelynek azonban nagyon is szerepe van egy-egy lakás arculatának a létrejöttében, s aminek következtében a ház vagy lakás *rendetlennek, elhanyagoltnak* tűnhet. A rend--rendetlenség megint csak relatív fogalmaink egyike: ami az egyiknek normális rend, az a másiknak túlságos rendetlenség, a harmadiknak elviselhetetlen agyonszabályozottság.^[157] Amikor tehát "rendetlenségről", "elhanyagoltságról" beszélünk, akkor nem a házigazdák nagyon is különböző megítéléséhez igazodunk, hanem egy hozzávetőlegesen átlagos rendfogalomhoz, és főként azokhoz az arányokhoz, amelyekre figyelve például egy kép esetében is megállapítható, hogy kompozíciója megfelelő-e, vagy "felbillen": a rendetlenség ebben az értelemben a lakás "felbillenése". (Akár elfogadjuk a "Feng Shui" divatos szemléletének minden összetevőjét, akár nem, azt nehéz lenne tagadni, hogy **a környezet rendjének hatása van az ember lelki- és bizonyos mértékben fiziológiai**

állapotára is. Amit kellemes rendnek, harmonikus környezetnek érzünk, az jó hatással van ránk; az arányok felborulása, a rossz elhelyezés pedig kellemetlen, olykor nyomasztó hatással: **az egyén számára megfelelő arányok, rendek egy része az ő testi-lelki méreteiből, kiterjedéséből, egyéni jellegéből, illetve szociális, kulturális sajátosságaiból, előéletéből következik, egy másik részük azonban az emberi lények közös természetéből, általános emberi adottságainkból eredeztethető).**

A lakás - illetve a rend - felbillenésének igen sok oka lehet. A rendetlenség, aránytalanság kellemetlen érzetét keltheti az is, ha túl sok, az is ha túl kevés tárgy van a lakásban, s az is, ha mennyiségük éppen arányos lenne, de elhelyezésük mind praktikus, mind esztétikai szempontból diszfunkcionálisnak tűnik, vagy *állapotuk* sugall hanyatlást, szétesést, s ezáltal: rend-telenséget. Ilyen rend-nélküliséghez vezethet például, ha a lakás alakítójának a rend fenntartása valamilyen okból - öregség, betegség, magány, szegénység, vagy éppen a rendelkezésre álló tér túl nagy méretei stb. - meghaladja az erejét; ha túl sokféle tevékenysége szétforgácsolja; ha a lakást kialakító egyénnek vagy családnak nincs, nem volt mintája a (lakó)tér valamilyen szempont szerinti rendezésére; (vagy lehetőségei voltak rendkívül korlátozottak, hiszen vannak, akiknek egy életen át nincs saját otthon-élményük, hajléktalanként vagy állami gondozásban nőnek fel, vagy egész életüket albérletben, rokonokkal együtt élve, szülői "felügyelet" alatt, stb. töltik); vagy ha olyan változás állt be az egyén vagy család helyzetében, ami a korábban megszokottakat folytathatatlaná tette. Ok lehet a tárgyak hozzá-nem-értő kezelése: lehet, hogy valakinek elvben vannak fogalmai egy lakás rendjének kialakításáról, de a gyakorlatban tönkreteszi a tárgyakat, s ezek leromlásával az összkép is a szétesés hangulatát árasztja. A lakás rendjéből-rendetlenségéből következtethetünk arra, hogy a lakás kialakítójának belső rendje, személyiségének -- értékrendjének, világképének-- rendező ereje mekkora, mennyit tud áthatni a rendelkezésre álló térből; hogy személyisége mennyire adekvát az általa képviselt kultúrával (mert ha nem az, ez is ellentmondásokhoz, a rend széteséséhez vezethet); illetve hogy a személyesség mennyire tud érvényesülni. (Ahol a lakás erős személyességet hordoz, ott rendszerint érzünk valamiféle rendet is, a személytelen hangulatú lakások külső, formai rendje nagyobb lehet, ám ezekben még is gyakran az az érzés keríti hatalmába a szemlélőt, hogy "itt valami hiányzik"). Rendetlenséget sugall a lakásban állandósuló befejezetlenség is, ez azonban nem mindig a belső rend hiánya: van, akinek alapvető attitűdje: jelen-orientált szemlélete okozza, hogy az életet folytonosságában és nem célok, eredmények tagoltságában látja, s ennek megfelelően otthonában is az állandó alakulás, változás, permanens ideiglenesség uralkodik.^[158] Mint említettük, van olyan ember is, akit éppenséggel idegesít a rend: szabadságkorlátozó erőt, bornírt merevséget lát benne, s ahhoz, hogy jól érezze magát, a tárgyak merev rendjét fel kell oldania maga körül).

A rend-rendetlenség összefüggésben van a presztízzsel is. **A civilizáció mindig rend (rendszer) teremtéssel különbözteti meg magát a civilizálatlanság világtól, így a rendetlenség a civilizációban az alacsonyabb értékűség szinonimája.** (A lakás sajátosságait érdemes az öltözködés jellegével összehasonlítani: a kettő sok mindenben párhuzamos; hiszen a lakás az ember legkülső burkának, "külső ruhájának" is felfogható. Az "alsóbb osztályok" ábrázolásában az alsóbb helyzetet gyakran a kopott, rongyos ruha és a kócos haj mellett éppen lakásuk rendetlenségével, elhanyagoltságával szimbolizálják, s a legmagasabb presztízsű csoportok státuszát - a jólfésültség és jólöltözöttség mellett - nem csak otthonaik pompája, gazdagsága, de olykor sugárzó rendje, szimmetriája is jelképezi). Mindennek megfelelően az is érthető, hogy **az egyes lakásokon belül is érvényesül presztízs és rend összefüggése:** ha egy amúgy rendes lakáson belül rendetlenséggel, relatív elhanyagoltsággal találkozunk, ez jóval nagyobb valószínűséggel az alacsonyabb presztízsű részeket fogja jellemezni, mint a fontosabbakat, (tehát a hátsó frontot inkább mint az elsőt, a mellékhelyiségeket, a folyosókat inkább, mint a lakószobákat), s reprezentatív jelentőségéből következően a nyilvánosságnak szánt részekben kevésbé megengedett, mint az intimszféra helyiségeiben. (Amikor a konyha vagy a fürdőszoba felértékelődéséről beszéltünk, ez nem csak esztétikai törekvésekben érhető tetten, hanem - az esztétikai törekvéstől persze elválaszthatatlanul - abban is, hogy a rendetlenség nyomait ma ezekben a helyiségekben is kevésbé tűrik el, mint mondjuk a századelő polgári lakásaiban. Másfelől a polgári lakások leromlása során megfigyelhető volt, hogy miközben a lakóterekben amíg lehetett, a korábbi állapot fenntartására törekedtek, a mellékhelyiségekben, a lakásnak a hajdani cselédszférához sorolt részeiben erre általában jóval kevesebb erőfeszítés történt: a beázások, a penészedés, a rongyok bedugdosása nem csak azért válhatott e helyiségek jellemzőjévé, mert ezekben voltak a vizesblokkok, hanem azért is, mert ezeket kevésbé tartották olyanoknak, amelyek fontosak a *polgári "comme il faut"* megőrzése szempontjából; illetve már nem volt cseléd, aki rendben tartsa őket). A fentiek figyelembevételével mindig érdemes megfigyelni, hogy egy lakásban mely helyiségek rendetlenek, melyeket alkalmazzák lomtárként; illetve fordítva: egy széteső, málló lakásnak melyek a megbecsült - relatíve tisztán tartott, díszített - pontjai (tárgyai, helyiségei, térdarabjai): mindez pontosan jelezheti a tárgyak és a terek jelképes "helyi értékét".

A rendetlenség nemcsak térbeli, hanem időbeli jelenség is.^[159] Bár viszonylag gyorsan létrehozható, jelképekké akkor válik, amikor állandósul. Ha egy villanykörte kiég, ez még nem kelti az elhanyagoltságot

érzetét. Ám amikor a lakóknak már fel sem tűnik, hogy a csillárból hiányzik egy villanykörte, (vagy még inkább: amikor már több körte is hiányzik, azt a benyomást keltve, hogy megvárják, amíg az összes kiég), az már erős szimbolikus jelzése lehet a hanyatlásnak, a dekadenciának. Az öregek lakásaiban számos ilyen jel utal az egyén *fizikai* hanyatlására is. (Hiszen a tárgyak romlása, a piszok halmozódása ilyenkor gyakran azért marad annyiban, mert a meggyöngült szem nem veszi észre, a test már nem bír lehajolni, felkapaszkodni, stb.) Az *energia elfogyásának* egy másik típusa, amikor a ház, a lakás létrehozása, bővítése közben fogynak el az anyagi tartalékok (vagy csappan meg az építési, csinosítási kedv). Ilyenkor a dolgok abban az állapotban maradnak, ameddig eljutottak (félbehagyott lépcsők, vakolatlan falfelületek, leforrasztott, csapkimenet nélküli vezetékek; a kertben, a bejáratnál építőanyagok vagy a sitt halmai, stb.) s a stagnálás hosszabb távon óhatatlanul szintén a hanyatlás, az erőtlenség, a szétesés, s ismét csak: a rendnélkülség képzetét váltja ki.

De a rendtelenséget nem csak a hanyatlás, a stagnálás fokozhatja. Említettük, hogy a körülmények változása - *gyarapodó, felívelő* változása - is tipikus oka lehet, s a gyerekek születése, növekedése jellegzetesen ilyen változás. Mivel a "rend" mindig valamilyen absztrakt szempont érvényesítése, a lakás rendje a felnőtté, s a gyerekek ennek a rendnek - minthogy általában nem is látják át a rendező elveket ^[160] - általában csak veszélyeztetői lehetnek. Sokan eleve gyerekeikkel indokolják lakásuk rendtelenségét, (s ha sok a gyerek, akkor már meg sem próbálják az ebből adódó feldúltságot kezelni), az esetek nagy részében azonban a *szülők* személyisége az, ami nem győzi a rendde szervezés teendőit, (máskor pedig nem lehet különválasztani, hogy a sok gyerek és az ezzel gyakran együtt járó nélkülözés, anyagi korlátok közül melyik milyen mértékben felelős a rendtelenség eluralkodásáért). Mindenesetre éppen a számos ellenpélda, egyes nagy családok lakásainak áttekinthető, kellemes rendje bizonyítja, hogy önmagában a gyerek nem okolható a lakás széteséséért, leromlásáért, (habár persze egy lakás rendjét valóban csökkentik a gyerekek által széthurcolt tárgyak, megrongált bútorok, összefirkált falak és ajtók, a bepisilő kicsik nyomairól nem is beszélve. Ám a felnőttek is szemetelnek, törnek, ők is elmozdítják a tárgyakat, stb.: a lényeg nem, ez, hanem hogy működnek-e azok a megszokások, amelyek a kikökönt rendet *helyreállítják*, hiszen ha ezek működnek, akkor előbb-utóbb a gyerekek természetesen beleszoknak a rendbe, ugyanúgy, ahogy ellenkező esetben a "rendtelenség rendjéhez" szoknak hozzá. Amikor a szélsőségesen "megengedő" nevelésben hagyják, hogy az akár csak egyetlen gyerek is teljesen a feje tetejére állítsa a lakást, ez is a *szülők* értékrendjének kifejeződése.)

A szülők személyiségében és életvitelében már sok minden lehet a lakás leromlásának okozója. A már eddig is említetteken kívül a legtipikusabbak: a szétszórtság; a lustaság; a spontaneitásra hagyatkozó életvezetés; az, hogy aktivitásukat döntően nem az otthon falai között fejtik ki; vagy ha igen, akkor olyan munkát végeznek, amelynek világába begubózva nem törődnek fizikai környezetükkel; s van, amikor éppen az otthon végzett munka az, ami szétzúzza a rendet (például kellékei, termékei elárasztják a lakást, stb.). Gyakran több ok hat egyszerre, egymást erősítve.

Szó volt arról a típusról, amikor a képviselt *kultúra* és a *személyiség* meg-nem-felelése okoz közvetve rendhiányt. Ennek egyik változata a státusz-inkonzisztencia, amikor feszültség van a képzettség és a státusz között. A kivívott státuszhoz képest alacsonyabb képzettségből adódó hiányok, ha a felszínen nem eredményeznek is problémákat, gyakran éppen az egyént körülvevő tárgyi világ rendjében mutatkoznak meg -- jelezvén, hogy az egyén *belső* rendje, amely ebben a külső rendben tükröződik, egyes pontjain csonka, kidolgozatlan, ellentmondásos. De a rend-rendtelenség olykor a státusz -inkonzisztencia *kompenzálásának*, illetve a státusz különbségek elfedésének eszköze is lehet. Miként az öltözet olykor többet igyekszik mutatni az egyén társadalmi helyzeténél, (vagy éppen kevesebbet, ha a magasabb státusz leplezése a cél), akként a lakás rendje is kifejezése lehet annak a törekvésnek, hogy az egyén, a család valóságos társadalmi helyzeténél jobb (vagy rosszabb) képet mutasson magáról. ^[161] (Láttuk, hogy a hipertisztaság - s így a hiper-rend is - a felemelkedés első lépéseinek gyakori jelképe: éppen azért lehet az, mert egy fentebbi világra utal). Hasonlóképpen *kompenzációs* természetű a "kínos rend" azokban az esetekben, amikor a lakás kialakítóinak *belső* rendje hiányzik, s ezt a merev, külsődleges szabályok alkalmazásával próbálják pótolni.

Inkongruencia jöhet létre egy ház külseje és belseje között (főleg, ha egy házban több lakás van: ilyenkor az egyes lakások kialakítói szükségképpen más mértékben érzik magukénak a ház - közös, vagy más tulajdonához tartozó - külsejét, mint belsejét). Így igen nagy különbség, sőt, ellentét alakulhat ki egy ház - olykor teljesen elhanyagolt - külseje és a lakás rendje, meghittsége között; s gyakorta éppen a külső lerobbantsága váltja ki a lakók fokozott törekvését arra, hogy legalább a belső minél otthonosabb legyen. (Persze, csak akkor, ha erre jut energia, ambíció: más esetekben ugyanis a külső rossz állapota lehúzó lehet a lakások *belső* rendje szempontjából is: "ilyen állapotú házban nem érdemes szépíteni a lakásokat sem"). Korábban hosszasan volt szó arról, hogy az államszocializmus idején az erkélyek, kertek lomtárakká, rakodóhelyekké züllöttek: ez nem csak a lakások befelé fordulásának, a nyilvánosság előli elzárkózásának volt a jele, hanem annak is, hogy a házak (nagy részének) külseje az állam, azaz "senki" tulajdona lévén, leromlott, s a lakások külső övezete ehhez

kezdett igazodni. (Ritkábban fordul elő az ellenkező előjelű eltérés: a külsőleg jó állapotú ház egy-egy lakásának leromlása esetén a lakónak ugyanis többnyire a tulajdonos vagy a többi lakó nyomásával is szembe kell néznie).

Ha már most azt próbáljuk sorra venni, hogy a rend felborulásának, a leromlásnak milyen tárgyi jeleivel találkozunk, az első a dolgok *természetes kopása, tönkremenetele*. A rendteremtés az ilyen romlásnyomok (sérült festés, málló vakolat, beázás-foltok; leeső kilincs, törött csempe, stb.) eltüntetéséért folytatott állandó küzdelem is, (amíg a lakónak van erre energiája, anyagi fedezete, szándéka). És persze figyelme, tehetjük hozzá, mert az sem ritka, hogy a hibák már egy vadonatúj luxuslakás kivitelezése során létrejönnek, s úgy is maradnak (jelentősen csorbítva a lakás luxus-hangulatát), mert a tulajdonos figyelme arra ugyan kiterjed, hogy drága (presztízst-kifejező) anyagokat, tárgyakat alkalmazzon, de arra már nem, hogy a selejtes munka következményeit felszámolja. A természetes romlást fokozhatja a *hanyag használat*; de a leggondosabb használat sem akadályozhatja meg, ha a lakók *anyagi forrásai* tartósan hiányoznak, hogy a lakás fokozatosan mind kopottabbá váljék, elhasználódjék.

A rendtelenség egy másik forrása az, amikor a tárgyak használatát túlságosan *kevésbé rendelik alá a tudatos rendépítésnek*. Felveszik, majd lerakják a tárgyakat, oda, ahol éppen tartózkodnak; nem tartják fontosnak azt, hogy azok valamilyen meghatározott elrendezésbe, vagy állandó helyükre kerüljenek. Ez előbb-utóbb akkor is rendtelenséget szül, ha a lakó szemszögéből a tárgyak elhelyezésében érvényesül is az ésszerűség. (Például a könyv az ágy mellett a földön kézre esik, a ruha a szekrény oldalára akasztva készségesen várja, hogy felvegyék, stb.). Főleg, ha többen lakják a lakást, gyakori konfliktusforrás az, hogy az egyes személyek ugyan - jó esetben - tudják, hogy mit hová tettek le, de a többiek nem; s így vagy azok esnek kétségbe, akik ily módon nem találnak semmit, vagy az, akinek a holmiját a többiek megpróbálják "rendbe tenni", s ezzel a dolgok az ő számára is átláthatatlanná válnak. Agglegények és vénlányok lakásaiban néha éppen azért szabadul el a - mások szemében iszonyú - rendtelenség, mert ennek a rendező nyomásnak ők senki által sincsenek kitéve. (A közítélet egyébként még leginkább a művészeknek "bocsátja meg" a "művészi rendtelenséget" - ahogy a tudósoknak is a szórakozottságot -; talán azért, mert a művészek rendje sokak számára amúgy sem átlátható; talán azért, hogy akikre fel kell nézni, azokat valamiért lenézni is lehessen, s talán azért is, mert eme életvilág-beli rendtelenségért a művészek által alkotásaikban létrehozott magasabb fokú rend nyújt kárpótlást.). Az ilyen, a tárgyak széthagyásán alapuló rendtelenségben gyakran játszanak szerepet az újságok, könyvek, (újabbán a különböző lemezek, videokazetták). A szórakozás (és olykor a munka) e kellékeinek szétáradása a lakásban egyúttal az *információözön eluralkodását*, az információnak más funkciókkal szembeni túlsúlyra jutását is jelképezi.

A tárgyak szaporodása mindig veszélyezteti a rendet, s nem csak arról van szó, hogy minél több a tárgy, annál nehezebb rendet tartani köztük, hanem maga a *mennyiség, a zsúfoltság* is egyfajta rendtelenség-érzést okozhat. A tárgyak halmozódása különösen veszélyes lehet a *szekrények* rendjére: a szekrények, ládák, fiókok rejtett belsejében a zsúfolódó tárgyak "hajlamosak" minden rend elhagyására; a rendtelenség leggyakrabban az ilyen zárt helyeken, illetve a bútorok mögötti sarkokban szokott elszabadulni. (Sokan csak ott tartanak rendet, sőt, takarítani is csak a lakás azon részein takarítanak, amelyek "szem előtt vannak". A sötét, a félhomály ezért szintén kedvez egyes lakrészek, illetve a tárgyak elhanyagolásának).

A rendtelenség érzetének keletkezéséhez vezethet végül a *diszfunkcionalitás* is: a helyiségek és tárgyak diszfunkcionális használata. A parkettázott konyhát sokan eleve nem érzik funkcionálisnak, s a víz, a zsír és a konyhai munka egyéb kísérőjelenségei valóban eléggé rövid idő alatt rendtelenné tehetik a helyiséget, (amely járólapozva, csempézve sosem került volna ebbe a helyzetbe.). Rendetlennek érezzük a szobába, vagy akár csak a lakás folyosójára behozott biciklit, a fürdőszobában hagyott könyvet, a virág alatt kilyukadó padlót, a garázsban megpillantott ételt: mindezt a diszfunkcionalitás érzékelése teszi. (Ha egy zsúrkocsi tároló polccá válik, ez nem nagy rendtelenség, de a funkcionalitás ez esetben is csorbul, a látvány legalábbis a lakók passzivitására utal, s ez már a dekadencia egy halvány jelzésének is tekinthető).

És itt visszakanyarodhatunk ahhoz az állításhoz, amely szerint a *személyességnek* is köze van a rendhez, a személyesség hiányának a rendtelenséghez: **egy személyességgel telt lakás, ha kusza is, az individualitás rendjét sugározza, míg a személytelen ridegségét akkor sem érezzük rendnek, - csak rendezettségnek -, ha minden "glédában áll" benne.**

A rendről és rendtelenségről, az ekörüli "játszmákról", a rendezés pszichológiai és szociológiai összetevőiről nagyon sok mindent lehetne még mondani; most talán elég, ha az olvasót Polcz Alaine e tárgyról szóló kitérő könyvére emlékeztetjük. (POLCZ, 1987). Lakásainkban mindenesetre a rend és rendtelenség rendkívül sok változatával és fokozatával találkozhatunk az értékrendszer-nélküliségre utaló kaotikus összevisszaságtól, az állandósult befejezetlenségen át a mániákus rendig; s azokig a kevert változatokig, amikor gyönyörű (rendet sugárzó) tárgyak teljes rendtelenség közepette jönnek létre; amikor a kifelé mutatott rend mögött az intim terek

hisztérikus káosza, vetetlen ágyai, szétszórt ruhái... vagy amikor éppen fordítva, a bejárat álcázó igénytelensége, ócskasága mögött az otthon intim belsejében a gazdagság és/vagy a melegség rendezett világa rejtőzködik. A rend kifejezheti az egyén belső rendjét, és szolgálhat a külvilágba, az életben elveszített rend kompenzálására. Lehet olyan rend, amely a lakást a használatától is óvja (mikor is a tárgyak uralkodnak el a használó felett), és lehet olyan rend, amelyet éppen a használat határoz meg, amely a *használatnak rendelődik alá*.

V. fejezet. A használat

De mitől is függ, mit is jelent a lakás használata? Mert **tárgyi környezetünk összhatását végül mégis csak az adja meg, hogy mindezt (mindazt, amiről idáig szó esett: a lakást, mint építményt, a tárgyakat és azok így vagy úgy összeálló együttesét) ki hogyan is használja?**

Szobabeosztás

A használat egyik meghatározó összetevője a lakótér beosztása. Amint az első barlangokban, a vadász és pásztornépek sátraiban, az eszkimók igluiban elkülönülnek egymástól, mondjuk, az *alváásra* és a *főzésre* szolgáló terek, ezzel már a "szobákra-helyiségekre osztás" előzményeinél vagyunk. Abból, hogy egy lakóépületben *milyen helyiségek vannak*, sok mindenre következtethetünk az adott kultúra (illetve az adott család) életvitelének, világképének, értékrendszerének sajátosságait illetően. Megtudhatjuk, hogy *milyen életfunkciókat tartanak a legfontosabbaknak*, információkat kapunk a *nemek és a generációk szerepéről és viszonyairól*. **Amikor megjelenik egy olyan helyiség, ami azelőtt (vagy másutt) nem volt a lakás külön helyisége, az többnyire egy-egy funkció, egy-egy családi szerep felértékelődéséről, vagy átértékelődéséről beszél** (gondoljunk a vécé, a fürdőszoba, a gyerekszoba megjelenésére; vagy ahogy a férfi és női terek elkülönültek a történelemben, illetve ahogy ezek presztízse változott a lakáson belül). A világképről vall, hogy a lakás kialakításában szerepet játszanak-e *szakrális* szempontok (ahogyan például az ősi lakások körkörös szerkezetében a világtengely köré felépített - ilyennek látott - nagyvilág modelljét képezték le), elkülönülnek-e szakrális és profán terek, stb. **(A mai lakások egy részében a szakrális szféra helyét több vonatkozásban az egészségkultusz veszi át: fényviszonyok, higiénia, déli tájolás, az egészséget szolgáló külön helyiségek, stb.). Az individualitás mind nagyobb jelentőségét jelzi a helyiségek szaporodása** (a család tagjainak individualitásához igazodva, illetve mind aprólékosabban figyelembe véve az egyén különböző tevékenységeit).

A mai lakások adottságai igen széles skálán helyezkednek el: a helyiségekre osztásnak a lakás alapterülete, (illetve - ha a galériázásra gondolunk - térfogata) nyilvánvalóan határt szab, (bár találkoztunk olyan lakással, amelyben egy kb. tíz-tizenkét négyzetméteres teret is négy helyiségre tudtak felosztani -- a huszadik századi összkomfort-igényeknek megfelelően konyhával, fürdőhellyel, vécével, és két /fél/ szobával). Az *igény* és az *anyag adottságok* metszetében jön tehát létre a lakások szobabeosztása az egyszobástól a tíznél több szobás házakig (felső határt ebben nemigen lehet megállapítani). Sok lakásban az említett minimális összkomfort-standardnak megfelelő helyiségek sincsenek meg, másutt a komfortbiztosító helyiségekből több is van, a "luxus"-ról szólva említett különleges funkciójú helyiségekből pedig annyiféleképpen találkozhatunk, hogy teljes listájukat nehéz lenne összeállítani. (Csak néhányat említve: vannak szaunák és kondicionáló termek, biliárdszobák és kártyaszobák, fotólaboratóriumok és borospincék, pálmaházak és terrárium-helyiségek, kutya-dühöngők és képzőművész-műtermek, rendelők és "vadász-szobák", gombatermelő-, és biogiliszta-tenyésztő pincék, zenetermek és filmvetítők, uszodák és pipatóriumok, műhelyek és raktárak, lőfolyosók, Tolkien-szobák és kínai szalonok, teaházak és házi kápolnák, stb.). A legkülönfélébb személyes igények és presztízszempontok kifejeződhetnek egy-egy térdarab speciális berendezésében. (S persze minél több a tér, annál több a lehetőség is). Vannak ugyanakkor olyan lakások is, amelyekben viszont egyáltalán nem élnek a differenciálás lehetőségeivel, s az egyes helyiségek - vagy ezek nagy része - között semmiféle különbséget nem érzékelni; az egyes szobák összképe lényegében ugyanolyan (a funkciókat illetően: kevert vagy jellegtelen).

A tér felosztásának egyik ősi szempontja - a nemek társadalmi szerepmegosztását követve - a nemek lakásbeli elkülönülése. A családon belüli viszonyokról sok mindent elárulhat, hogy egy házaspárnak közös hálószobája van-e, vagy külön, esetleg a gyerekekkel együtt alszanak-e, vagy éppen külön lakásban a férj s egy másikban a feleség. (Amikor ezzel az utóbbi - az általános szokások alapján különösnek tartott, de nem is olyan nagyon ritka - esettel találkoztunk, ennek is igen sokféle indoklását kaptuk a férj fontos, koncentrációt igénylő munkájától a későn kötött házasságban is megtartani kívánt függetlenségen keresztül a lakás fenntartásának szempontjáig. Egy térhasználati szokás kialakulásában - s ez már a férfi és női terek legminimálisabb elkülönülésére is érvényes - mindig keverednek a *praktikus megfontolások*, a munkamegosztásból adódó *eltérő tevékenység szerkezet*, a *társadalom értékrendje* és az ebből következő hierarchiák, a személy szükségleteire jellemző - vagy legalábbis jellemzőnek érzett - *speciális igények*... És gyakran azt sem lehet eldönteni, hogy mindezek az indokok, illetve ezek társadalmi elismerése hat-e inkább egy szokás kialakulására, terjedésére, vagy a - másoknál látott - szokás terjed, s kap utólag ilyen vagy olyan megokolást). A szobabeosztás illetően mindenesetre az a tendencia, hogy **a korábbiakhoz képest kissé megnőtt a női terek, a család nőtagjai számára biztosított külön helyiségek száma** (s ha ez nem is mindig jelent egyszersmind arány növekedést is - mert gyakran inkább arról van szó, hogy a korábbiakhoz képest a férfinak és a nőnek is külön szobát biztosítanak - mindenesetre ami ebben kifejeződik, **az individualitás nagyobb megbecsülése közvetve a nők megbecsülésének fokozódását is jelenti**).

A lakások szobákra osztásában két ellentétes tendencia érvényesül. Egyrészt a helyiségek szaporodása (az ezzel kapcsolatos igény általános növekedése) a viszonylag kisebb lakások tulajdonosait is arra készíti, hogy *minél több helyiséget* létesítsenek (akár azon az áron is, hogy ezek a szobák szűkösek, kicsik lesznek). A házak fölfelérterjeszkedése gyakran olyan épületeket eredményez, amelyekben a nagy összterület viszonylag kicsi szintek (sok kis helyisége) között oszlik meg. Másrészt az újabb divat az egybenytetés, a *minél nagyobb terek* létesítése. (Egy nagy tér a családi házakban már általános normának tekinthető, de már az sem ritka, hogy egy lakásban több

nagy terű helyiséget is kialakítanak). Az egybenyítésben - mint erről korábban volt szó - kifejeződik az a szükséglet, hogy az életet (ne bürokratikus széttagoltságában, hanem) egységében élhesse át az ember; megjelennek benne reprezentációs szempontok, és persze a "korszellem" is, amelynek több összetevője - a technicizáltsággal szemben a humánökológiai szemlélet, s ezzel az esztétikai attitűd felértékelődése, a modernizmus ellenében a középkor reneszánsza, stb. - is ebbe az irányba hat. **Az egybenyítés mindenesetre igen erős tendencia:** megfigyelhető a lakótelepi lakásokban éppúgy, mint kertvárosi villákban; s hogy milyen erős tendencia, azt az is jelzi, hogy magányosan élők lakásaiban is megfigyelhető, vagy hogy eleve igen nagy terek esetében is érvényesül. (Például úgy, hogy a teret "fölfelé" is megnyitják, galériásítják, s a teremszerű, csak a tetővel záruló "egybetér" a lakás értékét növelő, "hirdetési szemponttá" válik, - jóllehet például a kifűthetőség szempontjából aztán gyakran nehézségeket jelent).

A nagy terek használatában további különbségek is megfigyelhetők. **Vannak lakások, amelyekben a nagy teret is egységes és egyetlen kompozíció fogja össze, sokhelyütt azonban a tér belakása közben 4-5 másra-másra használt, funkcionálisan elkülönülő tér** (étkező, társalgó, tévé-néző, dohányzó, munka stb. tér) **alakul ki.** (Vagyis egy szobán belül 4-5 "kvázi-szoba"). A nappali - lévén általában ez a lakás legtöbb funkciójú helyisége - sokszor eleve kínálkozik arra, hogy több térére - fogadó tér, dolgozó tér - osszák fel. **A nappali mindinkább a lakás központi helyiségévé válik** (sokszor a többi helyiség is ebből nyílik, vagy e köré szerveződik). Emeletes villákban - a hagyományoknak megfelelően - ez általában a földszintnek mintegy a ház magjában álló fő helyisége (ritkán, amikor a kilátás nagymértékben megemelheti a nappali reprezentativitását, a nappali az emeletre is kerülhet).

A szobabeosztás meghatározó szempontja a *privát* és *nyilvános* terek elkülönítése. Ezt egyszintes lakásokban a lakás frontális tagolásával, többszintes épületekben pedig hagyományosan úgy oldják meg, hogy a *privát* terek a fogadósínt fölötti (ritkábban: alatti) szinten helyezkednek el.

A *privát* terek közé tartoznak a *gyerekszobák*. Mint szó volt erről, **a gyerekszobák**, (amelyeknek már megjelenése is az individualitás fokozott megbecsüléséhez köthető) **az utóbbi évtizedben szaporodnak, hogy mindinkább lehetővé tegyék a gyerekek nemi és életkori elkülönülését, a különbségekből fakadó eltérő igények kielégítését.** Sok családban, amikor a gyermek az ifjúkorba ér, ha erre lehetőség van, legalább egy fél lakást igyekeznek neki biztosítani; vagy a lakás olyan részét kapja meg, amely a többi résztől viszonylag külön kezelhető. Az individuálisabb elhelyezés a nagycsaládokban is terjed, (korábban ezek a családok gyakran a kollégiumszerű, csapatos elhelyezést megfelelőnek, a család jellegéhez illőnek érezték, ma inkább az a szemlélet hódít tért, hogy az egyes életkoroknak megfelelő szobákban váltják egymást az abba az életkorba kerülő gyerekek). Mindezek a tendenciák azt jelzik, hogy **a lakáshasználatban a gyerekszoba vonatkozásában (is) látványosan fokozódik az individualitás értékének érvényesülése.**

A *privát*-*nyilvános* felosztásban speciális helyzetet foglalnak el *a dolgozószobák*. A dolgozószoba többnyire nem a *privát* lét része, hiszen munkája az embert - ha otthon végzi is ezt a munkát - a társadalomhoz, a nyilvánosságához köti. Ugyanakkor a dolgozószobákat önálló szobaként többnyire éppen azért hozzák létre, hogy az egyén minél teljesebb elkülönülését, a minél jobb koncentrációt biztosíthassák, s így e dolgozószobák az egyén számára a legintimebb terekhez hasonló visszavonulás (a gyerekszobától, a rendtelenné dült lakástól való elzárkózás) terei. A dolgozószobák a régi polgári lakásokban *a férfiuralom* hatalmi jelképei is voltak. **Több évtizedes szünet után ma újra terjed a dolgozószoba** (mint ahogy mind több munkaterületen terjed az is, hogy az egyén feladatai nagy részét otthon végezze el). A dolgozószoba túlnyomórészt a *szellemi munka* tere, amely státuszjelző is, de egyszersmind a "*műhely*" tágabb kategóriájának alváltozataként is felfogható. (A *műhely* is - férfi - dolgozószoba: olykor valamilyen kézzel művelt foglalkozás, hivatás helye, s ekkor a lakás *nyilvános* terei közé tartozik; máskor csupán hobby-tevékenység folyik benne, s mint ilyen: *privát* tér; szimbolikus funkciója pedig az, hogy az adott egyén technikai érdeklődését, illetve általános gyakorlatba-ágyazottságát kifejezze). A dolgozóter - dolgozószoba, *műhely* - olykor *külön lakássá* változik a lakáson belül (ágyat helyeznek el benne, fürdőszobát, vécét csatlakoztatnak hozzá). Ez főleg azokban a családokban figyelhető meg, ahol a (városi, az otthonról eltávolított munkavégzés szokásaival módosított) hagyományos modellnek megfelelően a család egésze, a gyerekevelés elsődlegesen, vagy szinte kizárólag a nők feladatköréhez sorolódik; - a férfiak életét legalább felerészben a család életétől teljesen különválnak tekintett munka követeli magának - s a férfiak a család életében való részvétel és a magányosan munkálkodó élet kettősségében élnek, átjárva egyik "életből" (s annak tereiből) a másikba. **Új fejlemény a nők dolgozószobáinak megjelenése** (ez a nők egyenrangú munkavégzésének, az önálló értelmiségi s főleg a "vállalkozó nő"-eszmény terjedésének tudható be); a nők kettős státuszára jellemző azonban, hogy ezek a női dolgozószobák általában a gyerekszobák közvetlen szomszédságában helyezkednek el.

A műhelyekhez hasonlóan a lakás gazdasági terei közé tartoznak a különböző *raktárak, tárolók*. Szimbolikus jelentősége lehet annak, hogy egy lakás, ház teréből mekkora részt különítenek el ilyen célokra. Kifejezhet egy fajta hangsúlyozottan *gazdasági beállítódást*, lehet a megszerzett-felhalmozott *jólét* jelképe, de tükrözhet az egyén *szorongó, óvatos természetének* is (tudniillik ha valaki "minden eshetőségre számítva" halmoz fel az átlagnál nagyobb készleteket).

Hasonlóképpen nagy szimbolikus súllyal szerepelnek igen sok házban a *garázsok*. Ezeknek az egy autó méreteit messze meghaladó kiterjedése is kifejezheti a lakó személyes érdeklődését, *technikai beállítódását*. az autók iránti rajongását, az esetek nagy részében azonban *presztízs* funkciója is van: egyrészt jelzi, hogy a lakóknak több autójuk is van, vagy lehetne, másrészt néha roppant méreteivel közvetlenül is hatalmat sugároz.

Összefoglalóan is azt emelhetjük ki a szobabeosztás lakásalakító szerepével kapcsolatban, hogy az egyes funkciókra elkülönített helyiségek arányának, méretének, lakáson belüli elhelyezkedésének jelképes jelentősége folytán mindig érdemes egy ház vagy lakás megfigyelésekor feltenni a kérdést: *melyek az adott lakás kiemelt terei?* Mekkora súlyt kap (eleve a beosztás által is) az étkezés, a regeneráció, mennyit a test ápolása, kényeztetése; mennyit a munka, mennyit a reprezentáció; mennyit a gazdaság, mennyit a szellem; mennyit a családot összefogó közös tevékenység, mennyit az egyének külön mániái? A kiemelt helyiségeken kívül ugyanúgy beszélhetünk a *hiányok* is: mely funkciókat tartanak kevésbé fontosnak, melyek azok, amelyek esetleg ebben a környezetben, mint igények fel sem merülnek? Hogyan viszonyul egymáshoz a *privát és a nyilvános* szféra, hogyan osztoznak a rendelkezésre álló légköbmétereken *felnőttek és gyerekek, férfiak és nők?* Milyen tereket biztosítanak az egyes családtagok számára; ezek közül melyek a legjobbak, melyek a legrosszabbak, melyek utalnak fölé-, s melyek alárendelt helyzetre?

A beosztás azonban csak a kereteket adja meg mind a mindennapi életgyakorlás, mind pedig a lakás szimbolikus jelentésmezőjé számára. A lakás tereit legfőképpen a használat tölti fel étellel is, jelentéssel is, ezért a lakások összehatásának elemzésében részletesebben is ki kell térnünk a *térhasználat* szokásaira és az ezekben rejlő szimbolikus üzenetekre.

Térhasználat

A **térhasználat különbségeiben a lakók társadalmi helyzetének, kulturális színvonalának, szocializációjának és persze a lakásra jellemző körülményeknek eltérései is kifejeződnek**. Felemelkedő társadalmi rétegek tagjait a már fent lévőknél többek között éppen amiatt szokták bántó megvetéssel sújtani, hogy a "parvenük" - megteremtve, megszerezve a felsőbb szint jelképes tárgyi világát - nem használják, (vagy az azokban a körökben szokásostól eltérően használják) a lakást és tárgyait. (Ez nem csak a "gazdagok" lakásaiban, hanem minden felemelkedés során megfigyelhető: ma már agyonidézett jelenség, hogy a falu polgárosodásának első hullámában megjelent fürdőszobákat, gyerekszobákat gyakran csak a második nemzedékben vették használatba, pontosabban az első időben gyakran más célokra használták; hasonlóképp közismert, ahogy a hirtelen megnőtt szoba-számú házak nagy része "tisztaszobaként", azaz "tisztá házként" funkcionált). Másfelől a korábban megszokott, egy meghatározott társadalmi csoport életvitelében jellemző térhasználat egy ideig megváltozott körülmények között is továbbél. Gondoljunk az említett "kispad"-használatra, kis veteményesek, sőt, baromfiudvarok elkerítésére városi házak tövében is, vagy arra, ahogy például faluról jöttek városi kis lakásaiban néhol a konyhában áll egy kanapé (örizve a falusi ház hagyományát, ahol a konyha a ház fűtött és többnyire legmelegebb helyisége lévén a munka közelsége mellett a kellemesség is az ott alvásra készíthető - az alapminta a kemencesut). De a társadalmi "lecsúszás" esetében is megfigyelhető, hogy a megváltozott körülmények között a lakók legalább szokásaik megőrzésével igyekeznek fenntartani valamit a korábbiakból (teaszertartás a szükséglakásban, egészségügyi séta a nyomortelep körül, damasztabrosszal terítés, akkor is, amikor az ezüst étkészletnek már nyoma sincs; könyvek őrzése, gyűjtése az egyébként szétmálló lakás körülményei között, stb.). A korábbi minta továbbhat erejét az élet számos területén megfigyelhetjük. Itt még egy példát szeretnénk kiragadni: **amikor a társadalmi emelkedés a paraszti vagy az azzal érintkező munkás, vagy kispolgári körből indul, bármilyen fokú az emelkedés, a konyha centrális szerepe majdnem mindig fennmarad**. Az emelkedést is az esetek nagy részében a konyha látványos felfejlesztése fejezi ki: az új, modern és divatos konyhafelszerelésekkel, a reklámok hirdette eszközökkel. (Amikor egy ilyen hirtelenül felemelkedett családban megjelenik a személyzet, a háziasszony maga is nagyon gyakran ott sürgölődik a "házvezető" körül a konyhában, megszokott tevékenysége színterén, a korábbi lakásviszonyok központi terében). Egy másik, ilyenkor megfigyelhető jelenség az, hogy - a magasabb kasztba születettek elzárkózásával szemben - egy ideig

még fennmarad *a ház és az utca közötti kommunikáció*: az egymás után kiabálás; egy impulzívabb--közvetlenebb--közösségibb létforma visszhangja.

A *megszokás* nagy úr, de az a *körülmények hatalma* is. **A rendelkezésre álló tér mérete, a külső és belső környezet kellemes vagy kellemetlen volta a megszokásoknak ellentmondóan is meghatározhatja - s többnyire előbb-utóbb magához is hasonítja - a térhasználatot.** Hiába szeret (és szokott) valaki nyári esteken a szabadban vacsorálni, ha jelenlegi lakása körül a szabad levegőn fojtó bűz honol; hiába tartozik hozzá valaki komfortérzéséhez a mindennapi melegvizes tusolás, ha környezetében a hideg víz is drága kincs. Ha valaki tágas lakásból szűkösbe, vagy szűkösből tágasba költözik, idő kell neki, míg átállítja a reflexeit, de előbb-utóbb többnyire alkalmazkodik a lehetőségekhez. Hogy a fentieknél kevésbé extrém, de korunkra annál jellemzőbb példával utaljunk a körülmények meghatározó szerepére: az a többször említett térhasználati korjelenség, hogy a kilencvenes évek embere számára az egybenyitott, legfeljebb oszlopokkal-ívekkel tagolt tér természetessé, szinte normává vált, sok esetben a - szükségből - beépíteni kezdett *tetőterekben* tört át^[162], (ahol a tér jellege sokszor "adta" ezt az akkor egyébként még szokatlannak érzett megoldást). De maga a tetőtér-beépítés is példája annak, hogy a körülmények hatalma miként lesz szokás-meghatározó: a korábbi szokások alapján természetes volt, hogy a házaknak padlásuk van, s az emberek többsége nem kívánt ezekben az alacsonyabb státuszú terekben élni. Amikor aztán a nagyvárosokban elfogyott terjeszkedési lehetőség felvetette azt a lehetőséget, hogy e terekben lakások is kialakíthatók, s a körülményekhez alkalmazva számos vonzó, újszerű, és olykor magas színvonalú megoldás is született, a "tetőtér" hátrányai kezdtek elhalványodni, s beépítése olyannyira divatba jött, hogy az új házak létesítései is normává vált a "tetőtéri szint" kialakítása. (A tetőszint-használatnak különben jellemzője, hogy többnyire a magaslati kilátás és/vagy a ferde falsík *romantikus* hangulata határozza meg; a szabadon hagyott szerkezeti elemek: oszlopok, gerendák pedig gyakran *rusztikus* enteriőr kialakítására készítetnek. A többszintes házakban a tetőtér-szint igen sokszor *tér-tartalék*: kereteit megépítik, de nem építik be -- általában a majdan felnövekvő gyerekeknek szánják. A hagyományost és az újabb szokást egyesítő megoldás, amikor a tetőtér-használatban mind a lakás-, mind a padlás-funkció érvényesül: magas tető alkalmazásával ilyenkor a tetőtér maga is kétszintes: a tetőtéri lakószint fölött még a padlásnak is jut hely).

Az egyes házrészek térhasználati szokásaira térve (ebből a szempontból össze is foglalva a korábban mondottakat) már a *ház körüli* tér használata is igen sokféle lehet. **Van, aki minél szélesebbre ki kívánja terjeszteni személye hatókörét, és ennek megfelelően környezetét minél nagyobb mértékben használatba veszi, saját szemléletét érvényesítve megmunkálja.** Olykor nem csak az előkertet, vagy a ház előtti járdát gondozva: **vannak, akik a házukhoz vezető egész útszakaszt is sajátjukként alakítják ki. Mások a ház, a lakás környezetét még nem tekintik a magukénak, sőt, mint afféle védőgyűrűt, elhanyagolva hagyják, a lomokból mintegy sáncot képezve a lakás körül;** (ez néha az ambíciókhoz kevés energiával rendelkezők magabizonytalanságának kifejeződése, máskor a bizalmatlanságé: ne látszódjék kívülről semmi az otthon belső rendjéből, jellegéből). Társasházakban, több generáció együttlakása esetén a kert, a ház körüli rész közös használatban és gondozásban áll: ilyenkor vagy kialakul egy semleges, a különböző résztvevők szokásainak közös nevezőjeként elfogadott használatmód, vagy mindenki a másikra várva az elhanyagolás lesz jellemzővé; igen gyakran pedig a tér további bontása következik be: mindenki megkapja a maga részét, (illetve a maga használati idejét), ahol és amikor a saját szokásait érvényesítheti. A közös használat egyébként a kerten kívül sok egyéb (például: garázs, padlás, pince, mosókonyha, pingpongasztal, esetleg: úszómedence) is kiterjedhet - a használat-variációk ezek esetében is hasonlóak. A kerthasználat változata végül a kert, illetve a ház külső övezetként adott tér beépítése is: a birtokkiterjesztés igénye ezekben az esetekben olyan arányfelborulást eredményez, amittől a birtoklás (mint szimbolikus használati tényező) a használat más elemeinek rovására érvényesül. Mivel egy lakóépületnek a környező szabad tér éppúgy tartozéka, mint ahogy az élőlényeknek sem elég az a térdarab, amely bőrük határainál ér véget, **a megszüntetett külső környezet az épületet kifelé pöffeszkedővé, befelé fojtogatottá teszi.** A városi utcák szoros beépítéséhez is csak azon az áron szokik hozzá a városi ember, hogy vagy belső udvarral, kerttel biztosít magának és lakásának szimbolikus is levegőt, vagy otthonérzését a város *egészére* kitérítve a város külső kertes-erdős övezetében találja meg építményeinek a harmónia-érzéshez nélkülözhetetlen "aura"-burkát.

A térhasználat igen lényeges eleme az épület *magasságához* való viszony. Ebben is meghatározó egyfelől, hogy ki mit szokott meg, mit tart arányosnak; másfelől, hogy a körülményekből mi adódik. Mint többször szóba került, e tekintetben kétségtelen változás, hogy az utóbbi évtizedekben - az építési hatóságok megszabta határig - **növekedett a normálisnak tartott épületmagasság,** (érdekes volt megfigyelni e folyamat kezdetén, ahogy a korábban egyszintes falvakban is kialakult a többszintes építkezés, s az ehhez való átmenetként az a magasföldszintes bejárat-megoldás, amelynél a lépcsők mint az urbanizáció - a "lépcsőház" város - *szimbólumai* jelenhettek meg). Az *épületmagasság normájának növekedésében egyszerre volt szerepe* az ízlés változásának, a "fent" levés megnövekedett szimbolikus értékének, és a *kényszereknek* (amit például a telek beépíthető hányadából adódó kötött alapterület jelent). Ezzel együtt **kialakult egy "többszintes életforma",** a

házak függőleges belakása, (vagyis az egyes lakásbeli funkciók olyan elkülönítése, hogy ezek a szintek közötti mozgásokban is kifejeződjenek: "lemegek dolgozni a műhelybe", "egy kicsit gyúrok odalent a konditeremben", "felmegek aludni", stb.).^{1163]}

Az épületek növekedése ugyanakkor azzal is jár, hogy igen **sokszor kihasználatlan terek sokasága jön létre**; ez elkerülhetetlen egy olyan átalakuló társadalomban, ahol a minták tömeges elterjedése már megkezdődött, de arra még nem volt elég idő, hogy a térhasználat minden tekintetben ezekhez az új mintákhoz igazodjon, (vagy hogy a mindennapi használat során kiderüljön, hogy a divatos formák közül ez vagy az nem működik, s így módosításra szorul). A kihasználatlanság több mindent jelenthet. Jelenthet *tartalékolást* (most még nem használják semmire, de később ez megváltozhat); lehet az *átmenetiség* jele (például, mert a családot tagjai nem érzik eléggé stabilnak, lényegében ideiglenesnek tekintik, vagy mert életterük központja másutt van, vagy - mint hajdani arisztokraták, nagypolgárok kis bérleményekre osztott és különböző családoknak kiutalt lakásaiban - a tér és a belakó használat egymástól idegen természete sugallja és állandósítja ezt az ideiglenességet). Az elhanyagoláshoz hasonlóan a tér kihasználatlansága jelentheti azt is, hogy az egyénnek *nincs elég energiája* (belső ereje, anyagi ereje, stb.) a rendelkezésére álló tér belakására; de jelentheti azt is, hogy *a lakás elsődleges közlendője a tulajdonos gazdagsága, hatalma*, amit a helyiségek mennyiségével és méretével kíván kifejezni (s használatuk másodlagos szempont), stb. E változatok közös nevezője, hogy a kihasználatlan, kitöltetlen terek voltaképpen *"lélekkel"* nincsenek kitöltve, vagy azért, mert lakóik élet-energiája nem elég ahhoz, hogy kitöltse őket, vagy azért mert ezek az életek maguk is kitöltetlenek: a család tagjai, a lakás lakói között nem elég erősek a kötések ahhoz, hogy abból közös világ álljon össze. Ez egészen kis és/vagy szűkös, bútorokkal telezsúfolt lakásban is bekövetkezhet: a kitöltetlenség nem függ a tér méreteitől. Másfelől amikor a tér kihasználásáról, kitöltéséről beszélünk, ez is több dolgot jelent egyszerre: *a tér racionális kihasználása és a kellemesség két különböző szempont.* (Az általunk "kitöltetlennek" nevezett térből mindkettő hiányzik, de a racionálisan és minden ízében kihasznált tér még nem biztos, hogy kellemes, otthonos; a kellemesen belakott tér pedig nem biztos, hogy racionálisan szervezett. Az pedig nyilvánvaló, hogy mind a racionalitás, mind a kellemesség rendkívül relatív fogalom, (mint ahogy a "meghittség": fogalma is az). Egyfajta meghittség-eszmény jegyében például meleg, puha sarkok hozhatják létre a kellemes, otthonos lakás érzetét egy olyan kis szobákra szabdaltnak, viszonylag csekély belmagasságú lakásban is, amelyet az, aki nagyobb terekhez szokott, mindenképpen fojtogatónak érez, (míg az ilyen doboz-szobához szokott lakók viszont a tágasabb tereket érezhetik ridegnek, hidegnek). S a racionalitással ugyanez a helyzet: ami *anyagilag* racionális megoldás, az a *használat* szempontjából teljesen ésszerűtlen lehet, és megfordítva; az autószerelő "racionalitása" igencsak különbözhet a kereskedőtől, s mindkettő az egyetemi professzorétól, a fiatal emberé a nehezen mozgó öregétől, és így tovább.). A meghittebb hangulatot hol több, hol meg éppen kevesebb fény alkalmazásával érik el. A kertre, tájra nyíló minél nagyobb ablakok, esetleg egész üvegfal azzal fokozza a bensőségességet, hogy a lakást rányitja a természeti *látványra*, anélkül, hogy kiszolgáltatná a természet kényelmetlenségeinek (szélnek, esőnek, stb.) Másutt, (vagy ugyanott, egy más hangulatban) az ablakok elfüggönyözése teremti meg a puha, bélelt odú kellemes érzetét. A függöny néha az ajtónyílást zárja, ilyenkor az egyszerű ajtóval egyenértékűen, de a kellemesség, bensőségesség nagyobb hangsúlyával jelzi az ajtón túli helyiség (többnyire a háló-, vagy a dolgozószoba) különállását, s ismét csak: meghitt barlang-jellegét. Egy szűk, sötét folyosó igazán nem otthonos tér. Ezen is lehet azonban segíteni: hangulatvilágítással, egy, az átjárást nem akadályozó szék, s mellé olvasólámpa elhelyezésével az ilyen folyosórészlet is a lakás érdekes, hangulatos sarkává alakítható. Vannak persze, akik egyáltalán nem is törekkenek arra, hogy lakásukat meghittebbé varázsolják. Megint másoknál azt láthatjuk, hogy nem csak a lakáson, de még egyetlen helyiségen belül is barátságos és barátságtalan részek váltogatják egymást.

A térhasználat következő, figyelembeveendő szempontja (s a szűkös--tágasság érzést a helyiségek méretein kívül nagymértékben meghatározó tényező) *a síkok beborítottsága. A lakás jellegét eleve megszabja, hogy a padló, a falak, vagy a mennyezet dominálja-e a helyiségek tereit.* Azt pedig, hogy melyik dominál, az ezeken a síkokon elhelyezett *tárgyak mennyiségétől és figyelemkötő súlyától* is függ. A bútorokkal nem telezsúfolt, de kellemes borítással (például szőnyegekkel, szép parkettával, fűtött járócsempével, állatbőrökkel, csérgékkel) szinte leülésre, leheveredésre csábító járócsíkok - ha a többi sík nem kap különösebb hangsúlyt - egyfajta "padló-orientált" lakást képviselnek. A "fal-dominanciát" a falakon bőséggel alkalmazott képek, tárgyak, falilámpák, polcok, a falakat tagoló függönyök hordozzák. S van példa a mennyezet uralkodó szerepére is, (például amikor a viszonylag kisebb súlyt kapó többi szobarészlettel szemben hatalmas, látványos csillárok uralják a helyiséget; vagy abban az extrém esetben, amikor a mennyezetet a csillagos égre emlékeztetően festik, vagy világítják ki.). Van egy negyedik típusú térhasználat is, amikor a szoba *középső* légtéren emelkedik ki: ezt a szoba közepét uraló tárgyak, bútorok, illetve jelentős mértékben az oszlopok hangsúlyozzák.

A berendezésen kívül a szobák ilyen vagy olyan jellegét döntően a használat módja határozza meg. A szönyegek csak felhívhatják a figyelmet a padlóra, lényeges szerepet akkor kap ez a sík, ha a lakás használói valóban leülnek, leheverednek oda, vagy éppen a földre ágyaznak. A falak díszítése régi szokás, mégis kiemelt jelentőséget kapott például a hatvanas évek kamaszgenerációjának életében, amikor a kedvenc képek, poszterek, feliratok, stb. felragasztásával, az önkifejezés akkor új formájának alkalmazásával mintegy "felkenték magukat" a tiszta, nyers falra, (elhagyván az olyan mesterséges közvetítőket, mint a polcok, képkeretek).

A kitöltetlen, üres terekkel szembeni másik véglet, amikor a lakó az *összes síkot* kihasználja: **minden olyan lakberendezési és használati gesztus, amellyel a lakók rajtahagyják létük nyomait a lakás felületein, a birtokbavétel jelképe is:** (a házak külső környezetének belakásához hasonlóan a lakásbelső kialakításakor is) van, aki ebben hamar megáll, és lakása sok síkját és térdarabját üresen hagyja; másnál az expanzió folytonos és vég nélküli. A könyv elején, az előterek kapcsán az előrelépő, "bemutakozó" lakásokra utaltunk, s például az egészen a bejáratig futó padlószőnyeg egyszerre sugallhatja a beinvitáló gesztust, és azt, hogy a birtokbavétel itt egészen a "határsávig" megtörtént. A birtokbavétel a szobák függőleges kihasználásában is érvényesül: a régi házak nagy belmagasságú helyiségei akkor ridegek, ha felfelé kitöltetlenek. (Ha megfelelően ki vannak használva, akkor a tágasság még fokozza is a kellemesség érzetét). A "fent"-nek a szociokulturális szimbolikában játszott szerepe folytán a szobák *felső* térszerkezetének külön presztízhordozó funkciója is lehet: ezért alakulhatott ki a *szekrénytetőnek* is ilyen, jelképes rangnövelő jelentősége: az ott elhelyezett tárgyakhoz gyakran a reprezentativitás, a lakó számára fontos érték képzetei társulnak -- pusztán helyzetük révén. A szobák "felfelé" törő kihasználásának egy másik változata a nagy belmagasságú régi lakások begalériázása, ami sok esetben szinte lakótelepi jellegűt adott ezeknek a régi lakásoknak is. (Említettük már, hogy a lakótelepi doboz volt a falusi kockaházak egyik mintája is, de a hatvanas-hetvenes évek uralkodó kubus-modernizmusa a polgári lakások ezen átalakításában is szerepet játszott. Az más kérdés, hogy a közvetlen-rationális ok a feldarabolt, s így kicsivé vált lakások jobb kihasználása, a viszonylagos lakóter-növelés volt, ám ennek árát a belmagassággal fizették meg: a galériákkal egy szobából kettőt nyertek, de ezek még a lakótelepek alacsony szobáinál is alacsonyabbak voltak: sokhelyütt leginkább a japán alvó-csövekre emlékeztettek. E példa megint azt is mutatja, hogy **a korszellem, a korizálás - és persze a kor által nyújtott lehetőségek korlátjai és kínálata - újra meg újra átformálja a térhasználat értékrendjét is:** van, amikor a lakható *felület mennyisége* a fontosabb, van, amikor a *felfelé-nyitottság szabadsága*. Mindenesetre az sem véletlen, - és a tendenciák összetettségét jelzi - hogy a galériák esetében az ágyak, vagyis a "kvázi-hálószobák" általában a felső - magasabb presztízsű, és a külvilágtól elzártabb - szintre, a szobán belüli "emeletré" kerültek, a többszintes családi ház modellje szerint).

A kényelmi-otthonossági és a reprezentációs szempontok gyakran keverednek egymással. Volt már szó arról, hogy a kényelem, a test kényeztetése ősidők óta összefonódik a kiváltságokkal: a kényelem luxusát mindig is a társadalom legfelsőbb rétegei engedhették meg leginkább maguknak. Az egyes lakásokban sem lehet mindig különválasztani, hogy a kényelemre orientált kialakítás, a puhaság, a kibéleeltség milyen mértékben jelzi az *otthonosság* értékének fontosságát a lakók értékrendjében, s mennyiben tükrözi a *jómód, a jelentőség kifejezésének* szándékát. Gyakran mind a kettő fontos szempontja a lakóknak, legfeljebb megint csak a használatmód nyújthat támpontokat: a süppedős fotelek, függönyök, drapériák *feszés rendje* inkább a reprezentációs megfontolások nagyobb szerepét valószínűsíti, ugyanilyen környezetben a *látszó lazaság*, a némi rendtelenséget is eredményező használat inkább a kényelem értékét hangsúlyozza.

A falak felfelé törekvő beborítása is egyszerre fejezhet ki reprezentációt és növelheti - a birtokbavételt is jelezve - a meghittséget. További információt ad a lakókról, hogy a falak e beborítása mivel is történik (könyvvel, növényekkel, fegyverekkel, babákkal, stb.), mint ahogy ugyanez elmondható a szobák egyéb tárgyairól is: a lakók érdeklődéséről, kulturális irányultságáról, egyes személyiségvonásairól sok mindent megtudhatunk abból, hogy milyen típusú tárgy milyen arányban szerepel a lakásban.

A tér *tárgyakkal való kitöltése* a lakáselemzések fontos mutatója. Az egzaktságra törő elemzések számára kézenfekvően adódik, hogy a helyiségekben található, illetve az egy négyzetméterre (vagy egy légköbméterre) jutó tárgyak mennyiségével jellemezzék a zsúfoltság fokát. **A tárgyszám és a zsúfoltság azonban nem azonosítható egymással.** Nemcsak azért, mert a tárgyszám csak a tárgyak méretével együtt jelzi a térkitöltés mértékét, hanem azért sem, mert abban, hogy ugyanolyan mennyiségű tárgy zsúfoltság hatást kelt-e vagy sem, az *elrendezésnek* illetve a *használatnak* is nagyon nagy szerepe van. (Egy mégoly hatalmas tárgytömeg is kevésbé kelt zsúfoltság hatást, ha belső tagolások rendezik, *önmagukban* arányos rész-tárgycsoportok alkotják; mintha ugyanannyi tárgy rendezetlenül, ömlesztve kerül elhelyezésre). A tárgyak-bútorok közötti közlekedő folyosók kiemelhetik a zsúfoltságot, ha rajtuk közlekedve, a környező dolgok sokasága által beszorítva azt érezzük, hogy *csak ennyi szabad tér* maradt a helyiségben; de éppen ellenkezőleg, egy látványokkal teli környezet kellemes sétaútjainál is szolgálhatnak, ha a beszorítottságot, az akadályozottságot nem kell éreznünk. (Még egészen nagy terekben is találkoztunk egészen szűkre hagyott közlekedő utakkal, ahol a minduntalan láb alatt lévő tárgyak

még ezeket is beszűkítették; s ugyanennyi tárgyat egy kisebb helyiségben is el lehet úgy rendezni, hogy ne keltsék a zsúfoltság érzetét). **Zsúfoltság--üresség, szűkösség--tágasság persze nagymértékben azért mégis csak a helyiség nagyságának--kicsiségének következménye,** (ezt a használat, az elrendezés, a szubjektív tágasság színekkel, áttörésekkel való befolyásolása csak módosíthatja). **Hogy mekkora a megfelelőnek érzett szobaméret, ez kordivatoktól, személyiség-sajátosságoktól, a szociális mezőben elfoglalt helytől, és sok egyébtől is függ, és állandóan változik.** (Általában nő). Az elmúlt évtizedekben a 20 m² körül alakult ki az a szobaméret, amely fölött az átlagos megítélés nagy, s amely alatt kicsinek érezte a teret, legalábbis a "nagyszoba" funkciójára. (Az átlagos megítélésről van szó, hiszen az egyéni különbségek ennél felfelé is, lefelé is sokkal tágabb határok között mozogtak.). A jelenleg zajló nemzedékváltásban a térérzékelési határértékek eltolódni látszanak: a(z igazán) "nagy" szoba képzeletében mindinkább a legalább körülbelül 40 m²-es tér meglétét feltételezi. Mind a zsúfolt terek, mind a tágas, nagy szobák megítélésében azonban mindig ambivalenciák is megfigyelhetők. A "zsúfoltságot" az elmúlt évtizedek uralkodó modernizmusa például pejoratív jelzőként használta, és a lakberendezési tanácsok és esztétikai elemzések egyértelműen óvták tőle a lakásokat. (Az ezen időszak előtti szellemiséget őrző, "rég", és avított tartott lakásokat éppen arról lehetett felismerni, hogy a bútorok aránya egyértelműen meghaladta bennük az üres terekét.). Más korokban, például a 19. század végén, azonban a zsúfoltság inkább a teljesen belakott, gazdag és kellemes otthon képzetét sugározta; és a mi korunkban is érzékelhető az ízlés átrendeződése: a barokkos, szecessziós vagy eklektikus zsúfoltság kevésbé szigorú, sőt, pozitív megítélés. (Nem érdemes tehát kánonokat felállítani a tárgyakkal borított "helyes mértékéről", inkább azt érdemes elemezni, hogy melyik kor szépségeszményének miért felel meg a "zsúfoltság--üresség" ilyen vagy olyan mértéke). **A tér méretének megítélése is ambivalens. Bár a növekvő életminőséghez általában növekvő lakótér társul, a nagy tér nem mindig kelt egyértelműen pozitív képzeteket.** Még amikor kitöltött, tehát nem ridegen üres terekről van szó, akkor is nyomozhatunk az egyént eltörpítő méretek: a hatalmas terek egyfelől a tér feletti rendelkezés hatalmát és szabadságát nyújthatják, másfelől viszont éppen az ember egyéni kicsinységét hangsúlyozhatják, (ha a méretek nem a személy önkiterjesztésének adnak kifejezést, hanem például olyan reprezentációs, vagy kultikus szempontoknak, amelyeknek az egyén alárendelődik, amelyekhez képest csak "porszemek" érezheti magát. A gigantikus templomok kultikus terei akkor és azáltal kerülnek el ezt a hatást, ha az egyént a lélek felszárnalásának vagy a közösséggel együtt megélt emelkedésnek élményével hozzászövik a tér szubjektív "belakásához".)

Az egyén belső léptékénél tágasabb lakásban gyakran létrejön a félelem érzése: a betörőktől való rettegés vagy akár a kastélyok új tulajdonosai között a tizenkilencedik század elejétől kezdve itt-ott mindig felbukkant kísértet-hisztéria nem ritkán éppen ennek - a szubjektív és a valós tér közötti - méretkülönbségnek is lehet a következménye.

Utaltunk arra, hogy **a tárgyakkal-bútorokkal nem csak mennyiségük, hanem elrendezésük is meghatározó a lakás összképe szempontjából.** Ez az elrendezés nemcsak a szerint elemezhető, hogy a szoba *síkjai* közül melyik dominál, (erről fentebb már esett néhány szó), hanem például a szerint is, hogy a helyiség *kompozíciója* (már ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről), honnan indul ki: a *szoba közepéről* vagy a *falaktól*? (Az első bútorok, tárgyak a biztonságadó falhoz tapadnak-e, s az újabb tárgyak onnan terjednek a szoba közepe felé, vagy éppen ellenkezőleg, a birtokbavétel magabiztos gesztusával vetik meg lábukat a szoba közepén, s a berendezés folyamata innen halad tovább, míg el nem éri a határokat). Egyetlen *összefüggő kompozíció-e* a szoba-berendezés, vagy *több térrész* megteremtésével a használatban is a sokféleség értéke hangsúlyozódik? Mindezek eltérő attitűdökre, személyiségvonásokra is utalhatnak, de az eltérő kulturális tradíció kifejeződései is lehetnek, (gondoljunk a pástornépek jurtainak körkörös szerkezete és mondjuk egy négyszögletes alaprajzú földműves kunyhó közötti - a mai lakások jellegét persze már csak sokszoros áttétellel befolyásoló - különbségekre).

De nem csak a különbségek vezethetők vissza eltérő attitűdökre: **eltérő attitűdök azonos megoldások mögött is kimutathatók.** A padlóra vetett ágy például éppúgy lehet a szűkösség, szegénység kifejeződése, mint egy alternatív életforma választásáé, (s vannak olyan esetek is, amikor a különböző attitűdök egymásból fejlődnek ki, például az említett esetnek is lehet olyan változata, amikor a szűkösség kényszeréből adódó megoldás megideologizálásával jön létre egy lakáshasználati alternatíva). Amikor valaki könyvespolcokkal körülvett dolgozósarkot alakít ki magának, (esetleg még külön hálóhellyel is), ez is éppúgy lehet a "védett szellemi őrhely" és a zavartalan, s a család többi tagját nem zavaró munka racionális feltétele, mint egy nem tökéletesen funkcionáló családból való részleges kimenekülés. (Míthogy olykor az előbbi ideológia által az ehhez a megoldáshoz folyamodó személy még önmaga elől is elrejti döntése másik motívumát, így hogy melyik attitűd a meghatározó, ezt néha nem is lehet igazán különválasztani).

Az attitűdök ráadásul állandó mozgásban vannak. Ahogy a megfelelőnek érzett lakásméret is módosul, **módosul az egyes tárgyak fontosságának megítélése is.** Az utóbbi években például a könyvek mentek át egyfajta radikális leértékelődésen (persze nem mindenki szemében). Mindenesetre sokan, mint ahogy erről a könyvek

kapcsán már volt szó, akik a korábbi években a könyves falakat a lakás díszének, a társadalmi emelkedés szimbólumainak érezték, most az ilyen könyves szobákat "porfogóként", "könyvraktárként" kezdik értékelni. A módosuló attitűdök értékrendszer-eltérésekhez vezetnek, s az egyes lakások megítélésében a különböző értékrendszerek ütköznek egymással. Ez van a mögött, amikor az egyik ember úgy ítéli meg, hogy a másik lakásában "túl sok a könyv", de hasonló értékrendszer-különbség alapján minősítik a másik konyháját, vagy fürdőszobáját is "túl kicsinek,^[164] hálószobáját "túl díszesnek", stb. Akik ezeket az ítéleteket hozzák, önmaguk persze többnyire azt gondolják, hogy valamely szinte értékmentesen racionális megfontolásra hallgatnak. Hogy egy korábban említett példát idézzünk, amikor a zongora helyett a pianínó jött divatba, a fő érv természetesen az volt, hogy a hagyományos zongora "túl sok helyet foglal el", s ez persze, objektíve igaz is. Ám ezzel is ugyanaz a helyzet, mint a magaslati fekvéssel, a szobamérettel, a "túl sok könyvvel", stb.: nem véletlen, hogy ez vagy az az "ésszerűség" mikor jut valaki eszébe. (Hiszen lehet, hogy amit ma irracionálisnak ítélek, azt évtizedekig megfelelőnek látta, sőt, az sem lehetetlen - lásd például az új zongora-vásárlási hullámot -, hogy a megítélés nemsokára újra változni fog, egy másik "racionális megfontolás" jegyében). A "sok", a "kevés", a "jó", a "rossz", stb. mindig szimbolikus és kulturális szokások szerint szabályozott. A kulturális környezet e szimbolikus hatásai többnyire kicsi gyerekkortól elsajátított és belsővé vált normákon keresztül érvényesülnek az egyének életvitelében, lakáskialakítási, lakáshasználati szokásaiban: **igazán izgalmasnak és tanulmányozásra érdemesnek nem is annyira az egyes ítéletek nevezhetők, mint inkább az, hogy mi fejeződik ki, mi szimbolizálódik bennük.**

A könyvekre vonatkozó idézett ítélet eléggé egyértelműen az olvasás, sőt, a szűkebb értelemben vett kultúra, a műveltség leértékelődését is jelképezi. **Az, hogy milyen távolságot látnak megfelelőnek a szobákon belül az egyes ülőbútorok között, szintén magától értetődő jelkép: arra utal, hogy az emberek közötti mindennapi viszonyban az adott egyén attitűdje hogyan helyezhető el az intimitástól a hideg távolságtartásig terjedő skálán.** (Persze ettől az általános attitűdtől az egyes esetekben az egyén eltérhet, s ezt például széke közelebb vagy távolabb tolásával ki is fejezheti). Ugyancsak távolságtartást fejezhet ki már a bútorok *nagy mérete* is. Jelképes egyes bútorok *központi elhelyezése, kiemelése* is. A tévével szembeállított vacsorázó asztal például azt is jelzi, hogy a vacsorát a tévéhez, (mondjuk a híradóhoz) igazítják, ebben kifejeződik a magánélet alávetése is a tévé-megtestesítette hivatalos nyilvánosságnak; s a szokások rigiditásáról is jelzést kaphatunk (hiszen az elhelyezés többnyire arra is utal, hogy ez rendszeresen történik; a vacsora és a tévézés reflexesen összekapcsolódik). Nem mindegy az sem - hogy három jellegzetes, ma tipikus és egymástól eltérő értékrendszert jelképező típust emeljünk ki - hogy a nappali a televízió, a személyi számítógép vagy a melegséget átvitt értelemben is szimbolizáló kandalló köré szerveződik-e.

Ha szimbolikus jelentősége van a lakberendezés összehatásának, akkor **szimbolikus jelentősége van mindannak is, ahol és amikor a berendezés és a használat eltér attól, ami az egészet jellemzi.** Ha például a lakás bizonyos helyiségeiben - de csak azokban - megengedik a rendtelenséget, ez a szigorú szabályozottsággal szembeállítva bizonyos megengedő attitűdöt jelezhet; de egyszerűen olyan attitűdöt, amelyről a freudi emberkép juthat az eszünkbe: az a felfogás, hogy az emberben olyan nyers, ösztönös, ősi erők működnek, amelyeket a civilizáció bensővé tett mechanizmusai féken tartanak, de mivel mégis csak ott lappanganak az emberben, módot kell adni arra, hogy kontrollált formában felszínre kerülhessenek, levezetődjenek. (Az ilyen "rendtelenség-rezervátumok" gyakran ilyen levezető szerepet játszanak. Hogy nem véletlenül, hanem egyfajta látásmódról van szó, azt bizonyítja, hogy néhány esetben, amikor ezzel a jelenséggel találkozunk, az új lakásba költözés után megfigyelhető volt, ahogy ez a rend helyreállt: a rendezett lakásban a régihez hasonlóan létrejött a "dühöngő"). Vannak, akiknél az egész lakás ezt a levezető szelep funkciót tölti be: ilyenkor az otthon a laza rendtelenség - tehát hangsúlyozottan az ellazulás - helye egy sokkal feszesebb külső életvitellel szemben.

Szimbolikus jelentősége lehet az általános szokásoktól való minden eltérésnek. (Az ágyon alvásnak akkor volt ilyen jelentősége, amikor újdonság volt, vagy szerepe lehet olyan nyomorúságos körülmények között, amikor kiváltságnak számít. De általában ma inkább annak van jelkép-értéke, ha valaki nem ágyon - hanem a földön, tatamin, függőágyban, stb. - alszik.) Hasonlóképpen utaltunk a lakószobába helyezett pingpongasztalra, biciklire. Szimbolikus jelentősége lehet annak is, hogy például hol bilizhet a gyerek: ha valaki megengedi ezt mondjuk vendégek jelenlétében a nappali közepén, ez meghatározható irányban eltér a közfelfogástól, (s mivel akik így tesznek, azoknak gyakran más viselkedéseikben is ugyanez a szemlélet nyilvánul meg, például az intim témák nyílt kibeszélése, idegenek jelenlétében is hálórúhában való megjelenés, stb., így a szokatlan viselkedés világkép-, vagy értékrendszer-jelnek is tekinthető).

Az egyes bútorok használata is adhat ilyen jelzéseket. (Gondoljunk arra, hogy a gyerekeknek van-e önálló íróasztala, s ha nem, akkor mely bútor szolgál arra, hogy tanulhasson rajta; vagy arra, hogy az egyes tartós tárgyak tárolása hol történik: szekrényben, ládában, polcokon, a székeken vagy egyszerűen a földön? A gyerek tanulási helye a gyerek megbecsültségének fokát, munkájának a család munkarendjébe való beillesztését

fejezheti ki; a tárolás módja utalhat az adott tárgy típusra, és a hozzá kapcsolódó tevékenységek presztízsére-presztízhányára, vagy arra, hogy az adott tárgyak és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységek milyen besorolást kapnak a lakók nyilvánosság--intimitás felfogásának rendszerében). Ezekben **a szimbolikus jelzésekben igen gyakran szociális üzenetek is rejlenek**. A nappaliban végzett vasalás (az itt látható vasalódeszka, stb.) például sokszor a fizikai munkától még teljesen el nem szakadt társadalmi státuszra utalhat. Inkább értelmiségieknek - még hozzá éppen emelkedőben lévő, elsősorban a következő nemzedékre koncentrálnak a presztízségekkel - figyelhető meg egy másik, - szintén szimbolikusan is értelmezhető jelenség - a gyerekszobát elárasztó játékok tömege. Hasonló értelmiségi-polgári attitűdöt jelez, ha a lakás egy részén színpadszerű emelvény, vagy más elkülönített tér található, amelyet ugyan nem erre a célra hoztak létre, de ahol a család gyerekei "szerepelhetnek". (A színháznak a polgári társadalomban játszott szimbolikus szerepéről itt most nem értekezhetünk hosszabban, de az a néhány lakás, ahol ilyesmivel találkoztunk, egyértelműen sugallta annak az értékrendszernek a jelenlétét, amelyben mind a színház, a szerepjáték, mind pedig az önmegvalósítás jövőorientációját jelképező gyermek kiemelt szerepet játszik). Az ilyen példák száma korlátlanul szaporítható.

Ha az egyes bútoroknak van jelképes jelentősége, van az egyes *helyiségeknek* is. Hogy a fürdőszoba, a nappali vagy a konyha általában milyen szimbolikus jelentőséggel bír egy lakásban, (hogy kiemelésükkel egyúttal a testi individualitás, a nyilvánosság, vagy a "jóllakás" értéke kerül előtérbe) erről már volt szó. De **az egyén értékrendszeréről, világméretéről az is fontos információkat ad, hogy ki melyik helyiségben szeret lenni, hol tölt el sok időt** (akár azért, mert ott érzi jól magát, akár mert annak a helyiségnek fokozott jelentősége, presztízsé van a szemében. A kettő persze nem azonos jelentésű. Más az, amikor valaki azért szeret, mondjuk, a növényekkel telerakott nappaliban üldögélni, mert ott, a "természetet" képviselő környezetben érzi jól magát; más, amikor a családfő azért tölti idejét dolgozószobájának a többi ember elől zárt falai között, hogy felsőbbbbségét érzékeltesse; s megint más az, ha valaki azért zárkózik be hosszan a lakás végéjébe, mert egyebütt nem érzi magát lelki biztonságban a többiek különféle agresszióitól). **Egy-egy helyiség értékét jelezheti a többinél tökéletesebb tisztántartása, kellemesebb fűtöttsége is**. (Amikor takarékosági okokból elzárják egy-egy lakrész fűtését, ezek sosem a legjelentősebbnek tartott, legalábbis nem a legtöbbet használt helyiségek).

A lakáshasználat szimbolikájában külön jelentősége van a határoknak, akár az egyes családtagok által használt térszettek határaitól van szó (mint például az előbb említett dolgozószoba esetében), akár az egész lakás határvonalairól. **A lakás, az otthon zártágát és kiemelt jelentőségét húzzák alá például az ezeknél a határvonalaknál, ajtóban, ablakoknál gyakorolt búcsúzási-köszöntési szertartások**, - csók, integetés - amelyekkel a család tagjai azt jelzik egymásnak, hogy az ellenséges vagy legalábbis idegen külvilággal szemben számukra az otthon a biztonság, a szerető együttlét közös világa. (Érdekes módon épített erre a szimbolikára egy általunk megfigyelt lakásóvoda, ahol a szülők elmenetelének frusztrációját egy ilyen "ablakpuszi"-szertartással hidalták át, ezzel megerősítve a gyerekekben az óvoda "ideiglenes otthon" érzését). **A kikísérés az idegenek számára egyszerre jelzi a lakó intim terének, személyes "birtokának" határait** (ezek városon szűkebbek: csak a lakás ajtajáig, kertes övezetekben a kertkapuig terjednek); **másképp a vendég megtisztelésének fokát mutatja, hogy meddig "biztosítanak számára kíséretet"**. (Arról már volt szó, hogy az is a vendég megtiszteltetésének fokmérője, - és a lakáshasználók értékrendjére, kulturális hagyományaira is utal - **hogy melyik helyiségben fogadják**: a nappaliban, a konyhában, vagy csak a folyosón. A vendégfogadás általános jelentőségét pedig az mutatja jelképesen is, hogy a lakás állandó berendezése mennyire teszi lehetővé, mennyire segíti elő a vendégek fogadását, leültetését. A teletűzolt bejárat már eleve kedvezőtlen ebből a szempontból; a csak fürdőszobán át megközelíthető nappali is arra utal, hogy a lakóknak legalábbis nem legfontosabb szempontja a vendégfogadás feltételeinek biztosítása. A kicsi, 1-2 személyes beszélgető szobáktól a szalonszerű termekig a vendégfogadás körülményei azt is "közlik", hogy körülbelül mekkora vendégek számát az adott család életében természetesnek vagy kívánatosnak.)

A lakáshasználat szimbolikája tele van ellentmondásokkal és feloldott ambivalenciákkal. A feloldott ambivalencia egyensúlynak is nevezhető: ilyet látunk, amikor a tér egybenyitásának s egyúttal tagolásának divatjáról beszélünk -- például a különböző szintekre tagolt, de ezeket egy térben egyesítő nappali, étkezős konyhák esetében, vagy akkor, amikor a falak áttörésével, átadó ablakokkal, oszlopokkal biztosítják az átjárás és elkülönülés egyensúlyát. Érdekes, hogy sem a háború előtti polgári lakásokban kedvelt, harmonikászerűen elhúzható ajtó-fal, sem az eltolható válaszfalakat alkalmazó japán megoldás nem hódít különösebben, pedig a terek elkülönítése-egybenyitása ezekkel a pillanatnyi igényeknek megfelelően változtatható. Ellentmondás jelentkezik viszont a térhasználatban, amikor eltér a *kifelé mutatott attitűd a belső használatától*. (Például kifelé a ház állandóan fejlesztés alatt áll, terjeszkedik, dinamikus, életerős arculatot mutat, bent azonban a rendtelenség szétesésre, energiavesztésre utal; vagy éppen fordítva: amikor mondjuk egy bérház a többiekétől semmiben sem különböző, a tömeglét jeleit magán viselő lakásának ajtaján belépve teljesen egyedi, erős személyiség-jegyeket sugárzó, az egyedi világ sajátosságát hangsúlyozó otthon tárul fel előttünk). Hasonlóképp ellentmondásos, amikor az anyagi feltételek korlátjai folytán a lakás egyes részeinek fejlesztése egymástól látványosan eltérő

színvonalon történik. (Például egy javíthatatlanul rossz külső adottságú lakás fokozott "gépesítésével", amikor a lakók, amijük van, korszerű gépek beszerzésére költik, hogy legalább ebből a szempontból lépést tarthassanak más lakások színvonalával. Ebben persze megint kifejeződik a szimbolikus értékrend is: a szűk anyagi lehetőségek között is választás kérdése az is, hogy valaki a tartalékait a lakás külső körülményeinek javítására teszi félre, gépesítésre költi, vagy öltözködéssel, esetleg jóllakással kompenzálja a lakáskörülmények hátrányait. Az ilyen választásban gyakran az is kifejezést nyer, hogy az adott személynek-családnak mely életterület mely tárgyai és tevékenységei jelképezik elsősorban a magasabb státuszt). Ellentmondásos lakáshasználatot eredményez az is, amikor valaki bármilyen okból nem tudja az *egész* lakásban érvényesíteni, amit szeretne; de az is, amikor az egyén törekvései maguk ellentmondásosak. (Magányos öregeknél mindkét mozzanat szerepet játszik abban a látványosan ellentmondásos viselkedésben, amikor egyfelől záruk, reteszek sokaságával próbálják lakásuk védettségét biztosítani, másfelől - nyilván magányuk szorításában - még gyanús idegeneket is beengednek a lakásukba).

Az egyes lakások szimbolikája ritkán változatlan: a kordivatok változásai éppúgy módosítják, mint az egyén életének alakulása. A kordivat sokszor *fokozatosan* nyer tért a lakásban (például a konyhahasználat még hagyományos, amikor a nappalit már "korszerűvé" alakítják, vagy fordítva); s eközben módosítja az egyes elemek szimbolikus jelentését, (például egy hagyományos konyha ajtajának levétele az "amerikai konyha" divatjának hódításakor e konyhatípus szemléletének - a saját lehetőségekhez adaptált - átvételét jelképezheti). Az egyén életében végbemenő változások (életszínvonal-, státusz-emelkedés vagy süllyedés, az öregedéssel járó lehangoltság, lelassulás, konzervatívabbá válás, az egyéni sors jellemmalakító fordulatai) igen jelentős módosulásokat okozhatnak abban is, hogy a tér használatának mely elemei tesznek szert valamilyen szimbolikus jelentőségre. **Maga a változás is szimbolizálódik:** a lakás fejlesztéséről fentebb, mint az előrehaladás, az expanzió, a vitalitás jelképéről beszéltünk. Ezért is van az, hogy egyesek saját életenergiájuk, vitalitásuk mércéjeként állandóan fejlesztik, alakítják lakásukat: olykor még amikor eladják, akkor is: szinte "nem tudják abbahagyni". Másoknál ez az állandó fejlesztés a szándékok szintjén érvényesül; folytonos tervezettségben nyilvánul meg. Amikor a tervezettség elszakad a reális lehetőségektől, gyakran létrejön az az állandósult átmeneti állapot, *örök befejezetlenség*, amiről nemrég, a rend és rendetlenség kapcsán írtunk, s ami egy idő után maga is szimbolikussá válik: az ilyen lakások látványa, s a folyton toldozgató, de befejezéshez sosem jutó, a lakás használata helyett a lakás alakításába rögzült tevékenység az álmodozás, légvárépítés kudarcát sugározza. (A folytonos átalakításnak, átszabásnak az is a következménye lehet, hogy az összkép egyre zavarosabbá, eklektikussá lesz, ez pedig a látvány szimbolikája által a dolgok kézbentartásának, a rendező személyiség erejének hiányáról tanúskodik).

A fejlesztés egyik tartalmát *a család elképzelt jövője* adja. A lakásbővítés és -építés egyik leggyakoribb indoka az, hogy a felnövekvő gyerekek növekvő igényeihez igazodjanak. Ez fejeződik ki abban is, ha a meglévő mellé új lakást építenek, vásárolnak, (Magyarországon is terjedni kezdett az a szemlélet, hogy amennyiben erre mód van, a 18 évnél idősebb gyerekek külön lakást szerezzenek), de ez fejeződik ki a családi ház méreteinek kiterjesztésében is. Gyakori, hogy egy ily módon fejlesztett házból a felnőtt gyermekek máshová költöznek, s a nagycsaládra-elképzelt épület legnagyobb része kihasználatlan marad. **Ahhoz képest, hogy ma milyen ritka a több generációs egymás mellett élés, meglepően sok családi ház épül ilyen, a saját lakás megkettőzésével, megháromszorozásával kialakított, több családra méretezett formában.** (Ezekben az esetekben sokszor két vagy három szintet teljesen egyenértékűre alakítanak, azonos szintű kiszolgáló helyiségekkel, lényegében egyformára, vagy legalábbis egymás variációiként. A leggyakoribb pedig az, hogy két egyenértékű szint épül, a harmadik, egyértelműen alacsonyabb státuszú rész - többnyire az alsó szint - pedig az említett "nagymama" lakás, a harmadik generáció számára elképzelt otthon).

A lakáshasználatban és e használat tárgyi lenyomataiban tehát sok minden szimbolizálódik, ami a lakást használó, alakító egyéneket jellemzi. De természetesen maga a használatmód, sőt, a használt tér jellege is visszahat az egyénekre, alakítja, magához igazítja őket. A nagyobb tér kényelmesebb, lazább, öntudatosabb mozgásra, az emeletről a társaság közepébe vezető belső lépcső kissé méltóságtelesebb tartásra; a "fogadások" beiktatása egy ház, egy lakás szokásai közé a "társasági" viselkedés elemeinek kialakulására vezethet. Bizonyos mértékig a lakás adottságai és az ezekhez igazodó használat még az ember jellemének alakulására is befolyással lehet. Érdekes tehát néhány szó erejéig a lakásokban végzett, a lakások tereit így vagy úgy használó *mozgásokkal* is foglalkozni.

(...)

A lakók. Emberek a lakásban

A lakások (és nyaralók) kialakítóiról, a lakásokat különböző módokon használó lakókról eddig elsősorban mint valamely összhatást létrehozó egységes szubjektumokról beszéltünk, bár közben többször utaltunk arra, hogy egy lakásban különböző életkorú, nemű, foglalkozású, stb. s mindebből is következően eltérő szemléletű emberek élhetnek együtt; a lakás az ő különböző törekvéseik *eredőjeként* alakul ilyenné vagy olyanná. Az alábbiakban tehát a lakás "tényezői" között még azt is meg kell vizsgálni, hogy *kik is azok, akiktől függhet*, (s az egyes akaratok függvényében végül is min múlik az, hogy miképpen alakul) *az egyes lakások karaktere?*

A legtöbb lakás a "nukleáris család" szükségletei szerint készül: egy férfi, egy nő és egy-két vagy esetleg több gyerek. Az esetek többségében a szülők együtt, a gyerekek tőlük elválasztva alszanak, valamennyien egy fürdőszobát és vécét használnak, egy konyha szolgálja ki az egész családot. A huszadik század végén a mi kultúránkban ez a triviális modell jelenti azt a minimális lakáshasználati standardot, amelyből ha valami hiányzik, az már a komfort fogyatékoságának minősül. Természetesen a család összetételének bármely eltérése módosítja az igényeket, a lakáshasználat módját és lehetőségeit szerint magát a lakást is.

Ha nem azt az áldatlan állapotot tartjuk normálisnak, amikor egy fiatal házaspárnak még hosszú évekig kell várnia arra, hogy saját lakása lehessen, akkor **a családi lakás kiindulópontját egy férfi és egy nő társulása jelenti**. Az együttélés első szakaszában - viszonylag hamar - kialakul az, hogy a lakás használatában melyek a teljesen közös tevékenységek, s melyek azok, amelyeket főleg a résztvevők egyike végez. Melyek azok a terek, amelyeket teljesen együtt használnak, s melyek azok, amelyekben jobbra csak egyikük tartózkodik. S így kialakul az is, hogy - legalábbis ebben a családban - melyek számítanak "férfi" illetve "női" tevékenységeknek, "férfi" illetve "női" tereknek. A későbbiekben mindebben változások is történhetnek (a szerelem csendesedése csökkentheti az együttes tevékenységeket, a közös térben tartózkodást; de arra is van példa, hogy ezek fokozódnak: a felek mind több dologgal kapcsolatban jönnek rá, hogy jó együtt csinálniuk; s nem ritka a szerepváltás sem, amikor például az egyenjogúság biztosítása érdekében a férfi átvesz valamit a korábban "női" feladatnak tekintett munkákból, vagy fordítva). **A legradikálisabb változás rendszerint a gyerekek megérkezéséhez fűződik**. Már az első gyerek is átalakítja a térhasználatot, (és természetesen meg is kapja a lakás terének egy részét), s ugyanilyen változás történik minden új gyerek születésekor. (Persze minél nagyobb a család, az új gyerek születésekor annál kisebb változtatásra van általában lehetőség). Sok esetben a gyerekszületés a lakás megnövelésének, nagyobbra cserélésének hajtóerejévé válik.

Ugyancsak *módosító tényező a gyerekek növekedése*. A gyerekek óvodába, s főleg iskolába kerülése megváltoztatja a *térszükségletet*, (például a többiek által nem zavart tanulás lehetőségének biztosítására), vagy éppen az *étkezési szokásokat* (például korábbra kerül a reggeli, módosul az együttes és külön étkezések aránya); a kamaszodás felveti az *elkülönülést* (legalábbis a nemek elkülönülésének) igényét, stb. A *térhasználat nemi különbségei* (a család felfogásától függően, de) egészen korán kialakulhatnak^[165]: a "lányszobák" általában béleeltségükről, paszteliszíneikről, a "fiúszobák" pedig a technikai és militáris látványelemek alapján többnyire már első pillantásra felismerhetők.

A gyerekeknek biztosított külön tér és térhasználat azonban elsősorban a *szülők értékrendszerének* és a családon belüli erőviszonyoknak függvénye: szó esett már arról is, hogy ahol a gyerek státusza alacsony, ott például egy két szobás lakásban egyik szoba sem válik "gyerekszobává"; vagy ahol van is gyerekszoba, azt nem tekintik igazán szuverén térnek, állandóan átjárnak rajta, dolgok tárolására használják. (Ám - mint többször hangsúlyoztuk - az is az európai történelem sajátos alakulásának következménye, - tehát nem abszolút kritérium -, hogy kialakult az individuális elkülönülés és térhasználat igénye. Ha más, kevésbé individualizált viszonyokra szocializálódnak, az egyén azok között is ugyanolyan jól érezheti magát).

Az egyik szülőnek az egyik gyerekkel való szorosabb kapcsolata sokszor családszerkezet-változásba torkollik, például válás után. A válással, előzevegyüléssel létrejövő "csonka" családokban (mielőtt egyes olvasóink e kifejezés ellen tiltakoznának, sietünk kijelenteni, hogy e kategóriát nem minősítő, csak leíró értelemben használjuk) mindenféle társulási variáció lehetséges: (anya lányával, anya fiával, apa lányával, apa fiával, vagy bármelyikük több gyerekkel)^[166]; s ezek **a különböző együttélésfajták más-más lakáshasználati módokat hoznak magukkal, s többnyire különbözőre is formálják a lakást**.

A nukleáris családon kívül viszonylag gyakori a *többgenerációs* együttélés is (főként, ha az egyik nagyszülő elmagányosodott). Mint a "nagyamaszobák" kapcsán erről részletesebben írtunk, az esetek többségében az idősebb nemzedék tagja *alacsonyabb státuszban* van jelen a lakásban, de sajátos helyzetükre általában nemcsak az eltérő státusz, hanem *lakóterük eltérő - egy más nemzedék ízlését tükröző - stílusa*, és a *térhasználat eltérő igényei* is jellemzőek. (Kevesebb és könnyebben végezhető mozgás, más fényszükséglet, stb.) Bár a több

fürdőszoba, vécé igénye a nukleáris családban is felmerülhet, legtöbbször az idősebb nemzedék jelenléte váltja ki kialakításukat, ezáltal is kifejezve azt, hogy a huszadik század második felének európai családmódeljében a többgenerációs család valójában és lényege szerint nem egy, hanem két vagy több - nemzedékek szerint elváltó - családnak tekinthető. Ugyanezt jelzi - talán még világosabban - a külön konyha (= legalább részben: külön háztartás) létesítése.

A nagyszülőkön kívül előfordul *más rokonok* "befogadása" is a lakásba (egyedülálló nagybácsi, nagynéni, diák unokatestvér, stb.); ezek vagy a nagyszülökhöz hasonló fél-önálló háztartást visznek, *vagy a családtag és a vendég közti státuszban* (de legalább alvó-dolgozó terük elkülönítésével) vesznek részt a család életében.

A családok a gyermekek felnövekedésével általában újabb családokra bomlanak; viszonylag ritka eset, amikor a testvérek együtt maradnak, s a szülők halála után vagy azoktól elszakadva is zárt családot alkotnak. (Valamivel gyakoribb az a hagyományos, bokros letelepedéshez hasonló megoldás, hogy az önálló családot alapító testvérek egymás közelében, egymás mellett, vagy akár egy ház különböző (de egymástól mindenképpen elhatárolt) lakásaiban alakítják ki saját családi életüket). A testvérekből álló család az esetek nagy részében családalapítás előtti vagy családalapítási kudarcokat tükröző állapotokra utal: (agg)legények, (egyelőre még) pártában maradt leányok, illetve elváltak alkotják az ilyen testvérpár-, vagy testvércsoport-családokat. Mivel a teljes családokban az összetartó erőt jelentős mértékben a két különböző nem közötti kapcsolat, illetve az utódgondozás adja, a testvérközösségek, bármily erős szeretet és összetartozás-érzés fűzi is össze őket, nem tekinthetők teljes értékű családoknak. Az ilyen testvérek-lakta lakások használatában értelemszerűen különösen fontos lehet a *közös étkezések szerepe*: az ágyközösségen alapuló házastársi kötés után, mint fentebb utaltunk rá, az *asztal* közössége a másik nagy összekötő erő. Az általunk látott testvér-lakásokra egyébként az volt a jellemző, hogy a lakás nem alkotott egységes, belakott teret: a közös étkezésektől, (beszélgetésektől, televízió nézéstől, zenehallgatástól, játéktól) eltekintve mindenki a maga térrészébe húzódva próbálta megteremteni a maga redukált otthonérzését, és gyakran még ezeket a tevékenységeket (az étkezést, zenehallgatást, sportolást) is hangsúlyozottan külön gyakorolták.

Ez a lakásmód már átvezet ahhoz, ahogyan a család nélkül élők többsége él: a *magányos* lakáshasználathoz. A *garzon* (garçon) azaz fiúlakás (legénylakás) modelljét a modernitással összefonódott individualizáció hozta létre annak biztosítására, hogy a felnövekedett fiúgyermek mihamarabb önállósodhassék, és akár megnősül a későbbiekben, akár nem, a családi élettel egyenrangú, de attól különböző, az individualitásnak burkot adó otthon vegye körül. Az emancipációval ez az életforma nők számára is követhetővé vált. **Ahol egyedülálló férfi vagy nő lakik egy lakást, ott a garzon modellje valósul meg: ha többszobás, vagy többemeletes házról van szó, akkor az ilyenkor lényegében egy gigantikus garzonná válik.** Az egyes funkciókat ugyan ilyenkor is a lakás különböző részein gyakorolják, (különválnak a konyha, fürdőszoba, s többnyire a háló és nappali részek is) mégis, a személyes intim tér lehatárolásának szükséglete (a vendéglátás alkalmain kívül) itt óhatatlanul értelmét veszti, és ez a használatban *az egyes terek közti határok fellazulásához* vezet. A magányosok lakásainak másik jellemzője a *személyes tárgyak fokozott szerepe*: ezekben - akárcsak az esetleges állat-lakótársakban - óhatatlanul a személyes kapcsolatok pótlékát kell látnunk. **A magányos lakáshasználat során a lakás valóban mindinkább az adott személy külső burkává válik:** a kései házasságok egyik legfőbb konfliktusforrása az, hogy minél régebben áll fenn az egyszemélyesre-kialakított tárgyi világ és lakáshasználat-mód, annál merevebb a burka, annál nehezebb egy másikkal egyesíteni. (A feleket ilyenkor az átlagosnál is erősebben frusztrálja az intim terek egymásba hatolása. Minimális személyes térre legalább időszakosan a legszorosabb érzelmi kapcsolatban is szükség van, és minden családban folynak a területszerző, területvédő viselkedés játszmái; a huzamosabban egyedül élt emberek számára éppen az az említett sajátosság teszi különösen kellemetlenné a másik fél szükségzerű megjelenését a családi élet során természetesen közösen használt helyiségekben, hogy az ő korábbi garzon-használatmódjukban a lakás belső tér-határai fellazultak, az egész lakás volt személyes tér. Ilyenkor a felek rendszerint igen rigid, az átlagosnál hangsúlyozottabb határképzésekkel próbálják helyreállítani biztonságérzetüket, s többnyire ebből a körből, a későn házasodottak köréből származnak azok a példánk is, akik házasságuk békéjének fenntartása érdekében a házasságkötés után is megtartották külön lakásukat).

A családi lakáshasználat alakulásában végül általánosan jellemző az a változás, ami a felnövekedett gyerekek "kirepülésével" következik be: a szülők ilyenkor általában megpróbálnak visszatérni a gyermek előtti házaspár-lakáshasználathoz, (vagy ha egyedül maradtak: a garzon-életformához), ám egy lakásban, amelyben egyszer már kialakultak a többgenerációs együttélés elemei, ezeket nem lehet nyomtalanul eltüntetni. Az ilyen lakásokban rendszerint a kitöltetlenség jelei kezdenek mutatkozni, s nem csak a kisebb térigény teszi, hogy a családot alapító felnőtt gyermekek szülei ilyenkor igen gyakran lakást változtatnak, kisebb lakásba költöznek.^[167]

A lakások és a lakáshasználat sajátosságai azonban *nem csak a családi viszonyok* függvényében következnek abból, hogy kik lakják a lakásokat. A lakók természete, vágyai, minden személyes sajátossága - mint számos

példán láthattuk - rajta hagyják nyomukat minden lakáson. Többször utaltunk arra, hogy a foglalkozás, a hobby miként nyomja rá bélyegét egy-egy lakásra: érdemes minden lakást azzal a szemmel is nézni, hogy vajon mi minden árulkodik benne a házigazdák foglalkozásáról (mert persze olyan is van, hogy alig találunk ilyen jeleket). A lakások arculatának kialakításában különös szerepet játszanak *azok a foglalkozások, amelyek eleve a lakásokat szolgálják*: az építészek, belsőépítészek, kőművesek, asztalosok, képző-, és iparművészek, stb. nagyon is meghatározhatják ezt az arculatot. Amikor e szakmák művelői maguknak készítenek lakást, akkor a látvány önkifejezésnek is tekinthető. Olykor még a családdal bensőséges kapcsolatban álló rokon, barát efféle szakértő közreműködése is emeli a lakás hatását, növeli harmonikus kisugárzásának esélyeit; amikor azonban a bármily jó szakember munkája külsődleges marad, az általa létrehozott terek, bútorok, tárgyak nem szervesülnek a család életébe, akkor ugyanazok a formai megoldások rideg ürességet, lélektelenséget sugározhatnak.

A lakások használatát, jellegét meghatározó emberek alapvetően a lakás *lakói*, -- de nem csak ők. Először is közvetve részt vesznek a lakások légkörének kialakulásában a *szomszédok*. Bármely belterjesen is próbálja egy család kialakítani a maga otthon-világát, **egy ingatlanak már a külső képe sem független a szomszédságtól; s a belső légkörre is hat, hogy a lakás - a szomszédokkal kialakult viszonylagos harmónia következtében - lényegében egy nagyobb lakóközösség szuverén egységének is tekinthető-e vagy sem.** (Vagyis a lakást, a családot összefogó belső kör köré húzható-e az identitásnak, a valahová tartozásnak egy lazább külső köre, vagy éppen ellenkezőleg: a szomszédokkal való ellenségeskedés a lakást ostromlott erőddé zárkóztatja, a szükségszerű egymás mellett élésnek köszönhetően a gyűlölet mérge az otthon belső harmóniáját is megfertőzi). A jó szomszédság *a kooperáció* számos módjával egyébként a lakáshasználat belső világát is alakíthatja: a lakásból hiányzó eszközöket, szolgáltatásokat olykor a szomszédság pótolja, s ilyenkor a lakás, a lakóegység határai (legalábbis az adott szempontból, szimbolikusan) addig tágulnak a térben, amilyen széles körben a kooperáció működik.

A szomszédoknál azonban közvetlenebb jelenlévők is részt vesznek a lakáshasználatban: a család *vendégei*. A látogatókat megbecsültségüktől és a viszony melegségétől függően - mint erről már szó volt - a lakás különböző részeiben fogadják a házigazdák (az ajtótól a folyosón keresztül a konyháig vagy a nappaliig, stb.). Sosem a családtagok közti intim módon, de részt vesznek közös étkezésekben, alkalomszerűen használják a mosdót, a vécét. Ez már a család intim terébe való belépést jelent, így – láttuk - sokhelyütt külön helyiségeket létesítenek a vendégek szolgálatára. Mindenképpen a család életében való részvétel azonban a hálóvendégek megjelenése.

Még inkább elkülönül a lakás esetleges használói között a *személyzet* tere. A szocializmus idején visszaszorult személyzet-tartás a rendszerváltás óta újra terjed, elsősorban persze a leggazdagabb csoportok körében. Az életforma változásának, az életszínvonal emelkedésének is köszönhetően a háború előttihez képest így is jóval kevesebb a bent lakó alkalmazottak száma, ahol azonban vannak ilyenek, ezek szobáinak, lakrészeinek elkülönítése és alacsonyabb státusza ugyanúgy jellemző, mint ahogy mindig is jellemző volt^[168] (beleértve a szocializmus alatti "háztartási alkalmazottak" helyzetét is). A személyzet tevékenysége túlnyomórészt a háztartás üzemeltetésére irányul, s így paradox módon általuk olyan emberek vesznek részt egy-egy lakás arculatának fenntartásában, akiknek személyisége ebben az arculatban általában nem jelenhet meg (hiszen egyrészt nem a saját döntéseik szerint, hanem előírásokat követve, mások ízlését tükrözően végzik munkájukat a lakáson; másrészt a lakáshasználatból nagyrészt - még a vendégeknél is inkább - ki vannak zárva). Egy-egy lakásban felbukkan ugyan az angol úri osztály életéből ismert, a lakás alakításában is részt vállaló "házvezetőnő" típusa is, ez azonban végképp nem jellemző. Elcsépelet jelző, de tény, hogy a személyzetet többen inkább a lakás *tárgyi* feltételei közé sorolják, mintsem lakói, használói közé.

Pedig az emberek nem tárgyak: amennyiben *látványukkal* vesznek részt a lakások összképének kialakulásában, akkor is sajátos, minden tárgynál sokkal fontosabb, az egész teret besugárzó látványelemeknek tekinthetők. És persze az emberek sosem csak látványelemek: ők a lakás aktív alkotórészei, ilyen vagy olyan szellemmel, lélekkel feltöltői. Az egyes lakók szépsége, rokonszenvenessége, vagy rutság, ellenszenvenessége; pozitív vagy negatív emberi kisugárzása igencsak meghatározza - döntően ez határozza meg - egy lakás összképét. Amikor egy lakásba belépünk, sok tárgyat látunk, de csak az ott tartózkodó emberek által érzékeljük, hogy lakásba és nem bútorraktárba, halott díszletbe érkeztünk. A lakók személyiségének különbségei szerint egészen más szimbolikus jelentés sugárzik rá ugyanarra a tárgyra, ugyanarra a tárgyhasználati módra.

A lakók személyisége és viszonyaik egyaránt ilyen meghatározó jelentőséggel bírnak. Ha csak egy ember lakja a lakást, magányossága is sajátos viszonymód, mint láttuk, sajátos következményekkel. Ahol pedig többen vannak a lakásban - bármilyen státuszban legyenek is - viszonyaik valamennyi apró mozzanata, **minden érzelm és indulat, szeretet és gyűlölet, gondoskodás és akadályoztatás bekerül a lakás jellegének alakító tényezői közé.** Úgy is, mint a légkör meghatározója, de a körülmények egészen konkrét alakulásában is szerepet játszva.

Ezek a viszonyok rengeteg konkrét lakáshasználati döntésben öltének testet, amelyek ilyenkor e viszonyok szimbólumaiként működnek. ^[169]

Kitől függ a lakás karaktere?/

Ha azt hangsúlyoztuk is, hogy a lakás minden lakója-használója résztvesz a lakás arculatának alakulásában, attól még igaz a dolog másik oldala is: nem mindenki egyenlő mértékben. **A család domináns személyei, vagy azok, akik a leginkább találják meg önnön (egyik) szerepüket a lakás kialakításában, nyilván a többieknél erősebben rajta hagyják nyomukat a lakás arculatán.** Azt szokták mondani, hogy a kutyák olyanok, amilyenek a gazdáik. (Disney a Százegy kiskutyában a rajzfilm eszközeivel mulatságosan hasonló gazdikát és kutyákat sorakoztat föl e tétel alátámasztására, de bizonyos hasonlóságot a kutyák és gazdáik között az életben is felfedezhetünk). Ugyanez az állítás a lakásokról is elmondható. (A Disney képsorhoz hasonló hatást váltott ki például az a személyes élményünk, amikor megláttuk egy hideg kék szemű, erősen festett nő lakását: a lakást is a hideg világoskék szín dominálta, és rengeteg mű dolog: művirágok, műmárvány felületek, valamint - némiképp a szőkésre-vörösre festett haj megfelelőiként - aranyozott szélű bidék, csillogó rézkorlátok, aranycsíkok a falak tetején.)

A lakás jellegét többé-kevésbé meghatározza a lakók társadalmi státusza, s ha valaki a család tagjai közül (viszonylagosan vagy objektíve) "nagy embernek" számít, a lakás nagymértékben az ő társadalmi súlyát tükrözi. (Persze ez is függ az adott személy mentalitásától is, hiszen a puritán alapállás a társadalmi státusznál alacsonyabb, az erős ambíciók a státusznál magasabb szintre utaló lakás kialakításához vezethetnek). ^[170]

Ha ilyen, valamilyen szempontból kiemelkedő személy nincs a családban, akkor általában a férj és a feleség közti "erőviszonyok" döntik el a lakás karakterének alakulását. (Persze, minthogy a lakás minden lakója részt vesz a lakás jellegének kialakításában, az egyik összefüggés, amit észrevehetünk az az, hogy minél kevesebben laknak egy lakásban, általában annál egyértelműbbek a lakás arculatában megmutatkozó személyiségjegyek). Jellegzetes lakáskialakítási módhoz vezet például a *dinamikus férj* és a "baba" szerepet játszó vagy ebben a szerepben tartott feleség párosa: ilyenkor rendszerint a férj szerepe a döntő a lakás arculatának meghatározásában (is). Máskor - kiegyenlítettebb erőviszonyok esetén – olykor állandó *küzdelemben* dől el, hogy milyen legyen ez az arculat. Különösen jelentőségteljes, amikor különböző kultúrákból jött, eltérő értékrendszerű emberek próbálják érvényesíteni eltérő elképzeléseiket; ilyenkor azt is szimbolikus érvényűnek kell tekintenünk, hogy végül is melyik válik a dominánssá. Ismét más esetben - csak remélni lehet, hogy nem ez a ritkább - *valódi konszenzussal, az álláspontok egyeztetésével* jön létre a lakás arculata, amely ilyképpen nem csupán az egyes individualitásokat, hanem "közös személyiségüket" is tükrözi. S végül igen gyakori az, hogy a lakás összképének meghatározója a *nő*: a hagyományos nemi szerepmegosztás a "házi tűzhely" őrzését, az otthon légkörének biztosítását a "háziasszonyra", a nőre bízta, többek között azért is, hogy a "kenyérkereső" férfival szembeni alávettségét e téren kompenzálhassa. Minthogy a nők szocializációjában ez a terület mindig kiemelt maradt, az asszonyok lakásformáló szerepe a nők munkába állása után is változatlanul érvényesült: a férfiak nagy része ezt - a lakás egyes részeinek, a "férfibirodalmaknak" kivételével - át is engedi feleségének. ^[171]

Ez a "női dominancia" az egyes nők személyiségének függvényében igen sokféleképpen érvényesülhet. Van, akinél a *fokozott rendben*, (a szélső eseteiben egy porszemet sem tűrő, a rend legapróbb felbomlásának nyomait tüstént eltüntető) állandó rendrakásban nyilvánul meg. Másnál (de akár ugyanannál is) a *díszítés, csinosítás, a meghitt hangulat* kialakítása viszi a "női jelleget" a lakásba. Vannak azután olyan nők is, akiknek különböző okok következtében - érzelemtelenség, ridegség, anyai-női modell hiánya, az ambícióknak inkább a munkában, mint az otthonteremtésben való kiélése - akkor is rideg marad a lakásuk (üres falfelületek, ötletlen, személytelen díszítések, stb.); ha közben - például a tárgyak elhelyezéséből, a férfi és női tárgyak arányából - érződik, hogy a lakást a nő dominálja. S találkozhatunk olyan lakásokkal is, amelyekben aktív, vállalkozó szellemű nők keze nyoma érződik, de egyúttal az is látszik, hogy ehhez a tevékenységhez *nincs igazán tehetségük*.

A nemi szerepmegosztáson kívül az életkornak is meghatározó szerepe van a lakások arculatának kialakításában. Az öregek lakrészei, mint erről is már volt szó, gyakorta valamiféle lassú dekadencia hangulatát hordozzák (ennek létrejöttében szerepe van a félhomálnak, az öregséggel járó szagoknak), s ha egy családban az öregek dominálnak (például velük együtt élő gyermekeikkel szemben) akkor az egész lakás ezt az öreges légkört áraszthatja ^[172]. Éppen ellenkező hatású, ha a fiatalok kapnak a megszokottnál nagyobb súlyt a lakás alakításában (elevenebb színek, több zaj, stb. Ha figyelembe vesszük a korábban a szórakoztató elektronikáról mondottakat, gyakran már abból meghatározható, hogy melyik nemzedék dominál egy lakásban, hogy milyen

technikai eszközök láthatók a főhelyeken.). Általában is jellemző, hogy a család fiatalabb tagjai - egészen a legkisebb gyerekekig menően - mennyire vehetnek részt a lakás alakításában, az ő számukra biztosított, illetve az ő nyomaikat viselő tér mennyire terjed ki a lakáson belül^[173].

Az esetek jelentős részében *nincsen teljesen domináns személy*: a lakás karaktere keveréknek, elegynek vagy vegyületnek tekinthető. Ha valamely résztvevő valamilyen szempontból markáns sajátosságokkal rendelkezik, (például más kultúrából jött), ennek néha az a következménye, hogy (például néhány magával hozott, feltűnően sajátos tárgy elhelyezése miatt) úgy látszik, mintha ő dominálná a lakást; a dominanciát azonban sosem az egyes tárgyi elemek, hanem az egészét összefogó "lélek", a lakás egészének karaktere, szellemisége jelzi.

A lakás mindenestre többé-kevésbé lakóinak tükrö. Sok mindenben *szándékos* törekvéseiket kifejező tükrö, de sok mindenben olyan vonásokról is árulkodik, amelyeket a lakók nem feltétlenül szeretnének nyilvánossá tenni. (De hát ilyenek a valóságos tükrök is). Mindazonáltal a lakások jellegének elemzéséből nem hagyhatjuk ki azt sem, hogy *maguk a lakók mit tartanak legfontosabbnak, mit értékelnek leginkább lakásaikban*, hiszen ez nem csak a lakásokról, hanem a lakókról is fontos információ, s legfőképpen fontos információ arról, hogy a jelenkorban, a huszadik század legvégén mik is számítanak egy lakás, egy hajlék legfőbb értékeinek. Ennek sorra vételéhez leginkább azokat a kijelentéseket érdemes felhasználni, amelyeket a vizsgált lakások tulajdonosaival való beszélgetések során gyűjtöttünk: ezek részben olyan sajátosságokat érintettek, amelyeket a tulajdonosok lakásuk eladási kísérletekor *értéknövelő tényezőként* igyekeztek kiemelni; részben pedig azokat a sajátosságokat, amelyeket megszerzett lakásuk *számukra-legfőbb értékeiként* hangsúlyoztak.

Mit tartanak fontosnak lakásaikban a lakók?

Az értékelő kijelentések többsége valamilyen *racionális* szempontot hangsúlyoz. Hogy akik e kijelentéseket teszik, a ház, a lakás milyen tulajdonságait emelik ki, ez természetesen függ attól is, hogy egyáltalán milyen tulajdonságok jöhetnek szóba, milyen objektív adottságai vannak a lakásnak; de függ attól is, hogy a lakó számára mi számít igazán értéknek. (Vagyis a hangsúlyozott racionális megfontolások mögött az *érzelmek*, az értékrendszer is feltáruhatnak). **A lakók által a lakásokkal kapcsolatban felsorolt előnyök nagy részének közös nevezője^[174]: a kellemesség, a kényelem, az épület létrehozásának minősége és a lakás állapota; a lakás által elérhető gazdasági előnyök, a magas státusz, a védettség és az egyediség^[175].** E tulajdonságok egyikét vagy másikat szinte mindenki említi, van, aki többet is közülük. Mint például a lakások helyének megválasztásával kapcsolatban láthattuk, vannak ugyanakkor olyan lakástulajdonságok is, amelyekről *ellentétes felfogások* terjedtek el, s élnek egymás mellett, s így ami az emberek egyik felének számára nemkívánatos, a másik fele^[176] szemében éppen hogy érték. Jellemzően ilyen például az a megoszlás, amelynek jegyében az emberek egyik csoportja az "élet sűrűjében", (belvárosban, nagyvárosban) található lakást, a másik pedig a tömegtől távoli, csendes helyeket értékeli a legmagasabbra. (Vannak, akik másokhoz hasonló, s vannak, akik senki máséra nem hasonlító lakásokat keresnek; van, aki a magaslatot, s van, aki az emelkedő-, és lépcsőmentes elhelyezkedést tekinti előnynek, és így tovább). Természetesen a lakók elsősorban azokat a tulajdonságait dicsérik a lakásnak, amelyek *nekik* fontosak, bár sok lakás-eladó igyekszik a vevők feltételezett elvárásait is figyelembe venni, ezek "elé menni"^[177]; (s aki nem eladási céllal beszél lakásáról, az is gyakran az elképzelt "közítélet" normáihoz igazodik, ezekhez a normákhoz viszonyítva próbálja lakását kedvező színben feltüntetni^[178]).

A hangsúlyozott előnyök egyik csoportja a *lakás fekvésére* vonatkozik, a lakók egyik nagy csoportjának megítéléseit elsősorban az határozza meg, hogy mi van a lakás, a ház közvetlen környezetében. Szintén az első fejezetben láthattuk, hogy a "kedvező fekvés" is több, különböző, (optimális esetben persze együtt adott) feltételt jelent. Ezek közé tartozik a lakók által is sűrűn említett *könnyű megközelíthetőség* (illetve másfelől a környezet fontos pontjainak és intézményeinek a lakásból való könnyű megközelíthetősége) – tehát a kényelmi előnyök; a környék *egészségessége, biztonsága* – tehát a védettség; (szép) *látványai* - tehát a kellemesség; és a *státusz*, a környék társadalmi "rangja". Konkrétan ki szokták említeni a (tömeg)közlekedéshez *közeli* elhelyezkedést, vagy (éppen ellenkezőleg) azt, hogy a lakás *csöndes* helyen található; (tehát ha közel is a tömegközlekedéshez, azért nem közvetlenül a megállóban, vagy a sínek mellett). Természetesen, ahol van, ott a *panorámát*, (a tájra, híres épületekre vagy más, érdekes látványra nyíló kilátást) is kiemelten hangsúlyozzák (olykor "elvehetetlen" panorámáról, "örökpanorámáról" beszélnek, utalva arra, hogy a ház mellett, a kilátás útjában beépítés nem várható).

Ugyancsak az elhelyezésről szóló fejezetben került szóba a *szomszédság társadalmi státuszának* jelentősége a lakás helyének megválasztásában. A lakók lakásuk előnyeiről szólván olykor ki szokták említeni – ha ilyenek

vannak – a jó szomszédi kapcsolatok, az együttműködés lehetőségét is. A lakás értékét növelhetik a *szomszédságában található egyes közintézmények* is; a lakók gyakran ezeket is megemlítik - a lakás előnyei között. (Ilyenkor az egyes intézmények által kiváltott asszociációkra építenek, ezek hordják magukban azokat az értékeket, amelyek növelhetik az adott lakás előnyeit. A követéségek egyszerre garantálják, hogy magasabb presztízsű helyről van szó, és rendőri őrzésük által *biztonságot* is ígérnek. A színházak, templomok, elitiskolák esetében a *kulturális presztízs* sugárzik ki; a bankok, üzletközpontok esetében pedig a *gazdasági hatalom*).^[179] A lakást értékelő megjegyzések tanúsága szerint sokak számára az is vonzó, ha a szomszédságban valamely *híres ember* lakik: hiszen egyrészt ilyenkor is működik a presztízs-átsugárzás, ("olyan helyen lakhatunk, mint az efféle nagy emberek"); másrészt nagyobb a biztonság-érzés is: "az ilyen szomszédok bizonyára nem fognak veszélyeztetni bennünket"^[180]. Persze a szomszédos intézmények (de akár a híres emberek) megítélése megint csak jelentős mértékben függ az egyén beállítottságától is. (Van, aki egyáltalán nem szeret, illetve nem szeretne híres, sokak-látogatta emberek szomszédságában lakni). Az *iskola* közelsége előnyös lehet annak, akinek oda jár a gyereke; hátrányos, ha valakit zavar a gyerekzsivaj. A *rendőrség* biztonságot is jelenthet, de van, akinek inkább az oda bekísért bűnözőket, az állandó feszültséget juttatja eszébe ez a szomszédság. (Egyértelműen értéknövelőnek tekintik, s akként emlegetik viszont többek is a fokozott biztonságra utaló, "a rendőrségre közvetlenül bekötött riasztórendszer"). A *kórház, temető, katonaság, börtön, javítóintézet, a prostitúció* intézményeinek szomszédsága többé vagy kevésbé negatív megítélésben részesül (bár vannak olyanok is, akiket a felsorolt intézmények egyikének-másikának jelenléte a szomszédban egyáltalán nem zavar, sőt, például idősek, betegeskedők számára a kórház, rendelőintézet közelsége még vonzó tényező is lehet)^[181]. Nagymértékben rontja viszont a ház, a lakás értékét, - s ezek iránt inkább a *vevők* szoktak érdeklődni - ha az utóbbi időben a figyelem előterébe került *sugárforrások* (magas feszültségű vezeték, relé, tévéadó), *szeméttelp, vegyi üzem*, vagy más, *szennyező anyagokat kibocsátó, tároló intézmény*, illetve (benzingszagt és zajt árasztó) *autópálya, főútvonal* van a közelben^[182]. (Újabban némelyek vizsgálni szokták a ház alatt futó *erővonalak, vízer-sugárzások* elhelyezkedését is: ennek ártalmait is igyekeznek kiszűrni). Csökkentheti a lakás értékét az is, ha *túl közel* vannak a szomszéd épületek, ha a szomszédban *állatok* tartanak, és sajnos egyértelműen érték-csökkentőek az *etnocentrikus megfontolások* is: a más etnikumhoz tartozó szomszédok (cigányok, feketék, ázsiaiak) jelenléte különböző mértékben, de szintén alábbszállítja a lakás értékét. (Amikor az első ilyen szomszédok megjelennek egy lakókörzetben, vagy kisebb településen, akkor az gyakran az egész lakókörzet, az egész település lakásainak piaci értékelésében is kimutatható). A felsorolt és egyéb értékcsökkentő tényezők a *lakók* kijelentéseiben úgy szoktak megjelenni, hogy biztosítják az érdeklődőt: az ő lakásukat ez vagy az a hátrány nem sújtja. (Bemérette – és a szakemberek kizárták - a sugárzások, vizek ártalmainak jelenlétét; nincsenek nemkívánatos szomszédai, stb.)

A megítélések egy további, meghatározó alapja a ház, a lakás *birtok-jellege*. Nyilvánvaló, hogy a többszintes, soklakásos épületnél a lakók vélekedéseiben is értékesebb a *kertes villa*; a társas tulajdonnál az *egyedül birtokolt ház* (bár vannak, akik a saját családi ház fenntartásának gondját szívesen elcserélik egy társasházi öröklakás vagy egy bérlakás megosztó felelősségére). A *kert* mindenképpen jelentős értéknövelő - és fontos érzelmi tényező is. Eleve értékes a nagy kert^[183]; a még-osztható *telek* – ezt is gyakran hangsúlyozzák a tulajdonosok - *potenciális jövedelemforrás, épületbővítési lehetőség*^[184] (ma különösen keresett a "dupla telek", és természetesen az "építési telkek" is, bevezetett vízzel, árammal, gázzal, csatornával); de a nagy (600-1000 négyzetméteres, vagy még nagyobb) kert - például gyümölcsös kert - önmagában is presztízs-fokozó. A kertek szubjektív (s ezen keresztül anyagi) értékét tovább emeli, ha "*ősfás*", ha *kis kerti tó*, vagy *kerti lak* van benne, s persze a beépített *öntözőrendszer* is. (Kertes övezetben problémát szokott okozni a talajvíz: az épület alsó szintjeinek garantált *szárazsága* is a bizalomnövelő mozzanatok^[185] közé tartozik).

A lakások adottságai közül igen fontos még a *tájékozás*, (ami a kellemesség és az egészségesség szempontjából jelenthet külön értéket). Általában a *déli* (délkeleti-délnyugati) tájékozású lakások a keresettebbek, (ha ilyen a tájékozás, a tulajdonosok többnyire nem mulasztják el megemlíteni); ugyanazon utcán belül sem mindegy, hogy a lakás az utca északi vagy déli oldalán helyezkedik-e el. Fontosak az épület egyes külső adottságai: a *felújított homlokzat* például milliókkal növelheti a házban lévő lakások értékét: ha nem régen volt felújítás, ezt a lakók többnyire szintén beépítik mondandóik közé.

A ház *stílusának* is meghatározó jelentősége van. A stílus divatjában bekövetkezett változások is milliós különbségeket hoznak létre két nagyjából azonos kivitelű, de eltérő (divatos illetve a divatból kiment) stílusú villa között: a korszerűség—korszerűtlenség^[186] a lakás megítélésének ugyancsak számottevő szempontja. **Ma általában keresettek (s az ilyen házak lakói által büszkén emlegetettek) a "barokk", a szecessziós, a Kós Károly-, és Makovecz-stílusú épületek, a ma "posztmodernjének" különböző irányzatai, s még az eredeti, harmincas-negyvenes évekből Bauhaus házak is;** leértékelődtek viszont nemcsak a lakótelepek (amelyek első korszakukban sokak számára vonzóak is voltak), hanem a Bauhaus eszményeit a hatvanas-hetvenes években

követő villaépületek is. (Persze, ha neves építész tervezte, azt azért meg szokták említeni). Egy ház értékét növelheti "*műemlék jellege*", bár ez utóbbi önmagában nem feltétlenül kap mindenkitől pozitív megítélést. (Például azért nem, mert a műemléki előírások sok mindenben megkötik az ilyen épületek lakóinak kezét; s egy épület "régi" volta sem egyértelmű pozitívum: a régiség, a múlt patinája egyfelől ugyan eleve, stílusától függetlenül is presztízst ad az épületnek, másfelől azonban - és sokan inkább ezt az oldalát látják - a régi házak, vagy akár kastélyok elavultak, elhasználtak, a korszerű igényeknek megfelelővé csak nehezen alakíthatók). Aki az épület régiségét értékeli, s lakásában egy korábbi életforma nyomait igyekszik birtokolni, azt ma gyakran vonzza (az e könyvben is már sokszor említett) "*polgári lakás*" vagy "*a régi nemesi kúria*" megjelölés; igaz, a nagy anyagi erővel rendelkezők ezeket az épületeket szinte "csontig" átépítik, korszerűsítik, s csak külsejük néhány, régiségüket szimbolizáló elemét^[187] hagyják meg (vagy újítják fel) eredeti formájukban. A "polgári lakáshoz" tartozik, miként ott utaltunk rá, a jelenkori standardnál nagyobb *belmagasság*: ma ezt is büszkén szokták hangsúlyozni egy lakás pozitívumai között, hiszen ez nemcsak egy korábbi kor jelképe, de (a 3-3.5 méter határ között) komfortosabb érzést is nyújt, mint az alacsonyabb lakások. (A 4 méter körüli lakások sokak megítélésében már nyomasztóak, - és persze kifűthetőségük is rosszabb). A "**polgári**" ma a lakás piac egyik legdivatosabb jelzője, (az ilyen lakásokban lakók közül különösen magasra értékeli ezt a lakástípust azok, akik például eltartási szerződéssel, vagy más, véletlen úton, s nem "beleszületéssel" kerültek ezekbe a lakásokba; illetve akiknek - korábbi, jóval alacsonyabb szintű lakókörülményeikhez képest - ez a lakástípus a látványos emelkedés jelképe). A patinásan "**régi**"-hez hasonló jelentősége van annak is, ha egy lakás "*vadonatúj*". (Ez egy lakás, ház esetében néhány évnyi életidőt jelent, a 7-8 éves épületek ára, a divatváltások következtében már meredeken eshet lefelé^[188]). Az épületek kora - mind divatossága, mind régisége - elsősorban a presztízis és a meghatározott "világok" birtoklásának szempontjából jelent szubjektív értéket,^[189] de belejátszhat értékelésükbe a kellemesség, vagy a gazdasági érték preferálása is.

A lakók által emlegetett értéknövelő tényezők következő csoportja egyértelműen a *kényelem-szükséglet*hez kapcsolódik. A sok lépcső nemkívánatossá tehet egy mégoly kellemes épületet is (a lefelé vezető lépcső is, hiszen visszafelé mindenképpen felfelé kell haladni rajta). A kevesebb gyaloglás lehetősége miatt is vonzó a "*közvetlen kertkapcsolati*"^[190] lakás, vagy a "garázsból közvetlenül megközelíthető lakás"; ez utóbbi, és "a távirányítással nyíló garázsajtó" azt a kényelmi szempontot is figyelembe véve, hogy még a garázs és a lakás között se kelljen esőben-hidegben az autóból kiszállni, a házigazda óvását-babusgatását igazán magas fokon valósítja meg - s éppen ez a vonzereje, ezért lehet büszkélkedés forrása. (A *garázs* - sőt, a lehetőleg többállású garázs - egyébként a lakás-elvárások egy magasabb szintjén ma már szinte alapszükségletnek számít). A többemeletes épületek magasabban fekvő lakásainak értékét nagymértékben megszabja, hogy van-e bennük *lift* (sőt, még jobb, ha több lift is van, hiszen ezek olykor el is szoktak romlani).

A kényelem mellett a lakás adottságai között is nagy szerepe van a kényelmi szempontoktól sokszor elválaszthatatlan, a lakás értékét pedig mindenképpen növelő *státusz-szimbólumoknak*. Minden korszakban megvannak az éppen divatos beépített "extrák", amelyek többnyire a kényelmet is fokozzák, de a lakás presztízset is emelik, s a lakók mindkét okból fontosnak tartják szerepeltetésüket a lakásról adott információk között. (Gondoljunk a *légkondicionálásra, a központi porszívóra, a szaunára, a kábel-, vagy parabolaantennás televízióra*, stb.) Külön hangsúlyt kapnak a *külföldről* beszerzett extrák; státuszemelők a divatos kialakítás-módok (ma például az "amerikai konyha", a fürdőszobával kombinált háló) és a beépített *nemes anyagok*.

Az "*egyediség*" (az egyedi tervezés, a művész általi kivitelezés, stb.) egyértelműen értéknövelő, (és említésre méltó), mint ahogy az a *siker* is^[191] (az év lakóháza, a lakás szerepelt valamelyik lakáskultúra-folyóiratban). Ebben is külön értéknek számít, ha a ház, a lakás "nyugati terv alapján készült". A lakás "sikerességének" egyik megnyilvánulása, amikor azzal igyekeznek minőségét bizonyítani, hogy valaha valamilyen híres ember tulajdona volt. (Hiszen "ha neki megfelelt..."^[192]) Ugyancsak a lakás sikerességét, beválását emeli ki a portékáját kínáló tulajdonos, amikor arról beszél, hogy ő maga milyen régóta lakik benne. (Ezzel lényegében azt hangsúlyozván, hogy ezt a lakást szeretni lehet, kötődni lehet hozzá). Vagy amikor arra utal, hogy milyen sokan - néha azt is külön értéknövelőként kiemelve, hogy "*külföldiek* is" - érdeklődnek utána^[193].

A következő szempont a *takarékosság*, a költségek, vagy az időráfordítás csökkentése. Sokan dicsérik lakásuk takarékos, *kis fogyasztású fűtésrendszerét, olcsó rezsijét*. (Főleg szerényebb életszínvonalú lakóövezetekben gyakran hozzák szóba azt is, hogy a közelben *olcsó üzletek* vannak). Fontos lehet, hogy a ház "*épületgépészetileg felújított*" (vagyis a közeljövőben nem várható, hogy valamilyen nagyobb javítás szüksége lép fel); s az is, hogy *fűtése, vízrendszere önálló*, leválasztott (a másokkal közös vízóra, gázóra, a távfűtés értékcsökkentő: a közös fizetés mindig magában hordja annak a lehetőségét, hogy az embernek mások helyett is fizetnie kell). Pozitívumként hat a két (különböző fűtésű) *kazán*: ez azt ígéri, hogy mindig az éppen kifizetődőbb megoldást lehet választani.^[194]

Gazdasági előnyökre, ésszerűségekre utal a *bővítési lehetőség* említése (tetőtér beépítési lehetőség, a ház további kiterjesztésének, vagy ésszerűsítő átépítésének lehetősége), hiszen a magas telekárakból következően, aki "birtokon belül" kerül, sokkal olcsóbban hozhat létre új lakóteret, mint az, akinek a telket is meg kell fizetnie. Sokan elismerik, hogy a lakás "*felújítandó*"; de itt az is szerepet játszik, hogy ez a vevő szempontjából előny is lehet, hiszen az ilyen lakás ára alacsonyabb, mint a hasonló méretűeké, s ez által, a felújításba némi pénzt fektetve a vevő jelentős nyereséghez juthat, (s mellesleg a felújítás során inkább érvényesítheti saját elképzeléseit, mint ha a készbe költözik). Ugyancsak kedvező árat ígér, amikor az eladók a "*későbbi költözés*" lehetőségét kínálják fel, vagy amikor az *eladás sürgős kényszerére* hivatkoznak ("válás miatt", "haláleset, betegség miatt" vagy egyszerűen csak: "sürgősen eladó", "áron alul eladó"). Fontos támpontot nyújthatnak a *környék árai*: ha az ingatlan ezek átlagos szintjénél olcsóbban kínálják, a vevő úgy érezheti, hogy "jól jár". A lakás, ház *szanálási övezetbe* kerülése egyfelől leértékeli a lakást, másfelől azonban a telekspekuláció szempontjából fel is értékeli; mint ahogy minden *ingatlan értékének jövőbeli változására vonatkozó információ* is kedvező színben tüntetheti fel az adott ingatlan megvételét: jelentős nyereséget ígér. Többféle előnnyel is kecsegtet, *ha egy – egyben megvehető - házban több, elkülöníthető lakás* van. Nem kevesen eleve ilyen többgenerációs, vagy a család átalakulásával többfelé bontható lakáslehetőséget keresnek, ha pedig erre nincs szükség, az ilyen különválasztott lakások kiadhatók, vagy más célra is hasznosíthatók. (Gyakori vonzerőnövelő jelszó, hogy a ház "vállalkozásra is alkalmas"). Az ebbe a csoportba tartozó érvelések a gazdasági előny, az ésszerűség értékeit már elsődlegesen a vevő oldaláról mérlegelik, az előnyöket mintegy rájuk ruházzák át, de abban, hogy ezeket helyezik előtérbe, sokszor saját el-nem-ért vágyaik, meg-nem-valósított céljaik is kifejeződnek.^[195]

Végül némely esetben a lakástulajdonosok *speciális előnyöket*, értékeket hangoztatnak: "villanyfűtés van, s így nem kell csöveket cserélni", "a kert díszköveit az ország különböző pontjairól hordtuk össze", "az ablakból jól látni az augusztus 20-i tűzijátékot", stb.

*

A fentiekben a lakások értékelési szempontjait az eladók nyilatkozatai alapján próbáltuk összefoglalni, de tanulságos lehet megnézni a *hirdetési rovatok* ingatlan-kínáló szövegeit is, hiszen ezekből az egyedi változatokon túl az adott korszak lakásdivatjai, legfőbb értéknövelő tényezői is kiolvashatók. (Egy-egy eladó lehet szélsőségesen elfogult a maga lakása iránt, de amikor hirdetések sokaságában jelennek meg ugyanazok az értéknövelőnek szánt jelzők és "extrák", az már a keresletet, az eladóknak a kereslethez igazodását is jelzi).

Az Expressz újságnak a kilencvenes évek második felében megjelent két havi számait végigkövetve például az alábbi tendenciákat lehetett megfigyelni (ezek nagy része persze egybevág a lakók által szóban elmondottakkal):

1. A lakás helyének meghatározásában leggyakrabban a következő adottságok számítanak vonzerőnek: *zöldövezeti, centrumban* (például: "a főváros szívében") *elhelyezkedő*, (mindkét típus hangsúlyt kap vidéki települések esetén is: egy kis faluban is fontos, értéknövelő adat lehet, hogy a ház a falu "centrumában" vagy "a természet ölén" található); *csöndes*, sőt: "eldugott utcácskában álló", *tóparti, víz-közeli, hegyek között fekvő, erdő melletti, a fővároshoz közel eső, főút melletti, jó közlekedési lehetőséggel bíró*, stb. (A "főút melletti" megjegyzés főleg falusi ingatlanok értékét hivatott növelni, városi lakás esetén inkább akkor számít pozitív tényezőnek, ha a lakást-házat gazdasági tevékenységre – irodának, vendéglátó helynek, rendelőnek, üzletnek – is javasolják használni – ez ilyenkor rendszerint meg is fogalmazódik a hirdetésben. A "jó közlekedéssel bíró" vagy a túlságosan forgalmasan helyen fekvő ingatlan eufemisztikus jelzője; vagy, ellenkezőleg, olyan távoli településeken, külterületeken fekvő ingatlanok esetében hangsúlyozzák e tulajdonságot a potenciális vevő megnyugtatójára, amelyekről a vevőnek éppen a nehezen megközelíthetőség juthat az eszébe). Sokszor kapnak kiemlést a hirdetésekben is a lakás szomszédságában elhelyezkedő intézmények, közismert tájékoztató pontok, illetve az, hogy mire lehet az adott épületből rálátni. (Csak néhány, budapesti példa: "Opera melletti", "Vígyszínházra néző", "Műegyetem utcájában lévő", "Hilton alatti"; de gyakran szerepel a Pólus Center, a Duna Plaza és a többi nagy bevásárló-centrum, a Vásárcsarnok; templomok, mozik, múzeumok, s mint korábban szó volt róla, kórházak, körzeti rendelők is; de olyan budapesti közterületek is, mint a Szent István körút, a Blaha Lujza tér, stb. A *metró* említése kettős funkciójú ebből a szempontból: egyrészt a kényelmes közlekedés igényére épít, másrészt a nagyváros többi, felsorolt jelképéhez hasonlóan azt érzékelteti, hogy a lakás egy jól ellátott, urbanizált környezetbe kapcsolódik.) A "parkra", "zöldövezetre" illetve a tóra, folyóra nyíló kilátás mellett a hatalmi státusz-szimbólumok is jelentős arányban szerepelnek: "*diplomatanegyed*"-beli (ilyen "diplomata-negyedet" a főváros számos kerületében tartanak számon); "*banknegyedbeli*" (ez utóbbi esetében külön is hangsúlyozzák, hogy "biztos befektetés", "Budapest leggyorsabban felértékelődő része". (A "biztos befektetésre" több utalás is van a hirdetésekben, egyesek például az autópálya majdani útvonala mentén hirdetnek a pálya odaérése esetén felértékelődő

ingatlant, mások "átminősítés előtti" telkeket kínálnak eladásra, s a "nagybani piac melletti" konyhakertes telekkel kapcsolatban is azt emelik ki, hogy "biztos megélhetést biztosít"). Amikor a teleknek semmilyen különös fekvési előnye nincsen, akkor gyakran *formáját* helyezik az előtérbe, azt, hogy (az építési és egyéb szempontokból is kedvezőtlen szalagparcellákkal, háromszög-telkekkel szemben) "ideális alakú", "szabályos téglalap alakú", stb.

2. Ha a lakás több lakásos házban helyezkedik el, az értéknövelő jelzők az épület egyes, előnyösnek vélt adottságait emelik ki. (Például: "felújított házban", "kultúrált épületben", "két liftes", sőt: "márvány lépcsőházas" épületben, "műemléképületben", stb.) Egyes divatosnak számító tervezők által tervezett, illetve egyes vállalkozók által építtetett lakóházak esetében ezek nevét is érdemesnek tartják a hirdetésben is feltüntetni. (Például: "Makovecz iroda tervezte ház" vagy "Binder lakókertben található lakás") Főleg vidéki városokban, egyes budapesti kerületekben némely "modern" épület valamilyen megkülönböztető sajátossága folytán kiemelkedik a hasonló házak közül, és így a bennük lévő lakások értéke is megnő. Még a paneléptípusok között is némileg magasabb státuszt képviselnek így a "színes házak", vagy a díszítéseik következtében "csipkeháznak" nevezett épületek. Egy egyébként teljesen átlagos ház – és ezen keresztül a benne lévő lakások – értékét a hirdetések tanúsága szerint is növeli, ha híres ember lakott benne, vagy ha "nyugati cég képviselete" székel az épületben.
3. Természetes értéknövelőként kapnak hangsúlyt a hirdetésekben is a lakások "extrái". Jelentős "kaszt"-különbségek olvashatók le azonban abból is, hogy mit tartanak "extrának" az adott lakás kategóriájában. Vannak olyan "luxuselemek", amelyeket csak az alacsonyabb árú lakások esetében említenek, a nagy értékű ingatlanok hirdetéseiben ezek eltűnnek; nyilvánvalóan azért, mert abban a kasztban ezek már nem számítanak extrának, vagy vonzerőnek. Az alacsonyabb árfekvésű lakásoknál szokták hangsúlyozni azt, hogy *alápincézett*, hogy *parkettás*, (a magasabb kategóriájú már azzal különíti el magát, hogy "intarzia-parkettás")^[196], hogy *galériás*, vagy *galériázható*, hogy "loggiás", hogy "reluxás", hogy "utcára néző", hogy *téglaépítésű* illetve *cserepített* vagy *sátortetős* (vagyis: nem panel; ha pedig panel, akkor: "új típusú panel"); hogy *nem távfűtéses*, hogy tiszta a lépcsőháza,^[197] illetve, hogy *zárt* a lépcsőháza (esetleg: számkódos kaputelefonnal). A biztonság szempontjait, minél olcsóbb egy lakás, annál inkább hangsúlyozzák, (hiszen a biztonságot is annál nagyobb valószínűséggel veszélyezteti a környezet). Magától értetődően ugyancsak az olcsóbb lakások hirdetései emelik ki, hogy *kicsi a rezszi* illetve a közös költség, és ezeknél a lakásoknál kapja a legnagyobb hangsúlyt az is, hogy *jó közlekedésűek* (mert gyakran csak ez nevezhető előnyüknek); vagy hogy "világosak", "napfényesek" (ami az adott lakást előnyösen megkülönbözteti a hasonló adottságú, de sötétebb lakásoktól; s amit az adott szegényesebb környezetről a vevő esetleg nem is feltételez). Az áttekintett hirdetésekben feltűnően gyakori volt a "vízórára" való utalás: e jelzés "jelzettje" a közös hálózatról lekapcsolt, önálló lakás, amelynek tulajdonosa nincs arra kényszerítve, hogy másokkal közösködjön, s így esetleg azok fogyasztását is a "nyakába vegye".
4. Az "extrák" a hirdetésekben olykor *luxus* vagy *divatos lakberendezési tárgyakat, beépített anyagokat és díszítőelemeket illetve szolgáltatásokat* jelentenek. (Sarokkád; magasabb szinten: jacuzzi; koloniál bútor, kandalló, búbos kemence; gipszstukkó, márványpadló, gránit járólap; padlófűtés, központi porszívó, parabolaantenna, rendőrségre bekötött riasztó, kamera, zárt rendszerű kerítés). Máskor (általában a felsőbb kasztok hirdetéseiben) *speciális helyiségeket* (biliárd-szoba, télikert; újabban ilyenként, az exkluzivitás egy formájaként jelenik meg a külön dolgozószoba említése; s idetartozik az "amerikai konyha", különösen a "gépesített amerikai konyha" A garázs is fontos helyiségként szerepel, de a luxus szinten ez sem egyszerűen garázs, hanem több állásos, vagy "teremgarázs". Ezen extrák egy része valóban csak a felsőbb kasztok lakásaiban jelenik meg, de amit csak lehet, alkalmaznak közülük lakótelepi lakásokban is: lakótelepi lakások hirdetéseiben sem ritka a gránitlapokra, a sarokkádra vagy az amerikai konyhára való hivatkozás). Ismét más esetekben a lakás különös adottságait hangsúlyozzák: *jó levegő, csend, nyugalom*; a szinte már általános "panoráma" értékét gyakran tovább fokozzák: *körpanoráma, szuperpanoráma, páratlan panoráma, örökpanoráma*); *kertkapcsolatos* vagy éppen "legfelső emeleti". A hirdetések is gyakran utalnak a házban rejlő *további lehetőségekre*: (bővíthető, a tetőtér vállalkozásra alkalmas, irodának, rendelőnek, stb. alkalmas, szálloda, panzió létesíthető benne, stb. Vidéki ingatlanoknál feltűnően gyakori a "lovak tartására" és a "lovaskolónának alkalmas" kitétel). *A ház/lakás továbbalakíthatósága*, az egyéni igények figyelembe vétele általában hangsúlyos szempont, ennek olykor igyekeznek elébe menni, (így kínálnak például többgenerációs, szeparált vagy szeparálható lakásokra osztható házakat; ennek jegyében hangsúlyozzák, hogy "azonnal beköltözhető" vagy: "tetszés szerinti költözéssel", vagy éppen azt, hogy a lakás - még csak - "szerkezetkész, tehát igények szerint alakítható", (s van olyan hirdetés is, amely még tovább megy az egyéni igényekhez való alkalmazkodásban: "egyéni szabott fizetési könnyítésekkel" csalogatja a vevőt vagy azt írja, hogy a leendő vásárló "ha akar, alkudhat", stb.). Az "extra" jelleget olykor a *menyiség* húzza alá (5-6-7-8 szoba, 2 vagy 3 fürdőszoba, WC, több terasz, több garázs, több telefon; vagy összefoglalóan: "dupla" – olykor: "tripla – komfort"); máskor a *méret* (a lakás méretei is, de ezen belül is különös jelentőséggel a nagy konyha, a nagy fürdőszoba, a nagy erkély, a nagy garázs és a belmagasság). Vannak egészen speciális "extrák" is: hirdetésben is megjelenik, amit már korábban a szóbeli értékelések alapján említettünk, hogy "a teraszról nézheti a gellérthegyi tűzijátékot"; a kábeltévé vagy a parabolaantenna gyakori szerepeltetésén kívül felbukkan külön a bekötött HBO is.

5. A ház vagy lakás (divatos) stílusának, jellegének említésében a hirdetések között is a leggyakoribb a „*polgári*” jellegre hivatkozás, a „*polgári*”, sőt: „*nagypolgári*” lakás (amit sokszor jelentős túlzással használnak, hiszen hirdetnek így ötven négyzetméteres körüli harmadik emeleti lakást is); vagy legalábbis a „*polgári hangulatú*” jelző alkalmazása. (A „*polgári jelleget*” olykor már a hirdetés formája is igyekszik érzékeltetni. Pl.: „Hölgyek, urak! Nagypolgári öröklakást kínálok megvételre...” stb.). A másik – magától értetődően inkább vidéki, de gyakran budapesti zöldövezeti ingatlanokra is alkalmazott - divatos kategória a „*kúria*” vagy „*kúria-szerű*”, „*kúria-jellegű*”, s találkozhatunk olyan hirdetéssel is, amely „*várszerű villát*” kínál. Persze nem minden lakás építhet a múlt értékeire. Ha valaki „*modern társasházban*” kínál lakást: ennek értékét is megpróbálják azonban *stílusán keresztül is* megnövelni, például „*fiatalos luxuslakásként*” hirdetvén. Divatos, s így gyakran kiemelt stílusnak számít az „*új amerikai*” és a „*mediterrán*” (ez utóbbi elsősorban úszómedencét, átriumos kertet és olasz-spanyol burkoló-, és szerelvényanyagokat jelent). A divathoz való alkalmazkodás jegyében olvashatunk eladó „*bioházakról*” is. Itt említenénk meg azt is, hogy feltűnően gyakran jelenik meg a hirdetésekben a „*műteremként is használható*” kitétel: (feltételezhető, hogy itt is stílus-argumentációról van szó: a művészethez köthető „*elegáns*” asszociációkkal igyekeznek a lakás hangulati értékét megnövelni).
6. A házak-lakások „*feldicsérése*” többnyire valamely valós adottságuk kiemelésén alapszik, de ez külső szemmel néha óhatatlanul túlzásnak tűnik: aki ismeri az adott helyet, annak a Retek utca „*Rózsadomb alján*” megjelölése ha pontos is, a Rózsadomb asszociációnak bekapcsolásával félrevezetőnek tűnik. Még bizarrabb az utcai prostitúciójáról közismert belvárosi utca „*csendesnek*” aposztrofálása, (bár lehet, hogy az adott utcán az átlagosnál erősebb városi zaj valóban nem jellemző. (Azt pedig végképp eufemizmusnak tekinthetjük, amikor – például nagy bevásárlóközpontok, parkolóházak, stb. mintájára valaki „*nulladik szint*”-ként hirdeti nyilvánvalóan szuterén lakását). Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a hirdetések óhatatlanul szubjektívek, a minősítések pedig relatívak. Nem csak az relatív, hogy egy lakást mennyire lát valaki szépnek, kellemesnek, elegánsnak, „*igényesen felújítottnak*”, de az is, hogy mit nevez „*nagynak*”. S ami a hirdető számára „*nehéz szívvel feladott*” meleg „*fészkünk*”, abban a vevő lehet, hogy semmiféle vonzerőt nem talál. Így aztán a hirdetések jelentős része nem csak szubjektív jelzőkre épít, hanem az „*objektív*” státusz-szimbolikát is mozgósítani igyekszik: így hivatkozhatnak (persze az ironia elemét sem nélkülözve) a „*pestimrei Beverly Hills*”-re, vagy a már említett bank-, és diplomata-negyedekre, stb. Ezért válik fontossá például a Rózsadomb képzeteinek bekapcsolása a fenti szövegben, vagy abban a még ügyesebben megfogalmazott, szintén a Rózsadomb alján lakást kínáló hirdetésben, amely hátrányaiból is értéket kovácsol: azt hangsúlyozza, hogy „*ugyanaz a lakás 200 méterrel följebb a duplájába kerülne*”, illetve – minthogy a nagy forgalmú, zajos Szilágyi Erzsébet fasornál fekszik - a „*jó közlekedést*” emeli ki.
7. A hirdetőik olykor igen tudatosan alkalmaznak reklámpszichológiai „*trükköket*”. Ilyen az „*egyéni igényekre*” hivatkozás éppúgy, mint a különböző státuszszimbólumok montázshatásának kiaknázása. Még teljesebben alkalmazkodik a reklámok stílusához az a hirdetés, amely így hangzik: „*ha szeretne egy garázst ajándékba, vegye meg öröklakásomat X forintért*”. (Az „*ajándék*” lélektani hatására nagyon sok reklám, végkiárúsítás, stb. épít; az pedig eléggé egyértelmű, hogy itt csupán lélektani fogásról van szó, hiszen a garázs árát a hirdető nyilván beépítette az öröklakás megszabott árának X összegébe). Hasonló: „*1 milliót kap, ha X forintért eladja öröklakásomat!*” (Az 1 millió forint az adott lakás esetében kevesebb, mint az ingatlanközvetítők által általában kért 3 %).
8. Van, amikor a hirdető több szempontot is alkalmaz egyszerre. Amikor például valaki azt írja hirdetésében, hogy „*felújítandó Bauhaus házat*” és „*gondozatlan, parkosítható kertet*” kínál „*ösfákkal*”, ezzel egyfelől arra épít, hogy a vásárlók egyik legfőbb lehetséges szempontja a vételi ár leszorítása, (márpedig a „*felújítandó*” és „*gondozatlan*” nyilván olcsóbb is); másfelől alkalmazza az értéknövelő státusz-szimbolikát is (Bauhaus ház és az „*ösfák*”, a nem egyszerűen kert, hanem „*park*” lehetősége). Néhány olyan hirdetést részletesen is bemutatnánk, amelyekben a „*vonzerők*” halmozottan jelentkeznek. „*Az ácsmester tulajdonos saját készítésű, bajor típusú házát, mely faragott erkélyekkel, igényes, sok famunkával készült, a Lakáskultúra X száma mutatta be*”. (A „*saját készítésű*” ház nyilván jól van megépítve, a „*bajor*” stílus – akár tudjuk milyen az, akár nem - mindenképpen egy fajta magas presztízsű nyugati stílust jelent, miként a Lakáskultúra folyóirat ítélete is, mint a mérvadó, hitelesítő szakvélemény áll a hirdető oldalán). Vagy néhány hasonló szöveg (most már különösebb kommentár nélkül): „*Oszták mintá alapján épült, két generáció számára is ideális, új családi ház, két nappalival, nagy galériával, három hálószobával, három fürdőszobával, fitness és kiszolgáló helyiségekkel, dupla garázzsal, fedett terasszal, igényes kivitelezésben*”. „*Belső építés által tervezett, kompletten felújított, felgépített amerikai konyhával*”, stb. „*csak nagyon igényesnek*”. „*Egyedi belső kialakítású, átriumos luxus családi ház, szinteltolós nappali, beépített amerikai konyha, padlófűtés, márványburkolat, duplakomfort, jacuzzi pezsgőkád, kandalló, telefon, parabola, fűtött pince, stb.*” Egy sajátos, az „*amerikai stílus*” lehangoló hatásáról is

tanúskodó hirdetés: "1700 négyszögöl, déli lankás erdő és üdülőövezet melletti, körpanorámás földterület betonúttal, villannyal, telefonnal, farm (ranch) kiépítésére elvi engedéllyel, vagy befektetésként átminősítésre várva". (A magyar "ranch" sznobizmusához képest már nem is tűnnek olyan abszurdnak a szintén a divat szellemével áthatott olyan megfogalmazások, mint "szuper parasztház", vagy a fából vaskarika "kastélyjellegű tanya"). Végül idéznénk az igények "végpontját" (?) képviselő hirdetést "Magyarország legszebb lakóházáról": "Loire völgyi barokk kastélyok stílusában épült, panorámás, vadonatúj, legigényesebb kivitelű 1250 négyzetméteres épület gránitbetétes márványburkolatokkal, földakkumulációs légkondicionálással, hidraulikus lifttel, belső uszodával, 6 gépkocsállású teremgarázzsal, személyzeti lakrészsel, 1000 négyszögöl ősfás parkkal, kerti tavacskákkal; nagyköveti rezidenciának is kiváló".

Természetesen "minden eladó a maga lakását dicséri". A különböző, olykor ellentétes vásárlói igényekhez igazodva még *a lakás hátrányait is megpróbálják erénnyé változtatni*. A tapasztalt vásárlónak csak le kell fordítania az eufemisztikus megfogalmazásokat, hogy e hátrányokat érzékelhesse. A "galériázható szoba" azt jelenti, hogy túl magas. A "különleges, egyedi kialakítású" sokszor azt fedi, hogy a lakás belső szervezete minden ésszerűséget nélkülöz; a "romantikus kertben áll" azt, hogy környezete elvadult. Az "igényesnek eladó" lakás -- drága; a "műemlék jellegű" -- szétesik, a "kertkapcsolattal rendelkező" nem ritkán egy régi villa földszinti vagy félszuterén házmesterlakása. Az "üzletnek, rendelőnek alkalmas" többnyire arra utal, hogy zajos, forgalmas helyen van; a "csöndes" gyakran arra, hogy falusias, szegényes környezetben található. "A környék legszebb háza" állítás is igaz lehet, de ez a relatív szépség nem jelent túlságosan sokat, ha egy rendkívül lepusztult, csúf környezethez viszonyítva érvényesül.

A relativitás mindezekben a dolgokban kulcsfogalom. Mert nem csak az eladó, a tulajdonos nyilvánvaló érdekei fejeződnek ki egy-egy lakás, ház felértékelésében; az ember a magáét, amihez számos emléke, érzelve fűződik, az esetek nagy részében valóban többre értékeli, mint az idegen; s hogy ki mit tart értékesnek, ebben előléte is meghatározó. A lakótelepről egy rogyadozó, de szép panorámájú házba költöző család valóban úgy érezheti, hogy "kitágult előtte a világ". Az unt és kisszerűnek érzett falusi viszonyok közül a fővárosba kerülőt esetleg kevésbé fogják zavarni a nagyvárosi kellemetlenségek, mint azt, aki éppen ezek elől menekül a falu általa idillinek látott világába, (s aki éppen a falu hátrányait sorolók érveit nem fogja megérteni). Ami az egyik embernek kicsinyes, taszító, az a másiknak álmai netovábbja. A lakások és házak értékelése kaszthatárokhoz is igazodik: az emelkedés a legtöbb ember számára fontos, de az emelkedést mindenki a maga kasztjának lehetőségeihez méri.

Ma Magyarországon - ezt a lakásárak is tükrözik^[198] - a lakástulajdonlás jó néhány nagyobb kasztja különül el egymástól. Az értékhatarok az 1millió körüli, illetve ez alatti árért kapható (általában kicsi, lelakott, periférikus helyen lévő) lakásoktól a 2-4 milliósokon, a 4-6 milliósokon, a 6-10 milliósokon, a 10-16 milliósokon át a "nagy értékű ingatlanokig" terjednek, amelyek további három, egymástól jól elkülönülő csoportba rendezhetők: a 30-40 milliós, az 50 milliő körüli és a 100 millió feletti ingatlanok csoportjába. A "felső-közép" kategóriába sorolható sávban főleg művészek, értelmiségiek, vállalkozók, bankárok, és a középrétegekbe sorolható mesteremberek a lakások tulajdonosai, még hozzá változó összetételben: az egyes lakókörzetek szociális összetétele olykor cserélődik. **A legmagasabb státuszú körzetekben például az értelmiség elitcsoportjait fokozatosan nagyvállalkozók szorítják ki, a valamivel kijebb fekvő kertvárosi részekben viszont értelmiségi csoportok lépnek azon kisvállalkozói-iparos rétegek helyébe, akik annak idején az önálló családi házra törekvés jegyében vonultak ki ezekbe a körzetekbe,** de ma különböző okokból házaik eladására kényszerülnek. A szociális rétegek cseréje a házak átépítését, külső-belső stílusváltását is magával hozza. **Az ársávok között - főleg a nagyobb értékű ingatlanoknál - jelentős ugrások vannak.** Ennek az a következménye, hogy amikor egy lakás a vele egy kategóriában lévők átlagánál bármilyen okból kedvezőtlenebb helyzetbe kerül, (s ezért tulajdonosa alacsonyabb áron kénytelen kínálni), akkor azoknak, akik a magasabb kategóriát célozzák meg, csökkentértékűsége miatt már nem felel meg, azoknak viszont, akiket e "szépséghibák" nem zavarnának, nincs elég pénzük arra, hogy megvásárolják őket. (Számos lakás ezért válik aztán évekig eladhatatlanná).

A lakás eladás—vétel szempontjairól beszélvén végezetül talán érdemes még arról is néhány szót ejteni, (ebből a szempontból összefoglalva egyúttal több, korábban érintett jelenséget is), hogy *miért és hogyan is változtatnak az emberek lakást?*

(...)

VII. fejezet. Általános tendenciák

Lakásaink elemzése, (azaz: elemekre bontó értelmezése) során a fentiekben igyekeztünk számba venni azokat az összetevőket, amelyek szerepet játszanak a lakások szimbolikájának alakulásában. Sok olyan jelenségről is szó esett, ami a lakások elsődleges funkciója: a "*fedél a fejünk felett*", a *minél kényelmesebb otthon* praktikus céljai szempontjából fontos. De e praktikus célok eléréséhez is igen sokféle út vezet, s hogy ki melyiket választja, jellemző lesz rá. **A praktikus célokhoz pedig egyéb megfontolások társulnak, s a lakás - azon kívül, hogy helyiségek, tárgyak és a bennük-velük folytatott tevékenységek rendszere - szimbólumok rendszerévé is válik.** Beszéltünk a *helyiségekről*, a *tárgyakról*, és ezek *használatáról*; magukról a lakások *lakóiról*, és azokról a *szubjektív aktivitásformákról*, amelyekkel e lakók a lakásokhoz viszonyulnak: a lakás *értékelésének*, *megítélésének* szempontjairól és a *lakáshoz jutás, illetve a lakás átfarmálásának módjairól*: a lakás szimbolikájának – s egyáltalán: annak, hogy végül is miért olyanok a lakásaink, amilyenek - mindez lényeges alkotórésze.

Majdnem minden jelenség többretegű. Van egy konkrét jelenségszintjük, amelyre figyelve észrevehetjük például, hogy a lakásokban szaporodnak a növények. **Van azután egy olyan rétegük, amelynek alapján általánosabb törekvések részeként írhatjuk le őket.** (A növények példájánál maradván megállapíthattuk, hogy a lakások kialakítóit olykor az vezeti, hogy egy számukra megfelelő, nekik tetsző külön "világot" hozzanak létre, s például a délszaki növények segíthetnek az egzotikus légkör, az elképzelt "világ" megteremtésében). **A jelenségek tartalmának és formai jegyeinek jelentésére koncentrálnak megnyílnak egy következő szint: a világgép jelentésrétege, megmutatván egyes kortendenciák vagy rétegtörekvések lényegét:** a növények lakásokban való szaporodása ezen az értelmezési szinten a természethez való viszony átértékeléséről, a természet felértékelődéséről beszél. (Egyes növények pedig - ha meghatározott társadalmi csoportok alkalmazzák őket - **a szociális szimbólumok jelrendszerében e csoportok jelképeivé is válnak**).

Persze **a jelenségek nem mindig szimbolikusak, s nem is mindig tükrözik a lakás lakóinak szemléletét.** Van, aki örökölt egy környezetet, a másikat gazdasági *kényszerek* készítenek ilyen vagy olyan megoldások elfogadására, a harmadik nem saját ízlését, *csak a divatot követi*. Jogos-e hát a ténymegállapításon túlmenő következtetés (például a lakók világgépére vonatkozóan)? Bizonyos megszorításokkal mindenképpen jogos. Mert aki örökölt egy tárgy környezetet, az is dönt: kicseréli-e, elfedi, eltakarja-e, vagy változatlanul hagyja? *A döntés már őt fogja jellemezni.* Ha egy ember anyagi javainak szűkössége behatárolja is azt, hogy mekkora térben, milyen tárgyi színvonalú környezetben élhet, ő is többféle döntést hozhat. A szubjektív térélmény különböző megoldásokkal akkor is növelhető, ha maga a tér nem; ugyanazok a tárgyak elrendezésüktől, karbantartásüktől függően éppúgy árasztanak derűs otthonosságot, mint a lepusztultság vigasztalan érzését. (Természetesen jobbak a lehetőségei annak, aki palotában él, mint aki kunyhóban, de még hajléktalanok konténer, vagy odú-"lakásában" is^[1991] láthatunk komoly és viszonylag eredményes erőfeszítéseket az otthon-érzés megteremtésére). Az, hogy ki melyik utat választja, megint csak jellemző lesz rá. Mint ahogy a divat követése - vagy nem követése - is az egyént jellemző választás dolga. **A tárgyi környezet tehát az esetek túlnyomó részében igenis valamilyen szemlélet, valamilyen mentalitás kifejeződésének, az egyén (illetve egy-egy társadalmi csoport) szimbolikus reprezentációjának, valamilyen sajátossága (vagy sajátosságai) tükröződésének (is) tekinthető.** Hogy a következtetések kellőképpen megalapozottak legyenek, a jelenségek értelmezése előtt azért *két kontroll-módszert* mindenképpen érdemes alkalmazni. Egyrészt **fontos megvizsgálni,**

hogy az adott jelenséggel rokonítható egyéb tendenciákat is találunk-e, akár az illető egyén életének más területein (a némi leegyszerűsítő általánosítással "menedzser" életstílusnak nevezhető modell például egyszerre jelentkezik a lakás különböző sajátosságaiban, a kocsikiválasztásban, a mobiltelefonban és még sok egyéb jelenségben); **akár a megfigyelt lakás más pontjain.** (Például következetes, az egyént/családot alapvetően jellemző *rendszeretéről* akkor beszélhetünk egy lakásban, ha annak *minden* meghatározó helyisége "elvágólagosan" rendezett; amennyiben ez csak egyes helyiségekben jellemző, a különbségek, a helyiségek eltérő "jelentése" lesz a fontosabb tény). **Ha az élet különböző területein hasonló jelenségekkel találkozunk, akkor az, ami e jelenségekben közös, az nagy valószínűséggel jellemző lesz az egyénre. A másik kontrollmódszer a tárgyi világ szimbolikájának értelmezéséhez a használatmód megfigyelése.** (Hiába vélünk valamit presztízstárgynak, ha használója nem annak kezeli; tárgy és használat, tér és használat együtt, egymásra vonatkoztatva kap szimbolikus jelentést).

A különböző színhelyeken, különböző lakásokban ismétlődő jelenségek felvetik a a "gyanút", hogy valamilyen csoport-, vagy korjellemzőről van szó. Hogy a kettő közül melyikről, (vagy mind a kettőről), azt csak úgy lehet megállapítani, ha a jelenség felbukkanását szembesítjük azokkal a körülményekkel, amelyek között viszont nincsen jelen. (Ha egy helyiségtípus, egy tárgy vagy egy *használatmód egy meghatározott társadalmi csoport körében* nagy gyakorisággal megfigyelhető, más csoportok körében azonban hiányzik, akkor valószínűsíthetjük, hogy réteg-, illetve csoportjellemzővel állunk szemben. Ha a jelenségcsoport felbukkanása és/vagy eltűnédezése *történelmileg behatárolható*, vagyis meg tudjuk határozni, hogy melyek azok a korszakok, amikor még és/vagy már az a jelenség nincsen jelen, akkor a jelenséget nagy biztonsággal korszakjellemzőnek minősíthetjük. Minthogy bizonyos új tendenciák először csak egyes társadalmi csoportokban jelennek meg, **nem ritka, hogy egy jelenség egyszerre csoport-, és korjellemző.** **Érdeemes egyébként mindig megvizsgálni a dolgok másik oldalát is: nem csak azt, hogy egy korszakban, vagy egy csoportban melyek a jellemző jelenségek, hanem azt is, hogy mely - másoknál, máskor - megfigyelhető jelenségek hiányoznak:** az új jelenségek gyakran ugyanis éppen ezeknek a hiányzó elemeknek a helyére lépnek). **Itt is érvényes az, hogy az egy irányba mutató jelenségek biztosabbá teszik a tendenciát:** amikor a "középkor reneszánszáról" beszélünk, ebben egyszerre támaszkodhatunk a lakás számos elemében megfigyelhető divat megannyi elemére (toronyok, "középkori" gyógynövény kertek, baldachinos ágyak, dézsafürdőkád, egy térben alvás, stb.), s hogy valóban korjellemzőről van szó, ezt megerősíthetik az élet más területeiről származó tapasztalatok ("középkori vendéglők" népszerűsége, várjátékok rendezése, lovagrendek alakulása, a "boszorkányság" kultusza, a "fantasy" műfajában egy fikatív középkor felé fordulás, és a valóságos középkor "titkainak" feszegetése, a makrokozmosz=mikrokozmosz szemlélet és sok más középkori hiedelem feléledése, és a sor még hosszan folytatható.)

Azt pedig, **hogy mire érdemes jelentőségteljes jelenségként odafigyelnünk, azt mennyiségi és minőségi változók egyaránt jelzik:** azt kell megfigyelni, hogy mely helyiségekben a *legnagyobb* a változások, *milyen* tárgyak kerülnek előtérbe az egyes helyiségekben, milyen *új* tevékenységformák jelennek meg; mely térrészletet, tárgyat, tevékenységformát övez a *legtöbb presztízs* (melyek kapnak kiemelés). Mindezek a jelek arra utalhatnak, hogy ezeknek a lakáselemeknek (illetve az e lakáselemekben szimbolizálódó funkcióknak és viszonyoknak) az adott korszakban illetve az adott társadalmi csoport körében (vagy az adott egyén/család számára) megnőtt a jelentőségük.

Ha mármost megkíséreljük befejezésül kiemelni, hogy az általunk vizsgált lakásokban végül is mely jelenségeket látjuk a korra (a huszadik század kilencvenes éveire) legjellemzőbbeknek, a minden ilyen összefoglalásban rejlő veszélyt (a lényeges, vagy később lényegesnek bizonyuló dolgok kihagyását vállalva) az alábbi sajátosságokat emelhetjük ki (abban reménykedve, hogy ami fontos korjellemző most esetleg kimarad, azok nagy részét az olvasó a fenti oldalakon számba vett, de most újra nem említendő jelenségek között megtalálja):

1. Mindenképpen jelentősnek kell tartanunk a lakások (az optimálisnak tartott, az átlagos és a legnagyobb lakások) méretének növekedését. Ez elvben természetes, az emberi igények rendre növekszenek, mégis vannak korszakok, társadalmak, amelyekben (helyszüke miatt, felső határok elérése következtében vagy egyenlősítő - közép-re rendező - társadalomszervezési elveknek köszönhetően) stagnálnak vagy csökkennek is az említett méretek. **Ha egy társadalom a lakásméreték növekedésének fázisában van, az egyúttal további három dolgot is jelent: egyrészt azt, hogy az adott társadalom nem érte még el lehetőségei csúcspontját; másrészt, hogy olyan társadalomról van szó, amelyben a *privátszféra, az egyének magánléte* teret kap; sőt, s ez a harmadik: *a társadalom—közösség--egyéni viszonyban az utóbbi szerepe, aránya növekszik.***

2. A másik, amit már az elején kiemeltünk: **korjellemező a látvány, a panorama fontosságának fokozódása is.** (A lakóház magaslati fekvésének felértékelődése, az ablakok méretének vagy számának növekedése, stb.) A panorámának azt a szimbolikus jelentőségét hangsúlyoztuk, hogy a magasabb rálátás *státusz-növelő* hatású, vagy már lezajlott státuszemelkedést mutat. De mindenképpen szerepe van a *tájjal való kapcsolat* felerősödött igényének, a magaslati elhelyezkedést pedig sok esetben nem csak a kedvező térértet, hanem némi *misztikum* is vonzóvá teszi. (Például: a magaslat, mint föld és az égi szféra találkozásának helye).

3. **A tájjal, a természettel való kapcsolat igénye a természet általános értéknövekedésének tendenciájába illeszkedik.** Ebben a számos jelenségben kifejeződő tendenciában (kiköltözés a "zöldbe", lakásnövények szaporodása, ásványgyűjtés, tűz és víz a lakásban és kertben, a panorama és a "kertkapcsolat" értékelése, stb.) két, alternatív viszonyulásmód egyesül: **a természet felé fordulás egyfelől a modern ipari civilizáció emberének természetes reakciója, hogy a természettől elszakadt életformájába legalább rekvizitumokként, emlékeztetőkként beépítse, használja a természet elemeit** (ebben a mentalitásban a természeti elemek az ipari termékek és piaci áruk közé besorolva, az életforma alárendelt elemeiként szerepelnek); **másfelől a modern, ipari civilizáció elutasítása is az ezredvégen az emberiség többek között éppen a természet felé fordulással keres életképes alternatívát.**

4. A természet felé fordulásból is következik, hogy a lakás építészeti elemei és berendezési tárgyai között is **megnő az *amorfa* formák szerepe:** a konstruktivista "modernség" szögletes alakzatainak elutasítása megint csak nem véletlenül igyekszik éppen a természet formáit revitalizálni, (s olyan korok építészetét és lakberendezését tekintve példaképnek, amelyek ugyanezt tették).

5. **A szervesség, a lakás humanizálása a mikrokozmosz-makrokozmosz összefüggésének, egymásra utalásának élményét is (újra) bekapcsolja a környezetalakítás tényezői közé;** az ezredvég embere ugyanis nem csak az ipari civilizáció modernség-eszményével szemben keres alternatívát, hanem az egyoldalú racionalizmus dehumanizált scientizmusával szemben is. Ennek jegyében **sokan (a lakáskialakításban is) a transzcendencia felé tájékozódnak;** terjedő igény, hogy a lakás egyes terei *spirituális* célokat szolgáljanak, illetve a lakás egészével kapcsolatban terjed az a felfogás, hogy annak feladata, hogy az embert a természet egészével (és a transzcendenciával) összekösse, s így **a lakásmód minden elemével kapcsolatban törekedni kell arra is, hogy ezek az elemek az ember és a világ, a természet, (és a természetfeletti) minél teljesebb harmóniájához segítsék hozzá a lakás használóit.**

6. Szinte az összes eddig említett korjelenséggel összefügg a lakások *átesztétizálásának* erős tendenciája is. **A kor eszményi lakása: látványlakás, amelyben nem csak egyes részekkel, hanem a lakás szinte minden fontos helyiségével kapcsolatban kíváncsiak lesz, hogy azok "szépek" legyenek;** megint csak kettős céllal. Egyrészt azért, mert - egy értékrendszerében "kifelé forduló", "kívülről irányított" társadalomban az egyén életének mind több eleme válik "megmutatandóvá"; másrészt azért is, hogy az egyén maga élvezzék^[200]. (Ez az esztétikai "élvezet" megint többféle -- mint ahogy maguk az esztétikai törekvések is többfélék. Egyik fajtáját a *fogyasztói társadalom* terjeszti, és lényege - a fogyasztói társadalom legpropagáltabb értéke - az élvezet, a kellemesség. De van, amikor a hangsúly nem is annyira az "élvezetre", mint az esztétikumra esik; van, amikor a lényeg az, hogy az esztétikum az *egyén integritásának* megerősítője^[201]. **A jelenkor "esztétizáló", a lakás esztétikumát minden helyiségben hangsúlyozó divatja nem csak a fogyasztói társadalom hatásának és értékeinek terjedését tükrözi, hanem azt is, hogy a huszonegyedik század fordulóján éppen ez az egyéni integritás (és a világ ezzel összefüggő rehumanizációjának szükséglete) tűnik az egyik kulcskérdésnek.**

7. A konkrét - formai megoldásokban is megjelenő -- tendenciák egyik legszembetűnőbbje az "*egybenyitás*". A nagy, kombinált funkciójú terek képzése, a konyhák és az ebédlő, a nappali egyesítése, a fürdőszoba és hálósoba közötti éles határvonal eltörlése, stb. Az egyéni élet egységben látásának igénye ebben a jelenségben is kifejezésre jut, de kifejeződik benne sok egyéb is. Beszéltünk ezek közül az emancipációról, (megint csak) a kényelemeszményről, de arról is, hogy **a korszak szemlélete az "egyensúlyon alapuló szintézis"-hez vonzódik,** s az egybenyitás mai divatjában a bekapcsoltság és elkülönültség ilyen egyensúlyon alapuló szintézise is létrejön. (S persze mint a legtöbb jelenségben, ebben is jelen vannak presztízs-szemponatok is: a nagy tér státusz-szimbólum, s az egybenyitás a tér, legalábbis a szubjektív tér növelésének módja).

8. A növelés a fürdőszobát is érinti, de a fürdőszoba, a vécé, és a hálósobák/gyerekszobák kapcsán inkább számuk szaporodását hangsúlyoztuk. A státusz-szimbólika mellett itt **mindenképpen fontos az individualizáció, a kor megnövekedett individualitás-igénye.** (Egyrészt kitüntetett figyelem irányul azokra a térhasználati funkciókra, amelyek az *egyén testi karbantartására* szolgálnak - és ez is az individualisztikus értékrendszer kiemelt értéke -; másrészt a különböző lakáshasználóknak biztosított külön terek esetében közvetlenül is az individualitás fokozott értékeléséről van szó):

9. Szintén sok szó esett arról, hogy milyen **keresett ma a "polgári lakás"**. Ez nyilván a szocializmusban **nem-érvényesült, tagadott értékekhez való visszakanyarodást is jelent** az államszocializmus bukása után, (hiszen a legtöbb újrakezdés az előző előtti viszonyokhoz igyekszik visszanyúlni); **de a "polgári" életforma már a szocializmuson belül is eszménnyé vált: az egyéni felemelkedés jelképévé, (illetve a nyugati életforma, jómód, önállóság, kényelem szimbólumává).**

10. A "polgári" lakás a polgárosodás *városi* modelljében alakult ki. **Ám a polgárosodás a falu (a parasztság illetve nemesség) polgárosodása is, s a polgárosodó értelmiség jelentős része éppen ezekhez a mintákhoz; a paraszti és nemesi hagyományokhoz folyamodik. A "népi" elem egyszerre hordozza a természet felé fordulást** (lévén hogy a falu eleve "természetbe ágyazottabb", mint a város); **a nemzeti szimbolikát** (mert a paraszti-nemesi polgárosodás volt a polgárosodás "nemzeti" útja egy olyan alapvetően agrárországban, amelyben – mint ahogy ez a magyar történelemből közzismert - a városi polgárság egyrészt sokáig viszonylag kisszámú és gyenge volt, másrészt jelentős részben olyan nem-magyar eredetű csoportokból állt, amelyek több-kevesebb ideig inkább a magukkal hozott kultúra sajátosságáiból építették a polgárosodás életformáját); és a fent említett esztétizáló törekvés egyik lehetséges megvalósulás-formáját: **a népművészet erős esztétikumát.**

11. A lakás, az otthon a *privát szféra* burka és jelképe. **A privat szféra szintén felértékelődik ebben a korban,** s ez kifejeződik *magának a lakásnak a szerepnövekedésében* (s például az említett méretnövekedésben is); **de a lakáson belül is megnő a privat tevékenységek jelentősége:** a nagy nyilvános terek mellett egyre több olyan helyiség van az új házakban, amelyek a tulajdonosok különböző, hangsúlyozottan privat tevékenységeit szolgálják, s a többszintes építkezés a felsőbb szinteket eleve el is választja erre a célra).

12. **A kortendenciák egyik csoportját össze lehet foglalni az "individualizáció" kategóriájával is,** (ami a most említetteken kívül számos más, korábban szóba került, a lakások változásait is meghatározó korjellemző - női emancipáció, a szülő-gyerek viszony átrendeződése, "gyűjtemény"-képzés, fotókultusz, a személyi számítógépek karrierje, stb. - terjedésében is szerepet játszik).

13. A privátlét, az individualisztikus értékrendszer és - mint említettük - a fogyasztói társadalom igen fontos eszménye a *hedonizmus*, igen fontos értéke a *kényelem*. **A lakások kialakításában, tárgyaiban és a tér-, és tárgyhasználó tevékenységekben egyaránt sok példát láthattunk a kényelem értékének a figyelembevételére; sok tekintetben meghatározóvá nőtt szerepére.** (Fűtőmódok, háztartási gépek, távirányítás, a világitási lehetőségeknek az egyénhez alkalmazkodó alakítása, fűthető garázs, stb.)

14. **Az elektronikus eszközöknek egyre nagyobb a szerepük a lakásban.** Általuk is terjed, de a lakások egyéb elemeiben, tárgyaiban, építészeti megoldásaiban és tárgyhasználati szokásaiban is **egyértelmű a globalizáció hatása, a világkultúra terjedése.** (Globalizáció és individualizáció is összefüggenek: a kisebb közösségek gyöngülése a globális piaci kultúrával szemben kiemeli az egyént közösségeiből; az individualitás felértékelése többnyire a *közösségi* kötések leértékelésével jár. Az individualizáció így a globalizálódás *eszköze*. Másfelől viszont az individualizáció is *felhasználja* a világkultúrát: **az egyén minél szabadabb, a maga individualitását a világkultúra annál szélesebb körű elemeiből rakja össze.** Az más kérdés, hogy a "világkultúrában" a különböző, az "emberiségnél" szűkebb identitások - nemzeti kultúra, helyi kultúra, stb. - is benne vannak, az egyén ezekből is építkezik, s ahogy nem igazi nemzeti kultúra az, amely nem a világkultúrából építi magát, nem igazán "globális" az a világkultúra sem, ami ezeket a szűkebb identitásokat sorvasztja. A lakásokban mindez sokkal kevésbé konfliktusos módon alkot egységet, mint az ideológiában, és az annak uralkodó eszméit közvetítő tömegkommunikációban).

15. Több ponton is utaltunk arra az ambivalens viszonyra is, ami a két nagy lakóhely-modell: a *falu* és a *város* között mindig is feszültségek forrása volt. A lakásmódban ez a feszültség is kevésbé mutatható ki, ha a városi és falusi lakások és lakáshasználatok között persze szép számmal vannak is különbségek. Inkább az a jellemző, hogy megtartva a maga életformájának kulcselemeit, **mindkét modell a másik felé mozog. A faluban számos urbanizációs jelenséget regisztráltunk,** s még sok további is kimutatható; **a városok lakói pedig nagy számban megindultak a falu, és - egy természetesen új fajta, s a városi létből sem teljesen kiszakadó - "falusi", - illetve a két életforma határán lévő üdülő-, és kertvárosi - életforma felé.**

16. Ez utóbbi tendencia összefügg a *tradíció* szerepének felértékelődésével is. **A kilencvenes években a modernizmus ellenhatásaként igen erős a tradíciók felé fordulás:** ez éppúgy megfigyelhető a *polgári* hagyományok említett felelevenítésében vagy a *népi modell* követésében, mint abban, ahogy a *családi* tradíciók szerepe is előtérbe kerül a lakás-alakításban.

17. A tradíciók, a múlt felé fordulás különböző múlt-beli életformák, lakás-alakítási módok reneszánszát is magával hozza. Így beszélhettünk (több más – barokk, biedermeier, stb. - mellett) a **középkor divatjáról**, amelyet a házak külső képének változásában (tornyok, hidak, “bástyák”) és belsejében (“lovagtermek”, baldachinos ágyak, nyílt tüző kandallók, stb.) egyaránt megfigyelhetünk.

18. Az európai tradíción kívül az **ősi tudások** iránt feleledt kíváncsiság és az újszerű, szokatlanabb hatások keresése együtt leli meg tárgyát a **keleti (ázsiai, afrikai, indián) világok kulturális mintáiban**. Ezek a minták – a világg kultúra globalizálódását is követve - ismét csak kívül-belül megjelennek a kilencvenes évek házaiban (japánkertek, teaházak, pagodaformák; afrikai,ázsiai képek, szobrok, használati-, és dísz tárgyak, földön alvás, stb.). A keleti hatásoknak is szerepük van abban, hogy a transzcendencia felé nyíló ezredvégi érdeklődés érezteti hatását a lakáshoz való viszony alakulásában is:

19. S mint az *elektronikus tárgyak* fent említett terjedése is jelzi, **nem állt meg ugyanakkor a modernizáció trendje sem: a két, sok tekintetben ellentétes mozgás: az ipari fejlődés folytonos modernizációja és a természet és a transzcendencia valamint az ember belső világa felé forduló humanisztikus irányzat együtt, egymással versengve és egymásba olvadva van jelen**. A modernizáció mindenesetre a lakások nagy részében a háztartások *automatizációjának* (és ez által biztosított kényelmének) folytatódásával jár, s ez a jelenben is jellemző.

20. Az automatizáció és az egyén befelé fordulása két irányból hat arra a tendenciára, hogy **szaporodnak az önállósodásra irányuló törekvések** (konyhakert, az állami hálózatoktól független fűtés, vízrendszer, áramfejlesztő, stb.; saját intézménypótló helyiségek és felszerelések a házban, stb.) A lakások-házak ilyen önállósodása egyébként megint a *középkor* kialakulására, (a késő-római villa-gazdaságok megjelenésére, az ezek által is megvalósított decentralizációs folyamatra) is emlékeztet, de persze alapvetően annak az individualizációs folyamatnak a része, amely a felsorolt különböző tendenciák sajátos, - s talán az új évezred-kezdet jellegét is meghatározó - integrációjának egyik leglényegesebb összetevője.

Mindezek a tendenciák végül is egy olyan világot mutatnak, amelyben a) a rendszerváltás nyomán egy hangsúlyozottan "polgári" társadalom kezdett kiépülni; amely b) a globalizációs hatások keresztüztüében áll; amely c) a modernizáció és a racionalizmus jegyében zajlott elmúlt évszázadok fő mozgásirányáiban csalódva új kulcsfogalmakat, szemléletet keres, s e keresés jegyében a modern és antimodern, racionális és transzcendens, stb. szintézisére törekszik; s amely d) mindeközben egyre nagyobb szerepet ad az egyénnek.

Hogy az egyes egyének, illetve az egyénekre bomló társadalom miképpen fog megfelelni az új kihívásoknak, ez a 21. század egyik alapkérdése. A válasz mindenesetre tükröződni fog a jövő évszázad (évezred) lakásaiban (is).

*****

Függelék: A megfigyelés és elemzés alkalmazott szempontjai, irodalom

Nem csekély ma már azon magyarul is olvasható írások száma, amelyek a lakásmódokkal foglalkoznak: a szép, korszerű lakásokat bemutató folyóiratok és önálló kiadványok mellett számos elemző munka is megjelent. (Először ezekből emelnénk ki néhányat). A sort *Jíri Musil: Lakásszociológia* (KOSSUTH, 1974) című műve nyitotta meg. *S. Nagy Katalin* csaknem két évtizeden át publikálta lakásszociológiai elemzéseit (*Lakásmód, lakáskultúra Telkibányán*, NPI, 1975-1978; *Lakberendezési szokások*, MAGVETŐ, 1987; “*Pompázik fényvel a ház*”, *IKépes lakásbelső történetel*, BALASSI, 1993, hogy csak a legátfogóbbakat említsük). A kilencvenes években a lakberendezési tanácsokat elemzéssel társító lakáskultúra-folyóiratok szellemében írt szakmunkák sorát fordították le magyar nyelvre és publikálták “étvágygerjesztő” tálalásban: ilyen *N.onie Niesewand* sorozata (PARK, 1994, 1996/1, 1996/2), és idesorolhatjuk *Terence Conran* nagy összefoglaló műveit is (*A lakberendezés kézikönyve*, PARK, 1995, *Nagy konyhakönyv*, PARK, 1996). De témánkba vágó elemzések sokasága olvasható magyarul olyan, a tárgyak kultúrájával, a tárgy-, és térhasználattal, vagy éppen a város kultúrtörténetével foglalkozó alpművekben is, mint *Lewis Mumford: A város a történelemben* (GONDOLAT, 1985); *Jean Baudrillard: A tárgyak rendszere* (GONDOLAT, 1987); *Polcz Alaine: A rend és a rendetlenség jelensége az*

emberi cselekvésekben (KOZMOSZ, 1987); G.eorge Kubler: *Az idő formája. /Megjegyzések a tárgyak történetéről/* (GONDOLAT, 1992); Losonczy Ágnes immár két évtizede olvasható elemzése, *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*, GONDOLAT, Bp. 1977.vagy Hernádi Miklós sok irányba kitékintő összefoglalása, a *Tárgyak a társadalomban /Bevezetés a tárgyak rendszerébe/* (KOZMOSZ, 1982). Kleinesel János több könyvet is megjelentetett, amelyekben építész szempontból kitér a lakáshasználat egyes szociológiai aspektusaira is (*Házak, városok, társadalmak*, GONDOLAT, 1981; *Tér és ember*, TTI, 1983); a lakásmód történetének kutatása is fellendült (lásd például in: *Hanák Péter /szerk./: Polgári lakáskultúra a századfordulón*, MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE, Bp. 1992. *Hanák Péter: A kert és a műhely*, GONDOLAT, Bp. 1988. *Vera Bácskai /ed./: History and Society in Central Europe*, No. 1. HAJNAL ISTVÁN KÖR, 1991. *Gyáni Gábor: Hétköznapi Budapest*, VÁROSHÁZA, 1995, és *Uő.: Az utca és a szalon (Társadalmi térhasználat Budapesten 1870-1940)*, ÚJ MANDÁTUM Bp. 1998. vagy. *Vadászi Erzsébet: A bútor története*, MŰSZAKI, Bp. 1987. *Vadas József: A magyar bútor 1000 éve*, FORTUNA, Bp. 1992. stb.) Az utolsó évtizednek a lakással foglalkozó gazdag terméséből megemlíthetjük még *Koszó József* építészeti tanácsadó sorozatait, *Bán András: A lakás romantikája* (CORVINA, 1987) című könyvecskéjét, *Ankerl Géza: Építészet és kommunikáció*, (MŰSZAKI, 1991) és *Vidor Ferenc: Az építészet innen és túl* (GYORSJELENTÉS, 1994) c. írásait is. *David Pearson: A természetes ház könyve* PARK, 1998 munkájában a legvirulensebb tendenciák egyikének, a ház, lakás természetcentrikus felfogásának elveivel és gyakorlati példáival találkozhatunk. Ez a bőség lehetővé teszi, hogy a téma iránt érdeklődő olvasó betekintést nyerhessen a kérdés különböző aspektusaiba, jelen könyv szerzőit pedig felmenti az alól, hogy a lakások elemzésénél számba jöhető minden fontos összetevővel foglalkozzanak. Így a tárgyak használatában *beállt változások társadalomfilozófiai értelmezése* iránt érdeklődőknek főként Baudrillard könyvét; a tárgy-elrendezés *pszichológiai okait* keresőknek Polcz Alaine-t; azoknak pedig, akik *a lakásmód története, a lakáshasználat szociológiai tipológiája* ill. a lakás *kulturális mutatói* iránt érdeklődnek, elsősorban S. Nagy Katalin munkáit, illetve az említett kultúrtörténeti vizsgálódásokat ajánljuk figyelmébe.

Mi magunk a *kulturális antropológia* oldaláról közeledünk a lakásokhoz, s e tudomány eszközeivel **főként azt igyekeztünk körüljárni, hogy az elmúlt évtized lakásmód-változásai milyen antropológiai változásokat hordoznak magukban.** Tehát ehelyütt elsősorban *nem arra voltunk kíváncsiak, hogy a különböző szociológiai csoportok tagjai hol és miképpen laknak*, (a szociológiai csoportok térbeli elhelyezkedéséről elsősorban a Csanádi Gábor-Ladányi János szerzőpáros munkáihoz utaljuk az olvasót), vagy hogy a lakáshasználat milyen különbségei figyelhetők meg a különböző jövedelmű, foglalkozású, életkorú, lakóhelyű rétegek között. *Nem is a lakáshasználat általános lélektani törvényei, még kevésbé a lakáshasználat egyéni sajátosságainak személyiségpszichológiája* képezték vizsgálataink tárgyát, (ha – a tudományközi határok az esetek többségében élesen ki nem jelölhetők lévén - az e diszciplínák körébe sorolható egyes kérdéseket persze érintenünk is kellett a kulturálisantropológiai megközelítés során is). Kérdésfeltevésünk elsődlegesen arra irányult, hogy **a lakáshasználat módjában végbemenő változások** - s ebből a szempontból természetesen azon csoportok lakásai tekinthetők kiemelt jelentőségűeknek, amely csoportok e változások kezdeményezői, meghonosítói – **milyen, a mi korunkra - pontosabban korunk Magyarországra - jellemző változásokat jelentenek az Ember és a Lakás – egyes szimbólumokon keresztül értelmezhető - viszonyában.** Mi (minden) fejeződik ki lakásaink arculatában, tárgyaiban és térkezelésében, ami a kor egészen más jelenségeiben is tetten érhető; ami tehát több, mint egy-egy bútordívat, általánosabban érvényes, hogysem egyszerű építkezési vagy lakberendezési hóbortként utasíthatjuk el, vagy éppen lelkesen áradozzunk róla.

Könyvünk *az utolsó évtized* változásairól szól, tehát mint említettük, egy-egy kitékintő megjegyzésen kívül nem foglalkoztunk a lakáshasználat korábbi alakulásával, a lakásmód korszakaival, igyekeztünk megmaradni a jelen friss jelenségeinél. Ám a jelenből gyorsan jövő lesz, az évtized lezáratlan, a folyamatok folyamatban vannak: az elemzendő jelenségek nagy részéről még nem tudható, hová is fognak kifutni, milyen “cserebogár” is lesz belőlük. Meg kell elégednünk tehát a “fényképpel”: mi az, ami van; megjósolni, hogy mi lehet mindebből, nem a tudomány feladata.

Az antropológiai szemlélet alapján leíró természetű; *nem tekinti feladatának azt sem, hogy értékeljen, esztétikusabbnak vagy ízléstelenebbnek, funkcionálisabbnak vagy szerveslenebbnek, egységesebbnek, vagy eklektikusabbnak minősítve az egyik lakást a másiknál.* Feltételezi, hogy **minden választás kielégít valamilyen funkciót; minden lakáskialakítás mögött kimutathatóak valamilyen világgép, valamilyen értékrendszer szempontjai.** (S ezeket igyekszik egyik iránt sem elfogultan feltárni). Az megint más kérdés, hogy a lakáskialakítást is meghatározó világgépekből vagy értékrendszerekből mennyi tudatosul; illetve hogy a lakás kialakítói szubjektíve hogyan viszonyulnak saját lakásukhoz; *ők maguk* funkcionálisnak, szépnek, egységesnek, számukra megfelelőnek tartják-e az általuk létrehozott, lakott, átformált lakásokat; *ők maguk* hogyan fogalmazzák meg döntéseik motívumait, mit tudnak mondani saját világgépük, értékrendszerük szerepéről e döntések, választások létrejöttében. Egy-két fejezet erejéig érintettük a lakások lakóinak e szubjektív viszonyulását is lakásaikhoz; döntően azonban nem foglalkoztunk azzal, hogy mi tudatos, s mi nem a lakások kialakításában, hanem főként a létrejött *eredményt* elemeztük: **mit sugallnak - milyen világgép-**

értékrendszer-, mentalitás-sajátosságokat, milyen korjellemzőket hordoznak - maguk az alakított terek, a tárgyak, a tárgye gyűttesek abban a formában, ahogy végül is lakásokká, a “kilencvenes évek” tipikus mintaadó lakásaiá állnak össze. Ebben a szemléletben a lakások között nincs, nem lehet semmiféle hierarchia; ugyanakkor, mivel változásokról szólunk, fontos szemponttá válik a “honnan -- hová”, vagyis annak vizsgálata, hogy azok, akik a változtatásokat végrehajtják, mit miért tartanak jobbnak, korszerűbbnek a megváltoztatottnak: milyen változási irányokat mutatnak tehát - a “tegnaphoz” viszonyítva - a kor uralkodó tendenciái.

Az általunk megfigyelt tendenciák egy része egyenes folytatása, továbbvitele volt a korábbi évtizedekben többek által leírt hazai változásoknak; más része olyan lakáskialakítási, lakáshasználati formák magyarországi megjelenése, amelyeket nyugati szerzők elemeztek a korábbi években, de nálunk most számítanak új jelenségeknek; (így számos, nálunk a kilencvenes években jellemzővé vált jelenséget, mint erre a megfelelő helyeken utaltunk, Conran és mások már a hetvenes évek végén regisztrálhattak); végül vannak olyan mozgások is, amelyeket a korábbi szakirodalom alapján sem lehetett előre látni. Mindebből együtt állnak össze a kilencvenes évek lakásmódjának jellegzetességei, amelyek együttesükben válnak egy sajátos, a könyv utolsó fejezetének végén összefoglalt világkép kifejeződéseivé. Nem osztjuk ugyanis teljesen Kubler álláspontját, aki helyesen hangsúlyozza (KUBLER, 1992), hogy a “kor” *nem* valamiféle *középpontból szétsugárzó* szerkezet, hanem *mozaik*; ám ebből arra a következtetésre jut, hogy a kor - különösen a saját kor - szellemiségéről átfogóan nem lehet semmit megállapítani. Mi úgy gondoljuk, hogy az egyes korok világképe valóban alulról és fölülről egyszerre, gyakran egymástól független elemekből, mozaikszerűen épül, de attól még összeáll, és egységnek is tekinthető, s akként elemezhető.

I. Hogyan elemezzünk lakást?

Hogy miképpen is kell lakást elemezni, erre nincs recept - illetve ahány elemző., annyi elemzési elképzelés. K. Theige a harmincas-negyvenes években (lásd. MUSIL, 1974) “*lakásgrafológiáról*” beszél, amiből az következik, hogy a lakások tér-, és tárgynyelvét “betűkre” és “szavakra” kell bontani, és úgy elemezni. A kérdés csak az, hogy **az elemző mit tekintsen betűknek, szavaknak, elemi egységeknek?** Az egyes tárgyakat? De hiszen Baudrillard helyesen hangsúlyozza, (BAUDRILLARD, 1987) hogy az a *folyamat* a fontos, ahogy az emberek kapcsolatba lépnek a dolgokkal. Akkor viszont talán mégsem a tárgyakat, hanem *funkcióikat* kell alapegységeknek tekintenünk. De abban viszont alighanem Polcz Alainé-nak van igaza, hogy szinte bármi megjelenhet a legkülönbözőbb funkciókban., (POLCZ, 1987), s míg az egyes lakáselemeket ő elsősorban (lehetséges) használati funkcióik szerint kategorizálja, Hernádi Miklós (HERNÁDI, 1982) viszont azt bizonyítja, hogy a használat mennyisége általában fordítottan arányos a jelképi funkcióval, vagyis *ha a használati funkciók felől közelítünk, akkor könnyen lehet, hogy éppen a legizgalmasabb szimbolikus tartalmakat fogjuk szem elől téveszteni.* A (szimbolikus) jelentések azonban nagymértékben függenek a *körülményektől és a résztvevők életét meghatározó egyéb mozzanatoktól*, így nyilván érdemes figyelembe vennünk azoknak a lakásszociológusoknak a véleményét is, akik a különböző determináló körülményekből indulnak ki.

Musil például (MUSIL, 1974) *külső és belső determinánsokat* különít el (éghajlat, földrajz; biológia, fiziológia; politika, gazdaság; életszínvonal, nemzetgazdaság; településstruktúra; életstílusok, szokások; építéstechnológia; építőművészet, eszmei tényezők -- mint külső meghatározók; illetve családszerkezet, funkciómegosztás; háztartás-nagyság és -- összetétel; lakáshasználati tevékenységek; interakciók, a kommunikáció formái és mennyisége; vágyak, beállítódások; értékrend -- mint belső meghatározók). Ezek az elemek kétségkívül meghatározóak lakásaink kialakításában, s így ki lehet belőlük indulni még akkor is, ha listájuk korántsem teljes, a “külső determinánsok” listája pedig nem is igazán egynemű, hiszen a felsoroltak között keverednek olyan szempontok, amelyek a lakás kialakítója számára valóban *külső* feltételek, mint például az építéstechnológia (kivéve persze, ha az ember maga építi a házat, mert akkor ez sem csupán külső feltétel); olyan szempontokkal, amelyek igazából csak részben külsők, (mint az éghajlat, vagy a településstruktúra, amely ha abban nőttünk fel, belső természetünkkel is szervesül, vagy a gazdasági-politikai feltételek, életstílusok, szokások, amelyeknek szétválaszthatatlanul magunk is részesei vagyunk); teljesen *belső* meghatározókkal, mint amilyenek biológiai-fiziológiai meghatározottságaink. (Lehet, hogy Musil ez utóbbiak esetében a lakáshasználat nem olyan biológiai-fiziológiai determinánsaira gondolt, hogy például mozgáskorlátozottak, vagy nyolcvan centiméteres gyerekek vagyunk, hanem például a kert vagy a házunk melletti kiserdő flórájára és faunájára, de mint biológiai rendszernek, részei vagyunk annak is). Musil osztályozni igyekszik a belső meghatározók között *az értékrend és beállítódások alapján létrejövő alapvető orientációkat is*, amelyek a lakás jellegét kialakítják. Így G. H. Beyer alapján gazdaságra-, családra-, egészségre-, szabadidőre-, egyenlőségre-, szabadságra-, szellemi közérzetre-, esztétikumra-, és társadalmi presztízsre orientált lakásokat különít el. Összegyűjti azokat a *funkciókat* is,

amelyekre a lakást használjuk, s amelyek ekképpen a lakáskialakítás belső meghatározói között nagy súllyal vannak jelen, mint a hajlékigény, az alvás, a nemi élet, a főzés, az étkezés igénye, a higiénés szükségletek, a másokról való gondoskodás hajlama, a rendtartás, a személyes holmik kezelése, a kis-, és nagymosások, a lakás, a természeti és tárgyi környezet karbantartása, a tárolás, a szellemi munka, a szórakozás, az éber pihenés, a játék, a gyerekek fizikai és pedagógiai gondozása, a beszélgetés, látogatás,...a sor itt is folytatható lenne, s ehhez maga Musil is tápot ad, amikor felsorolja a család azon funkcióit, amelyek a modern lakás kialakulása során megváltoztak, részben a családon kívüli intézményekhez vándoroltak át,-- ettől azonban még szerepet játszanak a lakások arculatának kialakulásában. (Például -- a már említettekén kívül -- védelmi, jogi, vallási, termelési, fogyasztási funkciók, stb.) Felhívja a figyelmet arra is, hogy a lakás éppígytlétének kialakításában részt vesznek *öröklött minták*, ismerősök lakásainak *példája* s az ismerősök *véleményei*, a *tömegkommunikáció* hatása; hatnak *réteg-, és régióspecifikus sajátosságok*; változásokat indukál a *családi ciklus alakulása* és a *családon belüli szerepváltások*. Azt is rendszerezi, hogy mi mindenre érdemes figyelni, amikor e meghatározók és funkciók alapján típusokat akarunk elkülöníteni: (a lakás fizikai tulajdonságai, mérete, elrendezése; a lakásban lehetővé tett közlekedés, kommunikáció; az ellátottság; a lakás illetve alkotórészeinek vizuális tulajdonságai, a szimbolikus mozzanatok; az épületek, az épületesoportok; a szomszédság és a tágabb lakóközösség.)

Musil valóban sokoldalú elemzési rendszert épített ki, de ezzel nem áll egyedül a szakirodalomban. S. Nagy Katalin például (S.NAGY, 1987) tovább konkretizálja a tipológia kialakításánál figyelembeveendő tényezőket, és a méretek és a téri elrendezés (szobaelosztás és bútor-kompozíció), a közlekedési utak, forgalmi kapcsolatok mellett figyelembeveendőként hangsúlyozza a használat intenzitását, az egy főre jutó szoba-, és bútor terület mennyiségét, a világítófelületek és falfelületek arányát, a területtakartsági és a faltakartsági arányt és a tárgyak számát (abszolút értékben, illetve az egy főre jutó tárgyszámot), külön az egy főre jutó fekhely és ülőhely mennyiségét, illetve ezek helyének meghatározottságát, a bútorok stílusának és típusának jelentőségét, a használati és díszítő, illetve esztétikai funkciójú tárgyak arányát, a civilizációs tárgyak, esztétikai célú tárgyak és tömegkommunikációs eszközök illetve a munkaeszközök külön regisztrálásának jelentőségét.

(Mindezek figyelembevételével *bútorozottsági, területtakartsági, zsúfoltsági, ill. komplex lakáskultúra* mutatókat képez és ezeket használja fel a típusok sajátosságainak meghatározásához.) Ő is elkülöníti a különböző, lakásmeghatározó orientációkat: *biológiai szükségletek kielégítésére korlátozódó, munkára orientált, rekreációra orientált, presztízsre orientált és kulturális-esztétikai funkciókra orientált* lakásokról beszél, mindegyik típust (Riesman kategóriáival) egy *kívülről-irányított-konform* és egy *belülről irányított-nonkonform* altípusra bontva ketté. (Ha összevetjük e típusokat Beyer tipológiájával, más elrendezésű, de azzal összevethető rendszert kapunk). S. Nagy ugyancsak felsorolja a külső és belső (elsősorban a belső) determinánsokat: jövedelmek és kiadások, egyéb gazdasági változók, mint külső determinánsok; a szükségletek és kielégítési fokuk, a lakáshasználók életkora, összetétele, foglalkozásuk és szakképzettségük viszonya, preferenciáik, ízlésük és a mindezeket meghatározó értékrendjük – mint belső meghatározók. Az eredmények a külső meghatározottságok között kiemelik ezenkívül a *társadalmi helyzet* szerepét: “a vizuális tartalom elemzés alapján a társadalmi réteg-hovatartozást...(84%-os valószínűséggel!)..meg lehetett állapítani.”(S. Nagy, id. mű 214.old.).

Conran (lásd pl: CONRAN, 1978, 1996) és sokan mások elsősorban *stílusok* szerint, s így nem annyira a külső és belső determináló tényezők, mint a *létrejövő eredmény*, az (individuális) összkép oldaláról tipizálják a lakásokat; annyiban is egy individualisztikusabb szemlélet talaján, hogy például Conran sokkal aprólekosabb figyelmet fordít az *egyéni szokások* sajátosságaira (olyan nüanszokat is figyelembe véve., hogy a lakás kialakítója korán kelő vagy későn fekvő, a naplementében vagy a napfelkelésben gyönyörködik-e szívesebben, egyedül vagy társaságban szeret-e zenét hallgatni). Ebben ugyanis nem csak az fejeződik ki, hogy az elemző maga fontosnak tartja ezen apróságok figyelembevételét, hanem egy olyan fejlett fogyasztói társadalom szemléletét is tükrözi, amely az egyes lakások kialakításában az ilyen szubjektív szempontok figyelembevételéhez is igazodik. Conran stílus-tipológiája, (amely a használt kategóriákat tekintve esetlegesnek, a valóságleírásban azonban adekvátnak tűnik), egyébként olyan elemekre alapozza lakás(stílus)típusait, mint a szín, az anyag, és egyes – szimbolikus tartalmakat magukba sűrítő – tárgytipusok és elrendezésmódok.

Kubler arra figyelmeztet (KUBLER, 1992), hogy mindaz, amit ilyenkor elemzünk, egyszerre tekintendő *elemek halmazának* és egy másik *halmaz alárendelt részének*, s ezt a megfontolást is érdemes felvennünk a figyelembeveendő szempontok közé. **Amikor a külső és belső determinánsokról illetve a funkciókat meghatározó beállítódásokról, alapvető orientációkról beszélünk, akkor ezeket olyan halmazoknak tekinthetjük, amelyek mindegyikének része a vizsgálandó lakás: része egy-egy társadalmi réteg létformájának, része egy-egy régió életének, része egy presztízhierarchiának, része egy korstílusnak, stb. Ugyanakkor lakásaink maguk is halmazok, amelyek egyfelől terekből, építményekből, helyiségekből, tárgyakkól, mint egymással viszonyba lépő elemekből /téri elemek/ állnak össze; másfelől ezek a halmazok egyszerre mind a determinánsok-feltételek felépítettjei is; a lakásnak mint halmaznak felépítő részei a lakók attitűdjei, értékrendje, ízlésnormái, életstílusa és életritmusa, tevékenységstruktúrája,**

presztízse, fiziológiai és pszichológiai jellemzői, életkora, neme, képzettsége, társadalmi réteghez tartozása, az adott régió és a szűkebb környezet természeti és társadalmi sajátosságai /=humán elemek/.

Ha tehát lakáselemzésbe fogunk, feltétlenül érdemes legalább ennyiféle összetevőre figyelemmel lennünk, meghatározva vizsgálódásunk sajátos célját is. Ez pedig a mi esetünkben a *változás, a kilencvenes évek változási tendenciáinak tettenérése volt a lakáskialakítás, lakáshasználat szimbolikus elemeiben.*

II. Hogyan elemzünk lakást?

Korábbi munkáink során (*Értékrendszereink*, Kossuth, 1983; *Értékek és lakások*, Mozgó Világ, 1984; *Rejtjelek*,² Kossuth 1995) elsősorban abból a szempontból elemeztük a lakáskialakítás, lakáshasználat jelenségeit, hogy mi módon árulkodnak ezek a lakás kialakítóinak, illetve használóinak *értékrendszeréről*. Másutt (*Intézménymimika*, VITA, 1989, ill. a *Rejtjelek*,² "hatalom"-fejezetei) a terek, tárgyak *hatalom-, presztízsz-kifejező szerepével* foglalkoztunk. Értékrendszer és presztízsz azonban csak két összetevő a lakás meghatározóinak sokaságából, most tehát nem korlátoztuk figyelmünket ezekre az összetevőkre, (bár nem alkalmaztuk mindet azok közül a szempontok közül sem, amelyeket más vizsgálatok - mint láttuk - a különböző külső-belső determinánsok, meghatározó hatások, orientációk típusainak megkülönböztetésével fontosnak tartanak végigkövetni). Kíváncsiak voltunk viszont az említettekén kívül a *kor világképének* szerepére a lakások alakításában; arra, hogy miképpen mutatkoznak meg ebben a *különböző ideológiai áramlatok hatásai illetve a tradíciók*; hogyan játszik szerepet a *társadalmi réteghez, kulturális-műveltségi típushoz, szubkultúrához, vallási közösséghez, foglalkozási csoporthoz, egyéb társadalmi csoportokhoz tartozás, a nemi identitás, a nemek és nemzedékek közti viszony; a családszerkezet, családnagyság; a család külvilághoz való viszonya; a személyiség, az egyes személyek közti kapcsolatok*; hogyan jelentkeznek az *életfunkciók, illetve egy-egy ember életművének lenyomatai* a lakás kialakításának és használatának mikéntjében; stb.

Kérdésfeltevések

Mindehhez a lakáskialakítás és lakáshasználat igen sok elemére érdemes odafigyelni, értékesítve azt a rengeteg tapasztalatot is, ami a szakirodalomban e tématerületen felhalmozódott. (Nem véletlenül hivatkozunk sokat az általunk ismert munkák közül az elsősorban a praktikus használat szempontjait mérlegelő, de érintőlegesen a tárgyak, terek és viselkedések szimbolikus mozzanataira is reflektáló, igazán kiváló Terence Conran megfigyeléseire: az a mód, amelyet a lakás összetevőinek végigpásztázó leírására választottunk, leginkább az ő módszerére hasonlít, jöllehet az ő műveivel csak a feldolgozás késői fázisában találkoztunk. Aki Conran elemzéseit ismeri, ugyanakkor azt is láthatja, hogy az általa és általunk alkalmazott kérdéskérdések jelentős részben különbözőek; a tendenciák azonban, amelyeket ő az angolszász, mi a magyar lakásokban tapasztaltunk, s amelyeket elemzünk, meglehetősen, - szinte meglepő mértékben - hasonlóak. Ahol különbség van, az nagyobb részben az életszínvonal-sztenderd, kisebb részben a lakberendezési hagyományok különbségéből származik.) A kérdések, amelyekre mi választ kerestünk, összefoglalóan lényegében a következők voltak:

Milyen a lakások térhasználati módja?

Hogyan válnak el egymástól és milyen jelentésre tesznek szert ezáltal a lakásokban a *szakrális jellegű, a reprezentációs és a hétköznapi, profán terek, a munkaterek*?

- **a használt és a használaton kívüli, a nyilvánosságnak szánt és a *privát* használatra elkülönített terek és tárgyak?**
- **a használt, a gyűjtött, a funkciótlán és a *funkcióvesztett* tárgyak?**

Hogyan válnak el a *férfi-, női-, és gyerek-terek, tárgyak, használatmódok*?

Hogyan válnak el az egyes *egyének személyes, intim* terei; mitől függ, hogy *kinek a szemlélete dominál* a lakás kialakításában?

Milyen terek és tárgyak *kapcsolják össze* a lakás lakóit; milyen terek és tárgyak *szolgálnak* a *kommunikációra*?

Milyen *összefüggések, együttes előfordulások* és *össze nem illések* vannak a lakás egyes elemei között?

Mitől függ az, hogy a lakás uralkodik-e az emberen, vagy az ember a lakáson?

Mitől függ az, hogy a lakásmód *offenzív* vagy *defenzív* jellegű?

Milyen "világok" jönnek létre a lakásban, illetve a lakás, mint egész, mennyiben képvisel egyetlen világot?

Hogyan vannak jelen a *különböző korszakok* (negyvenes, ötvenes, hatvanas, nyolcvanas, kilencvenes évek), illetve a *különböző stílusok* (barokk, biedermeier, szecesszió, Bauhaus, posztmodern, stb.) nyomai a lakásokban?

Milyen ideológikus és értékrendszer-kifejező szimbolikus tárgyakkal találkozhatunk, ezeknek mi a helye, szerepe a lakásokban?

Milyen jelek jelzik elsősorban a lakások közti "kasz" -különbségeket?

Milyen nagyobb halmazok (*rétegéletmód, korstílus, regionális szokásrendszer, stb.*) része a megfigyelt lakás?

Megfigyelési szempontok

E kérdések megválaszolásához pedig olyan megfigyelési célokat tűztünk ki magunk elé, mint

Milyen *mintákat* illetve *berendezési, lakáshasználati elveket* követnek -- és hogyan -- a lakások kialakítói, illetve használói?

Milyen a *tér mérete* és milyen *kitöltésének mértéke* (ez nem azonos a zsúfoltság mértékével, vagy a tárgyak mennyiségével). Milyen *arányok* kapnak jelentést?

A helyiségekre osztás mellett milyen *felosztások* érvényesülnek az egyes helyiségeken belül? (Belső horizontális tagolás, függőleges tagolás, szimmetria--asszimmetria törekvések)

Milyen módokon, milyen megoldásokkal *kapcsolják össze* az egyes tereket?

Milyen *mozgások* lehetségesek a lakásban?

Milyen lehetőségei vannak a *gyerekeknek* és más sajátos helyzetű családtagoknak?

Mi az *információs eszközök* szerepe a lakásban?

Milyen *pihenési, feltöltődési* lehetőségeket kínál a lakás?

Mi mindennel próbálják a *lakók kellemesebbé* tenni lakásukat?

Milyen *különleges tárgyak* bukkannak fel a lakásokban?

Mit mondhatunk a tárgyak *elhelyezési módjáról, együttes hatásáról*?

Mit mondhatunk el a tárgyak *használatmódjáról*? Vannak-e a lakóknak szembetűnő tárgyhasználati szokásaik?

Használják-e tárgyakat a *szokásostól eltérő funkcióban*?

Milyen *személyesen készített* tárgyakkal találkozunk? Hogyan illeszkednek ezek a lakás egészébe?

Mit tartanak a lakásban (különösen) *védendőnek, óvandónak*?

Mi számít a lakók számára *szemétnek* (értéktelennek, kidobandónak)?

A *nyilvános és privát terek viszonya*; a közös használatra szánt terektől elkülönülő intim terek jellegét milyen szempontok figyelembevételével alakítja?

Kiknek van *saját terük*?

Kik alszanak, kik étkeznek, kik szórakoznak, stb. *együtt*?

Milyen módon lehetséges a lakásban *vendégek* fogadása?

Hol vannak *étkezési* lehetőségek?

Milyen *tárolási* módokat alkalmaznak?

Mi borítja be a *falakat*?

A lakás mely részei *hanyagolódnak el*?

Milyen *változások* követhetők nyomon a lakások tereinek használatmódjában?

Milyenek a lakásokhoz tartozó *kertek*, milyen a lakások közvetlen környezete?

Milyen jelei vannak a *járművek* használatának? Hogyan használják -- ha vannak ilyenek -- a *garázsokat*?
A *pincéket, padlásokat*?

Mi az, amit a lakók szomszédaikkal, vagy másokkal *közösen* használnak?

Milyen elhatárolásokat, *határképzéseket* alkalmaznak?

Milyen a *külső és a belső terek és épületrészek viszonya*?

Milyen szerepe van a *fényviszonyoknak, a hangok, a szagok, a levegő jellegének, a puhaság-keményesség viszonyoknak*?

Vannak-e *növények, állatok*, s ha igen, milyen szerepben?

A tulajdonos, a lakó mit tekint *előnynek*, mit tekint *hátránynak* a lakásban; milyen *átalakítási tervei* vannak vele kapcsolatban?

A lakást kialakító értékrendszeréről és világrépről s fontos információkat nyújthat annak feltárása, hogy *ki mit félt* javai, s ezen belül lakása alkotórészei közül (autó, arany, képek, könyvek, egyéb gyűjtemények, a lakás egésze); *miben szimbolizálódik számára a jómód, miről hiszi, hogy éppen azt irigylik tőle*?

Kiemelten figyelembeveendő szempontok

Mint minden hasonló célú elemzésben, kiemelt jelentőséget kellett tulajdonítanunk mindeme megfigyelés során

- az *ismétlődő* jelenségeknek, (az egy lakáson belüli ismétlődéseknek és a több lakásban is ismétlődő jelenségeknek egyaránt);

- a *különböző, de egy irányba mutató* jelenségeknek;

- a *tabuknak és tilalmaknak*;

- a *feltűnő egyediségeknek*;

- a *másutt jelenlévő dolgok feltűnő hiányának*;

- a *szembetűnő változásoknak*

hiszen mindezek kulturális-szimbolikus jelentésre, az egyedi esetlegességen túlmutató, esetenként tendenciaként jelentkező folyamatokra utalnak.

Minden ilyen elemzésnél figyelembe kell vennünk ugyanakkor azt is, hogy **ugyanaz a jel-elem több dologról is árulkodhat egyszerre, sőt, az egyes jelentések egymással ellentétes asszociációkat is hordozhatnak**, s az értelmezések során erre is tekintettel kell lenni.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a lakáshasználatban éppúgy, mint az élet más területein **egyenlőtlenül érvényesülnek a tendenciák**: érdemes mindig arra is kitekinteni, hogy ahol egyenlőtlenségek mutatkoznak, milyen különbségek tesznek szert jelentőségre, milyen beszédes különbségek jelzik az *eltérő hozzáállást* az egyes terek, helyiségek, tárgyak használatában? (Például: mely helyiségek, tárgyak hordoznak presztízst, melyek nem; melyeket tart fontosnak intimitása biztosítása szempontjából a lakás használója, melyeket nem, stb.)

Mint szó volt erről, figyelembe kell vennünk azt is, hogy **a lakás nem feltétlenül azoknak a személyeknek a tükre, akik benne élnek**, hiszen **örökség, divat, gazdasági kényszerek is szerepet játszhatnak a lakások képezés kialakulásában**, s ezeket az eltérő okokat el kell különíteni egymástól, ha érvényes módon kívánunk válaszolni arra, hogy miképpen jelennek meg lakóik sajátosságai egy-egy lakás arculatában.

Végezetül még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a mi vizsgálódásaink a lakásokban megfigyelhető kulturális-szimbolikus jelenségekre és változásokra, a lakáskialakítás és -használat egyes antropológiai szempontjainak elemzésére irányultak; nem léptek fel tehát azzal az igénnyel, hogy a lakáskialakítás és lakáshasználat szociológiai, pszichológiai vagy esztétikai kérdésselvetéseire keressenek választ.

Mit tekintettünk a lakás jellegét meghatározó elemi egységeknek?

Visszatérve első kérdésünkhöz, hogy tehát milyen elemi egységekből, milyen “betűkből”, “szavakból”, “grammatikai szabályokból” próbáljuk megérteni a lakás “nyelvét”, végül is az alábbi alapelemeket választottuk külön (amelyek gyakorlatilag könyvünk alfejezeteit alkotják):

Első lépésként -- ahogy bármely látogatója, kívülről befelé haladva -- közelítettünk a megfigyelendő lakáshoz.

A külső elemek:

- az épület elhelyezése
- kert és kerti építmények
- az épülethez vezető utak: külső lépcsők, lépcsőházak
- a határképzés eszközei: kerítések, kapuk; a bejárat
- az épületkülső és épületbelső viszonya

Következhetnek a lakás legfőbb *belső helyiségei*, mint a lakás alkotóelemei (már ahol van ilyen):

- a belépő, az előszoba, a hall
- a belső lépcsők
- a hálószoza
- a gyerekszoba
- a vendégszoza
- a konyha és kamra
- az étkező
- a nappali
- a fürdőszoba
- a WC
- erkélyek, teraszok, verandák

s a további, a fő lakótéren kívüli helyiségek:

- a pince
- a padlás
- az egyéb kiszolgálóhelyiségek (a gardróbzsoba, mosókonyha, kazánház, stb.)
- a garázs
- a műhely
- az egyéb, nem lakás számára szolgáló tevékenységek színterei

és a luxusjellegű, a pihenést, felüdülést szolgáló helyiségek, mint:

- a konditerem

- az uszoda, szauna

A lakás alapelemei a *használat* olyan sajátosságai is, mint

- a szobabeosztás

- a bútorzat *egészének* összehatása

- *maguk a lakók*, a lakó személyek, mint a lakás részei

- különösen az a személy, akitől a lakás karaktere függ

- a térhasználat sajátosságai

- a gyakorolt lakó-funkciók

- az étkezési, ételhasználati szokások

- a határképzés elvei és gyakorlata

- az esztétikai törekvések nyomai

- a “világképzés” megléte-hiánya a lakáskialakításban

- az elhanyagolás, a rendetlenség

- állatok jelenléte

- a dohányzás szerepe

- a víz felhasználása

- a luxusigények jelei

- az ismétlődő és eltérő elemek az egyén különböző lakhelyein (lakás, nyaraló, stb.)

(Csak míg a korábban felsoroltak -- a helyiségek, az épületrészek -- inkább “lexikai” elemei a lakásnyelvnek, ez utóbbi elemcsoport inkább “grammatikai” természetű.)

Természetesen alapegységek a *tárgyi elemek* is. Ha továbbvisszük a korábban alkalmazott grammatikai hasonlatot -- amit véleményünk szerint azért nem szabad túlzásba vinni (még annyira sem, amennyire pl. Baudrillard teszi), akkor a helyiség-szavakhoz képest a tárgyak “betűk” lennének. Vannak azonban olyan tárgyak, amelyek legalább olyan mértékben vesznek részt a lakás szimbolikus összehatásának létrejöttében, mint például az egymással viszonyba lépő helyiségek, ezért óvakodunk attól, hogy a tárgyat “alapabb” egységnek tekintsük, mint a helyiséget, vagy a használat alapelemeit; úgy látjuk mindezek *együtt*, -- hol alá/fölé-, hol mellérendelten -- vesznek részt a lakás “beszédében”. Úgy láttuk, hogy a lakás tárgyi összetevői közül különös figyelmet érdemelnek:

- a galériák

- az oszlopok, boltívek, gerendák, egyéb tartóelemek; falak

- a nyílászárók

- a padlómegoldások

- a függönyök

- a szőnyegek

- az ágyak, rekamiék, díványok, szófák, kerevetek, pamlagok

- az ülőhelyek

- az asztalok

- a szekrények, komódok, tálalók, tékák, almáriumok és ezek tartalma

- a polcok

- a bárpultok, ételkiadók

- a konyhai berendezések
- az edények
- a fürdőszoba berendezései
- a kályhák, kandallók, egyéb fűtési megoldások
- a világítóeszközök
- a képek,
- a fotók
- egyéb műtárgyak
- a könyvek, lemezek, kazetták
- a virágok és egyéb növények
- a zeneeszközök
- a játékok
- a gyerekek munkái
- a felnőttek saját munkái
- a gyűjtemények
- az egzotikum jelei
- az ideologikus tárgyak
- egyéb szimbolikus tárgyak
- a televízió és egyéb híradástechnikai eszközök (rádió, fax, videó, másológép, stb.)
- a számítógép és tartozékai
- a telefonok
- a kerékpárok és egyéb sporteszközök
- egyéb tárgyak

Szükség van még az olyan *fizikai hatások* szerepének a lakás jellegét meghatározó elemi összetevőként való figyelembevételére, mint:

- a fényviszonyok
- a hangok, zajok
- a levegő, a szagok
- a szövegek

és az olyan *eszmei hatások* ugyanilyen elemi összetevőnek-tekintésére, mint:

- a régiség
- a gazdagság
- a szűkebb értelemben vett kultúra
- a népiség
- a vallás
- és egyéb ideológiák jelei.

Ezek az eszmei hatások persze eredményei, felépítettjei bizonyos tárgyak együttesének és ezek használatmódjának, (amennyiben a tárgyak, helyiségek, stb. együttesükben sugallnak régiséget, népi jelleget,

stb.); de egyszersmind a hatás *alapelemei* is: a hatás, a benyomás kialakulásában együtt vesznek részt a tárgyak, a fények-hangok-szagok, a helyiségek belső rendje és egymásközi viszonyai, a lakásnak lakóik általi kezelése, beosztása, használatmódja...és az efféle ideológiai előfeltételek, amelyek ha jelen vannak, éppoly elemi szintű összetevői a lakás felépítésének, mint a tárgyak (amelyeket felhasználnak), vagy a helyiségek (amelyeknek jelentést adnak). Ezért ezeket az eszmei hatásokat külön is (alapelemként) elemeztük.

Mindezeket alapelemeknek tekintettük tehát, s ezek regisztrálásával fogtunk a lakások analíziséhez. Úgy gondoljuk, **ugyanazekkel az előfeltevésekkel más korok más típusú lakásai is megközelíthetők.**

Bibliográfia

- A. Ankerl Géza: *Építészet és kommunikáció*, Műszaki, Bp. 1991.
- B. Arias, Ernest G. (ed): *The Meaning and Use of Housing*, Avebury, Aldershot-Broomfield, USA-HongKong-Singapore-Sidney, 1993.
- C. Barnard, Nicholas: *Living with Folk Art*, Thames & Hudson, London, 1991.
- D. Barthes, Roland: *Világoskamra*, Európa, Bp. 1985.
- E. Baudrillard, Jean: *A tárgyak rendszere*, Gondolat, Bp. 1987.
- F. Bácskai, Vera (ed.) *History & Society in Central Europe*. No 1. Hajnal István Kör, Bp. 1991.
- G. Bán András: *A lakás romantikája*, Corvina, Bp. 1987.
- H. Burnett, John: *A Social History of Housing, 1815-1895*, David and Charles, London-New York, 1978.
- I. Collins, Terah Kathryn: *Feng Shui, a térérendezés ősi kínai művészete*, Édesvíz, Bp. 1997.
- J. Conran, Terence: *The House Book*, Mitchel Beazley Publ. London, 1976.
- K. Conran, Terence: *The Bed and Bath Book*, Mitchel Beazley Publ. London, 1978.
- L. Conran, Terence: *The Kitchen Book*, Mitchel Beazley Publ. London, 1978. (magyarul: *Nagy konyhakönyv*, Park, Bp. 1996).
- M. Conran, Terence: *A lakberendezés kézikönyve*, Park, Bp. 1995.
- N. Cowan, Thomas: *Beyond the Kitchen*, Blandford Press, Poole Dorset, 1985.
- O. Csanádi Gábor—Ladányi János: *Budapest - a városszerkezet történetének nem-ökológiai vizsgálata*, Szociológia, 1986/3-4 (363-385 pp.)
- P. Csanádi Gábor—Ladányi János: *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai*, Akadémiai, Bp. 1992.
- Q. Ehmer, Josef: *The Making of the "Modern Family" in Vienna 1780-1930* (In: Vera Bácskai ed.: *History & Society in Central Europe*, Hajnal István Kör, Bp, 1991, 7-27. pp.)
- R. Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata*, Gondolat, Bp. 1987.

- S. Faragó Tamás: Housing and Households in Budapest 1850-1944 (In: Vera Bácskai /ed/.: History & Society in Central Europe, Hajnal István Kör, Bp, 1991, 29-63. pp.)
- T. Fischer-Uhlig, Horst—Jeni, Kurt: Belsőépítészet
- U. Garner, Philippe: Twentieth Century Furniture, Phaidon, Oxford, 1980.
- V. (A.) Gergely András: Budapest tagolt tájain *Kultúra és Közösség*, 1996, (149-168 pp.)
- U Gyáni Gábor: Social Uses of Public Space in Budapest 1873-1914, (In: Vera Bácskai /ed/.: History & Society in Central Europe, Hajnal István Kör, Bp, 1991, 65-86. pp.)
- V. Gyáni Gábor: Hétköznapi Budapest, Városháza, 1995.
- W. Gyáni Gábor: Az utca és a szalon (Társadalmi térhasználat Budapesten 1870-1940), Új Mandátum, Bp. 1998.
- X. Hanák Péter: A kert és a műhely, Gondolat, Bp. 1988.
- Y. Hanák Péter (szerk.): Polgári lakáskultúra a századfordulón, MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1992.
- Z. Hernádi Miklós: Tárgyak a társadalomban, Kossuth, Bp. 1982.
- AA. Kleinesel János: Házak, városok, társadalmak, Gondolat, Bp. 1981.
- BB. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Értékrendszereink, Kossuth, Bp. 1983.
- CC. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Intézménymimika, VITA, 1989.
- DD. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Rejtjelek 2. Kossuth, Bp. 1995.
- EE. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Látható és láthatatlan világok a kilencvenes években, Új Mandátum, Bp. 2000.
- FF. Koji Yagi: A Japanese Touch for Your Home, Kodansha International, Tokyo-New York-San Francisco, 1984.
- GG. Kubler, George: Az idő formája. (Megjegyzések a tárgyak történetéről), Gondolat, Bp. 1992.
- HH. Losonczy Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben, Gondolat, Bp. 1977.
- II. Madden, Chris Casson: Kitchens, Clarkson Potter Publ. New York, 1993.
- JJ. Moles, Abraham A.: A giccs, a boldogság művészete, Gondolat, Bp. 1975.
- KK. Mumford, Lewis: A város a történelemben, Gondolat, Bp. 1985.
- LL. Musil, Jiri: Lakásszociológia, Kossuth, Bp. 1974.
- MM. Nádai Pál: A polgári lakás, In: Tér és Forma, 1929.
- NN. Niesewand, Nonie: Előterek és nappalik, Park, Bp. 1994.
- OO. Niesewand, Nonie: Hálók és fürdőszobák, Park, Bp. 1996.
- PP. Niesewand, Nonie: Konyhák és étkezők, Park, Bp. 1996.
- QQ. Pearson, David: The Natural House Book, Conran Octopus, London, 1989. (magyarul: A természetes ház könyve, Park, Bp. 1998.)
- RR. Plucknett, Jenny: Home Design and Decorating, Hamlyn, 1988.
- SS. Polcz Alaine: A rend és a rendetlenség jelensége az emberi cselekvésben, Kozmosz, Bp. 1987.
- TT. Praz, Marco: An Illustrated History of Interior Decoration from Pompeii to Art Nouveau, Thames and Hudson, London, 1994.
- UU. Randolph, Barbara: Kitchens, Crescent Books, New York, 1992.
- VV. Sabino, Catherine—Tondini, Angelo: Italian Style, Thames & Hudson, London, 1985.
- WW. Sík Endre: Az "örök" kaláka -+Kelen András: A társadalmi munka szociológiája, Gondolat, Bp, 1988.
- XX. Slesin, Suzanne—Cliff, Stafford: French Style, Clarkson & Potter, New York, 1982.
- YY. Slesin, Suzanne—Cliff, Stafford—Rozensztroch, David: Japanese Style, Clarkson & Potter, New York, 1987.

- ZZ. S. Nagy Katalin: (1976/a): A televízió és a rádió helye a lakásokban. *MRT Szemle*, 1976/2
- AAA. S. Nagy Katalin: Fotók a falon, *Jel-Kép*, 1980/4. (106-115 pp.)
- BBB. S. Nagy Katalin: Lakberendezési szokások, Magvető, Bp. 1987.
- CCC. S. Nagy Katalin: Lakásmód, lakáskultúra Telkibányán, 1975-1978. NPI. Bp. 1981.
- DDD. S. Nagy Katalin: "Pompázik fényel a ház", (Képes lakásbelső-történet), Balassi, Bp. 1993.
- EEE. S. Nagy Katalin: (1976/b): Szentképek és kegytárgyak a lakásokban, *Világosság*, 1976/6, (387-391pp.)
- FFF. Szelényi Iván: Városi társadalmi egyenlőtlenségek, Akadémiai, Bp. 1973.
- GGG. Szelényi Iván--Konrád György: Az új lakótelepek szociológiai problémái, Akadémiai, Bp. 1969.
- HHH. Taylor, Lisa (ed.) Housing. Symbol, Structure, Site. Cooper Hewitt Museum, Rizzoli, New York, 1990.
- III. Torday Alíz: Skandináv szellemben, Corvina Bp. 1987.
- JJJ. Vadas József: A magyar bútor 1000 éve, Fortuna, Bp. 1992.
- KKK. Vadász Erzsébet: A bútor története, Műszaki, Bp. 1987.
- LLL. Vidor Ferenc: Az építészetten innen és túl, GYORSJELENTÉS, 1994.
- MMM. Wilhide, Elisabeth: The French Room, Conran Octopus, London, 1994.
- NNN. Wright, Lawrence: Clean and Recent. The Fascinating History of the Bathroom and Water Closet, Routledge & Kegan Poul. London, 1963.
- OOO. Zádor Anna: Az angolkert Magyarországon, Építés-Építésztudomány, 1973/5

Filmográfia:

Füredi Zoltán: Villanegyed

Greenaway, Peter: 26 fürdőszoba

Osskó Judit: "Unokáink is látni fogják" és "Az én váram" című televíziós sorozatai

Tímár Péter: Lakásbemutató

Zolnay Pál: Fotográfia

(Budapest—Velem 1997-1999)

---

^[1] Az anyaggyűjtés egy szakaszán azt a módszert választottuk, hogy – mivel az adott időszakban valóban lakást kerestünk - a vizsgálati mintánkba eső kategóriájú lakáshirdetések nyomán potenciális vevőként tekintettünk meg különböző lakásokat, amelyeket azután a Mellékletben részletezett szempontok szerint elemeztünk. A résztvevő megfigyelés ezen vagy ehhez hasonló módszereit alkalmazva a kutató számára egyszerre vannak adva a külső megfigyelő és a belülről involvált résztvevő nézőpontjainak előnyei és a szerep kettősségéből adódó nehézségek. Másutt leírtuk már, hogy tapasztalataink szerint igen termékeny az olyan tudományos elemzés, amelynek tárgyában az elemző valamilyen módon személyesen is involvált; a "kellemes és hasznos" vegyítése ebben az esetben azt is jelentette, hogy gazdag megfigyelésanyagot gyűjthettünk egy - különben bizalmatlanság-övezte – területen, s a szituáció (kérdések, megfigyelés) mentes lehetett minden mesterkéltségtől. Végül is az általunk személyesen gyűjtött adatok legalább felére ezen az úton tettünk szert. (A módszer azonban

kutatásetikai megfontolások alapján csak abban az esetben ajánlható, ha a kutató a feldolgozás során teljesen függetleníteni tudja magát a személyes érdekeltség, elfoglaltság, érintettség szempontjaitól, és - az életbeli szerepből a kutatás, a kutatásból az életbeli viszony minden mozzanatát számuzve - az orvosi, papi, pszichológusi titoktartás módján képes biztosítani a kutatása által érintett emberek és csoportok intimszférájának, személyiségi jogainak védelmét).

^[2] Nálunk Szelényi Iván (és Konrád György) úttörő munkái után (SZELÉNYI—KONRÁD, 1969, SZELÉNYI 1973), elsősorban Csanádi Gábor és Ladányi János (például CSANÁDI-LADÁNYI 1986, 1992) foglalkozott a társadalmi csoportok területi elhelyezkedésének és szegregációjának kérdéseivel. Néhány fontos megállapításukra még visszatérünk.

^[3] Kétségtelen, hogy a magaslatokhoz mindig is presztízsszociációk kötődtek. Csanádi és Ladányi idézi Burgesst, aki már az 1929-es Chicagóról (tehát egy viszonylag laposabb elhelyezkedésű városról) is ezt írja. "a szegények a völgyekben, a módosak a domboldalon, a gazdagok a teton laknak"; de minthogy a státusszimbolikát nemcsak a vertikális hordozza, hanem például a centrális elhelyezkedés is, így azokban a korokban, amikor a települések belsejében lakás felértékelődik, a magaslatok elonyei is relativizálódhatnak.

^[4] Ezek a presztízviszonyok állandó változásban vannak: míg a fentiek figyelembevételével magától értetődőnek tekinthető, hogy a hagyományos emeletes bérházakban az első (és második) emelet számított a "legelokelebb" szintnek, amely alatt is, fölött is alacsonyabb presztízsu lakások helyezkedtek el, addig az a tény, hogy az utóbbi egy-két évtizedben a többemeletes házak tetotereit igen nagy arányban értelmiségi családok építették be, egyfelől kifejeződése a legfelsőbb szint (a "magaslati fekvés") szimbolikus felértékelődésének, másfelől – azáltal, hogy egy viszonylag magasabb presztízsu réteg vált e szint jellemző lakónépességévé – e tény egyik oka, tényezője is e felértékelődésnek.

^[5] Többek között ez is erősíti a bérházakból a magántulajdonú lakás, vagy ház felé áramlás tendenciáját (amelynek sok más összetevője – befektetési megfontolások, presztízsszempontok, a privatizáció ösztönzése, a bérházak rezsi-emelkedése, stb. is van). Ám ez is korfüggő tendencia: más korokban, más társadalmakban éppen hogy a bérházak tunhet a többség számára az ésszerűbb lakásformának.

^[6] A nagyvárosok belsejéből kertvárosi külső övezeteikbe irányuló huszadik századi "kivonulás"-ban szerepet játszik a nagyobb tér és a nagyobb szabadság igénye éppúgy, mint az egészségkultusz (és a természet ezzel kapcsolatos felértékelődése), de olyan Csanádi--Ladányi vagy Szelényi--Konrád által említett praktikus szempontoknak is szerepük lehet, mint a belváros/ok/ magasabb árai vagy a külterületeken lazábban érvényesülő építési megkötések. A "kivonulás" egyébként Magyarországon sem csak Budapesten jellemző; igen sok városunkban megfigyelhető a mozgékonyabb – és gyakran éppen a nagyobb szabadságfokkal rendelkező és a kordivatokra is frissebben reagáló magasabb státuszú -- csoportok hasonló elmozdulása a külső, kertes övezetek, illetve a városkörnyéki kistélepülések felé. (Figyelembe kell venni azt a szintén Csanádiék által hangsúlyozott tényt is, hogy a városkörnyéki zöldövezetek népessége persze nem csak ebből a kirajzásból származik, hanem – az "oszlakosokon" kívül – egy ellenirányú mozgás, a városok – a fováros, a megyeszékhelyek, és különböző szempontból vonzóvá váló egyéb települések - felé áramlás is itt, a városok külső gyuruján "rak le" jelentős létszámú csoportokat. Másfelől viszont az is kétségtelen tendencia, -- és a zöldövezet szimbolikus értékének következménye -- hogy a különböző okokból ide érkező alacsonyabb státuszú csoportok a felsőbb rétegek kirajzása után többnyire fokozatosan kiszorulnak, eltűnedeznek a legmagasabbakra értékelt kertvárosokból. Nem állt ugyan módunkban, hogy feltételezésünket statisztikailag ellenőrizzük, de kutatásunk során nekünk is az a benyomásunk alakult ki, hogy a kilencvenes évek Magyarországon az "elitkörzetek" szociális homogenitása növekedni látszik).

^[7] A saját csoport, a "hosszánk hasonló" szomszédsági jelenléte a kisebbségek számára különösen vonzerot jelent. Így jönnek létre a különböző kultúrák, szubkultúrák, etnikumok negyedei, önkéntes gettói).

^[8] Csanádi és Ladányi egyrészt kiemelt hangsúlyt ad annak a tételnek, hogy a társadalmi rétegek szerinti elkülönülésnek az övezetszerű szegregáció tiszta formában csak ritkán megvalósuló esete, amit számos más tényező (például a zsúfoltság-parkosítás arányában tudatos városrendezéssel létrehozott változás) is befolyásol; és azt is megállapítják, hogy míg a magasabb státuszú csoportok szegregációja általában valóban nagyobb területi egységekben érvényesül, az alacsony státuszúak elkülönülése inkább kisebb téregységekben jellemző.

^[9] A szomszédság meghatározó szerepét mutatja, hogy (zöldövezetben) még az is értékbecsítő tényező lehet, hogy mennyire gondozott a szomszéd kertje (ez befolyásolja a látvány kellemességét, a komfortérzést, megbízhatóságot vagy megbízhatatlanságot sugall, és közvetlen hatást is gyakorol: ha gondozatlan a szomszéd kert, a saját kertben is nehezebb a gyomokat, kártevőket eltávolítani).

^[10] Egyértelműen értéksökkentő, ha a közelben olyan muhely található, amelyben *hangos munka* folyik, ha a szomszéd *szórakozóhelyet* tart fenn, vagy hangosan zenélő fiatalok laknak a szomszéd épületben.

^[11] Persze egy jelenségnek sosem egyetlen jelentése van csupán: van, amikor egyszerű gazdagság-fitogtatásról van szó.

^[12] Az más kérdés, hogy Baudrillardnak –BAUDRILLARD, 1987- igaz van abban, hogy a szín, a forma – e célból kialakított - egységessége gyakran a valódi *stílus helyett* áll; ez a fajta - nem eredményként létrejövő, hanem kiindulópontnak tekintett - egységesség egyfajta külsődleges mentalitás következménye, s mint ilyen, szemléleti visszakanyarodást jelent a reprezentatív típusú társadalomhoz is.

^[13] Hogy ennek fontosságát érzékeltessük, hadd utaljunk arra a – persze ugyancsak extrém – esetre, amely századunk második felében, Ausztriában történt. Egy faluról származó, de élete jelentős részét Bécsben élt asszony idősebb korára visszaköltözött egy kis faluba, ahol Bécsben felvett szokásai annyira idegenek voltak, hogy rövidesen “boszorkány” hírébe hozták. E szokások egyike az volt, hogy – miként Bécsben megszokta – vendégeit mindig a szobájába invitálta, a konyhába sosem vezette be őket. Ez pedig – hiszen a falu asszonyai éppen hogy a konyhában szokták beszélgetéseiket bonyolítani – gyanút keltett. “biztosan azért 'rejt' a konyháját mások elöl” – terjedt a szóbeszéd – “mert az 'boszorkánykonyha'; ott kotyvasztja különböző titkos, rontó szereit. Lásd: Gaál Károly: Az öngyilkos boszorkány. In.: Gaál Károly: Aranymadár (A burgenlandi magyar faluk elbeszélő kultúrája) Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1988. (105-112 pp.)

^[14] Egyes falusi értelmiségiek lakásaiban a cipolevétel szokásának eltérő motivációjú paraszti és polgári modellje manapság keveredik, összeötvöződik.

^[15] Ha az imént a sötét hall példáját említettük, ez is azt mutatja, hogy - mint bármely más helyiség esetében is - egyszerre **többféle kulturális minta** jelenléte jellemző. (Ebben az esetben egy hagyományos, "történelmi" polgári és egy friss jóléti modell, s a több fény -- kevesebb fény, egybenyitás -- szeparálás, stb. közti választást az szabja meg, hogy a lakók értékrendszerében, ízlésvilágában melyik modellnek nagyobb a vonzereje).

^[16] E megoldások “elodje”, a *beépített szekrény* egyébként hagyományosan is gyakran itt, az eloszobában helyezkedik el.

^[17] Az egybenyitás kordivatjáról később, más helyiségek kapcsán is bőven lesz még szó.

^[18] Az elotérben kialakított *teakonyha* egyébként korántsem csak a kelet-európai szűkösség jele: Conran angol és amerikai lakásokat bemutató könyveiben is sok példája szerepel a kis lakások, garzonok *praktikus* térkihasználásának példájaként.

^[19] Ennek egy változata az az említett eloszoba, ahol fénymásolóval találkozhatunk.

^[20] A "puha" nappalnak nálunk nem terjedt el igazán az a típusa, amelyet az angolszász lakáskultúra-bemutató munkák szerint ott - bár nyilván ott is csak a felsőbb rétegek lakásaiban - számos változatban látható. (Ez az egyik leghatározottabb különbség az egyébként szinte mindent átvevo magyar lakberendezés és a nyugati modellek között). Ebben a típusban a nappali szinte egyetlen nagy ágynak tekinthető (a puha padlószőnyegek, az ezekkel beborított szintemelések és süllyesztések, és a szoba nagy részét elfoglaló hatalmas heverők, párnák legfoképpen heverésre szólítanak fel; kapcsolódják a heveréshez olvasás vagy tévénézés, alvás, szexuális tevékenység vagy a gyerekek hason fekvő játéka). Ez a minta - legalábbis szélsőséges típusa - feltehetőleg azért nem "jött át", mert a jóléti modell egy olyan fokát - és az ahhoz kapcsolódó mentalitást - testesíti meg, amely nálunk sohasem volt jellemző. A nappali "felpuhulása" ugyanakkor nálunk is végbement, mint ahogy a legutóbbi években a nyugati változással párhuzamosan megjelent az ellentendencia is: a padlószőnyeg "egészségtelenné" nyilvánítása és a visszatérés a keményebb burkolóanyagokhoz.

^[21] A hagyományos polgári lakás arculatában - a legkorábban kialakult, hódító polgári társadalmak (Hollandia, Anglia, Franciaország) mintáit követve - szinte a kezdetektől jelen volt e társadalmak hódító erejének kézzelfogható jelzése: a leigázott kultúrák tárgyainak bevonása a lakás díszéi közé. A gyarmatosítás a polgári jólét meghatározó alapja, (nem véletlen az sem, hogy a hagyományos polgári lakás egyik legfőbb szimbólumává éppen a "koloniál" bútor vált). A gyarmatosító attitűd mára elhalványult, az egzotikum kedvelése azonban megmaradt, és a multikulturális fogyasztói társadalom kialakulása - az egzotikus tárgyak tömeges megjelenése Európa utcáin és boltjaiban - lehetővé tette azt, hogy a "gyarmatáru" és az afroázsiai, latin-amerikai kultúrák megannyi alkotása szinte bárki otthonát felruházza a "polgári" lakás ezen kellékével is.

^[22] Minthogy - mint többször hangsúlyoztuk - a ma uralkodó lakáskialakítási tendenciák modellje a polgári (és nem a paraszti) lakás, így ez magától értetődőnek is mondható. Látni fogjuk, hogy még abban az ellenáramlatban is, amely a népi hagyomány felé fordul, sok tekintetben inkább a polgári, mint a paraszti lakás szimbolikus jellemzői jelennek meg. (Persze amikor a “szalont” és “tiszta szobát” szembeállítjuk, ezen keresztül az egymástól eltérő polgári illetve paraszti lakáshasználat-módok, mentalitás-modellek különbségeire utalunk, nem feledvén, hogy S. Nagy Katalin például a polgári szalontól vezeti le magát - az egyébként a (kis) polgári álmokorszak, a

biedermeier idején kifejlődött – paraszti tisztaszobát is. /S. NAGY, 1993/. Nem vitatva e lezármaztatás jogosságát, mi azért használtuk itt e két helyiséget két, *markánsan eltéro* modell szimbólumaiként, mert a paraszti használat során a tisztaszobára a hagyományos, középkori paraszti lét több eleme – szakrális tér, hubéri szolgáltatás – is ráarakódott, s ettől e szoba-típus „jelentése” egészen más lett, mint a „szaloné”).

^[23]Conran éppen a nappali eme több-funkciójúságára utalva hangsúlyozza, hogy lakberendezési szempontból a lakásnak ez a helyisége támasztja a legtöbb nehézséget, hiszen egyszerre kell megfeleljen a vendéglátás, az elengedett pihenés, a (szellemi) munka, a játék és a tanulás funkcióinak.

^[24]A nappali státuszából adódóan általában ez a munka *szellemi* munka (bár olykor nagyobb piszokkal nem járó fizikai munkákat - varrás, apróbb tárgyak készítése - is végeznek itt). Nemcsak nálunk van így, - hiszen például Niesewand is kiemeli (NIESEWAND, 1994) -, hogy a nappali dolgozószobaként való használata kifejezetten értelmiségi családokban jellemző.

^[25]Annyiban is, hogy a hagyományos polgári lakásban az volt az egyik legrepresentatívabb helyiség (sok dísszel, ülőhelyekkel, pamlagokkal, zongorával, állóórával, tekintélyes szekrényekkel. (Lásd például in: GYÁNI 1998)

^[26]Amennyiben egyébként padlószőnyeggel burkolt nappaliról van szó...

^[27]Tulajdonképpen a Hi-fi tornyok is, bár ezek - főleg a nyolcvanas években - elsősorban a státusz-szimbólumok sajátosságaival bírtak.

^[28]Persze ez a "becsomagolás" azokat a ritka, ünnepi alkalmakat szolgálja, amikor - például valamely nagytekintélyű vendég érkezése alkalmából, vagy tényleges ünnepeken - leveszik a huzatot, hogy az általa védett stílbútor: például a gyakori csikoshuzatos "barokk" garnitúra teljes pompájában tárulhasson a szemlélő (és az esetleg rátelepedő használó) elé.

^[29]Persze a bútorok letakarása sem csak ennek az egy féle attitűdnek köszönhető. Van, amikor a huzatot azért alkalmazzák, hogy ezáltal tegyék a bútort *egyedivé*; olyannal is találkoztunk, hogy valaki évszakok szerint váltogatta a garnitúra "nyári" és "téli" huzatait, hogy ezáltal adjanak más, a körülményekhez illo hangulatot a nappali szobának. Ez - a hangulatvilágítással kapcsolatban mondottakhoz hasonlóan - megint csak annak példája, hogy a lakás arculatának kialakításában a *hangulat* szerepének felértékelődése (a hangulatokhoz igazodás erősödése és finomodása) figyelhető meg.

^[30]E tendenciát regisztrálják (és növelik fel) negatív oldaláról nézve azok a fekete utópiák, amelyekben a hálósoba faláról ránk meredő képernyő néz, ellenőriz, utasít bennünket életünk minden pillanatában.

^[31]Van egyébként, ahol a hall és a nappali között van fokozat-jellegű szerepmegosztás, falun ebben az esetben a "nappali" gyakran klasszikus "tisztaszobává" válik, a polgári típusú lakásban pedig sokszor úgy oszlanak meg a szerepek, hogy az ebédoszeru hallban, vagy más, étkezésre kialakított helyiségben történik a vendéglátás étkezés része, majd átvonulnak a nappaliba, amely itt viszont "szalonként" funkcionál, ahová már legfeljebb a kávé és desszertet szolgáltatják fel.

^[32]Mert ha uralkodónak tekinthető is ma a polgári modell hatása a lakáskialakításban, azért jelen vannak, hatnak más modellek is.

^[33]Hogy egy-egy tárgy demonstráló-közlo szándékkal kerül-e elhelyezésre vagy sem, erre elsődlegesen természetesen magának az elhelyezésnek módjából következtethetünk (kap-e az adott tárgy valamilyen kiemelés, milyen környezetbe kerül, vagyis milyen más tárgyak montázshatása sugárik rá, stb.)

^[34]Legalábbis nem akkora szerepe, hogy a kedvezőtlen feltételeken átalakítással változtassanak. (Itt is - mint e könyv számos más pontján - felvethető, hogy a lakás átalakítása komoly összegekbe kerül, és sokszor a pénzhiány az akadály annak, hogy a lakók kedvük-ízlésük szerint formálják lakásukat. Természetesen a pénzhiány valóban gyakori korlát, tapasztalataink szerint azonban az értékrendszer meghatározó szerepénél sokszor ez sem erősebb. Akinek az életében - és például lakása formálásában - igazán jelentős szerepe van valamely értékrendszer belsővé vált parancsainak, az gyakran még lehetőségein felül is kész anyagi erőfeszítésekre, csak hogy létrehozza azt a szimbólumrendszerként is felfogható tárgyi környezetet és formakészletet, amely megfelel ennek az értékrendszernek, - és ami ennek szubjektív vetülete: - amelyben *jól érzi magát*.)

^[35]S amire a lakás külső és belső tereinek viszonya kapcsán már utaltunk is.

^[36]A *kilátás* megnövekedett fontossága olykor az egész lakásszerkezetet megváltoztatja: bár a szokásos megoldás: az alsóbb szinten elhelyezett nappali + emeleti hálólhelyiségek; mégis találkozhatunk olyan házakkal is, ahol - szép kilátás csak az emeletől nyilván - megfordítják a sorrendet, és a kilátáshoz igazítják s az emeleten helyezik el a nappalit, a hálólhelyiségek pedig alulra kerülnek.

^[37]Conran a hálósobát a lakás "legszemélyesebb" helyiségének nevezi (CONRAN, 1976, 1995), azt a közhelyet pedig, hogy életünk egyharmad részét e helyiségben töltjük, szinte kötelességszerűen oly sok szerző ismétli, hogy mi magunk már szőgyelltük volna ezek számát szaporítani.

^[38]Conran éppen a hálósobával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy kialakításánál mérlegelni kell, hogy a lakók a napkelte vagy a napnyugta bámulói, hogy korán kelnek vagy későn fekvők, hogy azt szeretik-e, ha a keleti nap sugarai ébresztik őket, vagy egyáltalán nem kívánják a napot a hálósobában. Mert igaz ugyan, hogy mindezt a

mérlegelést feleslegessé teheti a jól záró redony, de természetesebb, ha nem utólagos korrekció oldja meg a dolgot, s már eleve a szoba elhelyezése is a személyes igények figyelembevételével történik. (CONRAN, 1978)

^[39]A hálószoba bútorzata a korábbi polgári hálószobához képest egyszerűsödött, vagy legalábbis szerkezetileg átalakult: annak a 2-8 ülőhelynek, amit a korabeli regiszterek a század elsp felében a hálószoba bútorai között rögzítettek (lásd például in: GYÁNI, 1998), ma inkább az alsó határa a jellemző.

^[40]A külön alvás idősebb korban gyakoribbá válik – ebben az esetben sem mindig az elhidegülés, hanem például az ebben az életkorban szaporodó, különböző természetű alvási problémák miatt, vagy a lakás megüresedése (az egyszerűre megnőtt tér belakási szükséglete, a *horror vacui*) következtében.

^[41]Ahhoz persze, hogy a hálószoba is részt vehessen a "látványlakás" másoknak is szánt összképében, - mivel a hálószoba az a hely, ahova levetkozve lép be, illetve ahol levetkózik az ember - végbe kellett mennie annak a mentalitásváltozásnak is, amely átértékelte a meztelen (vagy hiányosan takart) test látványát, végképp leszámolva azzal a viktoriánus szemlélettel, amely a testet, a testi funkciókat, s legfőképpen a test látványát (és ezen keresztül a levetkozót testhez kapcsolódó környezetet is) tabunak tekintette. Ma sok tekintetben e viktoriánus szemlélet ellentéte terjed: egyre több családban jellemző az együttfürdés, a gyerekek előtt meztelenül mutatkozás, a nudizmus, vagy legalábbis a monokini; s e tabu feloldásának tekinthető az együttlés szokása, e szokás terjedése, no és persze a szexualitás körüli tabuk oldódása is.

^[42]A polgárság az intimszféra *tárgyi* világának határait jelentősen kitágítja, hiszen általában is központi értéknek tartja az emberegén mint individualitás uralmi-befolyási szférájának kiterjesztését. Az egyén, az individuum súlyát pedig nem csak az növeli, hogy mennyi mindenre terjeszti *ki* magát, hanem az is, hogy mennyi mindent zár *be* a maga "intimszférájába".

^[43]Ennek jegyében a hagyományos polgári lakásban a ruhák gondos elzárásra kerülnek a ruhásszekrényekben.

^[44]Korábban a dolog másik oldalát hangsúlyoztuk; azt ugyanis, hogy a tévé jelenléte a hálószobában a nyilvánosság behatolását, az intimszféra teljes zártságának feloldását jelenti. A két állítás között nincs ellentmondás: minden kölcsönhatás mindkét irányban végbemegy, sőt, a két ellentétes tendencia egymás feltétele. Nem alakul ki teljesen az intimszféráját is a nyilvánosság hatásainak alávető "kívülről irányított ember" sem, amíg a nyilvánosságot közvetítő eszközöket nem tette teljesen bensőségessé, amíg szubjektíve nem azt érzi, hogy ezek az eszközök legsajátabb álmiaihoz, legtitkosabb tevékenységeihez hasonlóan az "övéi".

^[45]Niese wand a munkafunkció ilyenén megjelenését a hálószobában (korábban a diákok, ma) a "szabadfoglalkozású értelmiségiek" sajátosságaként jellemzi. (NIESEWAND, 1996)

^[46]Korábban a hálószoba kelléke volt a mosdó (és az éjjeliedény); ám a higiéné fejlődésével (s feltehetőleg azért is, mert e tárgyakban mindinkább a fürdoszoba illetve a vécé *hiányának* szimbólumait látták) ezek eltűntek a hálószobák túlnyomó többségéből, s funkcióik ellátására létrejöttek a többnyire a hálószoba közelében elhelyezett külön helyiségek. A megnövekedett komfort azonban nem mindenki számára jelenti a nagyobb kényelem érzetét, hiszen a külön helyiségekhez többnyire néhány lépéssel hosszabb az út. Így a kényelem fokozásának igénye szükségképpen újra közelíti egymáshoz a háló és a tisztálkodó helyiségeket.

^[47]Nem véletlen, hogy a lakáskultúrával foglalkozó muvek nagy része a hálószobát és a fürdoszobát együtt, egy blokkban tárgyalja.

^[48]Vannak olyan házak is, ahol több gyerek-hálószobát találunk; ezek között néhol "gyerek-nappalit" is létesítenek, ahol a család gyerekei együtt tudnak játszani, és itt fogadhatják vendégeiket is. Ezekben az esetekben a gyerektér már valóban szinte teljes "lakás a lakásban" (s hozzávehetjük a külön "gyerek-fürdoszobát" is); ám azt mondanunk sem kell, hogy ez a megoldás is csak a társadalom felsőbb rétegeihez tartozó családok házaiban jellemző.

^[49]A lakberendezési könyvekben ideális gyerekszobának általában a "kalandszobát" tekintik, s valóban, terjed is az a gyerekszoba-típus, amelyet a gyerek kalandfantáziáihoz alkalmazkodva alakítanak ki (alagutakkal, mászókötelekkel, várszerű ágyakkal, szekrényekkel, stb.). Kérdés azonban, hogy a gyerek kalandfantáziája szempontjából az első megpillantás öröme, a velük--rajtuk--bennük játszás első öröme túl jelentenek-e valódi többletet az ilyen szobák, azokhoz a hagyományos lakásokhoz képest, ahol az alagutakat, várat és szakadékokat a gyerekek a székek, asztalok, szekrények fantáziátlan formáiba kell belelátnia. (Az más kérdés, hogy *biztonságosabb*, ha a gyerek egy e célra létrehozott csövön mászik át, mintha az asztal vagy a zongora alatt.)

^[50]Az "activity boxok" megjelenése mellesleg azt is mutatja, mennyire felértékelődött a *teljesítmény* szerepe az ezredvég kultúrájában. E játékok már csecsemőkorban elkezdi a gyerek előkészítését az iskolában már teljes gőzzel folyó teljesítménycentrikus szocializációra.

^[51]Ma már igazán ritka az az egyenjogútlan viszony, amikor a vendég a vendéglátást neki természetesen kijáró "szolgálatként", "felülnézetből" fogadja el. (Leginkább még családon belül, a család magasabb társadalmi helyzetre szert tett tagjainál, esetleg vendégül látott hivatali előljáróknál, tanároknál, egyéb csodált személyeknél láthatunk ilyen magatartást).

^[52]Akkor is így van ez, ha ugyanakkor gyakran a házigazdák meg éppen magukat érzik alárendeltnek a vendéghez képest, hiszen a vendéglátás közben az ő igényeit igyekeznek kielégíteni, ohozzá kell – sokszor önálávetően, önkorlátozóan - alkalmazkodniuk. Az, hogy a mai lakásokban a vendégszoba többnyire nem

magasabb, hanem inkább alacsonyabb státuszt sugároz, mint a lakás többi része, arra enged következtetni, hogy a jobbágyviszonyból örökölt önálló, "szolgáló" vendéglátási formával szemben ma inkább az "én házam az én várom" polgárának maga-ura viszonyulásmódja a jellemzőbb.

^[53] Lásd például in: S. NAGY, 1993.

^[54] Egy századeleji budapesti kimutatás szerint a "polgárinak" nevezett háztartásoknak akkor 34 %-ában, a kereskedők lakásainak 55 %-ában, az értelmiségiek háztartásában pedig 60%-ban laktak "cselédek". (GYÁNI 1998).

^[55] A nagyszülőkkel való összeköltözés egyik típusa az is, amikor az megtartja saját lakását, s csak időlegesen - például ősztől-tavaszig költözik gyerekeihez (hogy ne kelljen külön futnie egy egész házat, vagy mert már nem bírja egyedül a téli járó nehézségeket).

^[56] Az időszakosan odaköltöző nagyszülők esetében a lakrészüik szerény jellegét indokló érveket szaporíthatja az is, hogy "hiszen nekik ez csak a második, a tartalék lakásuk".

^[57] Van olyan - ritka - eset is, amikor ilyen státuszkülönbség sincsen: ilyenkor többnyire e formai jelen kívül más vonatkozásokban is tapasztalható az illető nagyszülőknek az átlagnál nagyobb megbecsülése.

^[58] Ez ma - azok körében, akik megtehetik - újra terjed; ezúttal mindkét nembeli fiatalok számára így biztosítván "induló lakást".

^[59] Íróasztallal, székekkel, könyvtárral, pipatóriummal, a pénz elzárására szolgáló különböző megoldásokkal (pénzszekrények, falba épített trezorok, páncélszekrények, stb.). (GYÁNI, 1998).

^[60] Lásd például: CONRAN, 1976.

^[61] Azoknál az értelmiségieknél pedig, akiknek élete az otthoni munka természetességén alapszik, a munkatevékenység a korábban említett módon van jelen a nappaliban és a hálószobában is. (Tehát nincs erre külön tér). A külön dolgozószoba igénye többnyire olyan szemlélethez kötődik, amelyben a munka otthon is végezhető, de a munkavégző képzeteiben nem kötődik a családi élethez, illetve igyekeznek a családot megővni annak "érintésétől". (Akár mert nem akarja hazavinni a munka "gondjait", akár mert munkája során szeretné magát kivonni a családi élet hatásai alól. A külön dolgozószoba kialakítására vonatkozó legfőbb érv, hogy tudniillik az alkotónak "nyugalomra, zavartalanságra van szüksége", többnyire egy ilyen általánosabb, az érzelmi benyomásoknál szélesebb értelmű "függetlenség" igényét jelzi, bár természetesen van olyan is, akinél valóban nincs több szó, mint arról, hogy a zajló családi élet közepén nem tud munkájára koncentrálni):

^[62] Az ilyen konyha-pótlékoknak, alig-konyháknak sok változatával találkozhatunk. Kutatásunk során is láthattunk olyan megoldást, ahol a konyhai felszerelések (süto, boiler, huto, stb.) egy lényegében más célokat szolgáló helyiség *szekrényeiben* kaptak helyet; olyat, ahol a folyosó egy sarkába csoportosították őket; ez utóbbihoz hasonló az, amikor egy helyiség (hall, szoba) beugró mélyedésében vagy mosókonyhában alakították ki a konyhafunkciókat.

^[63] Lásd például GYÁNI, 1998 is.

^[64] Hogy egy *tevékenység* magasabb státuszú más tevékenységeknél, ezt például az is jelezheti, - mint ebben az esetben is - ha több szertartásszerű, formai elem veszi körül, (de több más jele is lehet: magasabb státuszú emberek végzik, magasabb státuszú helyiségekben, stb.)

^[65] A nyolcvanas években a fehér és sötétbarna kontrasztja uralkodott el sok lakásban -- és a konyha színkompozíciójában is. A kilencvenes évek ízlésében inkább a pasztellszínek és a valamilyen szempontból különleges, újszerű színek alkalmazása a jellemző.

^[66] Az átalakulásnak, a konyha rehabilitálásának kezdetét (Nyugaton) Conran a hatvanas évekre teszi, (CONRAN 1977, 1996), és összefüggésbe hozza a konyha *vendéglátó* funkciójának elotérbe kerülésével; - ugyanazt Plucknett a konyha, mint "közös tér" reneszánszaként jellemzi (PLUCKNETT, 1988) - Cowan azt emeli ki, hogy a konyha ezekben az években melegebb, lakályosabb és luxus jellegű lett. (COWAN, 1985) Madden konyhaképein pedig ugyanez oly módon jelenik meg, hogy a konyha "szoba-elemeinek" (képek, könyvek, csillárok!) szaporodását regisztrálhatjuk. (MADDEN 1993)

^[67] A konyha kilencvenes évek-beli radikális átalakulása még csak készülődött, amikor Torday Alíz a skandináv hatásokat elemző könyvében (TORDAY, 1987) már éppen azt hangsúlyozza, hogy a lakás "éle szervezet" és nem "gép", mint ahogy Le Corbusierék nemzedéke felfogta...Párhuzamosan, egymást támogatva, egymást meghatározóan bontakozik ki a posztmodern elmélet, amely a modernizmus tagadásaként fordul a természetes formák felé (s helyezi például a gép-szimbólum fölé a szerves lét szimbolikáját), és a biokonyha gyakorlata, amely közvetlenül például az egészségkultuszon vagy a hagyományok feléledő tiszteletén keresztül változtatja meg a háziasszonyok ízlését. Aki a ma terjedő stílusú konyháját kialakítja, általában nemigen gondol arra, hogy az "szerves élőlény", s a posztmodern gondolkodó sem biztosan fogékony a "természetes konyha" különböző változatait kialakító háziasszonyok döntéseinek motívumai iránt; tevékenységük azonban - s éppen ezért beszélhetünk *egy-egy korszak jellemző világméretű* - végül is ugyanazon irányba mutat.

^[68] Több helyütt láthattunk cserépben nevelt ritka fuszernövényeket, ezek esetében – azon kívül, hogy a háztartás “önellátó képességét” sugallják, sőt, még ennél is nagyobb hangsúllyal – a “gyujtemény” jelleg is érvényesül.

^[69] A növények szétáradása az egész lakásban, s így a konyhában is = (viszonylag friss) világtendencia: Cowan éppen a konyha kapcsán jegyzi meg, hogy a növények a nyolcvanas évek lakásaiban “mindent elárasztanak”. (COWAN, 1985)

^[70] A felsorolt fontos változások logikai sorrendben zajlanak (a modernizációt ily módon követi a modernizáció tagadása); ám ez nem mindig jelent időbeli sorrendet. A *technikai modernizáció* és a konyha laboratóriummá válása a *hatvanas-hetvenes* évektől zajlik, és e folyamat a kilencvenes években sem zárult le. Az a tendencia, hogy az *esztétikum* a konyhában is fontos, szintén megindul már a modernizációval együtt, de ha a “laboratórium-konyha” a nyolcvanas években, az esztétikumra-orientált konyha a *kilencvenes* években válik igazán kor-jellemzővé. A “*biokonyha*” pedig - elemeinek nyolcvanas évekbeli megjelenését követően - *egyértelműen a kilencvenes évek* domináns irányzata.

^[71] A rusztikus konyha Nyugaton is a legelterjedtebb konyhatípusok egyike, Randolph ezt arról az oldalról hangsúlyozza, (RANDOLPH, 1992), hogy a vidéki hangulatot a konyhában a legkönnyebb kialakítani.

^[72] Ahonnan egyébként valóban származik is: e konyhatípus elször a két világháború közötti (és valóban amerikai) művész-, és diákéletforma polgárpukkasztó és felszabadult újításaként jelent meg, (a maga idején botrányosnak is tartották).

^[73] Nálunk a latin konyhának még nincs olyan kultusza, mint Amerikában, ahol például a “távol-keleti” és a “délnyugati” konyhát mutatják be a legerősebb “etno” hatásokként, de a különböző kultúrák konyha-modelljei nálunk is terjednek; s azok a típus-pólusokat, amelyeket Conran vagy Niesewand szembeállít, (falusi-rusztikus és hipermodern, “high tech” konyha; hagyományos és modern konyha; stb.) a magyar háztartásokban is megtalálhatjuk.

^[74] Ezt a típusú konyhát a “laboratórium”-típusú konyhák változataként a nyugati lakberendezési tanácsadók praktikus megoldásként ajánlják, (lásd például NIESEWAND, 1996), nálunk még viszonylag ritkán fordul elő, bár kutatásunk során azért találkoztunk ilyenekkel is.

^[75] Míg a polgárlakásokban a fürdőszoba és vécé az 1870-es években megjelent, s az 1930-as évektől jellemzővé is kezdett lenni, addig a munkáslakásokban igazán csak a hatvanas években terjedt el. (FARAGÓ 1991. GYÁNI 1998.)

^[76] S. Nagy Katalin egyébként még a hetvenes években is azt találta telkibányai vizsgálatában, hogy míg az értelmiségi és vezetői háztartásokban addigra a fürdőszoba gyakorlatilag mindenütt jelen volt, a szakmunkások lakásaiban 75 %-os, egészében pedig még mindig csak 40 %-os volt a település házainak fürdőszobával való ellátottsága, s használatban ennek is csak a fele volt. Angol vécé ugyanitt 9 %-ban volt található. (S. NAGY, 1978).

^[77] Míg a kád a tóban, hőforrásban lubickolás természeti formáira megy vissza, a tusolás ösképét Conran a *vízésésben* látja (CONRAN, 1978)

^[78] Az elmozdulást a szoba jelleg felé Conran az angolszász országok fürdőszoba-divatjában már 1974-ben regisztrálja, (lásd in: CONRAN, 1976), jóllehet akkor számos, mára jellemzővé vált fürdőszoba-tárgy még egyáltalán nem volt jelen. Nálunk a folyamat szükségképpen későbbben játszódott le, de szinte minden elemében követte azokat a változásokat, amelyek Nyugaton is végbementek.

^[79] Nálunk a többség számára a nyaralás eszményi képzetei (és tapasztalatai) elsősorban a mediterrán világhoz kötődnek; Conran viszont (CONRAN, 1978) például a *trópusokhoz* hasonlítja a fürdőszobát, a trópusokhoz kapcsoló szimbolikus képzeteket (például: meleg, pára, a közvetlen fény hiánya, stb.) emelve ki a fürdőszoba elemei közül. (Amelyek közé a fürdőszobába helyezett - trópusi – növényeket is oda sorolhatjuk).

^[80] Láttunk olyan lakást is, ahol a fürdőszoba - egy színpadi erkély-szerű kiszögelléssel - az egy szinttel lejjebb elhelyezkedő konyha-étkező terébe nyílik: egyszerre sugallva az életszférák egységét, és az élet színielőadás-, *a lakás díszlet-szerűségét*, ami a kor fogyasztói világának, a bemutatott lakásmód-változási tendenciáknak szintén lényeges sajátossága.

^[81] Egy olyan foknak, amelyben a személyesség igénye “szégyenlős” formában, félig-vállalva vagy nem igazán személyes, s ezért mindenki által elfogadható sablonok mögé rejtőzve kap szerepet.

^[82] E folyamat nagyon részletes bemutatását lásd in: ELIAS. 1987.

^[83] Mint ahogy hasonló szimbólum a zuhanyfülkék között is az, amelynek sugarai nemcsak fentről, hanem körkörösén, oldalirányból is előlővellnek: megint csak az egész testet “kezelésbe véve”.

^[84] A másik, több helyütt látható stílus a közel-kelet ornamentikáját idézi: ez nyilvánvalóan a másik, a magyar történelemben is nagy hatású fürdőkultúra, a *török* képzetkörére utal.

^[85] Egyébként az is előfordul, hogy a mosógép a vécéfülkébe van beszorítva.

^[86] A medencét olykor az erkélyre, kertbe // helyezett jacuzzi pótolja, amely a nyári ég alatt a hedoné hasonló asszociációit mozgósítja, mint a kerti medence.

^{187]} Annak is mindig jelentősége van, ha egy helyiséget valami *mássá* alakítanak át: a garázs bolttá, üzlethelyiséggé alakítása például jól jelképezi azt a folyamatot, ahogyan a korábban személyi használatra és presztízs-kifejezésre fordított felhalmozott javak, passzív tőkék a kilencvenes évek elejétől sok család életében kisvállalkozások mobil, működő tőkéivé váltak.

^{188]} Az is előfordul persze, hogy a lakás kiterjedése már a *belső lépcsőházat* sem éri el. A pince és a padlás helyiségei mellett a lépcső az, amely leggyakrabban befejezetlen; olyan házakban is, amelyekbe láthatóan hatalmas összegeket öltek, a lépcső színvonala sokszor messze lemarad a lakás többi része mögött. Ingó pallók, burkolatlan, töredező beton, igénytelen elhelyezés: néha még arra sem fordítanak gondot a lépcső kialakításánál, hogy aki használja, ne verje be a fejét a következő szint valamely kiszögellésébe.

^{189]} Ugyanezt a szimbolikát hordozzák a másik oldalról, a pusztítás oldaláról a könyvégetések, ahol a könyvek az inkvizíciós máglyán égo emberek helyettesítői.

^{190]} A kiadás régisége természetesen lényeges értéke lehet, (a múlt századok patinája eleganciát, megszentelt “nemességet” adhat) a könyveknek, s ma, a múlt-építő polgárosulás még fokozza is az ilyen könyvek iránti keresletet.

^{191]} Mindenestre jellemző, hogy ma – nem túl gyakran, de azért figyelemre méltó újabb jelenségként - találkozni olyan esetekkel is, amikor a könyvhöz kevésbé értő, de megvételükhöz kellő anyagi háttérrel rendelkező emberek szakértőket kérnek fel, hogy számukra “alapkönyvtárat” állítsanak össze.

^{192]} Persze az sem elhanyagolható szempont, hogy nyugati típusú eredeti festményhez, amely ráadásul nem vásári mázsolmány s esetleg még egy-két évszázad felemelő patinájával is rendelkezik, hasonló áron nemigen lehet hozzájutni.

^{193]} Ugyanez érvényes itt is, mint amit az örökölt bútorokkal kapcsolatban állíthattunk.

^{194]} A különböző lakberendezési iskolák közül az “olasz stílusra” a legjellemzőbb a festmények díszítő célzatú használata. (Lásd: SABINO-TONDINI, 1985)

^{195]} A képek, festmények lakások-beli használatáról lásd még: S. NAGY, 1976/b

^{196]} Lásd még: Zolnay Pál: Fotográfia...

^{197]} Az egyik leggyakoribb forma persze a régi családi fotók kiemelt elhelyezése, (lehetőleg saját felmenők képei, de ennek híján néha idegen családokról készült képek is). A hatvanas-hetvenes évek modernizációs hullámában az ilyen régi képeket avítottak, a környezetbe kevésbé illőnek érezték, a kilencvenes években viszont sok más, a modernizáció által félretolt tárggyal együtt ezek is újra felértékelődtek, s ennek megfelelően sokszor kiemeltebb elhelyezést is kapnak.

^{198]} A házak külsején megjelenő szövegek az *utca-, és házszám-táblák* is: az általános esztétikai igény ezekre is kezd kiterjedni, mind több helyütt látni olyan megoldásokat, amelyek e táblákat-feliratokat díszes kialakításával azokat egyúttal érdekessé, olykor *egyedivé* is teszik, és ilyenkor ez is az egyik elérni kívánt cél.

^{199]} Persze a könyv is hat látványként is, sőt, a dekorációként alkalmazott (szín szerint válogatott, méret szerint rendezett, fedőlapjukkal kifelé fordított, díszes, stb.) könyvek olykor elsődlegesen is látvány-funkcióban alkalmaztatnak, a könyveknek mégsem ez a domináns szerepük).

^{100]} A vallások iránti érdeklődés ezredvégi felerősödését a racionalista modernitás megrendülése mellett számos, egyénenként különböző attitűd okozza: transzcendencia-igény, (kulturális) identitás-keresés, a magányosság feloldásának szükséglete, stb.

^{101]} A kereszt helyének külön jelentése van – erről később lesz még szó. Jellegzetes megjelenési helyei – más-más jelentéssel - az ajtó fölötti illetve a domináns falfelület; a hitvesi ágy környéke, a dolgozó asztal, a gyerekszoba és étkező.

^{102]} Itt Magyarországról van szó, mert például a Szovjetunióban a szocialista ideológia képeinek vallási tárgy-szerű használata sokkal nagyobb mértékben behatolt a magánlakások falai közé is.

^{103]} Viszonylag szélesebb körben használatosak a *mozgalmi dalokat* tartalmazó hanglemezek. Ezeket mind dacos, mind gúnyos attitűddel lehet hallgatni, s talán ezekhez kötődik leginkább (de sok tárgy szerepeltetésénél is jelen van) egy harmadik jellegzetes attitűd, a politikai mozzanatok alig tartalmazó nosztalgia (ami az idősebbek számára a saját fiatalkor, a fiatalok számára egy már ismeretlen, s ez által érdekes “előidő” világát övezi). S nem lehet kizárni az itt mozgósuló “fogyasztói” attitűdök közül egy további nem-politikai tényezőt: a dallamok elfogulatlan élvezetét sem.

^{104]} A legjellegzetesebbek e típusban a lebontott vasfüggöny szögesdrótdarabkái, illetve “a kommunizmus utolsó lehelete” feliratú üresen lezárt konzervdobozok.

^{105]} Persze e tárgyaknak mind a “dacos”, mind pedig a “gúnyos” szerepeltetése ritkaság, extrémítás, a kutatásunkba került lakások közül is csak egy-kettőben találhattunk ilyen jelképeket.

^{106]} Találkozni egy-egy lakásban második világháborús (fasiszta) szimbólumokkal is, ezek nagyobb része azonban nem a lakók politikai szimpátiáját hivatott kifejezni, hanem vagy egy speciális *történelmi* érdeklődést tükröz (hiszen a második világháború a huszadik század történelmi tudatában az egyik kulcsesemény); vagy valamiféle lázadó, polgárpukkasztó gesztust: a fasiszta jelképek máig tiltottak lévén némelyek ezzel jelzik “bátorságukat”, szembeszegülési merészségüket, “különös” egyéniségüket.

^[107] A modernizáció trendjének első megtörése a hetvenes évekhez köthető: a jövő értékének uralmával szemben a hetvenes években kezdett felértékelődni a Múlt is. (FISCHER-UHLIG – JENI).

^[108] Egyesek szerint, ha a hetvenes évek a kézművesség-renchanszát hozták magukkal a lakáskultúrában, a nyolcvanas évek a "high tech" korszakának volt nevezhető. (GARNER, 1980).

^[109] Ennek a funkcionális elkülönülésnek a "fénykora" egyébként a 19. század volt, azóta a nemek lakáson belüli elválasztottsága – újra – csökken. (GYÁNI, 1998).

^[110] S jelen vannak – és sokasodnak - persze a valóban egyedi, például saját készítésű tárgyak is.

^[111] Az ismertté vált gyűjtőszennvedélyű emberek gyakran kapnak másoktól ajándékba különféle – valóban a legkülönfélébb - régi tárgyakat; a gyűjtő azután szelektál; eldönti: mit tart valóban alkalmasnak arra, hogy behelyezze gyűjteményébe.

^[112] Valamilyen okból elterjedt a kis *elefántszobrocskák* gyűjtése: ilyenekkel több lakásban is találkozhattunk.

^[113] A "kifelé forduló" gyűjtők gyűjteményük legbecesebb darabjait olykor színpadszerű kiemelésben, - dekorációval körítve, elhúzzható függöny mögött, stb.- helyezik el.

^[114] A virágok díszítő funkciójú felhasználásának igényét igyekeznek kielégíteni a *művirágok*. A művirág korábbi változatainak népszerűségét a giccsellenes kampányok jelentős mértékben gyöngítették, de aztán – elsősorban bankokban, közhivatalokban – felbukkantak olyan, az eredetihez "megszólalásig" hű művirágok, amelyek sokak számára az elegancia légkörét árasztották. Így később megjelentek e "selyemvirágok" magánlakásokban is, míg nem az elterjedés folytán végül ezek presztízshordozó szerepe is újra hanyatlani kezdett.

^[115] Terjed az is, hogy a biztonság érdekében *több* kutyát tartanak: a kutya – s főként az ebek mennyisége – egyre növekvő mértékben biztonság-jelkép is.

^[116] A *nagytestű* kutyák tartása meglehetősen költséges, így az ilyen házőrzőkkel való rendelkezés – legalábbis bizonyos szempontból - már eleve státusz-jelző is lehet.

^[117] E jelenségnek több változatával is találkozni: van, amikor a szülő *eleve maga szeretne* állatot, de ezt valamilyen okból nyíltan nem vállalván látszólag a "gyerek öröme" vásárol "házikedvencet"; máskor a gyerek érdeklődése fogytán a szülő *kényszerből* veszi át az állatgondozás feladatait, s ennek során ébred rá az e tevékenységben rejlő élvezetekre.

^[118] A kutyák és macskák ellátásában a különböző tápok szerepe mind hangsúlyosabb: a reklámok egyik előtérbe helyezett témája ez; egyrészt tükrözve a "családtag" háziállatok iránti igény növekedését, másrészt gerjesztve is azt. E tápok az ipar és kereskedelem-kiszolgáltató városi állattartás jellegzetes kellékeiként *urbanizációs* jelképekké is válnak.

^[119] A nagyméretű akváriumokra is érvényes, hogy Magyarországon először közintézményekben jelentek meg, s ezt követően a lakásokban is: a *méretnövekedés* szembevető párhuzamosságot mutat más lakberendezési tárgyak (szobanövények, narancsfák, stb. vagy a televíziókészülék) méretnövekedésével.

^[120] Végképp extrém példa az egyes magyar folyókban megjelent, majd a mérsékelt égövi télen elpusztult piranhák esete: ezeket az állatokat is elkezdtek (egzotikumként? díszként? presztízshordozóként?) akváriumokban tartani, majd amikor kinőtték az akváriumokat, - mint autóból kidobott megunt kutyákat - folyóvizekbe bocsájtották őket.

^[121] Az ablaktalanság persze sok esetben nem választás, hanem külső kényszerek, (például építési előírások) kérdése: a háznak bizonyos részein nem lehetnek ablakok, s ez az oda eső helyiségek "benapozottságát" természetesen eleve korlátozza.

^[122] Ha a képekkel kapcsolatban hangsúlyoztuk, hogy azok díszítő hatását elsősorban és nagyobb mértékben a lakberendezés olasz iskolája alkalmazza, a fényvel való játék főleg a "francia stílusra" jellemző. (Ablakok, függönyök, eros fénykontrasztok). (WILLSIDE, 1994).

^[123] Az utóbbi időkben újra megjelent a hatvanas-hetvenes években divatozott "mobil" hangulatlámpa, a színes folyadékban fel-le áramló amorf formákba át-, meg átalakuló viaszgömbök illetve csillogó lapocskák játéka. Ez a hangulatlámpa egyesíti a fény, a víz és a szobor esztétikai hatásait.

^[124] Mint ahogy egyébként sok hatalmi jelre érvényes, hogy azokat az emberek öntudatlanul is szépnek, vonzóknak találják. Van, amikor azért alakul ki a közeledés, hogy valami "szép", mert hatalmi jelzés, máskor éppen fordítva: a szépnek tartott dolgok birtoklása kapcsolódik a hatalom képzetköréhez.

^[125] S mint a kertekkel kapcsolatban említettük: szaporodnak a kertekben is. Ez is összefügg az esztétikai szempont: a *mesterségesen megkomponált, s a látogatók számára kiemelt* szépség eszményének terjedésével is.

^[126] Több zenész lakásában is találkoztunk olyan megoldással, hogy a lakást speciális hangszigeteléssel veszik körül, hogy a gyakorlás kevésbé zavarja a szomszédok életét.

^[127] Kivételek persze szép számmal akadnak, mint ahogy az ilyen státuszjelző jelenségek általában is csak statisztikai valószínűségi alapon – tehát sosem kizárólagos jelleggel – tekinthetők jellemzőnek..

^[128] A molyirtásra használt mesterséges (vegyi) megoldásokkal szemben az utóbbi években a természetesség-eszményhez is kapcsolódva feltámadt a régi, bevált, és kellemes illatot árasztó *levendula* alkalmazása is.

^[129] Ez utóbbiaknak a kellemes illaton kívül gyakran egészségserősítő hatást is tulajdonítanak.

^[130] Nálunk, amióta a törvény számos helyről kitiltotta a dohányosokat, a dohányzás presztízscsökkenése mellett az is megfigyelhető, hogy - főleg a fiatalabb csoportok körében - felerősödött ezzel kapcsolatban a lázadó (értelmiségi) attitűd is.

^[131] Nem csak a hőmérséklet, hanem például a szagviszonyok tekintetében is hangsúlyozottan *mesterséges* környezetet teremtve.

^[132] Nálunk még kevésbé érvényesül, de a nyugati lakáskultúrában már kimutatható a víz olyan használata, amelynek a fény tükrözésében, a fény-árnyék viszonyok kiemelésében van – elsődlegesen esztétikai – szerepe. (Lásd például PEARSON, 1989. A víz ilyen használatában egyébként a keleti és déli (sivatag-közeli, a vizet nagy becsben tartó) kultúrák hatása is kimutatható).

^[133] Tudniillik, hogy a házigazdának ne kelljen a locsoló csővel ide-oda járkálnia a kertben. (S persze az öntözőberendezések esetében szerepet játszik az a racionális megfontolás is, hogy a növények *egyenletes* vízellátását biztosítsák).

^[134] Ma is több, a lakásmódban is jól elkülöníthető polgárosodási modell van párhuzamosan jelen Magyarországon is, ezek sajátosságairól részletesebben is írunk "Látható és láthatatlan világok..." című könyvünkben: (KAPITÁNY-KAPITÁNY, 2000).

^[135] Amelyeknek viszont például Torday Aliz (TORDAY, 1987) éppen a keleti szemlélettel való rokonságát hangsúlyozza. A skandináv modellek egyébként a "keletivel" közös sajátosságai: a többfunkciós jelleg, a zsúfoltság hiánya, a "külső" és a "belső" szerves kapcsolata, stb. Lásd még: KOYI, 1984.

^[136] A keveredés olykor visszahat a kínálatra is: ma például **eléggye gyakori az a lakásmódban, amelyben a "polgári lakás" és a "modernség" szempontjai keverednek.**

^[137] **Mind a két tendencia jellemző az ezredvégen: egyfelől a halmozás, a díszítés fokozása; másfelől a túldíszítettség ellenhatásaként is fellépő törekvés a tiszta, kevésbé dekorált, nagy falfelületekkel határolt, nem túl sok bútorttal berendezett tágas terek kialakítására.** A kivitelezés és a használat módjától függően persze az utóbbi is éppúgy kelthet rideg, belakatlan hatást, mint ahogy választékos eleganciát is sugározhat.

^[138] Alufóliába csomagolt képkeret, falba épített tükördarabkák, karácsonyfadíszek, flitterek, lámpáról lelógatott girlandok, fényes üvegfüggők, stb.

^[139] A lakás szinte minden eddig szóba került elemének szerepét vizsgálhatjuk ebből a szempontból is.

^[140] A huszadik század absztrakt művészete kedvezett is az ilyen "talált szépségek" lakásdíszként-alkalmazásának, hiszen példát adott arra, hogy az egyszerű, természetes formák önmagukban is betölthetik a mutatógyak szerepét.

^[141] A tér esztétikai alakításához tartozik az a törekvés, hogy a tér ne csak egy lakás tere legyen, hanem "szóljon" is valamiről. A virágmedencékkel tagolt padló már nem csak padló, hanem kert, vagy dxsungel földje is. Az apró lámpák sokaságát rejtő mennyezet már nem csak egy lakás mennyezete, hanem – mint korábban szó volt erről – a csillagos égboltot is imitálja; a bútorokkal-díszekkel megszüntetett, lekerekített falsíkok között a fények és az árnyékok kiszámított váltogatásával egy-egy konyha vagy szoba szinte valamiféle meghitt barlang terévé varázsolható, stb.

^[142] Feltehetőleg mindig is érvényes lesz – e tekintetben is - az ízlések pluralizmusa: amit az egyik ember szépen feldíszítettnek tart, azt a másik kellemetlenül túlzásúfoltnak fogja ítélni; ahol emez puritán harmóniát lát, ott amaz nyomasztó ürességet konstatál.

^[143] Bár ezt az egyes korszakok esztétái – persze mindig az adott korban uralkodó ízléstípus szemszögéből - rendre megteszik.

^[144] A mediterrán világot illetoen a kelet-európaiak is a fejlett, a Mediterráneum országaiban nyaraló Nyugat (illetve "Észak") szemléletét veszik át, s ennek jegyében tartják e világot is egzotikusnak.

^[145] Bár e kifejezés némiképpen fából vaskarikának tűnhet, hiszen luxusnak éppen azt nevezhetjük, ami a szó szoros értelmében vett szükségleteken *felül* jut ki a szerencsés kisebbségnek; az embernek – meglehet az emberi lét kezdetei óta érvényesülő – igénye, s mentálhigiéniai egyensúlya szempontjából mondhatni: *szükséglete* az is, hogy időnként a szó szoros értelmében vett *szükségleteit meghaladó mértékben* is élvezhesse egyes tárgyak, szolgáltatások előnyeit.

^[146] E példák egy részén megint láthatjuk, hogy az esztétikum és a luxus (és olykor az egzotikum) hordozói gyakran egybeesnek.

^[147] További megkülönböztetést tesz lehetővé az egyes családok valóságos és vágyott státuszának feltérképezése, (az ezek közötti esetleges feszültség fokának megállapítása); illetve annak elemzése, hogy egy családon (illetve a lakást használók csoportján) belül a státuszok homogenitása, vagy éppen heterogenitása tekinthető-e jellemzőnek.

^[148] Erről a *képek* lakásbeli szerepével kapcsolatban beszéltünk kissé részletesebben.

^[149] Ezzel némileg rokon "világteremtés" az *egzotikum* elemeinek nemrégiben kissé részletesebben említett felhasználása, s egyfajta egzotikus világteremtés az erotika bevitelével a lakás hangulati elemei közé (lásd az erről fentebb mondottakat a hálószobák, férfi-műhelyek díszitől az Emmanuelle-szépig).

^[150] Így jöhet létre egy-egy keresztény (zsidó, buddhista) szellemiséget sugárzó lakás; függetlenül attól, hogy lakója hívője-e az adott vallásnak: ha a lakásban elhelyezett tárgyak együttese az illető valláshoz tartozó kultúra szellemét sugározza, a "világteremtés" megtörténik.

^[151] Ilyen tárgyaknak tekinthetők például az első vagy második világháborús katona-, illetve hadifogoly-faragványok, de idesorolhatók a szintén népi-nemzeti asszociációkat hordozó, '48-as honvédekrol készült vagy parasztembereket, parasztcsaládokat ábrázoló régi fotók is,

^[152] Ez nem csak nálunk van így: az említett anyagok az ipari civilizációban mindenütt a "népi", a rusztikus jelleg hordozójának számítanak. (BARNARD, 1991. CONRAN, 1978, stb.)

^[153] E lakások világ-felfogásában nagy jelentősége van annak is, hogy a háztartást a természet részének tekintik, s az anyagok, energiák - a hulladéktermelő ipari civilizáció által megtört -körforgásának helyreállítására törekcszenek. (Lásd például: PEARSON, 1989).

^[154] Az "organikus" felfogásban - legalábbis a nálunk ható Rudolf Steiner-i ihletésű változatban a - természethez való visszatalálás szétválaszthatatlanul összefonódik a spiritualitással is. Így a kilencvenes évek lakásaiban az ideologikus szempontok között megjelenik a természettel (és a transzcendenssel való összhang, egyfajta ezredvégi unió-misztika) kifejezésének és megteremtésének igénye is. (A Feng Shui ennek keleti változatát képviseli és viszi be az ezredvégi szemléletbe).

^[155] A *technicista-modernista* lakáskialakítást éppen hogy az egyik legjelentősebb ideologikus világteremtés-fajtaként említettük. E lakástípus egyrészt a Magyarországon fénykorát a hatvanas évektől élt "modern" lakás eszményeit viszi tovább a mai formák között. (Ennek igen fontos, mindmáig nagy hatású eleme az éppen legújabb *technikai vívmányok* (gépek, készülékek) alkalmazása; ezek hangsúlyos elhelyezése, hogy minél inkább sugározzák a korszerűség szellemét. De többnyire a lakás és a tárgyak formáiban is az "áramvonalasság", a technikai jelleg érvényesül; az anyagok használatában már ebben a körben sem olyan magasra értékelt a műanyag, mint a korábbi évtizedekben, ám az ilyen típusú lakásokban még "tartja magát". Ezt a lakástípust azonban nem csak azért tárgyaljuk kisebb hangsúllyal, mint a főszövegben kifejtetteket, mert lényegében egy korábban született típus - némileg módosult formájú - továbbélésének tekinthető; (s ezért talán némiképpen kevésbé is jellemző korunkra, mint mondjuk a mégoly régi, ám ebben az évtizedben újraéledt irányzatok), hanem azért is, mert a modellt egyre kevesebben követik ideologikus, valóban "világteremtő" attitűddel.

^[156] Ilyenkor is vannak olyanok, akik ezt a különbséget tudatosan képviselik és - tárgyaikkal is - hangsúlyozzák.

^[157] Eltérő értékrendek, szokások talaján más s másféle rend alakul: Magyarországon például határozott eltérés érzékelhető a dunántúli és az alföldi rend-felfogás között is.

^[158] Az ideiglenesség állapota tartósulhat akkor is, ha a tartós használat valamely okból - például: hosszabb külföldi tartózkodás, több lakás fenntartása - felfüggesztődik. Ilyenkor az egész lakáson az érződik, hogy lakói is csak vendégként használják: a tárgyak egyik, - a legsűrűbb használatú - része inkább elől van, kézhez áll, mint a tartós lakáshasználat esetén, más része meg éppen hogy el van zárva, be van csomagolva.

^[159] Sok lakásban a rendszermentés *periodikus* tevékenység is; a nagy rendrakások a természetbe ágyazott életformának a természet ritmusához igazodó teendő-szerkezetét követik (tavaszi és őszi nagytakarítás), egyes ünnepekhez (Húsvét, adventi időszak, születésnap, stb.) kötődnek, illetve a hétköznapiaságtól való eltérés egy másik alkalma: vendégek érkezése váltja ki őket.

^[160] Amikor korábban luxusjellegűnek számító lakások leromlanak az új lakók kezén, ennek is gyakran az az oka, hogy az újak *nem látják át* a régi rend belső szerkezetét, s ezért nem is tudnak igazodni hozzá.

^[161] Az államszocializmus idején, amikor a gazdagodás gyanút és megtorlást válthatott ki, egyesek ily módon valóságos lehetőségeiknél szándékosan sokkal rosszabb lakáskörülmények között éltek, hogy elkerüljék ezeket a nem kívánt következményeket.

^[162] A tetőtérben ez a térhasználat már a *nyolcvanas* években hódítani kezdett.

^[163] A "többszintes életforma" (a felfelé-terjeszkedés határainak figyelembevételével) a magánházak kialakításában egy mind gyakoribbá váló megoldást eredményezett: sokhelyütt szinteltolással kísérleteznek, a tér még tökéletesebb kihasználása érdekében félszinteket iktatnak be, amelyek többnyire az alatta és a felette lévő szinttel is kapcsolatban állnak, s ugyanakkor az egyébként mondjuk háromszintes épületet szubjektíve öt vagy hat szintessé "növelik".

^[164] Láttuk, hogy e helyiségek átlagos mérete ma nagymértékben megnövekedett, s így azt a konyha-, vagy fürdőszoba-méretet, amelyet korábban teljesen normálisnak tartottak, sokan a kor standardjához igazodva elkezdik kicsinek látni.

^[165] Az esetek nagyobb részében viszonylag kis kortól természetesnek tekintik az ilyen elkülönülést, illetve nemek szerint eltérő magatartást a fürdésnél, a játékokban és a szülőknek való segédkezés módjában.

^[166] E variációk között említhető meg, hogy újraraházasodás esetén a lakáskialakításban gyakran hangsúlyozott szemponttá lesz a nem-közös gyerekek elkülönítésének igénye.

^[167] Az is viszonylag gyakori megoldás, hogy ilyenkor a magukra maradt szülők lakásukban - mintegy tisztaszobaként - fenntartanak helyeket a "gyerek/ek/nek", (illetve amennyiben unokák is születnek, azok esetleges látogatásaira-ottalvására is ilyen terekkel készülnek fel).

^[168] A tulajdonosok és a személyzet lakrésze közötti kaszt-jellegű színvonal-különbség azért az esetek nagyobb részében talán ma némileg kevésbé szélsőséges, mint mondjuk a háború előtti időszakban, (bár időnként értesülhetünk egészen kirívó, szinte csak a rabszolgatartáshoz hasonlítható esetekről is).

^[169] Amikor például egy családban azzal az indokkal zárkóznak el egy családtag vendégként fogadásától, hogy amennyiben az a lakásban alszik, illetve a fürdőszobát használja, gombafertőzésével veszélyezteti a család gyermekeit, ez racionális érvelés, de mindenképpen a család belső viszonyait tükröző diszkrimináció is: jelképe annak, hogy a család életében, a lakás használatában az illető családtag jelenléte nem kívánatos. Vagy hogy a viszonyok lakáshasználati kifejeződésének egy pozitív példájára is utaljunk: mindenképpen a megbecsülés jelének tekinthető mondjuk az, amikor a szülő belépés előtt kopogtat gyermeke ajtaján. Az összefüggés persze fordítva is működik: **a lakás használói közötti viszonyok sokszor a lakáshasználat során adódó együttműködések és konfliktusok függvényében javulnak vagy romlanak**

^[170] Ugyancsak kiemelkedhetnek a család tagjai közül a lakás arculatára erősen ható személyek között már többször említett művészek és mesteremberek: az ő esetükben nem csak a családon belüli kiemelt szerep (ez nincs is mindig biztosítva), de a "világteremtő" tevékenység is ebbe az irányba hat.

^[171] Érdekes lehetne fiútestvérek lakásait abból a szempontból megvizsgálni, hogy különböző státuszú, ambíciójú, stb. feleségeik hatása milyen különbségeket eredményez. A nők lakásberendezésben játszott fontos szerepének ismeretében az így kimutatható különbségeket eléggé számottevőeknek jósolhatjuk.

^[172] Természetesen nem minden idős ember lakása hordoz dekadens hangulatot – még az egyértelműen a múlt nyomaival teli lakások sem. Sok esetben az ilyen múltba-fordult lakások egy meghatározott stílus atmoszféráját sugározzák, s ez az atmoszféra éppen hogy vonzó is lehet a fiatalabb nemzedékek szemében.

^[173] A szülők autokratikus döntéseihez képest a másik szélsőséges végletnek számít, amikor a lakás jellegének kialakításában a gyerek *dominál*, hiszen ő a lakáshoz való viszonyban is a tanulás fázisában van; egészen más az, ha egy demokratikus családban a gyerek véleménye is egy konszenzusos, az álláspontokat összeadó döntéshozatal részévé válik.

^[174] A "közös nevezőn" itt csak azt értjük, hogy ezeket az értékeket általában előnyösnek tartják, bár természetesen mindegyikükről elmondható, hogy vannak, akik számára nem jelent értéket; öröklük a lakások ilyen értékeket hangoztató dicsérete le is szokott peregni. Aki a kényelmet nem becsüli túlságosan, az az elpuhultság felesleges luxusának fogja érezni a legötletesebb kényelmi megoldást is; aki megveti a státusz-hierarchiát, az nevetni fog az elsősorban presztízsjelző megjegyzéseken; akik számára az egyediségnél fontosabb érték a közösséghez-igazodás, az feltűnősködésnek fogja minősíteni a hangsúlyozottan egyedi megoldásokat, és így tovább.

^[175] Érdemes itt elgondolkozni azon, hogy – mint Arthur C. Danto elemzi (in: TAYLOR, 1990) – a "ház" és az "otthon" milyen asszociációkat mozgósít elsősorban. Danto kimutatja, hogy az angol nyelvben például a "house" szó töve az óvásra, megóvottságra utal; a "domus" kapcsolata a dominanciával, az úr, a gazda képzetével szintén egyértelmű, a "home" pedig a külvilággal szembeállítva nyer értelmet.

^[176] A "fele" persze itt sem szó szerint értendő: az egyik oldalon általában többen vannak, mint a másikon; a kor uralkodó felfogása, értékrendjei, divatjai éppen abban mutatkozhatnak meg, hogy abban a korszakban melyik álláspontot vallják többen.

^[177] Például, amikor látja, hogy kisgyermekes szülők érdeklődnek lakása iránt, akkor a gyerek biztonságát szavatoló körülményekre, a játéklehetőségekre, stb. hívja fel a figyelmet; ha idősek a vevők, akkor a helyiségek kényelmes elérhetőségét, kis erőfeszítést igénylő használatát hangsúlyozza, stb.

^[178] Ha úgy tudja, hogy az átlagos megítélés szerint az ő lakása túl kicsi, akkor – amikor beszél róla – például a különböző külső helyiségek (pince, tornác, stb.) hozzászámításával "növeli", ha ugyanezen megítélés szerint túl nagyra érzi, akkor a mellék helyiségek levonásával "csökkenti" lakása méretét. Ha azt feltételezi, hogy a "közvélemény" nem értékeli az egyediséget, akkor a lakás – neki mégoly kedves - egyedi megoldásait is bagatellizálni igyekszik, és így tovább.

^[179] Ez utóbbiak értéknövelő szerepe egyébként - más közintézményekhez hasonlóan - nem egyértelmű: a lakásfeltételek szempontjából nem ideális a sokak által látogatott intézmények szomszédsága, a egyes összetételű nagy tömeg közelsége, ha a közeli vásárlási lehetőség kényelmes is. Az ingatlanok értéke ezen intézmények környékén mégis növekedni szokott, mert az ilyen szomszédság üzlethelyiségek, irodák létesítése számára egyértelműen előnyös.

^[180] Természetesen ez nem vonatkozik olyan híres emberekre, akik vélhetően a szervezett bűnözés vagy merényletek célpontjai lehetnek.

^[181] Olyan véleményt is hallottunk – bár ebbe a hátrányos körülmények kompenzálásának, megideologizálásának törekvése is belejátszhat – hogy az utcai prostitúció folytán hírhedt környék "a főváros egyik legbiztonságosabb része, hiszen a stricik itt gondoskodnak arról, hogy az üzletmenet zavartalansága érdekében semmiféle zűr, bűncselekmény ne legyen".

^[182] Ha nem *nagyon* közel van az autópálya, akkor viszont sokan előnyként hangsúlyozzák, hogy könnyen-gyorsan elérhető.

^[183] Igaz, hogy aki nem szeret túl sok kerti munkát végezni, annak lehet, hogy éppen a "kisebb kert" fog vonzó lehetőséget kínálni.

^[184] "Mi is építenénk, ha nem költöznénk el"; "már megcsináltattuk a tervrajzokat is"...

^[185] Ha egy épület alapjában száraz, az azt jelenti, hogy nem kell állandó küzdelmet folytatni a víz behatolása ellen, és ez a kényelmi és az anyagi szempontok szerint is fontos előnyt jelent.

^[186] A "korszerűség" érzését nem csak a legújabb épületek és lakberendezési stílusok hordozhatják, hanem azok a stílusok is, amelyek felé a jelen nosztalgiával fordul, tehát a Múlt éppen "divatos" szeletei is, (mint ahogy többnyire kimenni is egyszerre megy ki a divatból a "tegnap" stílusa a "tegnap" által tisztelt előd-korszak stílusával).

^[187] Ilyen jelképes elem – mint ahogy ezt a megfelelő pontokon említettük is - a ma különösen keresett *stukkó*, az eredeti - például tölgyfa - *ajtó*-, és *ablakkeretek*; a *Tiffany-lámpák*, a *koloniál bútorok*, a *színes üvegablakok*.

^[188] A nemrég említett felújítás frissessége a házat a "vadász" felé közelíti; ha régi is a ház, de festéses vakolata (tetőfedő anyagai, renovált díszítései, stb.) vadonatújak.

^[189] Persze a presztízs más felfogása és másfajta "világok" értékelése húzódik meg a mögött, amikor valaki a legújabbat, és a mögött, amikor a régit, a patinásat keresi.

^[190] A kertel való kapcsolatnak, persze, mint láttuk, egyéb értékei is fontos szerepet játszanak: kellemesség, egészségesség, stb.

^[191] Ez természetesen megint presztízs-szempont; de egyszersmind az egyediséget értékelők számára is fontos, hiszen kiemeli a lakást a többiek közül, (még az egyébként hozzá hasonlóak közül is).

^[192] E szempont súlyát jelzi, hogy akkor is szóba szokták hozni, - és gyakran a hatás sem marad el - ha a lakás nagyon leromlott állapotú; a "nagyság" nimbusza akkor is rásugározhat a lakásra, ha a "nagy embernek" a lakással csak több évtizeddel korábban, s a lakás egy egészen más állapotában volt kapcsolata.

^[193] Bár ez utóbbi egy kissé ambivalens érv, mert a vevőben felmerülhet az is, hogy ezt csupán árfelverési céllal mondják neki, de az is, hogy ha tényleg sokan érdeklődtek a lakás iránt, akkor e sok ember közül vajon miért nem vette meg még egyik sem: a lakásnak valamilyen súlyos, rejtett hibája lehet...

^[194] A maguk szempontjából érzelmi értékeket közölnek, de a vevők számára a takarékoság és biztonságosság értékét sugallják azok is, akik azt hangsúlyozzák, hogy ők az *első* lakók/tulajdonosok (a lakást nem használta le a különböző életformájú emberek egymás hatását romboló sokasága); s további pluszként, ha a tulajdonos, mint építő beleépítette a maga (kőműves, asztalos, stb.) szaktudását: (amit az ember magának épített, az nagy valószínűséggel jól van megépítve, nem kell javítani. Mindezek általában növelik a vevő bizalmát). Mások azt emelik ki, hogy milyen sokat alakítottak a lakáson, *mennyi munkát öltek bele*. (Ez viszont megint kissé ambivalens hatású: van, akit megnyugtat, hogy a gondos, a házon folyton dolgozó tulajdonos a lehetséges hibákat már nyilván kijavította, de olyanok is vannak, akiket viszont elriaszthat, ha úgy érzik, hogy a lakás ily módon túlságosan az előző tulajdonos képére alakult, és ők esetleg nem fogják igazán otthon érezni magukat benne. A sok javítás mellesleg azt a gyanút is felkeltheti, hogy a házon újabb s újabb hibák fognak kiütközni).

^[195] Azok számára, akik a *kényelmet* az anyagi megfontolásoknál magasabbra értékelik, vagy valamilyen okból sürgösen szükségük van a lakásra az "azonnal beköltözhető", a "kulcsrakészen átadó" lakások a vonzóak. Sokan vannak olyanok is, akiknek a lakás egyedisége nem fontos, csak arra figyelnek, hogy társadalmi standardjuknak megfelelő legyen; az o szemükben szintén az ilyen "készlakások" számítanak a legkívánatosabbaknak. Az eladók – e vevoi igényeknek elébe menve – néha ereket a kedvezményeket helyezik elotérbe, (az eladás előtt felújítva a lakást, illetve megszervezve a gyors kiköltözés lebonyolítását): ezekben az esetekben a hangsúlyozott elonyök már *egyértelmuen a vevo feltételezett értékeihez igazodnak*.

^[196] A "telefonos lakás" ma már szintén nem ritka kiváltság, a felsőbb kasztok hirdetéseiben inkább a két vagy több telefonvonal jelzi a luxust (a "két telefonvonal" gyakran az "üzleti vállalkozásra is alkalmas" lakások kínálatához tartozik).

^[197] A magasabb kasztok számára megfelelő, általuk keresett házakban fel sem merülhet, hogy esetleg nem az.

^[198] Itt az 1997-98-as árakról van szó.

^[199] Lásd erről Füredi Zoltán többszörös díjnyertes dokumentumfilmjét, a Villanegyedet.

^[200] Ez a kettős törekvés sokszor külön is válik: sokan elsősorban az egyik, mások elsősorban a másik attitűd jegyében törekszenek lakásuk esztétikumának fokozására, de sokan vannak azok is, akiknél a presztízs és a gyönyörködés szempontjai szétválaszthatatlanok.

^[201] S ide sorolhatjuk azt a változatot is, amikor az esztétikai törekvés a transzcendencia, a kozmikus harmónia és/vagy az emberi világ *humanizálásának* eszményével fonódik össze.